

: પ્રકાશક :
 શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
 રાજકોટ

પ્રથમાવૃત્તિ	જ જ	પ્રત ૨૨૫૦
વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૩	સ્વ	વીર સંવત્ ૨૪૬૩

: મુદ્રક :
 શ્રી સૂર્યપ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં મણિજીભાઈ કલ્યાણજીદાસે
 છાપ્યું છે. પાનકોર નાકા—અમદાવાદ

પ્રકાશકનું નિવેદન

શ્રી રથાનકવાળી જૈન સમુદાયના ગૌરવસમા શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય પૂજ્યશ્રી જ્ઞાપિરજાણજી મદારાજશ્રીએ જોધપુર તથા રતનામ ચાતુર્માસ દરમ્યાન, જૈન સાહિત્યમાં મહત્વ ઉચ્ચ રથાનક મુદ્રાવનાર સતી-ચિરામજી ચંદનખાણાની ધર્મકથા ઉપર જે પ્રભાવોત્પાદક અને જીવનોપયોગી બ્યાખ્યાનો કરાખેલ દર્શા, તે બ્યાખ્યાનોને આધારે "સતીચિરામજી વમુમનિ યાને સતી ચંદનખાણા" એ નામનું એક જાનિ ઉપયોગી પુસ્તક, શ્રી દિનેશુ ચાવક મંડળ, રતનામ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. આ પુસ્તકમાં આવેલ વસ્તુસામગ્રી શુદ્ધરતી જનનાને માટે મળી જ ઉપયોગી જાણનાં તેનાં શુદ્ધરતી અનુવાદ કરાવી પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધારવામાં આવેલ છે.

આ પુસ્તકમાં બહુચર્ચનો આદર્શ અનેક દૃષ્ટિએ જાણ્યોએ સો દોષ્ટ અને આ પુસ્તક જનનાને ખાસ ઉપયોગી હોવાથી તેના વધારેમાં વધારે પ્રચાર થાય અને આર્થસન્નારીનો જીવન-આદર્શ સીસમાજના ઉત્થાનમાં માર્ગદર્શક નીવડે એ જાવનાથી પ્રેરાઈને નીચે લખેલી દરેક બહેનોએ રૂ. ૨૧૦ ની રકમ આપવાની ઉદારતા બતાવેલ છે, તે ખાને તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. સદરુદ્ધ બહેનોનાં શુભ નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧ શ્રી અમૃતલાલ રામચંદ ઝવેરીના ધર્મપત્ની શ્રીમતી કેશરબાઈ, મુંબઈ

શ્રી રતનચંદ મગલચંદના ધર્મપત્ની શ્રીમતી ચંપાબાઈ, મુંબઈ

શ્રી તારાચંદજી ગેલકાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી રામસુખીબાઈ, મદ્રાસ

શ્રી દીપચંદજી ખીવસરાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી બીખીબાઈ, મદ્રાસ

૫ શેઠ બરદલાનજી પિત્તલીયાના ધર્મપત્ની શ્રીમતી આનંદકુંવરબાઈ,
રતલામ

૬ શેઠ હીરાલાલજીના માતૃશ્રી શ્રીમતી તેજકુંવરબાઈ, આચરોદ

૭ શ્રીમાન્ શેઠ નયમલજી પિત્તલીયાની ધર્મપત્ની શ્રીમતી પ્રતાપ-
કુંવરબાઈ, રતલામ

ઉપર પ્રમાણે પ્રત્યેક બહેનોએ એક એક દુગ્ગર પ્રતિની કીમતતા અડધા ખર્ચ પૂરતી રકમ દેવાની ઉદારતા બતાવતાં આ પુસ્તકની હિન્દી આવૃત્તિની ૫૦૦૦ નકલો શ્રી રતલામ હિતેચ્છુ શ્રાવક મંડલ તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવેલ છે અને સોસાયટી તરફથી આ ગુજરાતી આવૃત્તિની ૨૦૦૦ નકલો છપાવવામાં આવેલ છે.

આય નારીધર્મના પાલન માટે ધૈર્ય, સાહસ, ત્યાગ, સહનશીલતા અને દૃઢતાનો આદર્શ બતાવવા માટે સતી ચંદનબાલાની કથા અનુપમ છે. આ બાબતમાં પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજશ્રીએ વિક્રતાપૂર્ણ સુંદર રીતે જે વિચારો દર્શાવેલ છે તે તરફ વાચકવર્ગનું ખાસ લક્ષ બેંચવામાં આવે છે.

આ પુસ્તકનો ગૂજરાતી અનુવાદ શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ (ન્યાયતીર્થ) તથા શ્રી જીવણલાલ સંઘવી દ્વારા કરાવવામાં આવેલ છે. એ અનુવાદદ્વારા તે ભાઈઓએ હિંદી ઉપરથી સરળ ગુજરાતી ભાષામાં બહુ સુંદર રીતે અનુવાદ કરેલ છે, તેની નોંધ લેતાં બહુ આનંદ થાય છે. તેમ છતાં કોઈ જગ્યાએ દૃષ્ટિદોષથી ભૂલ રહેલી માલુમ પડે તો તે માટે પ્રકાશક ક્ષમાર્થી છે.

વિન્યાસશ્રી, ૧૯૯૩ }
રાજકોટ }

ચુનીલાલ નાગજી વોરા
વ્યવસ્થાપક

34-717-11

$$-\frac{1}{2} \frac{d}{dt} \left(\frac{1}{2} \frac{d}{dt} \right)$$
[illegible][illegible]

કાગ્યકાની મનિ અપાવેના સુર્વ તરંગજાલ હવે છે અને
 વ્યાપમે છે હર્ષા તે હંદાણો વ્યાપનો નથી, તેમ તે જનુ જુનો સર્વ
 મપો છે એટલે હર્ષા રૂચિમંત્રમ પણ કરેનો નથી પણ જીવનમાં
 પ્રાણ પૂરનારો અને જીવનપ્રકાશ પાષરનારો તે 'નિત્યજ્ઞાન' ગણાય
 છે, તેવી જ રીતે બ્રહ્મચર્ય એ બ્રહ્મચર્ય છે, જીવનમાં તેજ પ્રભા પાષરનારો
 અને અજ્ઞાનનિધિરને બેઠનારો તે યાચન સુર્વ છે.

આવા નિવૃત્તન બદલસર્વની જીવનપર્વ-૧ ઉપાસના કરનાર અને બદલમૂર્તિ જનપદસ્થાની જનનાર મદાસની ચંદન-ખાશાની આ ધર્મકથા છે. સગી ચંદનખાશાએ બદલચર્ચને ઉચ્ચ આદર્શ તરીકે જીવનમાં તાજાવાજુની માફક વળ્યું હતું અને જીવનની અનિમ ધડો સુધી તેનું અર્થક પાલન કરી દેય, સમાજ અને ધર્મનું કલ્યાણ કરી જીવનસિદ્ધિ સાધી હતી.

તલવારની ધાર જેવા તીક્ષ્ણ અને પુષ્પની માળાની સમાન મૃદુ એવા આ અભયાર્યના આદર્શને સતી ચંદનખાળાએ ચારે બાજુ પરિભ્રમણ કરી જનસમાજ સમક્ષ મૂક્યો હતો અને અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ આ આદર્શને જીવનમાં સ્વીકાર્યો પણ હતો. ભગવાન મહાવીરે પણ ૪૬૦૦૦ જેવડા મોટા સાખીસંઘનું નાયિકાપદ તેમને આપી તેમનું સન્માન કર્યું હતું. આ અભયારિણીની યશોગાથા જૈન સૂત્રસાહિત્યમાં ઠેકઠેકાણે ગાવામાં આવી છે.

વાસ્તવમાં અભયાર્યનો આદર્શ સ્ત્રીઓ કે પુરુષો બન્નેને માટે સમાન જ છે. બન્નેમાં અભયાર્ય પાળવાની શક્તિ છે એટલું જ નહિ પણ પુરુષોની અપેક્ષાએ સ્ત્રીઓ અભયાર્યનું પાલન મુચારુરૂપે કરી શકે છે. જૈનશાસ્ત્રોમાં એવાં ઘણાં ઉદાહરણો મળી આવે છે કે, જેમાં સ્ત્રીઓએ અભયાર્યથી પતિત થતા પુરુષોને અભયાર્યમાં સ્થિર કર્યા હોય. સતી રાજમતિ અને કાશા શ્રાવિકા વગેરેનાં ઉદાહરણો પ્રસિદ્ધ જ છે. ભગવાન મહિનાથે સ્ત્રી હોવા છતાં અખંડ અભયાર્ય પાળી તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. 'સ્ત્રીઓ પણ અભયાર્યની સાધના કરવામાં પુરુષોથી જરા પણ ઉતરતી નથી' એનું આ પ્રબળ પ્રમાણ છે.

અભયાર્યનો આદર્શ અતિ ઉચ્ચ હોવા છતાં, બધા પૂર્ણ અભયાર્ય પાળી જ શકે કે બધાએ પૂર્ણ અભયાર્ય પાળવું જ જોઈએ એમ કહી ન શકાય. અભયાર્ય એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે; પણ જો એ માર્ગે જઈ શકાય એમ ન હોય તો અપવાદરૂપે મર્યાદાપૂર્વક અભયાર્ય પાળવું એ આવશ્યક છે.

સદાચારની દૃષ્ટિએ મનુષ્યજીવન મુખ્ય બે વિભાગોમાં વહેંચાયેલું છે. એક પૂર્ણ અભયારી જીવન અને બીજું અપૂર્ણ અર્થાત્ મર્યાદિત અભયારી જીવન. જેઓ ગમે તેવી અવસ્થામાં વીર્યને નષ્ટ થવા દેતા જ નથી, તેઓ પૂર્ણ અભયારી જીવન ગાળે છે. જેઓ પૂર્ણ અભયાર્ય પાળી શકતા નથી પણ સાથે વીર્યનો દુરુપયોગ પણ થવા દેતા નથી પણ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક ગાહ-સ્થજીવન ગાળે છે તેઓ અપૂર્ણ અભયારીઓ છે. જે લોકો

પૂર્ણ ષ્ણયર્થ પાળના નથી અને, મર્યાદિત ષ્ણયર્થ પણ સ્વીકારતા નથી, પણ દુરાચાર સેવે છે અને વીર્યનો દુરુપયોગ કરે છે તે સેત્કા મનુષ્યકર્ત્ત્વોથી પણ પતિત છે.

જે સેત્કા વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન બચાવે છે તેમની ગણના પાપાત્માઓમાં થઈ જ ન શકે. પણ જેઓ પોતાને પૂર્ણ ષ્ણયારી કહેવડાવે છે છતાં છપીરીતે દુરાચાર સેવે છે તેઓ માત્ર દેખાવના જ ધર્માત્મા છે પણ વાસ્તવમાં તો તેઓ પરિપૂર્ણ પાપાત્મા જ છે.

આ દૃષ્ટિએ જો પૂર્ણ ષ્ણયર્થનું પાલન થઈ શકે એમ ન હોય તો વિવાહ કરવો એ એકાન્ત અધર્મ નહિ પણ ધર્મ જ છે. તેમ છતાં એ તો માનવું જોઈએ કે, ષ્ણયર્થ એ ઉત્સર્ગ માર્ગ છે અને વિવાહ એ અપવાદમાર્ગ છે. વિવાહ અને ષ્ણયર્થનો અર્થ, તેની મર્યાદા, તેનાં કર્ત્ત્વો, તેની કાર્યસિદ્ધિ વગેરે પ્રશ્નોનો તથા વૈવાહિક જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતા સંતતિનિયમન, સંતાનપ્રેમ, સ્ત્રીપુરુષની સમાનતા આદિ પ્રશ્નોનો પણ આ ધર્મકથામાં સ્પષ્ટ ઉકેલ કરવામાં આવ્યો છે.

અંતમાં આ ધર્મકથા છે. તેનું નિરૂપણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ નહિ પણ ધર્મસાદૃશ્યની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવ્યું છે એટલે એ જ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તકને વાંચવા-વિચારવાનો અનુગ્રહ કરવામાં આવે છે.

પ્રસ્તુત પુસ્તકને ગુજરાતીમાં ઉતારવા માટે શ્રીમાન દુર્લભજીભાઈ ઝવેરીએ અને પ્રેરણા આપી છે તે શાટે તેમનો દુઃખગી છું. આ પુસ્તકના અનુવાદનમાં શ્રી. જીવજીલાલ સંઘવીએ સક્રિય સહકાર આપી મારા કાર્યમાં બાગીસરી નોંધાવી છે તે માટે તેમનો તથા શ્રી ધીરેન્દ્રલાલ ધનજીભાઈ શાહે તથા ગૂર્જર અન્ધરતન કાર્યાલયના માણીક શ્રી રંભુભાઈ જગશીભાઈ શાહે પ્રકૃષ્ટાધનમાં તથા અવરસામાં જે સહકાર આપ્યો છે તેમના આભારની નોંધ લેતાં અને હર્ષ થાય છે.

રાજકોટ
વિજયાદશમી ૧૯૬૩

શાન્તિલાલ વનમાણી રોડ

: : પ્રકરણાનુક્રમ : :

નં.	પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧	વીરખાગા વસુમતિ	૧
૨	વિવાદ કે સ્થાનયર્થ	૧૨
૩	વિવાદ, એ ઝગણ છે	૨૬
૪	સ્વપ્ન	૪૧
૫	નાત્યલોભ	૫૨
૬	અમાનુષિક અત્યાચાર	૭૧
૭	ઉપદેશ	૮૬
૮	આત્મસમર્પણ	૧૦૭
૯	દરદરપત્રો	૧૩૫
૧૦	અભિપરીક્ષા	૧૫૦
૧૧	જાતકર્મા	૧૭૨
૧૨	આવગમન	૧૮૫
૧૩	મનાદર રોમે મેર	૨૦૭
૧૪	કોઈક માં	૨૨૩
૧૫	અભિપરીક્ષા	૨૪૦
૧૬	૧૨	૨૪૮
૧૭	અભિપરીક્ષા	૨૬૨
૧૮	૧૩	૨૮૪
૧૯	અભિપરીક્ષા	૨૯૮
૨૦	૧૪	૩૧૧
૨૧	૧૫	૩૨૫
૨૨	૧૬	૩૪૧
૨૩	૧૭	૩૫૦

બ્રહ્મચારિણી

[સતી ચંદનખાસાની ધર્મકથા]

‘સવેશુ યા ઉત્તમં વ્યવેરં’

‘વપેભાં હનમ બ્રહ્મચર્ય’—શ્રી જિનાયમ

: ૫૬૨૭ :

[૧]

વીરખાલા વસુમતિ

જામની તો જાણી હરે, પૂજી પાગળી પાવળી;
એ જન્મભૂમિને જોએ, છવન મુખ્ય એકએ.

આજ ભવ્ય ભારતવર્ષના અંગમૂળ અંગદેશમાં, ગણપુરી નામની
વિશાળ અને સમૃદ્ધ રાજનગરી હતી. તે રાજનગરી મનન્યુષી
દેવેલીઓ, મોટાં મોટાં જાગરો, મુંદર વનો, ઉપવનો અને જંગાલયો
વગેરે કૃત્રિમ તેમજ પ્રાકૃતિક રચનાઓથી, જોનારનું મન દરી લે
એવી મનોહર અને આખને હારે એવી રઝિયામણી હતી.

અપાનગરીનો આસપાસનો પ્રદેશ ધણો જ ફળદ્રુપ અને જીવજાડ
હોવાથી તેની ચારે બાજુ અનેક નાનાં મોટાં ગામડાંઓ વસેલાં હતાં
અને તેથી અપાનગરી બાપારનું મુખ્ય કેન્દ્ર બની ગઈ હતી. ગ્રામજોડો
હટાણું કરવા તથા ધનધાન્ય વગેરેની લેવડદેવડ કરવા અપાનગરીમાં
આવનાં જતાં હોવાથી રસ્તાઓ, ચોટાંઓ અને જાગરો દાગરો
માણુઓથી ઉમરાળાં જણાતાં અને જ્યાં જુઓ ત્યાં વિવિધ વસ્તુઓનો

કર્ણાટક અને દેશનાં રાજાઓ તે બંધન થઈ પડ્યા હતા. તેથી તેઓએ આગળથી જોઈ ગોંટી બરવામાં આવતું નેહુ નાં મેળા ને તે દેશનાં રાજાઓ લઈ દીરામાંથી લેવી હોમની વાતને પણ તેમ દેશનાં રાજાઓ આવીને મેળના અને ખરીદના.

આ પ્રમાણે ચંપાનગરીનો અગત્ય પડે તો સમગ્ર દેશનો દેશદેશાન્તરના અનેક આપવીતો પણ આપવામાં આવે આવે જતા હતા. આ રીતે ચંપાનગરી અર્ધઅર્ધથી ચાલત હતી. આમજાણના ગામડાંઓનો અને ચંપાનગરીનાં શરીર અને મજબૂત જેકે પરજાણ આધારઆધેય સંબંધ દોષથી આમનિવાસીઓ નમા નમરનિવાસીઓ રતેલસંબંધ પરસ્પર જાણવા અને ચાલતપડતે સુધી જીવન ગાળના ચંપાનગરીના નાગરિકો, ગામડાંઓ પ્રતિ પોતાની માં જન્મજમીનથી છે તે બરાબર સમજતા હતા કે, 'નમરનું જીવન ગામડાંઓના આધારે ટકેલું છે' અને જોડણા મારે મેળો આમેમનિ કરવા મરે પોતાથી બનતો સાથ આગલોદાને આપના અને આ જ પ્રમાણે આમલોદો પણ નગરોદારમાં પોતાની ઉમરિ માની નાગરિકોને પૂરેપૂરો સહકાર આપવામાં પોતાનું ગૌરવ માનના. આ રીતે નાગરિકો અને આમલોદો બન્ને સુખશાન્તિપૂર્વક જીવન ગાળના.

લગવાન મહાવીરના સમયમાં ચંપાનગરી જેવી રાજગૃહ, દોશાંગી, વૈશાલી વગેરે બીજી પણ અનેક પ્રસિદ્ધ અને સમૃદ્ધ નગરીઓ હતી અને ત્યાં લગવાને ચાતુર્માસ પણ કર્યા હતાં. ચંપાનગરી અંગદેશની રાજધાની હતી. તે વખતે અંગદેશનો રાજ્ય દધિવાદન હતો. તે રાજ્યના સર્વ ગુણોથી અંપન્ન હતો. પુત્રનું પાલન જેમ પિતા અને શરીરનું પાલન જેમ મુખ કરે છે તેમ દધિવાદન પ્રજનનું પુત્રસમાન પાલન કરતો અને તેથી તે પ્રજામાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. દધિવાદનના રાજ્યશાસનથી તેની પ્રજા સુરક્ષિત અને સુપ્રસન્ન હતી.

નામ પ્રમાણે સદસ્યધારિણી હતી. તે પતિપરાયણ હતી. તેણે પોતાનું કર્તવ્ય માનવી અને પતિએનામરૂપે નિવૃત્ત કર્યું. પછી મનુષ્યના પણ પતિને વચ્ચેથી ગરબાદા આપતી હતી એટલે એ તરફ પણ 'પ્રભુ' પણ પોતાનો સંનમન છે. અધ્યક્ષધારિણી પ્રભુના પુત્રે જે માંથી પગાયો, તેમને સાચું પરીચક્કું, તેમના અધિકારો તો મારા પછી અને તેમની સાથે ન્યાયપૂર્ણ અવસર કરે. એ અધિકાર પૂર્ણ થઈ જાય છે. એવી પતિને દિનસાથે આવી પોતાના 'અધિકાર'ને એવામાં જ અને ધણીવાર પતિને કન્યાપ્રાપ્તમાં દર પ્રેરે. મારે પેણા હતી કે, આપણે પ્રભુનું કદમાનુ કેમ માપે એ વિશે માનવ ભાવની રાખવી જોઈએ, કારણ કે પ્રભુનું કદમાનુ કરવું એ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એ આપણે વેળાવિચારમાં પડી જઈ કન્યાને સૂચી જઈએ તો આપણું અને પ્રભુનું પતન અનશ્વર્યાનિ છે; મારે આપણને જે અધિકારો મળ્યા છે એ અધિકારોને સાચા ઉપર કન્યાને લાર રહેલો છે એમ સમજી, સાવધાનીપૂર્વક પદન કરવા જોઈએ. એક કવિએ 'અધિકાર' વિશે જે ઉક્તિ ઉચ્ચારી છે તે આપણા મારે કદાચ અરિતાર્થ થઈ ન જાય તે વિશે સાવચેતી રાખવી જોઈએ:—

અધિકારપદં પ્રાપ્ય નોપકારં કરોતિ ચ: ।

અકારો લોપમાત્રેણ કલ્પકલિતતાં મત્સ્ય ॥

અર્થાત્—અધિકારનું પદ પ્રાપ્ત થવા છતાં જે ઉપકાર કરતો નથી તેના અધિકારપદમાંથી એ નો લોપ થતાં કલ્પિતને પામે છે અર્થાત્ એનું અધિકારપદ ધિક્કારપદને પામે છે. આ પ્રમાણે ધારિણી રાણી રાજને પોતાને મળેલા 'અધિકારપદ'ની જવાબદારીનું ભાન વારંવાર કરાવતી અને એ જવાબદારીને પાર ઉતારવા માટે પ્રેરણા કરી પોતાના 'પતિપરાયણ' પદને સાર્થક કરવા પ્રયત્ન કરતી. ધારિણી, પતિને કેવળ કહીને જ અટકી જતી નહિ પણ કહેવા પ્રમાણે પોતે પણ આચારમાં ઉતારતી અને એ પ્રમાણે વચનને ક્રિયામાં પણ

મૃતી. જો કે ધારિણી પોને બહુ મુદર નેમજ કામજ દતી, તોપણ ગૃહકાર્યો તે સ્વયં કરતી અને પતિની સેવા કરવામાં પોનાને રાણી દેવા છતાં દાસી જ સમજતી હતી. ઓધર્મની રક્ષા માટે તે અદકાર, અભિમાન, આકરણ આદિ દુર્ગુણોથી તે દમિયાં દૂર ભાગતી; અને પૈર્થ, સાદસ તથા ગાંભીર્ય આદિ ગુણોને જીવનમાં ઉતારવા માટે તે દમિયાં સક્રિય પ્રયત્ન કરતી. સરલતા તથા સેવાની તો સાક્ષાત્ તે પ્રતિમા જ હતી.

સાંસારિક સેવોમાં એવા સ્ત્રીપુરુષો બહુ જ ઓછા દરો કે, જેઓને સંતાનની ઇચ્છા ન હોય. પ્રત્યેક ગૃહસ્થ સંતાનેચ્છા રાખે છે. દા, કેટલાક ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્ધારા સંતાનો નિરોધ કરે છે પણ આ તેમનું નૈતિક પતન છે. બાકી બહુઅર્થની મર્યાદામાં રહેનાર નીતિમાન ગૃહસ્થો કૃત્રિમ ઉપાયોદ્ધારા કદાપિ સંતાનિરોધ કરતા નથી. તેઓની તો હૃદયબાવના એ જ હોય છે કે, ‘અમને સંતાન થાય અને અમે એમના ઉપર પ્રેમ અને કરુણાનો વરસાદ વરસાવીએ.’ કદાચ કોઈ નીતિમાન ગૃહસ્થને વધારે સંતાનો થાય તો પણ તેઓ સંતાનિરોધના કૃત્રિમ ઉપાયોનું અવલંબન લેતા નથી; પણ બહુઅર્થના અમોઘ ઉપાયોદ્ધારા જ સંતાનો નિરોધ કરે છે.

આ પ્રમાણે દરેક સાંસારિક સ્ત્રીપુરુષો સંતાનની ઇચ્છા રાખે છે પણ આજકાલ કન્યા અને પુત્રના ભેદને કારણે સંતાનપ્રેમમાં પણ ભેદભાવ જોવામાં તેમજ સાંભળવામાં આવે છે. કેટલાક માતા-પિતાઓ પુત્ર પ્રતિ જોટલો પ્રેમભાવ બતાવે છે તેટલો કન્યા પ્રતિ પ્રેમભાવ બતાવતા નથી. એટલું જ નહિ પણ કન્યા પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખે છે, તેના જન્મને બારરૂપ ગણે છે, તેના તરફ વકદષ્ટિએ ભુલે છે અને કેટલાક નિર્દય માતાપિતાઓ તો એ કુમળી કન્યાને કરમાવી પણ નાંખે છે. કેટલાક રજપુતોને ત્યાં કન્યાને જન્મતાં વેંત જ દૂધપીતી કરવાનો હત્યારો રિવાજ અત્યારે પણ પ્રચલિત છે

આ પ્રમાણે કન્યાને પુત્રથી હલકી સમજવી, પુત્રનો જન્મ થતાં સુખ માનવું અને કન્યાનો જન્મ થતાં દુઃખ માનવું, કન્યા તરફ દ્રેષદષ્ટિએ જોવું તથા એ કુમળી કન્યાનો જન્મ થતાં જ તેની હત્યા કરી નાંખવી એ ઘેર અન્યાય અને અત્યાચાર છે.

લોકોએ અજ્ઞાનને કારણે કન્યા અને પુત્ર વચ્ચે ભેદભાવની આવી દિવાલ ઉભી કરી દીધી છે પણ વાસ્તવમાં એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો જણાશે કે, કન્યા અને પુત્ર એ બન્ને સંતાન જ છે; એટલા માટે માતાપિતાઓને માટે સમાન જ હોવા જોઈએ. તેમને માટે પુત્રને જોયો અને કન્યાને હલકી ગણવાનું કાંઈ કારણ નથી.

સંસારના વ્યવહારને એકલો પુત્ર ચલાવી શકતો નથી તેમ એકલી કન્યા પણ ચલાવી શકતી નથી. બન્નેના સહકારથી જ સંસારનો વ્યવહાર ચાલે છે. લૌકિક તેમજ લોકોત્તર બન્ને પ્રકારનાં કાર્યો કરવાનો અધિકાર પુત્રને છે તેમ કન્યાને પણ છે. નાનું કે મોટું એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જે કાર્યને બન્ને સમાનરૂપે આચરી શકતા ન હોય ! ધર્મ અને નીતિનો આવો વ્યવહાર હોવા છતાં, લોકો કન્યા અને પુત્ર પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં આટલો બધો ભેદભાવ કેમ રાખે છે ! આનાં કારણ તપાસવામાં આવે તો અજ્ઞાન સિવાય બીજું એકેય કારણ જણાશે નહિ.

પુત્ર અને કન્યા પ્રતિ પ્રેમ કરવામાં ભેદભાવ રાખનારા લોકો, વાસ્તવમાં કન્યાનું મહત્ત્વ સમજતા નથી. તેઓને એટલું પણ ભાન નથી કે, 'તેઓને જન્મ આપનાર માતા પણ પહેલાં કન્યા જ હતી. જો કન્યા ન હોત તો તેમનો જન્મ જ ચાત નહિ. તેઓ કન્યાનું અપમાન કરીને પોતાની માતાનું અને પોતે પોતાનું અપમાન કરી રહ્યા છે !' એનો ખ્યાલ સરખો પણ તેમને નથી. જે માતાઓ કન્યાને ચાહતી નથી, કન્યા જન્મે નહિ અને જન્મે તો મરી જાય એમ માને છે, તે માતાઓમાં સંતાન પ્રતિ સ્વાભાવિક દયાની ઊણપ

છે. માતાપિતા સિદ્ધનું પળ જનકની નથી. જે પોતાની નિતિને બધું
મેળે જ બધો કરી છે. સંતાન મને મેળનું હું કરું છું એ! મેળ
પળ મેળને જ નથી. જે બાપો જાનકાદેવી મનાઓનો જેમ
સંભારની બધી માતાઓ હતા પ્રાણ રેવ કરવા છાત્રે તે તે સંસ્કારો
જેકે પળ મહાપુરુષ નો પાણી જ ન શકે!

સંભારિક ભેશિના કવચાવાનુભાર જલગત દધિવાદન અને
મહાગુણી મારિણીને પળ સંતાનેજા જગત્ત્વ દત્તી; પળ મેળના દશકાં
આજકાલના ભેશિની આજ પુત્ર-પુત્રી પ્રાણ બેશક, ગાંધવાની
જાંઘુલિન રસિ ન દત્તી. નેમોને મન પુત્ર-પુત્રી જન્મે સંતાન જ
દત્તી, વિષમો જતા મેળની સંતાન વિષેની કામના પૂર્ણ થઈ. નેમને
ત્યાં જેકે કન્યાનો જન્મ થયો. ના પળ એવી મૂંઝર દત્તી, ભજે
જે તેની મૂંઝર આત્મિકાત્મિક પૂર્વસ્થાનનો પરિચય આપતી ન દે. ના

પ્રત્યેક માતાપિતા સ્વસ્થ, મૂંઝર, સદગુણી અને સ્વપ્રગત સંતાનને
નો આદે છે પળ એવી સંતાનો હોને ત્યાં અને જેવી રીતે પ્રાપ્ત
થાય છે એનો વિચાર કરના નથી. જે જલ જેનું દોષ છે તેને તેવા જ
હોના આવે છે, સોમકાના જાડને ફેરીઓ નદિ પળ સીનોદી જ આવે
છે, તેવી રીતે માંખાના જાડને સીનોદી નદિ પળ ફેરીઓ જ આવે
છે, આ જ પ્રમાણે સિદ્ધનું બચ્ચુ દિવાળ નદિ પળ સિદ્ધ જ થાય છે.
તેમ સ્વસ્થ, મહાગુણી અને પુણ્યસાગી, માતાપિતાને ત્યાં સંતાન
પળ તેવા જ થાય છે. પળ જે માતાપિતાઓ અસ્વસ્થ, મુંઝર અને
પુણ્યહીન દોષ છે તેમને ત્યાં સ્વસ્થ, મહાગુણી અને પુણ્યસાગી
સંતાનની આશા રાખવી નિરાશામાત્ર છે.

ગાંધ દધિવાદન અને ગણી મારિણી ઉપરુજા ગુણોથી પુક્ત
દત્તી. તેમને ત્યાં એવી જ સ્વસ્થ, મૂંઝર, સદગુણી અને મુરુપ કન્યાનો
જન્મ થયો.

કન્યાનો જન્મ થવાથી, માતાપિતાને બહુ પ્રસન્નતા થઈ.
પુત્રનો જન્મ થવાથી જેવો પુત્રોત્સવ ઊજવવામાં આવે તેવો કન્યા-

ઉત્સવ તેમણે કાઢ્યો. માતાપિતાએ કન્યાના નામ 'વસુમતિ' રાખ્યું. વસુમતિ વારવમાં વસુ-પુત્રીની પુત્રી જેવી વિશાળવસ્ત્ર હતી. વસુમતિ હંમરમાં જેમ વધવા લાગી તેમ તેની શક્તિ પણ વધવા લાગ્યાં. વસુમતિને અદાર દેશની ધાર્મિકોના સંસ્કારનીએ મૂકવામાં આવી. પુત્રીને લેઈ લેઈને ધારિણી માતા આનંદ પામવા લાગી અને વિચારવા લાગી કે, 'હું આ મારી પુત્રીસાગ માનવસમાજનું કલ્યાણ થાય એ કલ્પનું છે' અને એ માટે તેને અત્યારથી આલ્યાવસ્થામાં એવાં શિક્ષણસંસ્કારો રેડવા માંડે છું કે જે સંસ્કારોને આધારે તે ભવિષ્યમાં માનવસમાજ સમગ્ર જાતિ ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિચિત કરી શકે અને તે દ્વારા માનવસમાજનું અને પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે.' ધારિણીરાણીએ પોતાના આ વિચારોને કેવળ વિચાર પૂરતાં ન રાખતાં, વસુમતિના હૃદયમાં એવાં શિક્ષણસંસ્કારો રેડવાનો નિર્ધાર કર્યો અને ધાર્મિકોને પણ એવાં જ શિક્ષણસંસ્કારો રેડવાની સૂચના કરી આ પ્રમાણે માનવસમાજના કલ્યાણમાં સાધનજૂત નીવડે એવાં નમ્રતા, સરસતા, સેવા, નિરભિમાનતા, કરુણા, માધ્યસ્થતા આદિ સદ્ગુણોને વસુમતિની રંગરંગમાં ઉતારવા માટે ધારિણી માતા પ્રયત્ન કરવા લાગી, એટલું જ નહિ પણ એ સદ્ગુણોને વિશેષ ડેળવવા માટે દરેક પ્રકારની કળા શીખવવાની પણ વ્યવસ્થા કરાવી આપી. વસુમતિની કાઈપણ વિષયને પકડી લેવાની ગ્રહણશક્તિ તથા અવધારણશક્તિ અનન્ય હતી. તે થોડા વખતમાં ભણવું, ગણવું, લખવું, સીવવું, પેરાવવું, સંગીત, વાજિત્ર, પાકવિદ્યા આદિ કળામાં નિપુણતા મેળવી 'કળાવિશારદા' બની. વસુમતિનો સ્વર એટલો બધો કર્ણમધુર હતો કે ત્યારે તે વીણા લઈ ગાવા બળવવા લાગતી ત્યારે રાગરાગણી સાક્ષાત્ પોતે વીણા બળવતી હોય એમ ઘડીભર લાગતું !

આવી સદ્ગુણી અને સંસ્કારી છોકરી કોને વહાલી ન હોય ! વળી તેનો સ્વભાવ મળતાવડો હતો એટલે તે સગાંસંબંધીઓમાં

બહુ પ્રિય થઈ પડી હતી. બધાં ભેડો તેના તરફ વહાવતો. વરસાદ વરસાવનાં, જે કોઈ એકવાર વસુમતિને રમાડી જતો તે વારંવાર તેને રમાડવાની ઇચ્છા રાખતો. આ પ્રમાણે વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણોને કારણે બધાની ખૂબ પ્રિય થઈ પડી હતી. જે કે વસુમતિમાં સ્વાભાવિક સૌંદર્ય તથા કન્યોચિત બધાં સદ્ગુણો વિદ્યમાન હતાં, છતાં તે પોતાનામાં કોઈ પ્રકારની ગુણોની વિશેષતા માનતી ન હતી. તે બરાબર સમજતી હતી કે, આ સૌંદર્ય અને ગુણોને માટે અભિમાન કરવું તે ગુણોને દેશવટે આપવા સમાન છે, આ તેની નિરભિમાનતા અને સરસતાને લીધે તે ઇવનવિકાસ સાધ્યે જતી હતી. વસુમતિની સખીઓ તેને જોઈને પરસ્પર એવી વાતો કરતી કે, 'વસુમતિ વાસ્તવમાં આ માનવીરૂપમાં જ કોઈ સજિત છે.' ધારિણી માતા પણ વસુમતિને જોઈ જોઈને ખૂબ પ્રસન્ન થતી અને મનમાં એવી ભાવના ભાવતી કે, 'એવો સોનાનો સુરજ ક્યારે ઊગશે કે, જે દિવસે આ મારી પુત્રીદ્વારા માનવસમાજનું કલ્યાણ કરવાનું અસૌક્રિક કાર્ય અપૂર્ણ થશે અને મારી દુષ્મને હીષાવી મારું માતૃપદ સફળ કરશે.'

આ પ્રમાણે હસતી, ફરતી અને બધાંને આસ્વાદ આપતી વસુમતિએ યૌવનને આગળે પગ મૂક્યો. હવે તેના સુંદર, કોમળ શરીર ઉપર યૌવનનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ પ્રકટ થવા લાગ્યા અને તેનું રૂપસૌંદર્ય અને લાવણ્ય યૌવનની સદાશતાથી વિકાસ પામવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે વસુમતિ બાળા મદી સુવતી બની.

વસુમતિની સખીઓ પરસ્પર વસુમતિના વિવાદની વાતો, વિવાદવિષયક અનેક પ્રકારની ભાવનાઓ અને કલ્પનાઓ કરવા લાગી; પણ વસુમતિના હૃદયમાં વિવાદ વિષેના વિચાર સરખો પણ આવ્યો ન હતો. તે તો એક શુદ્ધ હૃદયવાળી બોળી જાણતી માણે જ દંમેશા પ્રસન્ન રહેતી અને પોતાના કાર્મમાં મશગૂલ રહેતી. તેને વિવાદના વિચારે સનાહ્યો ન હતો, કારણકે તેના મનમાં વિવાદનો વિચાર સરખો પણ ઉદ્ભવ્યો ન હતો.

: પ્રકરણ :

[૨]

વિવાહ કે પ્રત્યયર્થ

અર્થપ્રત્યયર્થ છે મોર, દુષ્ટ પ્રમાદનું મૂલ;
સાધુઓ તે નહીં હચ્છે આવધાન રતી મુદા;
અર્થપ્રત્યયર્થ છે ક્યેય, વિવાહ મૂલજીવન;
બન્ને છે માર્ગ સિદ્ધિનાં, સાધ્ય છે 'નવજીવન.'

સંસારમાં પુત્ર કે પુત્રીને સુખી બનાવવા માટે તેમનો
વિવાહ કરી દેવો એ સાચો ઉપાય છે; અને એટલા માટે માતાપિતાઓ,
મિત્રો અને સર્ગાસંબંધીઓ પુત્ર કે પુત્રીનો વિવાહ કરી દેવો એ
પોતાનું સુખ્ય અને આવશ્યક કર્તવ્ય માને છે. વિવાહ કરી દેવાથી
જીવન સુખી થઈ શકે છે એમ તેઓ માને છે અને તે માટે પોતાનાં
પુત્ર, પુત્રી, સખા કે સહેલીઓનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય કન્યા કે
વરની સાથે થઈ જાય એવા પ્રયત્નમાં હમેશાં સંલગ્ન રહે છે, એની
જ ચિન્તા કરે છે અને એની જ શુભ ભાવના ભાવે છે. વસુમતિની
સખીઓ પણ 'અમારી આ સખીનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય વર સાથે
થઈ જાય' એવી શુભ ભાવના વસુમતિના વિષે કરતી હતી.

કદાપિ ખની શક્યે નહિ. હું એકની સાથે જોડેલા પ્રેમસંબંધને મોટી ખીજની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની ધમ્મજા રાખતી નથી. પણ હું તો એવી ધમ્મજા રાખું છું કે, જેમની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડાયો છે તેમની સાથે તો હવનપર્વન પ્રેમસંબંધ જોડાતો નથી જ રહે પણ જેમની સાથે હજી પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કર્યો નથી તેમની સાથે નવો પ્રેમસંબંધ સ્થાપિત કરું. તમને હું જોડીને ગાતી જઈશ એ વાત તમે મનમાંથી કાઢી નાંખશો. મારો નમારી આવેતો પ્રેમસંબંધ પ્રાણની સાથે સંબંધ ધરાવે છે એટલે જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી એ પ્રેમસંબંધ તૂટી શકે એમ નથી. એ સંબંધ વધે ખરો પણ ઓછો થશે એવી આશંકા પણ રાખશો નહિ.

વસુમતિનો આશ્ચર્યજનક ઉત્તર સાંભળી તેની સખીઓ આત્મ-મુગ્ધ થઈ વિચારવા લાગી કે:—‘વસુમતિ આ શું કરી રહી છે ! તેની પ્રકૃતિ જોતાં તો તે જે કહી રહી છે તે પ્રમાણે તે પૂર્ણ કરી ખતાવે તો એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય કરવા જેવું નથી. આ અમારી સખી, રાજકુમારી હોવા છતાં પણ કેવી સરલ અને વિનમ્ર સ્વભાવની છે ? ખીજ રાજકુમારીઓ તો, સ્વભાવથી જ અભિમાનિની હોય છે અને જ્યારે યુવાવસ્થાને પામે છે ત્યારે તેમનો મિજબજ જુદા જ પ્રકારનો હોય છે પણ અમારી આ રાજકુમારી સખી, એવા પ્રકારની નથી. આ તો બહુ જ સરલ, વિનમ્ર, પવિત્રહૃદય અને નિરભિમાનિની છે. જોતો જન્મ મહારાણી ધારિણી માતાની કુક્ષીએ થએલો હોય, તે કન્યા પણ માતાની જેવી સદ્ગુણધારિણી જ હોય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

આ પ્રમાણે વિચારતી સખીઓ વસુમતિને કહેવા લાગી કે:—
‘સખી ! તમે હમણાં જે કાંઈ કહ્યું તે વાતની યથાર્થતાની પરીક્ષા તો યથાસમયે થઈ જશે. પણ તમે હમણાં કહ્યું કે, ‘હું મારા વિશાળ પ્રેમસંબંધને સંકુચિત કરવા ચાહતી નથી.’ તો શું તમે વિવાહ કરવા ચાહતા નથી ? શું અવિવાહિત જ રહેશો ?’

વસુમતિ—હું શું કરીશ અને શું નહીં કરું! એ વિશે આજે કશું નિશ્ચયાત્મક કદી શકું નહિ પણ એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, 'હું મારા વિશાળ પ્રેમસંબંધને સંકુચિત કરવા ચાહતી નથી.'

વસુમતિની સખીઓ વસુમતિની પ્રશંસા કરતી દહેરા લાગી કે:—
જામે તમારા ઉચ્ચ વિચારની પ્રશંસા તો કરીએ છીએ પણ, આ તો સંસાર છે એટલે એકનો પ્રેમસંબંધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમ-સંબંધ જોડવો જ પડે છે. એમ ક્યાં વિના, કામ જ ચાલતું નથી.

સખીઓના આ કથનના જવાબમાં વસુમતિએ કહ્યું કે:—
એ તો યથાસમયે બહું જલ્દી આવશે. 'એકની સાથેનો પ્રેમસંબંધ તોડીને બીજાની સાથે પ્રેમસંબંધ જોડવાની જરૂર નથી.' એ તો અવસર આવે સારે જ બનાવી શકાય.

વસુમતિ અને તેની સખીઓ વચ્ચે જે વાતચીત થઈ તે અને તેમાંથી દ્વિતીયતા વસુમતિના વિચારો, સખીઓએ યથાપ્રસંગે ધારિણી માતાને કહી સંભળાવ્યાં. ધારિણી માતા વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો જાણી ધણી પ્રસન્ન થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે:—'જે પુત્રીના આવા ઉદાર અને ઉચ્ચ વિચાર છે તે પુત્રીની માતા 'હું' ધન્ય છું; હું તો એ જ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારી પુત્રીદાર માનવસમાજનું દુષ્પાત્ર ધાપ અને માનવસમાજ સમક્ષ તે દુષ્પાત્રનો નૂતન તથા ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે, પુત્રીના આજે વિચારો જાણી મારા હૃદયની ભાવના પૂર્ણ થશે એમ મને લાગે છે.'

આજઠાવ સંસારમાં સ્ત્રીપુરુષને લગતી અનેક પ્રકારની ઝઘડો વધવા પામી છે, જે કે સ્ત્રીપુરુષનો સદયોગસંબંધ સાંસારિકજીવનને સુખપૂર્વક બનીત કરવા માટે જોડવામાં આવે છે પણ આજઠાવ એ પવિત્ર ઉદ્દેશ વિરમ્ભ થઈ ગયો જલ્દાય છે અને સાંસારિકજીવન સુખમય બનાવવાને બદલે વધારે ઝઘટમય બનાવી દેવામાં આવ્યું છે.

વસુમતિના ઉચ્ચ વિચારો ઉપરથી મને એમ જણાયું છે કે, તે આ પ્રકારની સાંસારિક ઝઘડોને દૂર કરશે. પણ ભવિષ્યના મર્મમાં શું રહેલું

છે તે દોણ બનશે ! તે દેવા પ્રરુપની સાથે વિવાહ કરશે અને તેને પોતાની ભાવનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની નક મળશે કે નહિ ! એ દોણ બનશે ! છતાં વસુમતિની ભાવના સદૃશ થાય અને તેનું જ્ઞાન પણ સદૃશ થાય એવો કાંઈ મારો નીકળે તો જેનું રાત્રું !

રાતના મહારાજન દધિવાદન, ધારિણીના મહેલે પધાર્યા. તે વખતે ધારિણી વસુમતિના ભાવિ જીવન વિશે અનેક પ્રકારના વિચારો ધોળ્યા કરતી હતી.

રાજા દધિવાદનની સમક્ષ પણ ધારિણીએ એ પ્રશ્ન વિશે ચર્ચા શરૂ કરી અને કહ્યું કે, ‘ મહારાજ ! આપણી વસુ દને ઉંમર લાયક થઈ છે. આપે એ વિશે કાંઈ વિચાર કર્યો હશે એમ હું ધારું છું. ’

દધિવાદન—હા ! વસુમતિ અવસ્થા ઉંમરલાયક થઈ છે. તે અવસ્થામાં જ ઉંમરલાયક નહિ પણ ગુણકળામાં પણ ગોઝા ગતી છે. વસુમતિમાં બધી કળાઓ તે ભરી દીધી છે કે, જે કળાઓ આજે વિકસિત થઈ છે. ગુણોની દૃષ્ટિએ તો તારાથી પણ આગળ વધેલી છે. તેનો સ્વભાવ પણ ધણે જ સરસ અને મળતાવડો છે. વસુમતિ જેવી સુપુત્રીની માતા થવાને લીધે તું ધન્ય ગણાય છે અને તારી સાથે હું પણ.

ધારિણી—મહારાજ ! ક્ષમા કરો. નિષ્કારણ મારી આટલી બધી પ્રશંસા કરી મને શરમાવો નહિ. વસુમતિમાં જે કાંઈ વિશેષતા છે તેનું શ્રેય તમને છે. હું તો, આપની સેવિકા છું. મને તમારી પાસેથી જે કાંઈ મળ્યું છે; તે જો મેં વસુમતિને આપ્યું તો તેમાં મેં શું વધારે કર્યું ! તેમ છતાં તમે મારી પ્રશંસા કરો છો એ તો તમારી ખીજ વિશેષતા છે. એ તો સજ્જનોનો સ્વભાવ જ હોય છે કે, તેઓ મહાન કાર્યો કરે છે પણ યશ મળવાનો સમય આવે છે ત્યારે પાછળ હટી જાય છે અને તેનું શ્રેય ખીજને આપી દે છે. ખેર ! આ સમય, વસુમતિની વિશેષતાનું શ્રેય જાને મળવું જોઈએ ! એ વિશે વિવાદ કરવાનો નથી પણ આ સમયે તો વસુમતિનું ભાવિ જીવન

ગણી તેમની અવહેલના પણ કરે છે, તેમનો તિરસ્કાર કરે છે અને તેમની સાથે અમાનુષિક-પશુતાપૂર્ણ વ્યવહાર પણ કરે છે, અને તેમાં સાધારણ પુરુષોની અપેક્ષા રાજપરિવારના પુરુષોનો સ્ત્રીઓ પ્રતિનો દુર્વ્યવહાર તેથી પણ વિશેષ વધેલો છે. આ દુર્વ્યવહાર દોષની સાથે રાજપુરુષોમાં તો બહુવિવાહ, મદ્યપાન, શિકાર, નાટક વગેરે ખીજાં અનેક દોષો પણ વધેલાં છે. કેટલાક રાજપુરુષો તો નવો વિવાહ કર્યા પછી તો જુની સ્ત્રી સાથે બોલતા પણ નથી. જો કે, પુરુષોની આ ખરાબ આદતોથી વસુમતિ દુઃખી થશે એવી મને ચિન્તા નથી કારણ કે, મને આત્મવિશ્વાસ છે કે, વસુમતિ પોતાના સદ્ગુણો દ્વારા પોતાના જીવનમાર્ગને કંટકરહિત અને સાફ બનાવી શકશે તો પણ તેના જીવનમાં જે શિક્ષણસંસ્કારો રેડવામાં આવ્યાં છે એ સંસ્કારોનો વિકાસ કરવા માટે તેને ઉપયુક્ત ક્ષેત્ર અને તેને યોગ્ય સહાયક પણ મળવાં જોઈએ. મેં વસુમતિના જે વિચારો સાંભળ્યા છે તથા મારી પણ એવી ભાવના છે તે પ્રમાણે વસુમતિ માનવસમાજની સમક્ષ એક નવીન આદર્શની સૃષ્ટિ ઉભી કરે પણ એ તો ત્યારે જ બની શકે કે, ત્યારે તેને એવો યોગ્ય પતિ મળે. જો વસુમતિને એવો કાર્યસાધક પતિ ન મળે તો તેનું દામ્પત્યજીવન સુખપૂર્વક વ્યતીત ન થાય તેમ મારી તથા વસુમતિની હૃદયભાવના પણ કાર્યરૂપમાં પરિણત ન થાય. મેં વસુમતિને જન્મ આપ્યો છે, તેનું પાલનપોષણ કર્યું છે, તેને શ્યામિલાજી આપ્યું છે અને તેનામાં સારાં સંસ્કારો પણ રેડ્યાં છે; હવે હું તેનો વિવાહ કાર્મ રાજપુરુષની સાથે કરું અને તે પુરુષને વસુમતિની સાથે જીવનમંપતિ પણ આપું, વસુમતિ તે પુરુષની દાસી થઈને પણ રહે અને તેમ છતાં જો તે પુરુષ વસુમતિની સેવાનો કાલ ન લેતાં, વસુમતિની સાથે નીચતાપૂર્વક અને અમાનુષિક-પશુતાપૂર્ણવ્યવહાર કરે તો તે વખતે વસુમતિને હૃદયમાં કેટલું બધું દુઃખ થાય અને ત્યારે મને અને તમને પણ કેટલો બધો ખેદ અને શોક થાય શકે! એટલું જ નહિ, એવી દશામાં તો વસુમતિની અને

સાથે વસ્તુમતિનો વિવાહ કરવાનું નક્કી કરીશ પણ યોગ્યતાનો વિચાર
 અને તેનો પરીક્ષા કર્યા વિના હું કોઈ પુરુષની સાથે વસ્તુમતિનો
 વિવાહ નહિ કરું. એ વાત જુદી છે કે, મારી પરીક્ષાના સમયે તો
 તે પુરુષ યોગ્ય સિદ્ધ થાય પણ વિવાહ થયા પછી અયોગ્ય બની
 જાય. પણ એવી ભાવિ ઘટનાની આશંકા કરવી અને તે ઘટનાને
 રોકવી એનો તો કોઈ અત્યારે ઉપાય પણ નથી. અને એ પ્રકારની
 આશંકા, ચિંતા કે એવા સંદેહને સ્થાન આપવું એ પણ ઠીક નથી.
 વસ્તુમતિની યોગ્યતા જોઈને આપણે એટલો તો વિશ્વાસ રાખવો
 જોઈએ કે, વસ્તુમતિના સંસર્ગમાં આવેલો યોગ્ય પુરુષ પછી અયોગ્ય
 બનશે નહિ. વસ્તુમતિ પોતાના સદ્ગુણોદ્વારા અયોગ્યને પણ યોગ્ય
 બનાવી શકે એટલી શક્તિ ધરાવે છે તો યોગ્ય પુરુષને અયોગ્ય તો
 નહીં જ બનવા દે એટલો વિશ્વાસ તો આપણે રાખવો જ જોઈએ.
 આમ હોવા છતાં, જે વસ્તુમતિનો યોગ્ય પતિ પણ વંડી જાય તો
 એ વસ્તુમતિની જ અપૂર્ણતા છે એમ માનવું જોઈએ. સુશીલ અને
 યોગ્ય સ્ત્રી પોતાના પતિને પતિને પણ ત્રેષ્ઠ બનાવી શકે છે એના
 અનેક ઉદાહરણો પણ મળે છે. અનેક સ્ત્રીઓએ પોતાના દુરાચારી
 અને અયોગ્ય પતિને સદાચારી અને યોગ્ય બનાવેલ છે. તેઓએ
 પોતાના ધર્મની તો રક્ષા કરી જ છે પણ સાથે સાથે પોતાના પતિને
 પણ ધર્મશીલ બનાવેલ છે. જે સ્ત્રીઓ, આવું સ્ત્રીપરાક્રમ બતાવી
 શકતી નથી તેઓમાં સદ્ગુણોની અપૂર્ણતા છે એમ સમજવું જોઈએ
 અને એને ઘણાખરો દોષ એ સ્ત્રીની માતા ઉપર પણ આવે છે કે,
 માતાએ પોતાની પુત્રીને સદ્ગુણોની પૂરેપૂરી શિક્ષા આપી સદ્ગુણી
 બનાવેલ નથી. જે તમને વસ્તુમતિના સદ્ગુણો ઉપર અટલ વિશ્વાસ
 ને તો પછી તેના વિશે આ પ્રકારની આશંકા-ચિંતા કરવી તે
 સ્ત્રીતત્ત્વથી તેમજ અસ્થાને છે. તો પછી સદ્ગુણી પુત્રીનો સંબંધ
 અને તેના પુરુષની સાથે થઈ જાય તો પણ તે પોતાના પતિને સદ્-
 ગુણી બનાવેલ જ બનાવી લેશે.

કારણ - અગત્યની જગ્યાએ રહેતું આપણું મન જે અંગે
પ્રવૃત્તિને જામવડી થાય છે તેના પરથી જુદા-જુદા પ્રકારના અનુ-
ભવોની - અર્થાત્ તેના પરથી પુરુષોની જુદા-જુદા કાર્યોના અનુ-
ભવો છે, પુરુષોની જુદા-જુદા કાર્યોને કારણે તે જાણનાર જુદા-જુદા મન
જાણે, તેનાથી જાણવું એવું વાંચનારના માનસ પરથી, જે અંગે તે
જાણી જાણનારે કિંમત દેવા જે મેકાલી ૧૧૦ ના પુરુષો જુદા-જુદા કાર્યો
અનુભવ્યાં પણ એવા જાણનારે કિંમત દેવા જે જુદા-જુદા અનુભવો
અનુભવે, તેનો વિચાર કરી નીચેના કારણો વડે તે જુદા-જુદા મન
વિચાર કરેતું જણે, અને પછી એક જુદા-જુદા કાર્યો પરથી જુદા-જુદા
પણ, કારણે અર્થ જાણ કરવા પડે, જે જુદા-જુદા અનુભવોને વિચાર
કરવામાં આવે છે તે જુદા-જુદા અર્થો દર્શાવે, એક જુદા-જુદા અનુ-
ભવો અનુભવોમાં પ્રવૃત્તિને અનુભવનારી જાણનારે કિંમત દેવા જે અનુ-
ભવોમાં તેનો વિચાર, અનુભવોમાં તેનો વિચારો આવે તે જુદા-જુદા
જુદા-જુદા મન જે વિચારોમાં અનુભવોમાં તેનો વિચાર, એક જુદા-જુદા
પુરુષોને જુદા-જુદા કાર્યો પણ “અનુભવો” કરીને તે જાણનાર
પુરુષોને જુદા-જુદા કાર્યો છે, અનુભવોનો વિચાર કરવાથી તે જાણનાર
જુદા-જુદા અનુભવોમાં જાણ કરી પછી અનુભવોમાં જુદા-જુદા મન
જુદા-જુદા પણ વિચાર જાણનારે અનુભવોમાં જુદા-જુદા અનુભવો, અનુભવો
જો વિચારો કરી જાણે છે તે જુદા-જુદા પણ તેનો વિચાર પણ વિચાર
ન કરવાનો જ જાણાય છે, અનુભવોમાં અનુભવોને કરી છે જે,
“તે મેકાલી કાર્યો અનુભવોમાં તેની જાણનારે કિંમત દેવા જે અનુ-
ભવોમાં નથી પણ તે જાણનારે વિચારો અનુભવોમાં જાણનારે કિંમત
દર્શાવે કરવામાં આવે છે જે જાણનારે વિચારોમાં તેનો વિચારો જાણ
રહે નહિ.” અનુભવોમાં આ કરવા વડે જાણનારે કિંમત દેવા જે અનુ-
ભવોમાં “અનુભવો” જ રહે, મારી પણ તે જ જાણનાર છે જે, અનુભવો
દ્વારા માનવસમાજનું અનુભવોમાં જાણ, માનવસમાજ સમગ્ર જાણનારો
કાર્ય ઉપર આદર્શ ઉપરિધન કરે અને સાથે પોતે પણ ઉચ્ચ

સ્થિતિને પામે. મારી આ જાવના પણ પૂર્વે ત્યારે જ માર જે ત્યારે વસુમતિ વિદ્યાદંધનમાં બંધાય નહિ. આ જાણી વાતને દૃષ્ટિ સમજી રાખી, હું તો એ જ ગોચર સમજું છું કે વસુમતિને વિદ્યાદંધનમાં બાંધવામાં ન આવે પણ તેને 'સદગ્યારિણી' જ રહેતા દેવામાં જામે.

દધિવાદન—રાણી ! તમારું કહેતું ઠીક છે કે, પુરુષોને સુધારવા માટે સ્ત્રીઓએ કળેટા સદન કરવાં પડે છે અને પોતાનાં સુખોનો ભોગ આપવો પડે છે પણ આમ કર્યા વિના તો કામ માલી નથી શકતું ને ? એક ધર્મપરાયણ સ્ત્રીને માટે પોતાના પતિને સુમાર્ગ ઉપર લાવવા માટે એટલો આત્મભોગ આપવો આવશ્યક પણ છે. પણ જે સ્ત્રી, વિલાસપ્રિય છે, જે પતિની સાથે વિદ્યાસભોગ ભોગવવાની જ ઇચ્છા રાખે છે, જેને પોતાના પતિના દિતની કશી ગિન્તા પણ નથી તે સ્ત્રીઓ પુરુષોને સુધારી શકતી નથી અને એવી વિલાસ-કાંક્ષિણી સ્ત્રીઓને માથે દષ્ટ પડે એ પણ સ્વાભાવિક છે. કિન્તુ જે સ્ત્રીઓ પોતાને પતિની સહધર્મિણી માને છે, અને જે વિદ્યાસપ્રિય નથી પણ જે પતિના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી રહે છે, તે ધર્મપરાયણ સ્ત્રી પોતાના પતિને સુધારવા માટે સ્વેચ્છાએ કળેટા સદન કર્યા વિના પણ રહેતી નથી. એવી ધર્મશીલા સ્ત્રીઓ તો પોતાના માનેલા સુખને ઠાકર મારે છે અને પતિને સુખી બનાવવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહે છે. તમે પણ, મને સુમાર્ગ ઉપર સ્થિર કરવા માટે વિલાસસુખને ઠાકર મારી અને અનેક કળેટાને સદર્પ સદન કર્યાં તો પછી વસુમતિ શું એમ કરી નહિ શકે ? સુખ, સુખની આકાંક્ષા કરવાથી મળતું નથી પરન્તુ દુઃખ સહેવાથી સુખ મળે છે. પતિને સુધારવા જતાં વસુમતિને કળેટા સહન કરવાં પડશે એ બયથી, તેને અવિવાહિત રાખવી, તે કાર્ષણ્ય રીતે ઠીક નથી.

ધારિણી—મહારાજ ! તમે મને મારું જ ઉદાહરણ આપી નિરુત્તર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ હું મારા જ ઉદાહરણ વડે મારી વાતને પુષ્ટ કરવા ચાહું છું. જો કે, તમે મારા માટે જે પ્રશંસાત્મક વાત કહી

વિવાદ કે અભયથા ?

નેને હું ગારૂપ ગણું છું તોપણ થોડા સમય માટે એ પ્રશ્નસાદો
 માથે નવોડીને પણ આપને પૂરું હું કે, આપને સુખાર્થ ઉપર શિ
 કરવા માટે મેં જે કંઈ સગાં અને જે ત્યાગ કર્યો તે જ કટસદ
 અને ત્યાગ એ મેં અભયથા પૂર્વક કર્યો હોત, એ હું વિવાદબંધનમા
 બંધાર્થ ન હોત તો કેટલા બધા પ્રુપોને સુધારી શકત ? તે આપ
 જ કદો ? અત્યેક મનુષ્યને, કાર્યક્ષેત્રમાં પડે છે ત્યારે જ અનુભવ
 મળે છે. તે અનુભવના આધારે હું એ નિર્ણય ઉપર આવી છું કે,
 કામનાશક્તિ દોરા છતાં અભયથાનું પાત્રન ન કરવું. વિવાદબંધનમાં
 સપડાઈ જતું એ પોતાના વિચાર સુધારણેને સંકુચિત બનાવવા જેવું
 છે. હું કંઈના અપથી જ વસુમતિને 'અભયારિણી' બનાવવા આદતી
 નથી; પણ અધિકાધિક કંઈને સદન કરવા તૈયાર રહેવા માટે વિવાદબંધનથી
 તેને બચાવવા આદું છું. આપની સેવા કરતાં મને જે અનુભવો મળ્યા
 છે તે અનુભવોનો લાભ વસુમતિને મળે અને મારા એ અનુભવોદારા
 પોતાની જીવનશક્તિનો થોડા કાર્યમાં ઉપયોગ કરે એ જ હું આદું છું.
 વિવાદ કરવાની અપેક્ષા અભયથાનું પાત્રન કરવું કાંઈ ખરાબ નથી
 પણ સાદું જ છે. એટલા માટે વસુમતિને વિવાદબંધનમાં ન બાંધના
 તેને 'અભયારિણી' જ રાખવામાં આવે એ જ મારી ઇચ્છા છે.
 જે વસુમતિ અભયારિણી રહે તો જ તે પોતાના ગુણોનો વિકાસ
 કરી પૂર્ણ સુખી બની શકશે અને એ રીતે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ
 થઈ શકશે. ધારિણીની વાત સાંભળી મહારાજ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા.

દિવાદન— રાણી ! હું એ ભણતો ન હતો કે તમારી ત્યાગ-
 ભાવના આટલી બધી છે ! આજે તમારા વિચારો સાંભળી પ્રસન્નતા
 થઈ અને સાથે આશ્ચર્ય પણ. હું પણ અભયથાને ખરાબ માનતો
 નથી અને સાથે એ પણ સ્વીકારું છું કે, તમે મને સુધારવા માટે જે
 કંઈ સદન કર્યો અને જે ત્યાગ કર્યો એ જ કટસદન અને ત્યાગનો,
 વિવાદબંધનમાં ન પડી, અભયથા પૂર્વક, માનવસમાજને સુધારવામાં
 ઉપયોગ કર્યો હોત તો અવશ્ય તમારા હાથે અનેક પ્રુપોનો સમાર

ચર્ચ શકત. ત્યારે તમારા જેવી જ રાજકન્યા વસુમતિ ‘અહમચારિણી’ રહી ઉપદેશ આપે તો અનેક પુરુષોનો સુધાર થાય એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય કે શંકાને સ્થાન નથી. પણ રાણી ! અહમચર્યપૂર્વક છવન બેસીત કરવું એ કાંઈ બાળકોના ખેલ જેવું સરલ કાર્ય નથી. કામના વેગને રોકવો તે મદોન્મત્ત હાથીને રોકવા કરતાં પણ વધારે કઠિન છે. પ્રારંભમાં કાંઈ આવેશમાં આવી જઈ અહમચર્ય પાળવા માંડે છે પણ આગળ જતાં પોતાના નિશ્ચયને દૃઢ રાખી શકતા નથી. એટલું જ નહિ પણ કામનો આવેશ ન રોકી શકવાને કારણે, અહમચર્યથી પતિત પણ ચર્ચ જાય છે. વસુમતિને, અહમચર્યની ઉત્કૃષ્ટતાનો વિચાર કરી, અહમચારિણી બનાવીએ છીએ પણ આગળ જતાં જો તે અહમચર્યનું બરાબર પાલન કરી નહિ શકે તો તેનું પોતાનું પતન તો થશે જ પણ સાથે સાથે આપણું કુળ-વંશ પણ કલંકિત થશે. આ સિવાય એક બીજી પણ વાત છે. સાંસારિક પ્રથા પ્રમાણે, કન્યાનો વિવાહ કરવાની યોજના કરવી તે આપણું કર્તવ્ય છે. હા, વિવાહ નક્કી કરીએ તે સમયે કન્યાની સ્વીકૃતિ લેવી આવશ્યક છે; પણ કન્યાને અહમચારિણી ત્યારે જ રાખી ગ્રહાય, તેનો વિવાહ ત્યારે જ ન કરવામાં આવે કે, ત્યારે કન્યા પોતે અહમચારિણી રહેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરે. માતા-પિતા કન્યાની સમ્મતિ વિના તેનો વિવાહ પણ કરી શકતા નથી તેમ તેને અહમચારિણી પણ રાખી શકતા નથી. વિવાહ કરવો કે અહમચારિણી બનવું એ બન્ને વાતો કન્યાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. કન્યાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જોમ તેનો વિવાહ કરવો પણ અનુચિત છે તેમ તેને ‘અહમચારિણી’ રાખવી એ પણ અનુચિત છે.

હરિણી— મહારાજ ! આપનું કહેવું બરાબર છે. હું પણ વસુમતિને પરાગે અહમચારિણી બનાવવા ચાહતી નથી. પણ ત્યાંસુધી હું વસુમતિના વિચારો સમજી શકી છું ત્યાંસુધી તે પોતે જ અહમચારિણી રહેવા ચાહે છે, વિવાહ કરવા ચાહતી નથી.

દધિવાહન— રાણી ! કોઈ વાતનું અનુમાન કરી, એ અનુમાનને આધારે કોઈ કામ કરી નાંખવું તે ઠીક નથી.

ધારિણી— મદારાજ ! તો વસુમતિના વિવાહની યોજના ક્યાં પહેલાં, વિવાહ કરવા તે માટે છે કે નહિ એ વિશે વસુમતિની રૂપટ સમ્મતિ લેવામાં આવે અને પછી તે જે પ્રમાણે કહે તે પ્રમાણે યોજના કરવામાં આવે એ ઠીક રહેશે. જો વસુમતિ વિવાહ કરવા માટે તો યોગ્ય વર શોધી તેની સાથે વિવાહ કરી દેવામાં આવે અને જો તે બ્રહ્મચારિણી રહેવા માટે તો પરાણે તેના વિવાહ પણ કરવામાં ન આવે.

દધિવાહન— તમારું આ કથન સુક્તિયુગત છે. તમે વસુમતિ સાથે આ વિશે વિચારવિનિમય કરી અને નિશ્ચિત વિચાર જણાવો કે જેથી કોઈ માર્ગ નક્કી કરી શકાય.

દધિવાહન અને ધારિણીની વાતચીતનો નિર્ણય વસુમતિના અંતિમ વિચાર ઉપર રહ્યો. આ પ્રમાણે બંનેની વાતચીતનો અંત આવ્યો અને બંને યથાસ્થાને મુર્છ ગયાં.

: પ્રકરણ :

[૩]

વિવાહ, એ ઋણ છે

મુક્તિમંદિરનું દ્વાર શુદ્ધ ચારિત્રધર્મ છે,
આચારમાં ન આવે તો, વિચારો માત્ર શૂન્ય છે;
વિચારોને પચાવીને, ગ્રહી વિવેકપ્રાદ્યથી
શ્રદ્ધધર્મ મુનિધર્મ, યથાશક્તિ, સમાચરો.-નિનાગમ

એક બાળુ સુખ છે તો બીજી બાળુ દુઃખ છે, એક બાળુ
સત્યતા છે તો બીજી બાળુ દુર્ગતતા છે, એક બાળુ ગાનતાલ
આવ છે તો બીજી બાળુ કરુણ વેદનાની ચીસો સંભળાય છે, એક
બાળુ સત્યતા બીજીના સુખ માટે દુઃખો સહન કરે છે તો બીજી
બાળુ દુર્ગતો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે બીજાનું સુખ લૂંટવા
પણ તૈયાર થઈ જાય છે. આ બધી સંસારની વિચિત્રતા છે.
વિચારો માટે તો સંસારની આ વિષમતા અને વિચિત્રતા વિચારનું
એક કરુણ જાતી જાય છે અને એ વિચારને પરિણામે જ્યાં વિષમતા
ન હોય એવા માર્ગે જવા નેઓ પ્રયત્ન કરે છે.

મુંદર વસન્ત ઋતુનો સમય છે, આંગાના ઝાક ઉપર મોર ખીલી ઉઠ્યાં છે, બમરાઓ તેના ઉપર ચુંબન કરી રહ્યા છે અને મંજરીનું રસપાન કરી કોયલ પણ મસ્ત બની ગઈ છે. આવી વસન્ત ઋતુમાં આમમંજરીનું રસપાન કરી કોયલે અવસ્ય દહકતું જોઈએ છતાં તે કેમ ચુપ બેઠેલી જણાય છે ! અરે-૨ ! કોયલ શા માટે દહકતી નથી ? એનું કારણ સમજનારમાં આવી ગયું. તે કોયલ એક મંજીર વિચારમાં પડેલી છે. તે વિચારે છે કે, આ સમયે હું શી રીતે દહકું ? એક બાલુ તો તમરાઓ પોતાની તાનમાં જવાજ કરી રહ્યા ■ । એક બાલુ કંઈ પછી કઈકટું શબ્દમાં બોલી રહ્યું છે । બ્યારે બીજા બાલુ વધુ ઉપર બેઠેલા વાદરાઓ હા-હા કરી રહ્યા છે । તો ક્યાંય કાગડાઓ કકંસા સ્વરમાં કા-કા-કા, કરી રહ્યા છે તો આ બાલુ સિવાયો પણ ઊંચે અવાજે શાઈ રહ્યા છે ! આ પ્રકારની વિષમતા જોઈને જ કોયલ ચુપ બેસી રહી છે અને અનુકૂલ ઋતુ હોવા છતાં દહકતી નથી !

કવિની દ્રષ્ટનાનુસાર, જે વૈષમ્ય કોયલની સામે હતું તેવું જ વૈષમ્ય, આજે દધિવાદને ત્યાં તરવરતું હતું. એક બાલુ તો મહેલમાં બેઠેલા રાજ-રાણી, વસુમતિના વિવાહ કરવા-ન કરવા વિષે વિચાર કરી રહ્યા હતા બ્યારે બીજા બાલુ પોતાના મહેલમાં બેઠેલી રાજ-કુમારી વસુમતિ કાંઈ બીજું જ વિચારી રહી હતી.

વસુમતિના મનમાં એવા વિચારતરંગો ઊઠવા લાગ્યાં કે:- ‘ હું જે સ્ત્રીજાતિમાં જન્મી છે તે સ્ત્રીજાતિની આજે કેવી દુર્દશા છે ? પોતાની મૂર્ખતાથી અને મૂર્ખતાને લાભ લેનાર પુરુષોના અત્યાચારથી એ સ્ત્રીજાતિ, ટેટલી બધી સંતરત અને પીડિત છે. આજે પુરુષોની દૃષ્ટિમાં સ્ત્રીઓની બીજા બોમ્બ વસ્તુઓમાં ગણના કરવામાં આવે છે. એથી વિશેષ સ્ત્રીઓનું બીજું કાંઈ મહત્ત્વ નથી. મારી બહેનો પણ એક જ પ્રવાહમાં વહી રહી છે. તેઓને પોતાના પતનનું અને પોતાની દુર્દશાનું

પણ લાન નથી. જો સ્ત્રીજાતિમાંથી એક પણ સ્ત્રી, ત્યામ અને સાહસપૂર્વક બહાર આવી સક્રિય કાર્ય કરે તો તે આખી સ્ત્રીજાતિનો ઉદ્ધાર કરી શકે, પણ હાય ! તેમનું પતન એટલું બધું થઈ ગયું છે કે, તેઓ પોતાની વર્તમાન સ્થિતિને પણ સમજી શકતી નથી ! એની અવદશામાં પોતાના ઉદ્ધારનો પ્રયત્ન કેવી રીતે કરી શકે ?

“હૈ ! પ્રભો ! શું હું મારી દીન-દીન બહેનોની કાંઈ સેવા કરી શકીશ ? શું મારી દ્વારા તેમનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે ? અને શું આ મારા તુચ્છ શરીરદ્વારા મારી દુઃખિત બહેનોનો કાંઈ ઉપકાર થઈ શકશે ?” આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ નિદ્રાધીન થઈ ગઈ. પ્રાતઃકાલના સમયે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું. સ્વપ્ન જોતાં જ તે આશ્ચર્યપૂર્વક જાગી ઉઠી અને વિચારવા લાગી કે, આ સ્વપ્ન શું સૂચવતું હશે ? આ સ્વપ્નને સારું સમજતું કે માહું ?

વસુમતિ અસમંજસમાં પડી ગઈ. શું કરવું તેની તેને સૂઝ ન પડી. અસમંજસના ખેદને કારણે તેનું શરીર પરસેવાથી તરબોળ થઈ ગયું. તેણે અસમંજસને દૂર કરવાનો ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ તેમાં તે સફળ ન નીવડી. આખરે તે પથારીમાંથી ઉઠી પાસેની અશોકવાડીમાં ફરવા ચાલી ગઈ અને ત્યાં એક વૃક્ષને નીચે બેસી, ગાલ ઉપર હાથનો ટેકો આપી, સ્વપ્નના ક્ષણ વિષે ઊંડો વિચાર કરવા લાગી.

પ્રાતઃકાલ થતાં જ, વસુમતિની સખીઓ, વસુમતિને ઉઠાડવા તેના શયનાગારમાં આવી, પણ પથારી ઉપર વસુમતિને સૂતેલી ન જોતાં તેમને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને સાથે ચિન્તા પણ થઈ. સખીઓ વિચારવા લાગી કે, કોઈ દિવસ નહિ ને આજે અનાયાસ જ વસુમતિ ક્યાં ચાલી ગઈ ? તે રાજકુમારી છે અને યુવતી છે. ક્યાંય એવી દુર્ઘટના તો ઘટી નહિ હોય ને કે જોથી આ નિર્મલ રાજવંશ ઉપર

ચિન્તાનું કારણ તમને જણાયે ? એવી તો કોઈ આશરણ કન્યા પણ નહિ હોય કે, જે ચિન્તાનું કારણ પોતે સ્પષ્ટપણે કહી જનારે ! આ તો વળી રાજકુમારી છે તે સ્પષ્ટપણે પોતાના બાપ કેમ જનારી શકે ? પણ તમે એ સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી કે રાજકુમારીને કોઈ બીજી ચિન્તા હોવાનું શું કારણ હોય ! જુઓ ! રાજકુમારીના શરીર ઉપર યૌવને પોતાનું પ્રભુત્વ કેટલું બધું જમાવ્યું છે ! રાજકુમારીના સ્પર્શ જ બદલાઈ ગયા છે. અત્યારે રાજકુમારી યૌવનને ગાંઘળે ઉભેલી છે ! જેમ માલતી વ્રતા આશ્રયસ્થને બેટવા નહસે તેવી રાજકુમારીની સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. છતાં અત્યારમુની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો નથો એ શું ચિન્તાનું કારણ નથી ? આ સિવાય રાજકુમારીને બીજી ચિન્તા શી હોઈ શકે ? એ તો આપણે પણ સમજી શકીએ છીએ તો પછી રાજકુમારીને ચિન્તાનું કારણ શું પૂછવું ?

ત્રીજી સખી— તમારી વાત બરાબર છે. યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં વિવાહ ન થવો એ બુદ્ધિશાળી કન્યા માટે જરૂર ચિન્તાનો વિષય છે.

ત્રીજી સખી— પણ બેન ! ચિન્તા કરી શરીરને ક્ષીણ બનાવવાથી શું વળે ? મહારાજ અને મહારાણી પણ પોતાની પ્રિય પુત્રીના વિવાહ માટે ચિન્તા કરે છે. તેઓ રાજકુમારીના યોગ્ય વરની શોધમાં છે. હા, જે કે તેઓ એ વિષે બહુ જલ્દી કરતા નથી તો હું આજે રાજકુમારીના વિવાહ જલ્દી કરવા વિષે મહારાણીને નિવેદન કરીશ. બેન વસુમતિ ! ચાલો, હવે બહુ ચિન્તા ન કરો. હવે તમે થોડા સમયમાં જ કોઈ રાજની રાણી બનશો, હો !

વસુમતી, પોતાની સખીઓની વાતો સુપચાપ સાંભળીને પોતાની બહેનોનું કેટલું બધું પતન થઈ ગયું છે તે વિષે વિચાર કરવી હતી કે, આ સખીઓની દષ્ટિમાં તો વિષયોની પ્રાપ્તિ ન થવી એ જ

હવનમાં આ ત્રણ પ્રકારનું ઋણ માથે પડે જ છે. જો કે શાસ્ત્ર સમય, પતિ વગેરેની સહાયતા લેવી એ પણ ઋણ છે. પણ એ ઋણ કરવું કે ન કરવું એ પોતાની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. હવનને મરિ આ ઋણ માથે ચડાવવું જ જોઈએ એ કાંઈ નિયમ નથી. નેમ કાઈતો તે વિષે આગ્રહ પણ નથી પણ પોતાની નજવાળને દારણે એ ઋણ માથે લેવું પડે તો તે વાત જુદી છે. પણ જ્યાંસુધી પહેલાંના ત્રણ પ્રકારના ઋણથી મુક્ત થઈ શકાય નહિ ત્યાંસુધી પોતાના માથે કાંઈ પ્રકારનું નવું ઋણ ન ચડાવવું એ વિવેકશીલ પ્રામાણિક મનુષ્યને માટે યોગ્ય છે. કારણ કે પહેલાંના કરજથી મુક્ત ન થયાં પહેલાં જ નવું કરજ કરવું એમાં પ્રામાણિકતા નથી. પહેલાંનું કરજ ચૂકવવું અને આવશ્યક કારણ વિના નવું કરજ માથે ન ચડાવવું એમાં ખરી પ્રામાણિકતા છે. હું તો પહેલાં માતા, પિતા અને ધર્માચાર્યનું મારી માથે જે ઋણ છે એ ઋણને ચૂકવવા ચાહું છું, નવું કરજ માથે ચડાવવા જરા પણ ચાહતી નથી. આવી દશામાં હું વિવાહ કરવા વિષે ચિન્તા કરી રહી છું એ તમારું અનુમાન ક્યાં સુધી ઠીક છે એ તમે જ વિચારી જુઓ ! હું મારી માથે માતૃપિતાનું ધણું જ કરજ ચડેલું છે એમ માનું છું. અનેક જન્મજન્માંતરો સુધી તેમની સેવાશુશ્રૂષા કરવા છતાં પણ હું તેમના ઋણથી મુક્ત થઈ શકું એમ નથી તો પછી એમની સેવા કરી ઋણમુક્ત થવાના સમયે હું સાસરે જવાની કૃતગ્રતા કેમ કરી શકું ? કરજ ચૂકાવવાના સમયે કાંઈ પણ પ્રકારનું બહાનું કાઢવું, ઠીક નથી. હું તો સર્વ પ્રથમ મારી માથે જે ઋણનો ભાર છે તે ઉતારવા ચાહું છું. નવું કરજ માથે ચડાવવા ચાહતી નથી. માટે તમે મારા વિષે ભવિષ્યમાં આવું જોઈું અનુમાન કરશો નહિ તેમ કાંઈને મારા વિષે આવી વાતો પણ કરશો નહિ એટલી તમને સૂચના આપું છું. "

વસુમતિની સ્પષ્ટ વાતો સાંભળી તેની સખીઓ થંભી ગઈ.

સખીઓ—એન વસુમતિ ! તમે જાણે મંસારથી વિરક્ત થઈ ગયા હો એવી વંરાચની વાતો કરો છો. પણ કાઈ બકિત એમ કેમ માની શકે કે, તમારા જેવી મુંદરી નવયુવતી પતિની છત્ત્વ કરતી ન હોય કે ને વિગે ચિન્તા પણ કરતી ન હોય ?

વસુમતિ—“વહાલી સખીઓ ! જે કન્યાઓ એવા વાતાવરણમાં જાહેરી હોય અને જેમને એ વિષેની શિક્ષા આપવામાં આવે હોય તે કન્યાઓને એ વિગે ચિન્તા થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ હું એવા મહિન વાતાવરણમાં જાહેરી નથી તેમ મારી માતાએ મને વિષયભોગની શાક્ષતા વધે એવી કુશિક્ષા પણ આપી નથી. બીજી માતાઓ પોતાની પુત્રીને વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થવાની ભલે શિક્ષા આપતી હોય પણ મારી માતાએ મને શીખાવ્યું છે કે, આ મનુષ્યજન્મનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ ધર્મચર્યનું પાલન કરી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો છે, વિષયભોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ આ દુર્લભ મનુષ્ય જન્મનો દુરુપયોગ કરવાનો નથી.” આ પ્રમાણે મારી માતાએ મને વિશુદ્ધ ધર્મચર્યને પાળવાની શિક્ષા આપી છે. પણ સાથે સાથે એવી પણ સૂચના આપી છે કે, જો પૂર્ણ ધર્મચર્ય પાળવાની શક્તિ ન હોય તો, દુરાચારનું સેવન ન કરવું પણ એવી અવસ્થામાં સ્થૂણ ધર્મચર્યનું પાલન કરવું અર્થાત્ વિવાહ કરી મર્યાદાપૂર્વક જીવન બતીત કરવું. જીવનનો આ માર્ગ બનાવી મારી માતાએ મને કન્યાધર્મ, પત્નીધર્મ, માતૃધર્મ અને વિધવાધર્મની શિક્ષા આપી છે અર્થાત્ પૂર્ણ ધર્મચર્ય પાળી ન શકાય તો, મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન માળવામાં દર્ષ દર્ષ અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે એ દૃષ્ટિમાં રાખી ઉપગતી ચારેય પ્રકારની શિક્ષા મારી માતાએ મને આપી છે.

જે કન્યા, પૂર્ણ ધર્મચર્ય પાળી ન શકવાને કારણે વિવાહ કરે છે તેણે જીવનની ત્રણ બિજ બિજ અવસ્થામાંથી પસાર થવું પડે છે. વિવાહ થતાં જ તે પત્ની બને છે અને ત્યારે પતિ, સાસુ, સસરા, નાનુંદ, જોક, જોડાણી, દેર, દેરાણી વગેરે પ્રત્યે કેવો બ્યવહાર રાખવો

જોઈએ અને જીવનને સુખમય બનાવવા માટે ક્યાં કરીએ. બાલકમાં જોઈએ વગેરે વિશે મારી માતાએ ‘પત્નીધર્મ’ ની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે. ત્યારે વિવાહ થાય છે ત્યારે સંતાનો પણ થાય છે અને માતા પણ જનવું પડે છે. તે વખતે તેનો શો ધર્મ હોયો જોઈએ એ વિશે મારી માતાએ ‘માતૃધર્મ’ ની શિક્ષા આપી બતાવ્યું છે. વિવાહ થયા પછી કદાચ દૈવવશાત્ પતિનું પરત્રોક્ષમન થાય ત્યારે વૈધવ્યજીવન પ્રાપ્ત થાય છે અને કોઈ કોઈ કન્યાઓને તો વિવાહ થતાં જ વૈધવ્યજીવનમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે તેવા દુઃખના સમયે ધર્મનું પાલન કેવી રીતે કરવું જોઈએ તે વિશે પણ મારી માતાએ ‘વૈધવ્યધર્મ’ની શિક્ષા આપી જરાજર બતાવ્યું છે. આ પ્રમાણે મારી માતાએ પહેલાં તો મને પૂર્ણ ‘બ્રહ્મચર્ય’ પાળવાની શિક્ષા આપી છે પરંતુ જો પૂર્ણ ‘બ્રહ્મચર્ય’ પાળવાની શક્તિ ન હોય તો ઉપર કહેલા ચાર પ્રકારના ધર્મોની શિક્ષાનુસાર નીતિપૂર્ણ અને સુખમય જીવન વ્યતીત કરવાનો અનુમતિ આપી છે પણ જો પૂર્ણ ‘બ્રહ્મચર્ય’ પાળવાની શક્તિ હોય તો પૂર્ણ ‘બ્રહ્મચર્ય’નું પાલન કરી ઋણમુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ જો શક્તિ ન હોય તો શ્વસુરગૃહનું ઋણ માથે ચઢાવી નીતિપૂર્વક વૈવાહિક જીવન ગાળી, એ ઋણને ફેંકવાની ચેષ્ટા કરવી જોઈએ. પણ વિવાહ એ પોતાની અશક્તિનું અને નવું કરજ માથે ચડાવવાનું કારણ છે એમ માનવું પણ વિવાહનો ઉદ્દેશ વિષયસુખ ભોગવવાનો છે એમ સમજવું ન જોઈએ.”

આ પ્રમાણે મારી માતાએ હિતસર્ગ માગ તરીકે પૂર્ણ ‘બ્રહ્મચર્ય’ પાળવાની અને અસમર્થ અવસ્થામાં અપવાદ માર્ગ તરીકે મર્યાદિત વૈવાહિક જીવન ગાળવાની શિક્ષા આપી છે. વહાણી સખીઓ ! હવે તમે સમજી શક્યા હશે કે, મારા હૃદયમાં વિવાહ વિષયક ચિન્તા નથી. હું તો એ જ ઉન્નત ભાવના ભાવું છું કે, માતાપિતા વગેરેની સેવા કરી, તેમના ઋણથી પહેલાં મુક્ત થાઉં, નવું કરજ માથે ન ચડાવું અને તે માટે ‘બ્રહ્મચર્ય’પૂર્વક જીવન વ્યતીત કરું.

એનો । હું વિવાદ વિષયક ચિન્તા કરું છું એમ તમે કહેો છો । પણ એટલો તો વિચાર કરાકે, જેને અલગ-અલગ અલગ-અલગની શિક્ષા આપવામાં આવી છે, જેને અલગ-અલગની આદર્શ જગત્તર અલગ-અલગમાં આપ્યો છે, જેનું સાતનપાલન અલગ-અલગની આદર્શ આમે રાખી કરવામાં આપ્યું છે અને જે અલગ-અલગના વાતવરણમાં ઊલટવ છે તેને શું વિવાદ વિષયક ચિન્તા કે હિંસા થાય જરી ! હા । જેને માતાપિતાનું ઝગજી મુકન થવાની શિક્ષા મળી નથી પણ જેને અલગ-અલગની વિવાદના વાતવરણમાં ઉમેરવામાં આવી છે અને જેનું સાતનપાલન પણ વિવાદનો આદર્શ આમે રાખી કરવામાં આપ્યું છે તે હન્યા વિવાદ વિષયક ચિન્તા કે હિંસા કરે એ સ્વાભાવિક છે. આ રીતે જેઓમાં અલગ-અલગ પાળવાની યત્ન ન હોય તે વિવાદ કરવાનો ચિન્તા કરે પણ જેનામાં પૂર્ણ અલગ-અલગ પાળવાની યત્ન છે તે તો પૂર્ણ અલગ-અલગનું અલગ-અલગ પાલન કરી, માતાપિતાના ઝગજી મુકન થવાનો જ પ્રયત્ન કરે એ હિંસા છે.”

ઝગજીએ—“એવ વસુમતિ ! ધારિણી માતાએ તમને જે શિક્ષા આપી છે તે શિક્ષા ઉપર તમે અલગ-અલગ મનન કે ચિંતન કર્યું હોય એમ નથી લાગતું. મહારાણીએ અલગ-અલગની શિક્ષા તમને આપી દશે પણ તમે વિવાદ જ ન કરો એવો એ ચિંત્તાનો ઉદ્દેશ નહિ હોય । બધા લોકો અલગ-અલગને ઈષ્ટ ગણે છે, કાર્થ એને અલગ કહેતું નથી. પરંતુ આ કથન પોતાને લાગુ નથી પડતું. કાર્થ બીજા લોકો અલગ-અલગનું પાલન કરતા હોય તો તેમની પ્રશંસા કરવા માટે અલગ-અલગની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે પણ પોતે અવિવાદિત રહે એ માટે નહિ. તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ પણ જણાય છે કે, અધર્મથી પણ તમે બચાવ છો. હન્યા ઉપર માતાપિતાનું ઝગજી હોય છે એ વાત સાચી પણ હન્યા વિવાદ કર્યા પહેલાં જ તેમની સેવા કરી, તેમનું ઝગજી ચૂકવી આપે છે. વિવાદનો અર્થ ત્યાં વિવાદ કરી પતિની સેવા કરવી, એ હન્યાનું કર્તવ્ય છે. એ આમ કરવામાં ન આવે અને બધી હન્યાઓ અલગ-અલગનું પાલન કરે, વિવાદ ન કરે અને માતાપિતાની સેવા જ કરતી

રહે તો તો એવા જ વિદ્યાર્થીમાં અભ્યાસમાં રહે એવો જ સમય પડે
 અંશરમાં એવું મનુષ્ય જ રહેવાનું પડે, જો વિદ્યાર્થી એ કન્યા વિવાદ
 ન કરે, જેને ખતિની એવા કન્યાને અવગણે જ ન કરે, એ કન્યાનું
 હૃદય, જેમકેમાં ખોલીને કરમણી રાજીવ કુવડી કોમ, આવી જા, એ
 કન્યા, પોતાના વિવાદની વડુ મિત્ર કરતો નથી તે કન્યા, પોતાના કન્યા
 વિવેક નહિ કરનાર પશુની સમજાવે, એવો જ સમય પડે ત્યાં સુધી
 વિવાદની ચિન્તા કરતા ન હોય તે પશુ સમયે પોતા એવા કન્યાનું કે
 તમારે વિવાદ વિવાદ ચિન્તા કરતો કરતો મિત્ર જ નથી
 કથાઓ છે."

વસુમતિ—“અહેતો! તમે નારીશર્મ, મનુષ્યમાંથી કન્યા
 અને કન્યાના કર્તવ્યનો ઉપદેશ આપી શકો છો, તે કન્યાનમસ્કી
 દષ્ટિએ બહે ગોચ્ય હોય પણ મને તે અસાધ્ય મળી આવતું, કામ્ય જે
 જે અભ્યાસપાલન ખીજતો આટે આગરણીય અને અમરણીય
 માનવામાં આવે છે તે પોતાના આટે આગરણીય માનવામાં ન આવે તે
 હોના ધરતો ન્યાય? અભ્યાસને, કેવળ ખીજતો આટે જ આગરણીય
 માનવું અને પોતાના આટે આગરણીય ન માનવું એ કેળવણી મિત્ર
 આર છે. આ પ્રકારના મિત્રાગારની શિક્ષા મારી માનાઈ મને આપી
 નથી, તેમ મેં શીખી નથી. મને જે શિક્ષા આપવામાં આપી છે તે
 પોતાના આચરણ આટે, અને એવી શિક્ષા મારી માનાઈ મને આપી
 છે. એવા પશુ કપટી લોકો હોય છે કે જેઓ "દાધોના કાંઈ ખાવાના
 જુદા અને બતાવવાના જુદા" એ નીતિ પ્રમાણે ખીજતો કરે જે
 જુદું અને પોતે આચરે છે ખીજું. પોતે અભ્યાસને મેને છે અને
 ખીજતો અભ્યાસનો ઉપદેશ આપે છે. અહેતો! મને આ પ્રકારની શિક્ષા
 મળી નથી તેમ એવા પ્રકારનું પાખંડ પણ તું આચરી શકું એમ નથી.

તમે હમણાં કહ્યું કે, જો સંસારની બધી કન્યાઓ અભ્યાસનું
 પાલન કરવા માટે તો સંસાર જ શૂન્ય બની જાય. અહેતો! પહેલાં
 તો સંસારની બધી કન્યાઓ અભ્યાસનું પાલન કરે એ જ અસંભવ

જેવું છે અને બીજું આ અનાદિ સંસારનો અંત થવો પણ અસંભવ છે, કારણ કે સંસારમાં અનેક કન્યાઓ પતિ ન મળવાને કારણે અવિવાહિતા રહે છે, અનેક ધન્યાર્થ પાળવાના ઉદ્દેશી વિવાહ કરતી નથી અને અનેક કન્યાઓ, વિવાહ થતાં જ થોડા દિવસ બાદ વિધવા થઈ જાય છે, તો પણ સંસારમાં કોઈ પ્રકારની ન્યૂનતા જોવામાં આવતી નથી. આવી અવસ્થામાં ધન્યાર્થ પાળવા માટે વિવાહ ન કરવાથી સંસારનો અંત કેમ થઈ જશે ? આમ હોવા છતાં, જે કદાચ ધન્યાર્થ પાળવાના કારણે જ સંસારનો અંત થઈ જતો હોય તો એમાં શું ખરાબ છે ? એ તો બીજું સારું જ છે ને ?

વળી, તમે કશું કે, કન્યાઓ વિવાહ કર્યા પહેલાં જ માતાપિતાની સેવા કરી ઝાણથી મુક્ત થઈ જાય છે. પણ તમારું આ કથન બૂલ-બરેણું તેમજ સામ્યવિરુદ્ધ છે. સામ્યમાં અનેક જગ્યાએ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે કે, અનેક જન્મજન્મમાં તરે સુધી માતાપિતાની સેવા કરવા છતાં પણ તેમના મહાન ઝાણથી સંતાનો મુક્ત થઈ શકતાં નથી, તો કન્યાઓ, વિવાહ અને પુણ્યવસ્થાને પ્રાપ્ત થયા પહેલાં જ માતાપિતાના ઝાણથી મુક્ત થઈ જાય એમ કેમ બની શકે ? એ સમયે તો કન્યાઓ પોતે પોતાની સારસંભાળ રાખી શકતી નથી એટલું જ નહિ પણ બીજું માતાપિતાએ તેમની સારસંભાળ રાખવી પડે છે તો પછી એવી અવસ્થામાં કન્યાઓ માતાપિતાની સેવા કરી ઝાણમુક્ત થવામાં સમર્થ કેમ થઈ શકે ? બહેનો ! આ તો પોતાની વિષયવાસનાને ન રોકવાને કારણે જ કેવળ બદાનું માન છે. હું આ પ્રમાણે બદાનું કાઢી, માતાપિતા પ્રતિ કૃતમ્મ બનવા ચાહતી નથી. અંતમાં, તમે વિવાહ ન કરનારી કન્યાઓના જીવનને વનપુષ્પ સમાન વર્થ અને તેમને વિવાદની ચિન્તા ન કરવાને કારણે પણ જેવી જીવિહીન કહો, તમે તમારી વિવેકબુદ્ધિની બાજુ જ બતાવી દે અને તે કારણે જ પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરનારને સારી અને વિવાદની ચિન્તા ન કરનાર કન્યાઓને પણ જેવી મણી દે. તમે એટલું પણ ન વિચાર્યું કે, વિષયસેવનની ચિન્તા

તો ખરા પણ કંઈ છે. પણ કલ્યાણનું પાણી ને અપવાદના કાંઈ કાંઈ છે, બીજું માર્ગ કની સમજ નથી. જામ કલ્યાણનો અપવાદનું પાણી કરનાર અને વિવાદનો વિચાર ન કરનારને પાણી કે કાંઈ કંઈ કંઈ જોઈ જાયે ના. અક્ષયગણને દરિયા અર્થે છે. અક્ષયગણનું પાણી કરનાર સ્ત્રીપુરુષના અપવાદનું કરવા મારે રેનો પણ અપવાદનું કરવા મારે તેથી અક્ષયગણનું પાણી કરનારનું અપવાદ, રેવાથી પણ વિચાર છે; કારણ કે અક્ષયગણનું પાણી રેનો પણ કંઈ અપવાદ નથી. મારે જાયે ના. અક્ષયગણને વિવાદનો અપવાદ ન કરનાર એ વાત જુઓ છે કે, અક્ષયગણ પાણી ન કરવાને કારણે વિવાદ અપવાદ નથી, પણ એમાં પોતાની નિર્જાળના રહેણી છે જેમ માનવ સ્ત્રીઓ જે તે માં મારી માતાએ પણ કહ્યું છે કે, જે અક્ષયગણ પાણીની સમજ ન હોય તો વિવાદ કરી શ્વસુરગૃહનું ઝણ મારે ચડાવું પણ અપવાદને અક્ષયગણ પાણીનું નહિ, પણ ઉત્સર્ગમાર્ગ તો અક્ષયગણ છે અને અપવાદમાર્ગ વિવાદ છે એ બૂલવું નહિ. આ પ્રમાણે મારી માતાએ અક્ષયગણનો ઉત્સર્ગ માર્ગ અને વિવાદનો અપવાદ માર્ગ એ બન્ને માર્ગો અપવાદ છે; પરંતુ હું વિવાદનો અપવાદ માર્ગ નહિ પણ અક્ષયગણના અક્ષયગણ માર્ગે જવા ચાહું છું. જે સ્ત્રીઓએ અક્ષયગણ પાણી ન કરવાને કારણે વિવાદ કર્યો છે તે સ્ત્રીઓની હું નિંદા પણ કરતો નથી. હું તો એમને માતાની જેમ આદરની દૃષ્ટિએ જોઉં છું. મારી માતાએ પણ પાતે શ્વસુરગૃહનું ઝણ મારે ચડાવું છે તો શ્વસુરગૃહનું ઝણ મારે ચડાવનારી સ્ત્રીઓની નિંદા કેમ કરી શકું? એમની નિંદા કરવી એ તો માતાની નિંદા કરવા સમાન છે.”

સખીઓ—જેન વસુમતિ! શું ત્યારે તમારો એવો અભિપ્રાય છે કે, બધી કન્યાઓએ અક્ષયગણ જ પાણીનું જોઈએ અને વિવાદને ઝણ સમજ તેથી બચવું જોઈએ?

વસુમતિ—હાં, બને ત્યાંસુધી તો આમ જ કરવું જોઈએ. પણ આમ છતાં બધાંએ અક્ષયગણ પાણીનું જ જોઈએ એવી સલાહ

આપતો નથી. પણ એટલું તો અવશ્ય કદું છું કે, જને ત્યાંમુધી સસુરગૃહના ઝણધો અર્ધાંએ જયવું જોઈએ. પણ ઘણચર્ પાળી ન શકાય તો સસુરગૃહનું ઝણ માથે ચડાવીને પણ દુરાચારથી જયવું જોઈએ સાધારણ રીતે કરજ માથે ચડાવવું ખરાબ છે પણ જ્યારે કરજ માથે ચડાવ્યા વિના કામ ચાલવું જ ન હોય તો ત્યારે કરજ ન લેવું અને ચોરી કરવી એ અનાચારનું કારણ જની જાય છે. એટલા માટે એવા વખતે કરજ લેવું પણ લાભદાયક છે. આ જ પ્રમાણે જ્યાં મુધી ઘણચર્ પાળી શકાય ત્યાંમુધી સસુરગૃહનું ઝણ માથે ન ચડાવવું એ જ મારું છે પણ ઘણચર્ પાળવાની શક્તિ ન હોય તો પતિની સદાચતા લઈ પોતાનામાં ઘણચર્ પાળવાની શક્તિ વધારવી પણ ચોખ્ખું છે પરંતુ આ પ્રકારની અચક્ત બહેનોએ એવું બોલું અભિમાન કરવું ન જોઈએ કે, અમે વિવાહ કરીને કાઈ મોલું કામ કર્યું છે અથવા જેમણે વિવાહ કર્યો નથી તેઓ દુઃખી અથવા પોતાથી ઊતરતી છે, કારણ કે ઇચ્છા હોવા છતાં જેમનો વિવાહ થયો ન હોય તેઓ ભલે દુઃખી હોય પણ જે વિવાહની ભાવના જ રાખતી નથી તે દુઃખી નહિ પણ બહુ જ સુખી છે. જેમ કાઈ સન્નજન કરજ માથે ચડાવીને અભિમાન કરતો નથી તેમ વિવાહનું ઝણ માથે ચડાવનાર બહેનોએ પણ અભિમાન કરવું ન જોઈએ.

જે બહેનો પૂર્ણ ઘણચર્નું પાલન કરતી, પોતાના શરીરને ઈશ્વરના ચરણે સોંપી દે છે તે બહેનોની જેટલી પ્રશંસા કરવામાં આવે તેટલી ઓછી જ છે. પણ જે બહેનો પોતાના માથે વિવાહનું ઝણ ચડાવીને પણ 'પતિવ્રતા' રહે છે અને ધાર્મિકજીવન ગાળે તે બહેનો પણ નિંદાને નહિ પણ પ્રશંસાને જ પાત્ર છે. નિંદાને પાત્ર તો તે બહેનો છે કે જેઓ પૂર્ણ ઘણચર્ પાળવાનો ડોગ કરે છે પણ ઘણચર્નું પાલન કરતી નથી, વિવાહનું ઝણ માથે ચડાવતી નથી પણ દુરાચાર મેલે છે. બધાવી સ્ત્રીઓ અવશ્ય નિંદાને પાત્ર છે."

વસુમતિની આવી જ્ઞાનપૂર્ણ વાતો સંભળી સખીઓ દહેરા

લાગી કે:-એન ! આજે તો તમે અમને જે અનુત, અદ્ભુત અને શિક્ષાદાયી વાતો સંભળાવી છે તે સાંભળી અમને ઘણો જ મોઢ મળ્યો છે અને તે માટે અમે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમારા ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચાર સાંભળી અમને ખાત્રી થઈ છે કે, તમે કોઈ સાધારણ નહિ પણ મહાન પ્રભાવશાલિની રાંજકુમારી છો.

તમારા જેવા ઉચ્ચ વિચારો સાધારણ કન્યામાં ઉત્પન્ન થઈ જ ન શકે. અમે એમ ધારતી હતી કે, તમે વિવાહવિષયક ચિન્તા કરી રહ્યા છો પણ આજે તમારા ઉચ્ચ વિચારો જાણી અમને ખાત્રી થઈ છે કે, એ અમારો ભ્રમ હતો. અમે અજ્ઞાનવશ તમને કાંઈ કહ્યું હોય તો તેની અમે ક્ષમા ચાહીએ છીએ. પણ સાથે જ અમે એ જાણવા માંગીએ છીએ કે, આપ ત્યારે શું ચિન્તા કરી રહ્યા હતા ?

વનુમતિ—બહેનો ! હું જે વિચાર કરી રહી હતી, તેને તમે જો ચિન્તા સમજતા હો તો એ તમારી ભૂલ છે. હું કોઈ પ્રકારની ચિન્તામાં પડેલી ન હતી પણ ત્યારે એક ગંભીર વાત ઉપર વિચાર કરી રહી હતી.

સખીઓ—એન ! જો તમને કાંઈ વાંધો ન હોય તો એ ગંભીર વાત શી હતી ! તે જાણવા અમે ચાહીએ છીએ.

વનુમતિ—વહાલી સખીઓ ! તમે મારી સહચરીઓ છો એટલે તમારાથી હું કાંઈ વાત છુપાવવા ચાહતી નથી. હું તમને બધી વાત કહીશ.

સ્વપ્ન

એ સ્વપ્નેશ બારે દો વળ-વળે

પ્રાણ બાહ્યે ૬૩ સર્જન ?

૧ થાકું ૬૫૧૧-એ જમિ-—૬૦ ૬૦ ગો

જાગ્રતાવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા, સુષુપ્તિ-અવસ્થા અને તુરીયા-
વસ્થા એમ ચાર પ્રકારની અવસ્થા છે. જ્યારે ધ્વનિયો અને મન
પોતપોતાનું કામ નિષ્ક્રિય થયા કરે છે, તે જાગ્રતાવસ્થા કહેવાય છે. જ્યારે
ધ્વનિયો કામ કરતી નથી, સુષુપ્તિ જાય છે અને મન સુતું નથી પરંતુ
પોતાની કલ્પનાસૃષ્ટિમાં જ વિચાર કરે છે તે સૃષ્ટિનિર્માણ અને તેમાં
વિચરણ કરવું તે સ્વપ્ન છે અને તે દેશાનું નામ તે સ્વપ્નાવસ્થા છે.
જ્યારે ધ્વનિયોની સાથે મન પણ સુષુપ્તિ જાય છે, કલ્પનાઓ કરવું
નથી અને બેદારમાં જોને સ્વપ્નરહિત પ્રગટ નિદ્રા કહેવામાં આવે
છે તેનું નામ સુષુપ્તિ-અવસ્થા છે. અને ચોથી મહત્ત્વામાંની ખ્યાના-

પરમાત્મ નામ તુરીયાવસ્થા છે. આહો અત્યંત વિશેષ છે. આત્મનું જ
આ અવસ્થાઓનું વર્ણન તે પ્રાર્થનિક કરવામાં આવ્યું છે.

મંદિરો સૂર્ય જગ્યાઓ, સ્વામીવરના મંદિર, મિત્રાનાં મંદિરો
પ્રમાણે કલ્પના કરે છે. પત્ની તે સંસ્કાર, ભણે આ જન્મનાં હોય,
પૂર્વજન્મનાં હોય, અનુભવજનિત હોય કે કેવળ ધૃતજનિત હોય,
પણ જે વાત સંસ્કારને ધરાવી હોય છે તે જ વાત મદ્ય કે સમુદ્ર
રૂપે સ્વપ્નમાં આવે છે. હા, જે સંસ્કારોની સાથે મનની મિલિત પણ
અવસ્થા રહે છે, તે પણ જે વાત સંસ્કારોમાં આવતી નથી તે
સ્વપ્નમાં પણ આવતી જ નથી. અદ્યત્વગ્રસ્ત સ્વામી કલ્પના
કોઈ કોઈવાર ભવિષ્યમાં સત્ય પણ કરે છે. અથવા કોઈ કોઈવાર
ભવિષ્યમાં થનારી ઘટનાની શ્રુતિ સ્વપ્નમાં પણ મળી શકે છે. પણ
એમ થવાનું કારણ પૂર્વજન્મનાં પ્રુષ્ઠાપાપનાં સંસ્કારો જ છે. બીજાં
કોઈ કારણ હોય એમ જાણાતું નથી.

રાજકુમારી વસુમતિએ પણ એક એવું જ સ્વપ્ન જોયું હતું કે,
જે આગળ જતાં સિદ્ધ થયું. વસુમતિ આ સ્વપ્નના સામાન્ય વિશે
વૃક્ષ નીચે બેસી વિચાર કરી રહી હતી પરંતુ વસુમતિની સખીઓએ
આ વિચારમગ્નતાનો અર્થ ‘વિવાદ વિષયક ચિન્તા’ એવો ક્યો.
પણ જ્યારે વસુમતિએ પોતાની સખીઓને સમજાવ્યું કે, પોતે વિવાદ
વિષયક ચિન્તા કરતી ન હતી પણ એક ગંભીર વાત ઉપર વિચાર
કરી રહી હતી ત્યારે સખીઓએ પૂછ્યું કે, એ ગંભીર વાત શું
હતી? આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસુમતિએ જણાવ્યું કે ‘એનો ! આજે
રાત્રે મેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું હતું. તે સ્વપ્ન વિશે જ હું વિચાર
કરી રહી હતી.

સખીઓ—તે સ્વપ્ન શું હતું ?

વસુમતિ—મેં એવું સ્વપ્ન જોયું કે, “ આખી ચંપાનગરી એક
મહાન દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે; પિતા તથા પ્રજા ઉપર ધોર

મહારાષ્ટ્રને ક્ષીને નગરે વિવાદ નાજી કરાવે જાય છે. તે વખતે
આ કમનથી તે એ વસ્તુ સમજાવે કરે છે, અને નગરે નગરે વહેવું કે
સમજાવવું, નકામું છે. મારે નમે માનવે રહે એ કહે: પણ એ માન
ગોતાના જે વિચારો નમને જાણ્યા છે તે પણ આ રહે જાણ્યા
સંભળાવી દેશો.

‘અમારી જેવી કુટુંબ દરેકે તે પ્રમાણે મદદગારીને જોઈએ.’ આ પ્રમાણે કહીને વસુમતિની ચર્ચાઓ, વસુમતિની પત્રોત્તરો માની ગઈ. વસુમતિ પણ ત્યાંથી ઉઠીને, મેનાના નિત્યગર્ભમાં એકાંત ગઈ. વસુમતિએ સ્વપ્ન વિશે એવો નિષ્પત્ત કર્યો કે, આજ સન, વસુમતિ અને કાયામાં કાર્ત્ત પ્રકારનો વિકાર નથી એટલે મને જે સ્વપ્ન આવ્યું છે તે અવશ્ય સત્ય સિદ્ધ થશે. ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં કુપારો અને દુઃખસાગરમાં કુપેલી ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર અવશ્ય મારા હાથે થશે એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે. કદાચ આ સ્વપ્ન અનિષ્ઠમાં મારા માથે જે ભાર આવવાનો છે તેનો મૂળનાશને પણ આવડે હોય ! માટે ચંપાપુરીના ઉદ્ધારની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે મારે અત્યારથી સાવધાનીપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. મારો શુદ્ધિ તથા શક્તિ પ્રમાણે ત્યાંગથી મેં વિચાર કર્યો છે ત્યાંગથી મને એમ જણાયું છે કે, ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર શસ્ત્રબળથી નહિ પણ આત્મબળથી થશે. જે શસ્ત્રબળથી જ ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર થવાનો હોત તો એ ઉદ્ધારનો મદાન બાર મારો ઉપર આવો ન પડત; કારણ કે, શસ્ત્રબળનો અધિકાર મારો પાસે જરા પણ નથી જ્યારે બીજા બાળુ શસ્ત્રબળના મોટા મોટા અધિકારીઓ અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે. જે શસ્ત્રબળના આધારે જ ચંપાનગરીનો ઉદ્ધાર થવાનો હોત તો અનેક શસ્ત્રબળના પુરંધરો હોવા છતાં મને ચંપાપુરીનો મારા હાથે ચતા ઉદ્ધારનું સ્વપ્ન આવત નહિ. મને સ્વપ્ન આવ્યું છે એટલે એ નિશ્ચિત છે કે, ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર શસ્ત્રબળથી નહિ પણ આત્મબળથી જ થશે. એટલા માટે મારામાં આધ્યાત્મિક બળ વધે એવો મારે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.”

આ બાબત, વસુમતિ સ્વપ્ન વિષે વિચાર કરી રહી છે ત્યારે બીજી બાબત ધારિણી માતાએ વિચાર કરી રહી છે કે:-પતિને, 'વસુમતિ ઇન્દ્રચંદ્ર' યાજવા માટે છે કે વિવાદ કરવા માટે છે? એ વિષે વસુમતિનો અભિપ્રાય લેવાનો બાર મારી ઉપર મુશ્કેલી છે. ને, તે જ વસુમતિ પામે જાણે કે તેને અહીં જોવાનું! આ વિચાર સ્વાયંતની સાથે ધારિણીને બીજો વિચાર આવ્યો કે, વસુમતિ વિવાદ અને ઇન્દ્રચંદ્ર એ બેમાંથી શું પસંદ કરશે? એ નેના ઉપર સામયિક પ્રભાવ પડ્યો હશે નો નો તે વિવાદ કરવાનું જ પસંદ કરશે પણ તે ને મારી દિશા ઉપર ખ્યાન આપશે નો તે 'વસુમતિ' રહેવાનું જ પસંદ કરશે. ધારિણી આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી રહી છે એટલામાં તો વસુમતિની સખીઓ પણ તેની પાસે આવી ધારિણીને ઉચિત અભિવાદન કર્યું ત્યાં તો ધારિણીએ બધાના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા.

મખીઓ—આપના અને મહારાજના પ્રુથ્વ પ્રતાપે અમે બધા સદા કુશલ જ છીએ.

ધારિણી—તમારી સખી વસુમતિ તો પ્રસન્ન છે ને?

સખીઓ—રાજકુમારી પોતે જ પ્રસન્નતારૂં છે. હા, આજે રાત્રે તેણે એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે.

ધારિણી—સ્વપ્ન શું જોયું છે?

સખીઓ—સ્વપ્નમાં આખી ચંપાનગરીને ઘેર દુઃખસાગરમાં નિમજ્જ થએલી અને પોતાના હાથે તેનો ઉદ્ધાર થએલો તેણીએ જોયું છે.

ધારિણી—આ સ્વપ્ન તો સારું છે! પુત્રીની દ્વારા આવું મહાન કાર્ય સંપન્ન અને સફલ થાય એથી વિશેષ પ્રસન્નતાની બીજી વાત શી હોઈ શકે?

સખીઓ—પણ સાથે જ, સ્વપ્નમાં ચંપાપુરીને દુઃખસાગરમાં ડૂબતી તેણે જોયું છે. તેનું શું?

ધારિણી—પ્રત્યેક બાકિ, કોઈ પણ વાનનો અર્થ પોતાની આવના પ્રમાણે બંધબેસેનો. કહે છે અને તે સ્વાભાવિક જ છે. એમાં કંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. તમે પણ તમારી આવના પ્રમાણે, વસુમતિના સ્વપ્નનો અર્થ ઘટાડો છો પણ આ વાત તમે વસુમતિને કેમ ન કહી ?

સખીઓ—કહો દત્તી !

ધારિણી—નો વસુમતિએ એનો રો ઉત્તર આપ્યો ?

સખીઓ—વસુમતિએ જવાબમાં કહ્યું કે, ‘હું વિવાદ જ નહિ કરું’. પણ અલ્પચર્ચનું પાલન કરતી, માતાપિતાની સેવા કરી, તેમના ઋણથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરીશ. પણ અસુરચંદનું નરું ત્રણ માથે નહિ ચઢાવું.’

વસુમતિની સખીઓદ્વારા વસુમતિના ઉચ્ચ અને ઉદાર વિચારો જાણી ધારિણીને ખુબ જ પ્રસન્નતા થઈ અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, હું વસુમતિ પાસેથી જે વાતની આશા ગપ્પી બેઠી હતી તે આશા પૂર્ણ થવાના સમાચાર તો મને આ સખીઓદ્વારા મળી ચૂક્યા જ છે. વસુમતિ અલ્પચર્ચનું પાલન કરે અને માનવસમાજની સમસ્યા કસ્યાણુનો કોઈ એક નરીન ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિચય કરે એ જ મારી હૃદયની આવના છે. સખીઓના વાર્તાલાપ ઉપરથી તથા સ્વપ્નની આગાહીથી મારી હૃદયઆવના અવરજ પૂર્ણ થશે એમ જણાય છે. વસુમતિના હૃદયના ભાવો તો આ સખીઓદ્વારા મને ત્રણવામાં આવી ગયા છે તેમ છતાં વસુમતિને રૂમ મળી તેના સ્પષ્ટ વિચારો મારે પ્રત્યક્ષમાં જાણી સેવા બેઠુંએ અને પછી તે વિષે પતિદેવને કહેવું બેઠુંએ.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી ધારિણીએ વસુમતિની સખીઓને કહ્યું કે, વસુમતિ જ્યારે વિવાદ જ કરવા ચાલતી નથી તો પછી તેના સ્વપ્નનું કારણ અસ્વાધિક જીવન માનવું શું ઠીક છે ? ખેર ! તમે દેવે જાણે. હું હમણાં થોડી વાર પછી વસુમતિને મળીશ અને પછી જેમ ઠીક લાગશે તેમ કરીશ.

વસુમતિની સખીઓ સ્વસ્થાને ગાલી ગઈ. સખીઓને સ્વાના કર્યા પછી, ધારિણી વસુમતિ પાસે ગઈ. તે વખતે વસુમતિ વીણા વગાડતી હતી. ધારિણી માતાને જોઈ, વસુમતિ તેમની સામે દોડી જઈ પ્રણામ કર્યા. ત્યારપછી તેમને સન્માનપૂર્વક અંદર લાવી આસન ઉપર બેસાડી અને બે હાથ જોડી કહેવા લાગી કે, આજે મારા અહોભાગ્ય છે કે તમે અહીં પધારી મને દર્શન આપ્યાં.’

ધારિણી—હમણાં તારી સખીઓદ્વારા મને સમાચાર મળ્યાં કે, આજ રાત્રે તેં એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું છે. એ સ્વપ્નના વિષયમાં તારા કુશલ સમાચાર પૂછવાની સાથે એક આવશ્યક વાત વિશે તારી સમ્મતિ લેવા હું અહીં આવી છું.

વસુમતિ—હા, માતા! કાલે રાત્રે મેં સ્વપ્નમાં જોયું કે, ‘ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે અને ટૂંકી ચંપાપુરીનો મેં ઉદ્ધાર કર્યો.’ આ સ્વપ્ન જોઈને હું અસમજસમાં પડી ગઈ છું કે, આ સ્વપ્ન લાભદાયક છે કે દુઃખદાયક! આ સ્વપ્નને કેવું સમજું?

ધારિણી—હું તો આ સ્વપ્નને સારું સમજું છું અને માનું છું કે, આ સ્વપ્ન પ્રમાણે મારી ભાવના પણ પૂર્ણ થશે. જો કે આ સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી અવશ્ય દુઃખસાગરમાં ડૂબી જશે એ દુઃખનો વિષય છે પણ સાથે સાથે તારા હાથે ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર થશે એ આનંદનો વિષય છે. તારા હાથે કોઈ મહાન કાર્ય સંપન્ન થાય એવી મારા હૃદયમાં પહેલેથી ભાવના રહી છે. તારું ભાવિ જીવન કેમ સુખમય બને એ વિશે આજરાત્રે મહારાજ સાથે મારી વાતચીત થઈ હતી. કોઈ સારા યોગ્ય વર સાથે તારો વિવાહ કરી નાંખવામાં આવે એવી મહારાજની ઇચ્છા છે. આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા શી છે એ જાણવા મહારાજએ મને આજ્ઞા આપી છે. મહારાજની આ આજ્ઞાનુસાર હું તારી પાસે આવતી જ હતી ત્યાં તારી સખીઓએ તેં સ્વપ્ન જોયાના સમાચાર સંભળાવ્યા; જે સાંભળી મને બહુ પ્રસન્નતા થઈ અને મહારાજની આજ્ઞાનુસાર તારી ઇચ્છા જાણવા હું અત્રે આવી છું.

કાનિષ્ઠામાં દેવે અદાનું કાર્ય જાણી દાઉં જવાનું છે જ્યારે ‘અર્થમિદ ૧૩૦’
આત્મકાનિષ્ઠામાં કોયલ ૨૨, એમ દેવે જુદા જુદા જગતો આપી પૂ.
એમાં દેવે એ જગત છે, અદાતાનિષ્ઠાને જે વાત નવજુદા અને ૨૬ છે
તે વિષે નહીં કમળ અર્થાત્માનું કું છે ? તે દેવે ।

વસુમતિ—પૂર્વનાથ આત્મા, કાનિષ્ઠામાં જેનું જગત દાઉં ૩૦
કેવળ દેવે એવન અર્થ નો તેનું કેવળ વજુ તમને જ છે. કારણ કે,
આત્મા જે દક્ષિણ રી જાને જે દક્ષિણદાસ કું દર્શનિદ દેવી કારીક
એ અર્થ આપના અનાથે જ જવાનું છે. પણ દક્ષિણ આત્મા પિતાજીની
આત્માનુસાર આપે અને જે અમ કયો ને અન અંજગી અને આપે
કાય છે ।

એક જાણુ નો આપ આત્મા દાઉં દેવે અદાન કાર્યની નિદ
કાય એમ કાઢી છે અને બીજી જાણુ અને વિવાદરૂપનમાં આપવા
આપે છે નો આ બન્ને વિરોધી થાનો કેમ બની શકે ? કાનુકી
નમે અને બદલચર્ચ પાળવાની કિડા આપી બતાવ્યું છે કે, બદલચર્ચને
પાળવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. બધારે બદલચર્ચ પાળવાની કલ્પિ ન
દોષ એવી અવસ્થામાં વિવાદ કરવામાં આવે છે, એ તમે બદલચર્ચ
પાળવાની કલ્પિ આશમાં જોતા ન દો તો તો, આશ વિવાદ વિષે
વિચાર કરવો થોડા છે. પણ એ આશમાં બદલચર્ચ પાળવાની કલ્પિ
છે એવો તમને વિશ્વાસ દોષ તો આશ વિવાદ વિષે વિચાર કરવો
ન જોઈએ. કું કું પૂર્વ બદલચર્ચનું પાસન નહિ કરી કું એવું
તમને જણાય છે । કે જોથી આશ વિવાદ કરો દેવો તમને અવસ્થા
જણાય છે ।

ધારિણી—નહિ.

વસુમતિ—તો પછી આશ પિતાજીને આશ વિવાદ વિષે
વિચાર કેમ આવ્યો । અને વિચાર આવ્યો તો તમે તે જ વખતે
એમની સંકાનું સમાધાન કેમ ન કરી આપ્યું ।

વસુમતિ—તો પછી હું અત્યારથી કોઈપણ પ્રતિજ્ઞામાં શા
 ટે બંધાઈ જાઉં ? ચોક્કસ દિવસ વધારે અનુભવ મેળવી એ બંનેમાંથી
 ઈ એક પાતનો જ નિર્ણય કેમ ન કરું ? જો કે હું અહાયર્ષને જ
 તમ સમજું છું. પણ પોતાની શક્તિનો પૂરેપૂરો વિશ્વાસ ક્યાં
 છી જ ? હું અહાયર્ષ જ પાળીશ કે વિવાહ જ કરીશ, એ વિષે
 ૫૮ કહીશ.

ધારિણી—હીક છે, તને ચોક્કસ લાગે તેમ કર. તું પૂર્ણ અહાય
 ર્ષ પાળવામાં સમર્થ થા. એવી તારા માટે હું શુભ કામના કરું છું.
 વિશ્વમાં તારા હાથે કોઈ એક કાર્ય સિદ્ધ થાય એવો જે હું ભાવના
 માત્રું છું તે ભાવનાની સફળતા પણ અહાયર્ષ ઉપર આધાર રાખે
 ; હીક, હવે હું જાઉં છું અને મદારાજને પણ એમ કહી દઉં છું કે,
 'વસુમતિની ઇચ્છા તો અહાયર્ષ પાળવાની જ છે પણ હજી તે કોઈ
 શતનો નિશ્ચય કરી શકે નથી.' આ પ્રમાણે કહી ધારિણી ત્યાંથી
 યાત્રી ગઈ. યાત્રી જતી ધારિણીને વસુમતિએ પ્રણામ કર્યાં. વસુમતિના
 વિચાર સાંભળી ધારિણીને ખૂબ પ્રસન્નતા થઈ.

રાતના સમયે મદારાજ દર્શિવાહન, મદારાણી ધારિણીના મહેલે
 પધાર્યા. મદારાણી ધારિણીએ મદારાજને વસુમતિના વિચારો અને
 સ્વપ્નના સમાચારો કહી સંભળાવ્યાં, જે સાંભળી દર્શિવાહનને પ્રસન્નતા
 અને ચિન્તા બન્ને થયાં. વસુમતિના વિવાહ સંબંધી મદારાજએ એ
 જ કહ્યું કે, "જ્યારે વસુમતિ હમણાં પોતે વિવાહ કરવા ચાહતી નથી
 તો એ વિષે મારો પણ કોઈ આચર નથી. જો તે અહાયર્ષ પાળે તો
 તો વધારે ખુશ થવા જેવું છે."

આ પ્રમાણે વસુમતિના વિવાહનો વિચાર અનિશ્ચિન કાળ સુધી
 રથમિત રાખવામાં આવ્યો. તે સમય દરમિયાન તો વસુમતિના સ્વપ્નને
 સિદ્ધ કરનારી એક ઘટના ઘટી ગઈ.

રા.....જય.....લો.....ભ

અ ક રણુ

[૫]

દગ સુવર્ણ રૂપાનાં, હો દૈવાસસમા ભલે;
ન છીપે હુબ્ધની તૃષ્ણા, નભ જેવી અનંત જે.
હેતપ્રીત હણે ક્રોધ, માન વિનયને હણે,
મિત્રતાને હણે માયા, લોભ તો સર્વને હણે—શ્રી જિનાગમ

આત્મપતનનું પ્રધાન કારણ, લોભ છે. લોકો લોભને વશ થઈ જેટલાં પાપકર્મો આચરે છે તેટલાં પાપકર્મો બીજા કારણે આચરતા નથી. પછી તે લોભ ધનનો હોય, જનનો હોય, રાજ્યનો હોય, વૈભવનો હોય કે પછી ગમે તે વાતનો હોય; લોભને વશ થતાં મનુષ્ય આંધળો ભીંત બની જાય છે, ત્યારે ગમે તેવું પાપ હોય તો પણ તે આચરતાં અચકાતો નથી. કારણ કે લોભનું ભૂત ન્યારે મનુષ્ય ઉપર ચડી ખેસે છે ત્યારે તેના હૃદયમાં ન્યાય, સત્ય, ધર્મ કે ઔચિત્યનું જરાપણ સ્થાન રહેતું નથી અને તેને બદલે અન્યાય, અસત્ય, અધર્મ, અનાચાર અને અત્યાચાર પોતાનું ઘર કરી ખેસે છે.

આ પ્રમાણે સોભાધ બનેલો મનુષ્ય ન્યાયી અને નિરપરાધી સેકાને દષ્ટ આપતાં, વધ કરતાં, તેમના સોદ્ધોની નદી વહેણવતાં કે તેમનો સર્વ નાશ કરનાં પણ પાછી પાની કરતો નથી. આ બધાં પાપકર્મોનું મૂળ કારણ સોભ જ છે.

મનુષ્ય જ્યારે સોભાધ બને છે ત્યારે મનુષ્યમાંથી મનુષ્યના યાદી જાય ■ અને તે મનુષ્યરૂપે પિસાય જ બની જાય છે. અને એવી અવસ્થામાં માતાપિના, બાઈબહેન કે ખીજા અતીય જનોનો સંદાર કરવો કે તેમને દાનિ પહોંચાડવી તે સોભાધ મનુષ્યને માટે દુઃખ કે શરમની વાત હોતી નથી તો પછી ખીજા સેકાનો સર્વનાશ કરે એમાં તો શું આશ્ચર્ય ! કારણ કે સોભને ક્ષીણે સોભાધ મનુષ્ય અન્યાયને પણ ન્યાય પોતે માને છે અને ખીજાને મનાવવા પ્રયત્ન કરે છે. અને આ કારણે જ સોભી મનુષ્યનું હૃદય દુઃખિતોના હાલાકારથી કે ખીજાના કરુણ કન્દનથી જરાપણ પીગળતું નથી પણ ઊલટું પ્રસન્ન થાય છે.

જો કે માનવહૃદય ખીજાનું દુઃખ પણ સહી શકતું નથી પણ સોભી મનુષ્યમાં માનવહૃદયનું સ્થાન પરુહૃદય સર્ધ લે છે અને તેમની બધંકર પાણવતાને કારણે ગમે તેટલું ખરાબ કામ પણ આચરતાં તેને જરાપણ સંકાય થતો નથી. સોભમાં પણ રાજ્યોનો સોભ તો ફટલો બધો વિનાશક હોય ■ એ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. નીતિકારાએ તો તે વિશે ત્યાંસુધી કહી નાખ્યું છે કે :—

‘અમનુષ્ટા દ્વિસા નષ્ટા, સન્નુષ્ટાથ મહીમૃતઃ ॥’

અર્થાત્—અમનેતોની બાહ્ય અને સંતોષી રાજ બન્ને નષ્ટ થઈ જાય છે.

‘રાજ્યોએ સંતોષ કોઈ દિવસ રાખવો ન જોઈએ, એવી શિક્ષા રાજ્યોને આપવામાં આવે છે પણ રાજ્યોના અસંતોષથી તો તેમના

લોભથી પ્રજ્ઞાઓને કેટલાં નહું કહ્યું. મટેદુ પડે તે એવું જાણેક ઉદાદરણે મળી જાય છે. નાદિરથાદી કામ અને અંગેજીવાદી વાંદ એ રાજ્યોના લોભનું જ દુષ્પરિણામ હતું.

લોભને કારણે જ કંઈ અને ધોરડેએ એવીએ નામ પિત્તે જલમ નામાં પૂર્ણ દનાં કારણેએ પોતાના અંગેજીવાદી અને મુદ્દ કમું હતું અને અકબર તથા અબાકીન મિલોઈમાં દન્યાકાર કરાવે; હાં, અંપાપુરીમાં પણ લોભને કારણે એવી જ એક દુર્ઘટના થઈ. એક એવી અગ્નિને કારણે નાદિરથાદી એવી કનક અને અંગેજીવાદી એવી હાંદ મળાવી. અંપાપુરીની પણ એવી જ દુર્ઘટના કરવામાં આવી.

અંપાપુરીના રાજ્યની સીમા, કોશાંબી રાજ્યના સીમાન્તને ગળતી હતી. અંપાપુરી એમ કોશાંબી નગરી પણ પાનરાજ્યની સમૃદ્ધ અને બાપારપ્રસિદ્ધ ગોટી નગરી હતી. કોશાંબી નગરીએ મહારાજા શતાનિક હતો કે જે અંપાના મહારાજા દધિવાદનને સંગેથી હતો. દધિવાદનની રાણી પદ્માવતી અને કનાનિકની રાણી મુગાવતી એ વૈશાલીના ગણનાયક એટકની જન્મે પુત્રીઓ હતી. એ સંજોગે દધિવાદન અને શતાનિક જન્મે સાદુભાર્ગ મના દના. જે કે જન્મે સાદુભાર્ગ હતા પણ જન્મેના સ્વભાવ તથા વિચારમાં ધાર્મિક અંતર હતું.

દધિવાદન શાન્તિપ્રિય, સંતોષી અને ધાર્મિક રાજા હતો. 'મારી પ્રજાને ત્રાસ ન થાય તેમ કોઈ બીજા રાજાની પ્રજાને પણ ત્રાસ ન થાય, એવી તેની લાવના રહેતી હતી. તેને રાજ્ય વધારવાની લાલસા ન હતી. તે પોતાને પ્રજાનો મોટો સેવક માનતો હતો. પણ પ્રજાને દુઃખ આપી પોતે સુખ ભોગવવા ચાહતો ન હતો. તેનામાં મિથ્યા-ભિમાન ન હતું. કોઈને કશું આપી પોતાનો વિશ્વાસવંત્ર વધારવાનો તે વિચાર કર્યો પણ કરતો નહિ. તે સારી રીતે જાણતો હતો કે, નાશવાન ધનસંપત્તિને માટે બીજાને કશું આપવું એ મોટું પાપ છે.

બીજી યોગશાળી મારે એ બીજીની દુઃખને દૂર કરી તેને મુખ્ય પર્યાયોક્તિને જોડે અને આમ કરનાર ભક્તિ જ યોગશાળી છે એ અને વચગાળી બની શકે છે.

દિવિચાદન આવા ઉચ્ચ વિચાર અને ઉદાર સ્વભાવવાળો દત્તે. અધારે યત્નાનીકના વિચાર અને સ્વભાવ દિવિચાદનથી નહીં વિપરીત દત્તે. યત્નાનીકે યત્નને યત્ન વધારવાની વિચિત્રતા બહુ દત્તી. તે દિવિચારને જોઈ વિચાર કરી કરતો છે, મારા યત્નનો વિચાર કરી રીતે વધે તે યત્નવૃદ્ધિદારક વધારી બનવાની પ્રતિજ્ઞા રાખતો દત્તે. તેને ધર્મ-અધર્મ, ન્યાય-અન્યાયની બહુ પરવા ન દત્તી પણ રાત્નવૈભવ કેમ વધવા પામે એ જ એક જાત તેની પ્રતિજ્ઞા છે. તે પોતાને પ્રત્નનો સેવક નહિ પણ શાસક માનતો દત્તે. કારણ કે તેની જોડી માન્યતા દત્તી છે, "પ્રત્નનો ધર્મ" રાખતે સુખ આપવાનો છે અને રાખતો ધર્મ, સુખનો ઉપભોગ કરવાનો છે, આ પ્રિયતાભિમાનને કારણે તે બીજીના સુખ-દુઃખની જરાપણ ચિન્તા કે પરવા કરતો નહિ તે વ્યવહારના સાધન તરીકે રાત્નવૃદ્ધિ અને સુખસુખના સાધન તરીકે ભોગોપભોગને જ માનતો દત્તે.

તે છે, યત્નાનીકની રાણી મૃગાવતી પ્રાતઃસ્મરણીયા સોજ સતીઓમાંની એક મદન સતી હતી અને તે યત્નાનીકને વારંવાર સમજાવતી હતી કે, "મદરાજા! આ રાત્નવૈભવ કે જેને વધારવા માટે આપ દિવસરાત યોગ પ્રયત્નો કરો છો, બીજાને કદ આપો છો અને પ્રત્ન ઉપર ત્રાસ વતવો છો, એ રાત્નવૈભવ આપની સાથે પરલોકમાં આવવાનો નથી માટે આપ રાત્નવૈભવના મમત્વમાં પડી જઈ ન્યાયધર્મને બૂલી ન જાઓ પણ ન્યાય અને ધર્મને દબેલાં નજર સામે રાખી પ્રત્નને સુખ-શાન્તિ પહોંચે એ રીતે એક સેવકની જેમ રાત્નવૈભવ વધાવો તો આપ પણ સુખી થશો અને પ્રત્ન પણ સુખી થશે."

આ પ્રમાણે મુદ્દાવતી સત્તાની દ્રષ્ટિએ અપ્રત્યક્ષ
પણ્ય મોટાંમાં સત્તાનીક મુદ્દાવતીની એક પણ નાનકે મુદ્દાવતી
નહિ. ત્યારે મુદ્દાવતી બહુ કદા કરતી ત્યારે સત્તાનીક એક જનીને
તેને જોડનાં અવકાશને કે,

“તમે શ્રીમો પ્રરુપોત્તી વસેલા સુ મળેલા હો
પ્રરુપો શ્રીમોત્તી વાનને મદન્ય વ્યાપક પાને તે તે જોડાવ
દિવસોમાં પ્રરુપોત્તો સર્વનાથ જ સર્વ મદન મેર નાન, ખર્મ
અને ન્યાયનું અમન નો મરીને પ્રારે હે. મારા જેવા સમર્થ મન
ધર્મ અને ન્યાયના અમનમાં પડી મદન તે સત્તાનો વિચાર જ
કેમ વધારી શકે ? જે રાજ, જોનાના આદ્યપતી સત્તાનો વિચાર
વધારતો નથી પણ પૈતૃક રાજ્ય ઉપર જ સત્તાનું પડી જોડી શકે
તે રાજ્યવંશમાં જન્મેલો દોષા છતાં વીર નહિ પણ કાપર જ મળાવ
છે. આ જ પ્રમાણે જે અગ્નિ રાજ્ય દોષા છતાં પણ રાજ્યસત્તાની
મોજમજા માણુતો નથી તે કેવળ રાજ્ય નામધારી જ છે. હું કાપર
નથી, કે ન્યાય તથા ધર્મનો દોષ કરી એક કેકણ જોડી શકું અને
પોતાની વીરતા અને પોતાના આદ્યપતી ઉપયોગ જ ન કરું.”

આ પ્રમાણે સત્તાનીક અને દધિવાદનના સ્વભાવ અને આચાર-
વિચાર એક ખીજથી તદ્દન વિપરીત હતા. સત્તાનીકની આંખમાં,
ઋદ્ધિ-સમૃદ્ધિથી સમૃદ્ધ ચંપાપુરી, કણ્ઠાની માફક ખટકણ કરતી
હતી. ન્યાયનીતિપૂર્વક રાજ્યશાસન ચલાવવાથી દધિવાદનની જે
પ્રશંસા-સુવાસ ચારે બાળુ પ્રસરી હતી તે સત્તાનીક સદી શકતો
નહિ. તે તો દિવસ અને રાત એ જ ચિન્તા કર્યા કરતો કે:-

“દધિવાદની સુખસમૃદ્ધ પ્રજા મારો આધીનતામાં કેવી રીતે આવે
અને ચંપાનગરોના ધનમંડારથી કૌશાંખીના ભંડાર કેવી રીતે ભરાય !,
ચંપાનું રાજ્ય કૌશાંખીના રાજ્યના છત્ર તળે આવી જાય અને દધિ-
વાદનની મહત્તા માટીમાં મળી જાય,” બસ ! આ એક માત્ર ઇચ્છા સત્તા-

નીકના હૃદયમાં રહેલી હતી. આ ઇચ્છાની પૂર્તિ કરવા માટે ઉપાયો યોજવા અને વિચાર વિનિમય કરવા તે પોતાના મન્ત્રીઓ સાથે ગ્રમ મંત્રણા પણ કરતો. તે મન્ત્રીઓને કહેતો કે, “શુઓ ! દધિવાહન મર્મદોંગી છે અને તેની પાસે સેના પણ બહુ થોડી છે એટલે ચંપા ઉપર વિજય મેળવવો, એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી. જ્યારે ચંપાનગરીના મહેલ ઉપર મારો વાવટો ફરકશે ત્યારે જ મને આત્મસંતોષ થશે.”

શતાનીકના મન્ત્રીઓ પણ શતાનીકની ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવાની ઇચ્છાને પ્રેતસાહનદ્વારા વેગ આપતા હતા. તેઓ શતાનીકનો વિચારને વેગ આપવા માટે કહ્યા કરતા કે, ‘મહારાજા ! ચંપા ઉપર વિજય મેળવવો એ કાંઈ મુશ્કેલ કામ નથી. આપ જ્યારે થાહો ત્યારે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરી વિજય મેળવી શકો એમ છે.’

આ પ્રમાણે મન્ત્રીઓને પણ પોતાના મતને મજતા ભેઈ શતાનીક ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવાનું બહાનું શોધવા લાગ્યો અને આ બાબુ અંદરને અંદર સેનાને વધારવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “જો કાંઈ બહાના વિના હું ચંપા ઉપર આક્રમણ કરીશ તો લોકો મારી નિંદા કરશે એટલું જ નહિ પણ લોકમત પણ મારી વિરુદ્ધમાં જશે અને એવી અવસ્થામાં મારી સેના અને પ્રજા પણ મારી વિરુદ્ધ વિરોધ કરી બેસે એ પણ સંભવિત છે માટે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે કાંઈ બહાનું ધડી કાઢવું જોઈએ કે, જેથી લોકોમાં મારી વિરુદ્ધ કાંઈ ખગમગાટ ન થાય અને મારી અંતરેચ્છા પણ પાર પડે.”

પોતાની ખરાબ આવનાને પૂર્ણ કરવા માટે બીજા ઉપર આરોપ ચકારવો, બીજાને અપરાધી બનાવી તેમની પાસેથી મુશ્કિલ વસ્તુ ચૂંટવી લઈ તેમની ઉપર પોતાનો અધિકાર જમાવવો અને બીજાનો સત્યાનાસ વાળવા છતાં પોતે નિર્દોષ છે એમ બતાવવું, એનું નામ જ આજકાલ રાજનીતિ કહેવાય છે. રાજ્યો આવી રાજનીતિને

જાગરોના એક નેત્રું કામ છે કારણ કે, દવે નો ગ્રે' ગેનામાં પ્વાટ્સે
 વધારો પણ કરી લીધો છે એટલે કોઈ ખીજ રાજ દધિરાદનની
 સદાય માટે આવે તો તેને પણ દરાવી શકાય. પહેલાં તો કોઈ
 રાજ, સંધિના નિયમ પ્રમાણે દધિરાદનને મદાવના આપવાની દિમન
 કરશે નહિ અને કદાચ સદાવના આપશે તો તે પણ પરગિજ્ઞ કરો
 અને કાણુ' મોડું' કરી પાછો આવે જરૂર. એટલા માટે ચંપા ઉપર
 વિજય મેળવવો એ તો કાંઈ ખુશીની વાત નથી પણ ચંપા ઉપર
 આક્રમણ કરવા માટે કોઈ બદાનું તો અવશ્ય થોડો હાલનું નેઈએ । "

જ્યાં કોઈ એ રાજ્યોની સીમા મલે છે ત્યાં કોઈને કોઈ વિવા-
 દારપદ વાન દમેશાં આવતી જ દોષ છે. જો એ વિવાદારપદ વાતનો
 નિકાસ કરવાની જાને રાજ્યોની ઈચ્છા દોષ તો તો સરસનાપૂર્વક
 તેનો નિકાસ થઈ શકે છે. પણ જો એ વિવાદારપદ પ્રશ્નો
 નિકાસ કરવાની ઈચ્છા ન દોષ તો તેને વિશાલરૂપ આવી ભયંકર
 યુદ્ધનું કારણ બનાવી શકાય છે.

રાજ સત્તાનીકે, દધિરાદનની ચંપાનજરી ઉપર આક્રમણ
 કરવા માટે એ જ કારણોનો આશ્રય લીધો. તેણે યુદ્ધ કરવા
 માટે હથું બદાનું કાદયું એનો ઉદ્દેશ મળતો નથી
 પણ કાંઈ નજરા કારણને નિમિત્ત બનાવી, તેણે ચંપા ઉપર આક્રમણ
 કર્યું. સત્તાનીક આ પ્રમાણે ચંપા ઉપર આક્રમણ કરશે
 એવી દધિરાદનને આશંકા પણ ન હતી. જ્યારે સત્તાનીકની
 સેના યુદ્ધની ધોળણા કરતી ચંપાપુરીના રાજ્યમાં ધુસી આવી
 ત્યારે જ દધિરાદનને ખબર પડી કે, સત્તાનીકે ચંપા ઉપર આક્રમણ
 કર્યું છે, ત્યાંમુખી તો તેને યુદ્ધની ખબર પણ ન હતી.

રજુમેરી વજાહી, યુદ્ધની ધોળણા કરતી અને લોકો પર ત્રાસ
 વર્તાવતી સત્તાનીકની સેના ચંપાપુરીના રાજ્યમાં ધુસી આવી.
 સીમા ઉપર રાખવામાં આવેલા દધિરાદનના ચોકીદારો સત્તા-

નીકની સેનાને રાષ્ટ્રી ન શક્યા. તેઓ દોડનાં દોડનાં દધિવાહનની પાસે આવ્યા અને શતાનીકની સેના ચંપા ઉપર ગરી આવી છે તેના સમાચાર આપ્યા. એટલામાં તો સેના દ્વારા નાસિત પ્રજા પણ જૂમ પાડતી દધિવાહનની પાસે આવી.

શતાનીક, ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા સેના લઈ ગરી આવ્યો છે એ સમાચાર સાંભળી દધિવાહનને મળું આશ્ચર્ય થયું અને તે મનમાં યુદ્ધનું કારણ શું છે તે વિચારવા લાગ્યો:- “શતાનીકની મારી સાથે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ થયેલ છે તેમ છતાં તેણે ચંપા ઉપર આક્રમણ શા કારણે કર્યું? અચાનક જ આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ પણ જણાતું નથી. મેં એક પણ સંધિ તૂટે એવું કામ કર્યું નથી કે, જેથી શતાનીકને ચંપા ઉપર આ પ્રમાણે અચાનક જ આક્રમણ કરવાની તથા સંધિ તોડવાની જરૂર પડે! શતાનીકે શા કારણે ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું? તેની જ સમજણ પડતી નથી!

રાજા દધિવાહને, તે જ વખતે પોતાના મન્ત્રીઓની એક આવશ્યક સલા બોલાવી. દધિવાહનની આજ્ઞાનુસાર બધા મન્ત્રીઓ સભામાં હાજર થયા. એટલે દધિવાહને મન્ત્રીઓને શતાનીકના આક્રમણનું વૃત્તાન્ત સંભળાવી કહ્યું કે:-

“રાજા શતાનીક મારો સંબંધી છે. તેની અને મારી વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ પણ થયેલ છે. તેમ છતાં શતાનીકે ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું છે અને પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે તો તેનું કારણ શું છે તે સમજવામાં આવતું નથી. માટે શતાનીકે આક્રમણ શા માટે કર્યું અને એ અવસ્થામાં આપણે શું કરવું જોઈએ તે વિષે વિચાર કરવા તમને બધાને અત્રે બોલાવ્યા છે.”

દધિવાહનનું પ્રાસ્તાવિક કથન પૂરું થતાં, પરરાષ્ટ્રસચિવે કહ્યું કે, “મહારાજ! કૌશાંબીમાં નિયુક્ત આપણા રાજદૂતદ્વારા શતાનીક

મેના વધારી રહ્યો છે એ સમાચાર મને પહેલાંથી મળી ગયા હતા અને તે સમાચાર મેં મેનાસચિવને પણ નિયમિત પહેંચાડવા દીધા."

મેનાસચિવ—સનાનીકને પોતાની મેના ઉપર અભિમાન છે. અને પોતાની સેનાના વિશ્વાસે જ તે અંધારા ઉપર પોતાનો વિશ્વાસવારો દરકારવા માટે છે પણ તેની આ દુરાચાર કાર્ય દિવસ પાર પડી શકે એમ નથી. મેના મેનાની સામે સામનો કરવા માટે આપણી પાસે પણ સેના નૈવાર છે. આપણી સેના કોઈપણ સમયે એકાદી ન થાય તે માટે રાત્રિમાં આજે જેવી આજી બહાર પાડી નેમ્ડ છે કે, આવસ્થાના પડે ત્યારે પ્રગતમાની પ્રત્યેક બક્તિએ સેનામાં દાખલ થવું પડશે.

પ્રધાન સચિવ—કોઈ ખાસ કારણથી સનાનીક આક્રમણ કરવા આવ્યો નથી પણ બહુ દિવસોથી કરેલી યુદ્ધની તૈયારી ઉપરથી રજા જણાય છે કે, તેણે નિષ્કારણ જ અંધારા ઉપર આક્રમણ કરેલ છે. અત્યારે એવું એકપણ કારણ તેની પાસે નથી કે જેથી અધિનો ભંગ કરી આ પ્રમાણે અનાયાસ જ આક્રમણ કરવાની તેને જરૂર પડે. તે કોઈ કારણને લઈને નહિ પણ અંધારાને પોતાના સભ્યમાં જોગવી દેવાની દુર્ભાવનાથી પ્રેરણાને જ અંધારા ઉપર ચડી આવ્યો છે.

મેનામાં આવી દુર્ભાવના હોય તેઓ સાધારણ વાતને પણ યુદ્ધનું કારણ બનાવી કે બતાવી શકે છે. જો તેનામાં દુર્ભાવના ન હોય પણ કોઈ ખાસ કારણને અંગે જ યુદ્ધ કરવાની તેની ઇચ્છા હોય તો તો તે યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પહેલાં જ આપણી પાસે યુદ્ધધોષણાની અબર મોકલત અને જો તેણે આક્રમણ પણ કર્યું હોત તો પણ તે આપણી સીમા બહાર રહીને આપણી પાસે દૂર મોકલત અને બ્યારે આપણે યુદ્ધના

કારણનું સમાધાન ન કરત ત્યારે જ તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત ઘૂસત પરંતુ શતાનીક રાજ્યએ તો આ યુદ્ધનીનિયતી નહન ચિપરીન જ કર્યું છે. તેણે યુદ્ધની પહેલાં શાન્તિ માટે જરા પણ પ્રયત્ન જ કર્યો નથી તેમ કોઈને શાન્તિ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ આપ્યો નથી.

જાણે આપણા રાજ્યનો કોઈ રાજા જ નથી અથવા આપણે નિર્બલ જ છીએ એમ માની તે આપણા રાજ્યમાં સેનાસહિત ઘુસી આવેલ છે અને પ્રજાને ત્રાસ આપી રહેલ છે, અને આ પ્રમાણે તેણે યુદ્ધની આપણને ‘એકેન્ન’ આપેલ છે.

શતાનીક ચંપા ઉપર આક્રમણ કરવા માટે નાની નાની વાતોને પણ મોટું રૂપ આપી પોતાની જે દુર્ભાવના બતાવતો હતો તેની અખર આપી હું મહારાજનું તે વિષે બરાબર ધ્યાન ખેંચતો હતો પણ મહારાજના હૃદયમાં શતાનીક પ્રતિ કોઈ પ્રકારનો સંદેહ પણ ન થયો. તેઓ તો તેના કાર્યોની ઉપેક્ષા જ કરતા રહ્યા અને મને વિગ્રહથી બચવા અને શાન્તિની સ્થાપના કરવા માટે શક્ય પ્રયત્ન કરવાની આજ્ઞા આપતા રહ્યા.

મહારાજની આ આજ્ઞાનુસાર મેં શતાનીકના વિરોધને પરરાષ્ટ્રસચિવની સલાહ પ્રમાણે શાન્ત કરવા પ્રયત્ન કર્યો, અને કોઈ વિરોધી વાતને આગળ વધવા ન દીધી પરંતુ આપણે શાન્તિ સ્થાપવા માટે જે નમ્રતા ધારણ કરી તેથી શતાનીકનું દુઃસાહસ વધતું જ ગયું અને આપણી શાન્તિને નિર્બળતા ગણી, આખરે આપણા રાજ્યને ‘સ્વાહા’ કરી જવા માટે તેણે મોટી સેના લઈ આપણી ઉપર આક્રમણ કર્યું. જે થયું તે થયું. હવે આપણે સતર્ક અને સાવધાન થઈ તેની સામે થવું જોઈએ અને તેની યુદ્ધક્રમનાને સદાને માટે દબાવી દેવી જોઈએ. એ જ મને ઠીક લાગે છે. કેમ યુદ્ધસચિવ આપનો અભિપ્રાય શું છે ?

મુદ્દમચિત્-આપના પ્રતાપનું કું પજુ સમર્થન કરું છું. તમારે ચતુર્નીક સૂચના આપ્યા વિના અને શાન્તિ આપવાનો વચ્ચે પ્રવલ્ન કપો વિના જ આપણા રાજ્યમાં મુશી આવેલ છે તમારે તેની સામે ન થવું અને વધુ તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવો તે આપણી નિર્ભંગના બનાવવા સમાન છે. માટે આપણે તેની સામે મુદ્દ કરવું જો જોય છે, બીજાને કોઈ માર્ગ દીધ નથી.

મન્ત્રીઓના વિચારે સાંભળી દમિયદન પોતાના વિચારે જાણવા લાગ્યો છે,

“ મન્ત્રીઓ ! તમારે ચતુર્નીક પોતે જ સામે લડવા આવ્યો છે તો નીનિ અનુસાર તેની સામે મુદ્દ કરવામાં આપણે વિચાર પણ કરવો ન જોઈએ; પણ કેવળ નીનિના આધારે બેસી રહેવાથી કામ ચાલતું નથી. ચતુર્નીક સોમના જૂનથી પેરાપેસે જણાય છે અને તેથી જ પૂર્વાપર કસો વિચાર કરી વિના લડાઈ કરવા આવ્યો છે.

“ સોમની મનુષ્ય લાભાકામનો કે સાર-નરસા કે પોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર કરતો નથી. તે તો પોતાના સોમની પૂર્તિ કરવામાં જ મગમૂલ રહે છે આરા સોમની સોફા ક્યાને પાત્ર છે, અને ત્યાં મુધી ચતુર્નીકનો સોમ ચાન્ત કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો એમ ન કરતાં આપણે પણ તેનો વિરુદ્ધમાં મુદ્દ કરવા તૈયાર થઈ જઈએ અને તેની સામે મોરચા માંડીએ તો તેથી ધન-જનની કેટલી બધી હાનિ થાય !

“ મારી કે ચતુર્નીકની દુશ્મ વાસનાની પૂર્તિ માટે હજારો લાખો મનુષ્યોની નિષ્કારણ દત્તા જ થશેને ! ચતુર્નીકના હૃદયમાં કેમણે આપણી વિરુદ્ધ કમ પેદા કર્યો હોય અને તે કાગળે આપણી સાથે લડાઈ કરવા ચડી આવ્યો હોય એ પણ સંભવિત છે.

તે આરંભ આ અનુભવ આરંભ થાય તે તે તેના અનુભવ નિરાકરણ કરી યુદ્ધને અર્થ કરતું નેરોએ પણ એ અર્થ આ અનુભવ ખોટું દોષ અને કાલનીકતા કારણમાં અંતરપૂરીના રાજ્યમાં લોક જ દોષ તો તે ભરે અંતરપૂરીનું રાજ્ય થઈ શકે પણ યુદ્ધ કરી અનુભવની હત્યા કરાવવી એ અને શિક્ષા આપવું નથી. કારણ કે, રાજ્યથી અનુભવ મળે અર્થ નથી પણ અનુભવની હત્યા કરાવવી, અર્થ છે. કદાચ આરંભ રાજ્ય જોડતું પડે તો રાજ્યભાગથી પ્રસન્નતા અનુભવના પણ યુદ્ધ કરવામાં આવેદ આવી શકે નહિ.

“કદાચ આપણે યુદ્ધ કરીએ તો આપણે જ વિજય મળે એ પણ નક્કી નથી. હું યુદ્ધ કરું, યુદ્ધમાં હારણ-પાળે પ્રાપ્તિનોતો ધાણ વળી જાય તો પણ આપણે જ વિજય મળે એ નક્કી નહિ.” એ દશામાં યુદ્ધથી હાનિ જ થવાનો વિશેષ સંભવ છે, જાત મું મળે!

દધિવાદનના અભિમાનજુના જવાનમાં પ્રમાણ મન્ત્રીએ જણાવ્યું કે;—

“રાજનીતિ પ્રમાણે કેઈ રાજ્ય લડવા આરંભે ત્યારે સામે લડતું આવશ્યક છે. પણ જો ત્યારે કાપરની માફક બેસી રહીએ તો તેથી હાનિ થવાનો વિશેષ સંભવ રહે છે. વળી, યુદ્ધ કરતું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ જ છે.

“જે યુદ્ધની ભયંકરતાથી ડરી જઈ યુદ્ધથી અથવા આહો છે તે ક્ષત્રિય નથી. આવો ડરપોક ક્ષત્રિય, ક્ષત્રિયજાતિ અને ક્ષત્રિયધર્મને કલંક લગાડે છે. સાચા ક્ષત્રિયો તો યુદ્ધનો પડકાર કરે છે. તેઓ ધરમાં મરવા કરતાં શત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરતાં બહાદુરીપૂર્વક મરવાનું વધારે પસંદ કરે છે.

“ક્ષત્રિયોનો આવો ક્ષાત્રધર્મ હોવા છતાં આપ સામે લડવા આવેલ શત્રુની સાથે લડવાના સમયે આ પ્રકારની ડરપોક વાતો કેમ કરો છો? એ જ સમજમાં આવતું

નથી. ત્યારે જુનું, પોતાની મેનાદાર આપણા રાજ્યને પ્રાપ્તી
રહ્યો છે, આપણી પ્રજાને ત્રાસ આપી રહ્યો છે ત્યારે શુદ્ધ કરવાને
બદલે રાજ્યત્યાગ કરવા ઉચિત થયું, એ વીરના નહિ પણ દાસના છે.

“આપે દમણા જે વાનો કદો તે વીરને જાને એવી નથી.
આપ આવી દાસ વાળી હુઆરો નહિ. આપની આવી દાસ
વાળીથી સૈનિકા પણ સિધિલ અને દીવાદન કર્મ જલ્પ એ સ્વાભા-
વિક છે. આવા સમયે તો આપે એવો વીરશિવ પકાર કરવો
જોઈએ કે, જોયો વીરમાં વીરરક્ત ઉભરાઈ જાય અને તેઓ ઉત્સાહ
અને સાદચપૂર્વક શુદ્ધ પ્રી થયે; માટે આપ દનોતમાદ બની
રાજ્યત્યાગની જાવના કરો નહિ પણ દાસરૂતિનો ત્યાગ કરી,
રજુદીમુ પગાડી શુદ્ધનો તૈવારી કરવા માટે બધાને આગા કરો.

“શુદ્ધ માટે આપ તૈવાર થયો તો બધા સુખરો આપના પગમે
આસરો. શત્રુનીકની પાસે કેટલી સેના છે અને તેનો કેવો પ્રબંધ છે
તેની મને બધી ખબર છે. મને તો વિશ્વાસ છે કે, જો દહતા અને
ઉત્સાદપૂર્વક આપણે લડીશું તો અવશ્ય આપણે જ વિજય થવાનો
છે. વિજયની આવી આપણા હાથમાં છે માટે વિજયકેસ પગાડી
આપ જ આમજ દૂર દહમ કરો તો ફતેહ આપણી જ છે.”

દિવાદન—“મન્ત્રી! રાજનીતિ પ્રમાણે તમારું કહેવું બરાબર
છે. આવા કટોકટીના સમયે રાજનીતિ પ્રમાણે તમારે મને આવી
સલાહ પણ આપવી જોઈએ; પણ કેવળ રાજનીતિથી, પ્રજાજીવનને
કોઈ દિવસ યાન્તિ પહોંચી શકતી નથી પણ તેથી જીલ્લું પ્રજાજીવન
અશાન્તિમય બની જાય છે. એટલા માટે રાજનીતિની સાથે ધાર્મિક-
ક્રિયાને પણ સ્થાન આપવાની જરૂર છે. ધાર્મિકતાને રાજનીતિમાં
સ્થાન આપવાથી રાજનીતિમાં જે કેવળ સ્વાર્થશુદ્ધિ હોય છે
તે ટપી નહિ થયે અને નિષ્કારણ બીજાને સંકટમસ્ત
કરવાની જાવના પણ રહેવા નહિ પામે. પછી એ જ રાજનીતિ

ખીજને કષ્ટદાયક-અશાન્તિકારક નહિ નીવડે પણ સુખદાયક અને શાન્તિકારક નીવડશે.

મેં યુદ્ધથી બચવા વિષે જે કાંઈ કહ્યું છે તે આ ધાર્મિકતાની દૃષ્ટિએ કહ્યું છે, કાયરતાની દૃષ્ટિએ નહિ. હું કાયર નથી પણ વીર છું. પણ ખીજને દુઃખ પહોંચાડવામાં જ એ વીરતાનો ઉપયોગ કરવો ન જોઈએ. હું યુદ્ધથી ડરતો નથી પણ ખીજ લોકોને કષ્ટ થશે, ખીજને હાનિ પહોંચશે, એ બચથી ડરું છું.

તમે એમ સમજો છો કે, ‘હું ક્ષત્રિયોચિત કર્તવ્યથી વિરુદ્ધ કહી રહ્યો છું,’ પણ મન્ત્રીઓ ! હું જે કાંઈ કહી રહ્યો છું તે ક્ષાત્રધર્મની રક્ષા કરવા માટે જ કહી રહ્યો છું. યુદ્ધ કરવું એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે એ વાત સાચી પણ તે ધર્મ, પ્રજાની રક્ષા માટે હોવો જોઈએ. પોતાના સ્વાર્થ કે અભિમાનને સિદ્ધ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું અને પ્રજાને કષ્ટમાં પાડવી એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ નથી.

“હું ક્ષાત્રધર્મના પાલન માટે પણ યુદ્ધ ન થાય એમ ચાહું છું. અન્યાયને દૂર કરવો એ ક્ષત્રિયોનો ધર્મ છે. પણ અન્યાયને વધારવો એ અધર્મ છે. યુદ્ધથી કેવો ધોર અન્યાય થાય છે અને તેથી કેટલી બધી ધન-જનની હાનિ થાય છે તે તો તમે જાણો જ છો કે યુદ્ધના સમયે નિરપરાધી તથા શાન્તિપ્રિય પ્રજાને લૂંટવામાં આવે છે, મારી નાખવામાં આવે છે તથા વહૂબેટીઓ ઉપર અત્યાચાર પણ કરવામાં આવે છે. આ બધું પોતાની દુર્ભાવનાને સંતોષવા માટે, પોતાની લાલસાને પૂરી કરવા માટે તથા પોતાના અભિમાનને પુષ્ટ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

“પ્રધાન ! તમે જ કહો કે, યુદ્ધના સમયે પ્રજાએ શો અપરાધ કરેલો હોય છે કે, તેમની ઉપર આ પ્રકારનો અત્યાચાર કરવામાં આવે છે ! પણ યુદ્ધના સમયે તો શત્રુપક્ષની પ્રજાને ત્રાસ આપવો, કે આપણું કે દેશન કરવા એને ‘ન્યાય’ માનવામાં આવે છે અને આ-

દુષ્ટને 'શાત્રવર્મ' નું નામ આપવામાં આવે છે. 'પત્ર પ્રધાનની ગતિ-વર્તમાનમાં આ શાત્રવર્મ નથી. પ્રજાની મુશ્કેલી માટે યુદ્ધ કરવું એ 'શાત્રવર્મ' છે. પત્ર પ્રધાનનો નાશ કરવા માટે યુદ્ધ કરવું એ શાત્રવર્મ નથી."

પ્રધાનમન્ત્રી-મહારાજ ! સત્તાનીકની સામે જોઈને નમના જનાવવામાં આવશે તેટલો તે નમનાનો દુરુપયોગ કરશે. આપણે પડેલાં જરા તંબૂના બનાવી તો તેનું પરિભ્રમ એ અત્યંત છે, આજે તે પ્રધાન રાજ્યને ઝડપી લેવા નૈવાર થયો છે. જો પડેલેથી જ આપણે તેની સામે કાર્યાર્થ રાખી દેતા તો આજે તે પ્રધાન રાજ્યને ઝડપી લેવાનું દુઃસાદસ કરી શક્ય નહિ. આપણી અને તેની વચ્ચે મિત્રતાની મંથિ થયેલ હતી. તે સંધિને તેણે પોતે જ તોડી છે એટલા માટે તે દંડને પાત્ર છે. તેને યોગ્ય દંડ અપવો જ જોઈએ.

આવા સ્વમાન સાચવવાના સમયે જોવીગતા કામચલામાં ન આવે તો રાજ્ય ખરાબર આવી ન શકે. આ રખતે જો કોઈ પણ ઉપાયે સત્તાનીકને શાન્ત પાડવામાં આવશે તો તેને જોઈને બીજા મિત્ર રાજ્યો પણ અંધા ઉપર આક્રમણ કરવાનું સાદસ કરશે પણ જો અંધા ઉપર નિષ્કારણ આક્રમણ કરવા આવેલ સત્તાનીકની સામે થઈ તેને પરાજિત કરવામાં આવે તો પછી કોઈની મનદૂર નથી કે, અંધા ઉપર કુદૃષ્ટિ પણ ફેંકી શકે. પછી તો આપણા રાજ્યની બધા રાજ્યો ઉપર એવી છાપ પડી જશે કે, અંધાપુરનું રાજ્ય નિર્મળ નથી, પણ પ્રબળ છે. અને તેથી આપણું રાજ્ય સદાને માટે સુરક્ષિત થઈ જશે. કહેવન પણ ■ છે, ઘેરી અને સર્પને બળવાન બને તે પહેલાં જ મારી નાંખવા જોઈએ.' નહિ તો તે સદાને માટે ભયંકર અને દુઃખદાયિ નીવડે છે.

આ જ કારણે હું યુદ્ધ ન કરવા વિશે આપના વિચારને સદ્મન થઈ શકતો નથી. તેમ બીજાઓ પણ તમારી આ પ્રકારની ધાર્મિક-ક્રાંતિ દીક મજાતા નથી. બધા લોકો આપની આવી ધાર્મિકતાને કાયરતા

જ ગણશે માટે આપ આ વિષે યોગ્ય વિચાર ન કરતાં હૃદ માટે બધાને તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપો.

દધિવાદન—“પ્રિય પ્રધાન! મેં દમજી જે ધાર્મિકતાની વાત કહી તેને તમે કાપરતા મળો છો તે તમારી ગુણ છે. મું જે કોઈ કહી રહ્યો છું તે કાપરતાથી નહિ. પણ દ્વાવધર્મની પ્રેરણાથી કરી રહ્યો છું. કોઈપણ ઉપાયે યુદ્ધ ન થાય તે સારું એ મું ચાહું છું. પહેલાં તો શતાબ્દીના આક્રમણનું કોઈ સ્પષ્ટ કારણ જણાવું નથી.

કોઈ વાતમાં ભ્રમ પેદા થવાથી તે ચડી આવ્યો દોષ તે એ ભ્રમનું નિરાકરણ કરવાથી તે આક્રમણ માટે પશ્ચાત્તાપ કરતો પાણે ગાર્યો જાય એ શક્ય અને સંભવિત છે. જે મારું આ અનુમાન ફીક જોય તો આ વાતનો નિર્ણય ક્યાં વિના, દેવળ તેનું અનુકરણ કરી, યુદ્ધ દ્વારા હજારો માણસોની હત્યા કરાવવી શું ઉચિત કહેવાય? માટે સર્વપ્રથમ આક્રમણ કરવાનું કારણ પૂછવામાં આવે એ જ યોગ્ય છે. જે તેણે કોઈ કારણ બતાવ્યું અને તે કારણનું સમાધાન મળી ગયું તો યુદ્ધદ્વારા ચનારી જનહત્યા અટકી ગઈ તો તો બાણું સારું! પણ જે તે આક્રમણ કરવાનું કોઈ કારણ ન બતાવે પણ રાજ્યસોબથી પ્રેરાઈને તે આક્રમણ કરવા ચડી આવેલ છે એમ જણાય તો તો તેને ન્યાય અને ધર્મના ઉપાયોદ્વારા સમજાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરી શકાય.

જે આ બધાં ઉપાયોદ્વારા યુદ્ધ બંધ થઈ જાય તો બાણું જ સારું. પણ જે કોઈપણ ઉપાયે યુદ્ધ બંધ નહિ થાય અને યુદ્ધ કરવું આવશ્યક જણાશે તો તે વિષે ખીજે કોઈ વિચાર કરીશું. પરંતુ યુદ્ધ રોકવાનો પ્રયત્ન ક્યાં પહેલાં જ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થઈ જવું, તે યોગ્ય લાગતું નથી.”

પ્રધાનમન્ત્રી—“મહારાજ! શતાબ્દીક, ચંપાપુરીના રાજ્યને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દેવાના નિશ્ચયથી જ ચંપા ઉપર આક્રમણ

કરવા આગ્યો છે એટલે તે કામને કામ કારણ કે જ્ઞાનું ખતાવી દેશે. એવી અવસ્થામાં ન્યાય, નીતિ અને ધર્મ તરફ તેનું ધ્યાન એવવાથી શો લાભ ? તે વખતે ન્યાયધર્મનો તે વિચાર શા માટે કરે ? મને તો આ પ્રવલ્નમાં કોઈ લાભ જન્મીતો નથી, ઊંચકું યુદ્ધ કરવામાં રિશ્વંધ કરવાથી આપણી સેનામાં શિથિલતા અને તેની સેનામાં હિસાકનો વૃદ્ધિ થશે. એ દ્વાનિ તો સ્પષ્ટ જણાય છે.

દિવિવાદન—જો સનાનીકે જામને કારણે ચક્રાર્થ કરી હશે તો તે જામનું નિરાકરણ ચવાથી તે પાછો જ ચાલ્યો જશે. અને જો તેણે નિઃશયપૂર્વક જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હશે તથા ન્યાયધર્મ ઉપર વિચાર કરશે નહિ તો એટલું તો કહેવાનું આપણને રહેશે કે, સનાનીકે અન્યાયપૂર્વક નિઃશયણ ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું હતું અને તેને યુદ્ધવિરામ માટે અનેક વાર સમન્તવચામાં આગ્યો છતાં પણ તે સમન્તો નહિ. એ કારણે એક વાર યુદ્ધ શરૂ થતાં માટે પ્રવલ્ન કરી જોવો મને યોગ્ય લાગે છે.

શ્રી કૃષ્ણ એ જાણના દતા કે, “ દુર્યોધન પાંચ ગામે આપીને પણ પાંડવા સાથે સન્ધિ નહિ કરે અને તેથી તેની સાથે જૂમિ પાછી મેળવવા માટે યુદ્ધ અવશ્ય કરવું પડશે.” એ જાણવા છતાં તેમણે કેવળ એટલા માટે પ્રવલ્ન કર્યો કે, જેથી સોહોને માલુમ પડે કે આટલો પ્રવલ્ન કરવા છતાં પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ. આ પ્રમાણે જલે સનાનીક આપણું માને કે ન માને પણ આપણે તેને સમન્તવચાને પ્રવલ્ન તો અવશ્ય કરવો જોઈએ જ.”

પ્રધાન મન્ત્રી—મહારાજા ! આપે સનાનીકને સમન્તવચા માટે રોને મોકલવાનું યોગ્ય લાગ્યું છે ?

દિવિવાદન—મિત્ર પ્રધાન ! તમારી દષ્ટિએ હું, યુદ્ધ અને યતુથી હું પુ એમ તમે માનો છો. પણ હું કાપર નથી પણ વીર હું એ

ખતાવવા માટે હું એકલા જ યોગ્ય હોય તેમ જણાવી આપું છું.
તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરવા મારું છે.

પ્રધાન મંત્રી—મહારાજ ! આપનો આ વિષય બહુ જ મહત્વનો થિન્તા થાય છે કે, મહારાજને આવા અનિષ્ટ વિચારો કેમ આવે છે. આપના આવા વિચારથી આગળે તો એમ જણાય છે કે, આ વખતે વિજયલક્ષ્મી શતાનીકને વરવાની છે. અશુભના શબ્દ એકલા પોતાની સેનાની વચ્ચે આવે અને તેમને આરે જાણથી ધેરી લેવામાં આવે, એથી વિશેષ વિજયપ્રાપ્તિ માટે જીનું શું જોઈએ.

જ્યારે આપ એકલા અને અસદાચ શતાનીકની પાસે જશો ત્યારે શું તેની સેના આપને કેદ નહિ કરી લે ? પાછા તમને આવવા દેશે ! તમારા આ વિચારથી તો એમ જણાય છે કે તમે પોતે જાણી જોઈને તેમના કેદી થવાનો અને શતાનીકને વિજય અપાવવાનો માર્ગ શોધ્યો છે.

દધિવાહન—પ્રિય પ્રધાન ! હું જાણી જોઈને મારા હાથે શતાનીકનો કેદી બનું એ તમારો ભ્રમ છે. શતાનીક મને કેદી બનાવી લે એવો હું કાયર નથી. પ્રધાન ! તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. જરા પણ ભય કે ચિન્તા ન કરો. હવે સભા વિસર્જિત કરો. હું હમણું જ શતાનીકની પાસે જઈ આવું છું. ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ આપણે આગળ વિચાર કરીશું.

આ પ્રમાણે કહી દધિવાહને સભા વિસર્જિત કરી અને એક સેવકને ઘોડો તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી. મંત્રીઓ આ વિષે વાતચીત કરતાં પોતાને ઘેર ગયા અને દધિવાહન પોતાના મહેલે ગયો.

અ ક ર ણુ

[૬]

અમાનુષિક અત્યાચાર

હરો સૌ આત્મસંઘામે,
બીજાં સંઘામ શાં કરો ?
શુદ્ધાત્માથી દુરાત્માને,
જીતીને શુભ મેળવો—જિનામમ

માનવહૃદયમાં સારી કે ખરાબ જે ભાવના દૃઢરૂપે ધર
કરી લે છે એ ભાવનાને દૂર કરવા માટે મને તેટલા પ્રયત્નો
કરવામાં આવે તો પણ તે ભાવના ખરતાં સુધી દૂર કરી ચકાતી
નથી, પણ જ્યાંસુધી ભાવનાના રંગથી મનુષ્યહૃદય રંગાએતું હોતું
નથી અને ભાવનાનો પ્રભાવ પૂરેપૂરો હૃદય ઉપર પડ્યો હોતો નથી
ત્યાં સુધીમાં તો પ્રયત્નદ્વારા, ઘટનાદ્વારા કે સ્થિતિદ્વારા એ ભાવના
થોડીબધી બદલાવી શકાય છે. પણ જ્યારે જીવનમાં ભાવના તાણા-
વાણાની માફક વણાઈ જાય છે ત્યારે એ ભાવના પ્રયત્નદ્વારા કે
ઘટનાદ્વારા બદલાવી શકાતી નથી.

અમાપારણ્ય મદાપુરુષના મન્સંજયો અને તેમની કૃપાથી અમણ અવધાનું પરિવર્તન કરી સારી ભાવના બદલાવી દેશન છે પણ એમના હૃદયમાં સારી ભાવના દેશ છે તેમની ભાવના અમાપારણ્ય દુષ્ટ પુરુષોની મોજન થવા છતાં દુષ્ટ પુરુષોદારા અનેક અત્યાચારો સંદેશ છતાં પણ બદલી શકાતી નથી.

સનાતીકની હૃદયમાં અંધાનું મન્ય જડપી સેવાની ભાવનાએ ધર કરી દીધું હતું, ત્યારે દધિવાદનના હૃદયમાં ધર્મભાવનાએ ધર કરી દીધું હતું. આ બન્નેમાંયો દોષની ભાવના ખાસ છે કે નહિ તે અત્રે જોવાનું છે.

સખા વિસર્જન કરી દધિવાદન, થોડા ઉપર બેઠી એકસો જ સનાતીકની પાસે ગયો. દધિવાદનને સતાતીકની સેનામાં એકલા જનાં જોઈ, રાજધર્મચારીઓ તથા પ્રજાજનો દાદાકાર કરવા લાગ્યા પણ દધિવાદને દોષની વાન ઉપર ખાન આપ્યું નહિ. કારણકે, તેનું મન ધર્મભાવના ઉપર કેન્દ્રિત થયેલું હતું.

દધિવાદન નિર્ઝંઘ ધર્મ સનાતીકની સામે એકસો જઈ પહોંચ્યો. દધિવાદનને આ રીતે અમાનક એકસો આવેસો જોઈ સનાતીક પ્રસન્ન થયો. 'દધિવાદન મારી શરણે આવ્યો છે, એ વિચાર આવતાં જ તે અભિમાનથી કુષાર્થ ગયો. પણ દધિવાદને મારી સાથે યુદ્ધ કર્યું નથી અને શરણે આવેલ છે એટલે હવે હું મારી ઇચ્છા પ્રમાણે અંધાપુરીને લૂંટી શકીશ નહિ આવી રિધનિમાં જો હું અંધાપુરીનો વિશ્વંસ કરું' તો લોકોમાં મારી ખૂબ નિંદા થશે અને મારું આખું કાર્ય કલંકિત મળાશે. એ વિચાર આવતાં જ તેને નિરાશા થઈ.

સતાતીકની નજદીક જઈ દધિવાદન કહેવા લાગ્યો કે—
"મદારાગ! મારી અને આપનો વચ્ચે મિત્રતાપૂર્ણ સંધિ થએલ છે. આપણો પરસ્પરનો સંબંધ પણ ગાઢ ॥ અને એ સંબંધને લીધે આપણે અનેકવાર સાથે બોજન પણ કરેલ છે, આવો આપણો

પારસ્પરિક સ્નેહસંબંધ હોવા છતાં જાન્યે એનું અગમ્ય કર્મ કરવું
આવી પડ્યું કે, આપે એકદમ કાર્યપણ પ્રકારની મુશ્કેલી આપણ
વિના નિષ્કારણ જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કર્યું કે તમે નિષ્કારણ
જ ચંપા ઉપર ચડાઈ કરી છે તો શું તે આપને માટે પામ્યું છે ?
શું તે આપ જેવા ક્ષત્રિયવીરને જાણે એનું કામ છે ?

ક્ષત્રિયોનું કામ તો 'શાન્તિ રચાવી અને પ્રગટને સમર્થ બનાવવાનું'
છે, અશાન્તિ ફેલાવી પ્રગટને કષ્ટ પહોંચાડવું એ ક્ષત્રિયોનો મર્મ નથી.
આમ હોવા છતાં આપ જેવા ક્ષત્રિયવીરે યુદ્ધદ્વારા અશાન્તિ ફેલાવ-
વાનો વિચાર કેમ કર્યો ? મેં, આપની પ્રગટને કાર્ય પણ પ્રકારનું કષ્ટ
પહોંચાડ્યું નથી, આપના રાજ્યની શોષ જોટલી જમીન પણ ફગાવી નથી
તેમ કાર્ય પ્રકારનું સંધિવિરુદ્ધ મેં કામ કર્યું નહોતું. તો પછી આપે
શા કારણે ચંપા ઉપર ચડાઈ કરી ? શું આ પ્રમાણે નિષ્કારણ ચડાઈ
કરવી તે ન્યાયયુક્ત છે ?

હું ન્યાયનીતિપૂર્વક ચંપાની પ્રગટનું પાલન કરી રહ્યા છું. જો
મારા તરફથી પ્રગટને કાર્ય પ્રકારનું કષ્ટ પહોંચવું હોય અને એ દશામાં
પ્રગટની રક્ષા કરવા માટે આપે આક્રમણ કર્યું હોત, તો પણ આપના
આક્રમણને અનુચિત કહી શકત નહિ પણ મારી પ્રગટને મારા તરફથી
કાર્ય પ્રકારનું કષ્ટ નથી. તો પછી આપે શા કારણે ચંપા નગરી
ઉપર ચડાઈ કરી ?

આપ જરા ન્યાયની તરફ નજર ફેંકી જુઓ ! અન્યાય તરફ
મૂંઝી જઈને યુદ્ધદ્વારા મનુષ્યોની હત્યાના કારણમૂલ બનેા નહિ; પણ
આપનો અમારી સાથે જેવો સ્નેહસંબંધ રહ્યો છે તેવો સંબંધ ચાલુ
રાખો. જે પ્રમાણે આપ યુદ્ધ માટે ચડી આવ્યા તે પ્રમાણે હું પણ
યુદ્ધ માટે ચડાઈ કરી શકતો હતો પરંતુ મને એકવાર આપની સાથે
એકલા મળી જઈને વાતચીત કરવાનું ઠીક લાગ્યું અને એટલા જ માટે
હું આપની પાસે આવ્યો છું. ”

આ પ્રમાણે શતાનીકની સામે દધિવાહને ન્યાય અને ધર્મની ધણી વાતો કરી પણ મુદ્દપિપાસુ શતાનીકના હૃદય ઉપર તેનો કોઈ પ્રભાવ પડ્યો નહિ. તેના હૃદયમાં તો અંધાનગરી ઉપર આધિ-પત્ય જમાવના સોજા લાગ્યો હતો એટલે દધિવાહનની વાતો તેના ગળે કેમ ઉતરી શકે ? શતાનીક, દધિવાહનની વાતોનો ઉચિત ઉત્તર આપી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હતો એટલે તેણે ચક્રાર્થનું કારણ ન બતાવતાં બીજો જ માર્ગ પસંદ કર્યો.

તે દધિવાહનને કહેવા લાગ્યો કે, “મુદ્દના સમયે આ પ્રમાણે ન્યાય પૂછવાનું તમારા જેવા કોઈ ધર્મદોંગી અને કાયર પુરુષને જ સૂજે, બાકી વીર પુરુષને તો આવું કામ હાજર નહિ.

મુદ્દના સમયે ન્યાય-અન્યાયનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. તે વખતે તો મુદ્દ કરવા આવેલ શત્રુઓ સાથે મુદ્દ કરવું એ જ ન્યાય છે. પરંતુ તમારામાં મુદ્દ કરવાની શક્તિ નથી. તમે વીર નહિ પણ કાયર છો; એટલે ન્યાય-અન્યાય વિષે પૂછવા આવ્યા છો. જુઓ ! હું ન્યાય પણ બનાવી દઉં છું. ક્ષત્રિયો માટે મુદ્દ કરવું, દેશ છૂતવો તથા રાત્ર્યનો વિસ્તાર વધારવો, એ જ ન્યાય છે અને તેથી વિરુદ્ધ બધું અન્યાય છે. આપણે રાજા છીએ, ક્ષત્રિય છીએ એટલે આપણા ન્યાય-અન્યાયનો નિર્ણય મુદ્દમાં જ થઈ જશે.”

દધિવાહન-મહારાજ ! તમારા કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે લોકને વશ થઈ મુદ્દ કરવા ચડી આવ્યા છો પણ આપના આ અનુચિત લોકને કાગળે ફેટલા મનુષ્યોની દત્તવા થશે ! એ વિષે પણ આપ જરા વિચાર કરો ! પોતાની તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા માટે કગવામાં આવતા મુદ્દની કોઈ દિવસ પ્રશંસા થતી નથી. એવા મુદ્દની પ્રશંસા જાહેરે ચારણ લેખી લાલે કરે, પણ વોરપુરુષો નો એવા મુદ્દને યોગ્ય ગણતા નથી તેમ તેની પ્રશંસા કરતા નથી. તમે એક રાજા છો. છતાં તમારામાં આટલી બધી તૃષ્ણા તો

દુનનીકે દિગ્વિજયની કાંઈ ને અમલન પડે, જાતે જી દત્તી અને તેને જે અપમાનપૂર્ણ દગલો કર્યા હતા તેને અંજાળીને લઈને કોઈ માલમ્ દોન નો ને જીરે ઢંઢેનિત્ત કર્ય હતા અને પોતાના અમાન્યમો વિચાર દત્તી દિન્યા મુદ્દ માટે તૈયાર કર્ય હતા પણ દિગ્વિજયના શુદ્ધમાન દુકાદો અને ધર્મન દોનાથી તેણે ઘીરા વિચાર કર્યો કે, "આ અને મુદ્દ માટે લેનેનિત્ત કરે છે તેા પણ મારે એવી વાતે થી લેનેનિત્ત કર્યને વિવેકને તરફાદી રેવો ન એર્ધ મે, માટે પ્રત્યેક વખત નિર્મિત કંબોનાપૂર્વક પુરોપર વિચાર કરવો એર્ધ મે. સાચુંકે જે લેનેનિત્ત કર્ય અવિચારી પદલું બારવામાં આવે તેા તેનું પરિણામ દમેગાં આમળા જાતી પશ્ચાન્નાપપૂર્ણ આવે રે."

સનાનીકે જોડે પ્રમંદ મેળા લર્ધને મુદ્દની પૂરેપૂરી તૈયારી કરીને થી આવ્યો છે, તેણે પ્રભુ પાનેથી જે દુના પેસા આપ્યા છે તે ધનનો અધિશય ભામ સેના પાદગ અથો છે અને જે રીતે તેણે પોતાની સેનાને મજાજીત બનાવો છે. જ્યારે મેં પ્રભુ પાસેથી તેનો રક્ષા માટે જોટલી પેસાની જરૂર હતી એટલા જ પેસા કરૂપે લીધા છે એટલે આરી પાસે સનાનીકની સેનાનો સામે થવા જોટલી મોજ સેના પણ નથી તેમ મુદ્દસંજથી બીજી સામગ્રી પણ નથી.

આમ જતાં આરી પ્રભુ કાપર નથી, વીર છે અને રાજમાસ પણ છે; તેા પણ કુદશિક્ષાથી કેળવાએલી સનાનીકના સંનિધાને છતી થકે એવી કેળવાએલી નથી. આવી દશામાં મુદ્દ કરી નિષ્કારણ અનેક માણસોની હત્યા કરાવવી એ મોઝ નેમજ લાભદાયક નથી.

સનાનીકે મુદ્દ કરવા મિવાય બીજે માર્ગ અધીનતા સ્વીકારવાનો બતાવ્યો છે પણ કોઈ પણ પ્રજાદિનથી અને સ્વતન્ત્રનામિય વીર પુરુષ એ માર્ગને સ્વોકારી થકે નહિ. કારણ કે જો એમ કરવામાં આવે તેા તેની આઝાનુસાર તેના દિત મદે અને તેની ધનપિપાસા શાન્ત કરવા માટે મારે પ્રભુ ઉપર આકર્ષા કર નાંખવા પડશે અને પ્રભુ

ઉપર તે માટે અત્યાચાર પણ કરવા પડશે તો પછી હું તો નામ માત્રનો રાજા કહેવાઈશ. મારે શતાનીકની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી પડશે અને તેથી પ્રજાની રક્ષા અને તેમની કલ્યાણ કરવાની સત્તા મારા હાથમાં રહેશે નહિ. આ સિવાય અત્યાચારસુધી હું તેની બરોબરીનો રાજા રહ્યા છું અને અમે એક બીજાનો મિત્રભાવે આદરસત્કાર કરતા રહ્યા છીએ. પણ હવે જો હું તેની અધીનતા સ્વીકારું તો અમારો મિત્ર તરીકે સંબંધન રહેતાં સ્વામિ-સેવકના જેવો સંબંધ રહેશે.

આ બધી વાતોને દષ્ટિમાં રાખી તેની અધીનતા સ્વીકારવા કરતાં તેણે બતાવેલો-વનમાં ચાલ્યા જવાનો-માર્ગ સ્વીકારવો તે યોગ્ય છે. આ માર્ગે જવાથી કોઈ પ્રકારની ઝંઝટ માથે વહોરવી નહિ પડે.

આ પ્રમાણે વનમાં ચાલ્યા જવાનો નિશ્ચય કરી, દધિવાહન પોતાના ઘોડા ઉપર બેસવા જતાં શતાનીકને કહ્યું કે:- “ઠીક, મહારાજ ! તમારી ઇચ્છા જ ચંપા ઉપર આક્રમણ કરી તેને અધિકારમાં લાવવાની છે તો આપ ખુશીથી ચંપા ઉપર અધિકાર કરો. અત્યાચારસુધી ચંપાનું તથા ત્યાંની પ્રજાનું હું પાલન કરતો હતો, હવે આપ પાલન કરો.

હું પણ એ જ વિચાર કરતો હતો કે, હું વૃદ્ધ થયો છું, મારે પુત્ર નથી, કેવળ એક કન્યા જ છે એટલે પ્રજાને પાલન કરવાનો ભાર કોને સોંપીશ ? જો કન્યા ઉપર રાજ્યનો ભાર નાખું તો તે દુઃખી થઈ જાય ! એટલે રાજ્યનો ભાર કોને સોંપુ એની મને હમેશાં ચિન્તા રહ્યા કરતી હતી. પણ હવે આપ ચંપાના રાજ્યનો ભાર તમારી ઉપર લઈ લેશો એટલે હું ચિન્તામુક્ત થઈ જઈશ. આ મારા માટે આનંદનો વિષય છે.”

આ પ્રમાણે શતાનીકને કહી દધિવાહન ઘોડા ઉપર બેસી, જંગલમાં જવા માટે રવાના થયો.

દધિવાહનને જંગમ તરફ જતો જોઈ શતાનીકને ધણો આનંદ થયો. તેણે તુરત પોતાના સેનાપતિ વગેરે રાજ્યાધિકારીઓને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેમને કહેવા લાગ્યો કે, “મુઢ ક્યાં પહેલાં જ મારો વિજય થયો છે. આક્રમણથી ભય પામી દધિવાહન હમણાં અહીં આયો હનો. મારી સાથે તેની જે વાતચીત થઈ છે તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, તે અંપાનું ગભ્ય મને સોંપી પોતે જંગમમાં લાગી જવા આડે છે એટલે હવે તો મુઢ કરવાની પણ જરૂર ન રહી. હવે તો અંપામાં જઈને આપણો વિજયવાવટો ફરકાવવાનો છે અને ત્યાંના ભંડારને આપણા અધિકારમાં લાવવાનો છે. મારું ભાગ્ય ખુશ્કું જણાય છે અને વિજયવ્રદમી મને જ વરવા આડે છે અને તેથી જ એક પણ સંનિકનો ભોગ આપ્યા વિના કેવળ મારી ધાકથી અંપાનું રાજ્ય મારા હાથમાં આવ્યું છે.

શતાનીકે હજી પોતાનું કથન પૂરું કર્યું ન હતું ત્યાં તો સેનાપતિ વગેરે રાજ્યકર્મચારીઓ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, “વાસ્તવમાં આપના પ્રતાપ આગળ કોની તાકાત છે કે, કોઈ યત્ન પોતાનું મસ્તક ઊંચું રાખી શકે. તમારું વચન પાળાં જ યત્નોને નમતું આપવું પડે એવો આપનો પ્રભાવ છે, તો પછી તમારી ફજવાએલી વિશાળ સેનાને સાથે મુઢ કરવાનું કાજ એવો મૂર્ખ યત્ન દોષ કે, જે સાદસ કરે. તમને અંપાનું રાજ્ય પરિશ્રમ કર્યા વિના જ હાથ આવી મધું એ ધણો જ હર્ષનો વિષય છે પણ સાથે જ આપ જેવા ચતુર અને રાજનીતિય મહારાજાદારા એક ભયંકર બૂલ કેમ થઈ ગઈ એ આશ્ચર્યજનક છે.

“નીતિમાં કહેલ ■ કે યત્નને જીવતો જ હોડવો ન જોઈએ. પછી બલે તે યત્ન નિર્જળ હોય કે સગળ હોય પણ તેને જીવતો રાખવાથી જેમ પત્તમાં બોંકાયેલો કોટો વારંવાર દુઃખ આપે છે તેમ જીવતો યત્ન

પણુ તારાં જ કામનાં જ વિધાનુકૂળ કરાવી છે. તારાં દરિયાદનને જ નહીં
અન્ય દરિયાને નીચેના અન્ય દરિયા જેવી રીતે નહીં.

દ્રવિણાદનના અન્ય દરિયાનાં જેવી રીતે તેના અન્ય દરિયાનાં જ
અન્યને જે સુખનાં જ અન્યને જ નહીં. તેના અન્ય દરિયાનાં જ
જે, તે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
જે, તેને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
સુખનાં જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે

દ્રવિણાદનના અન્ય દરિયાનાં જેવી રીતે તેના અન્ય દરિયાનાં જ
અન્યને જે સુખનાં જ અન્યને જ નહીં. તેના અન્ય દરિયાનાં જ
જે, તે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
જે, તેને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
સુખનાં જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે

દ્રવિણાદનના અન્ય દરિયાનાં જેવી રીતે તેના અન્ય દરિયાનાં જ
અન્યને જે સુખનાં જ અન્યને જ નહીં. તેના અન્ય દરિયાનાં જ
જે, તે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
જે, તેને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
સુખનાં જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે

આ પ્રમાણે આપે દ્રવિણાદનને અન્ય દરિયાનાં જ
અન્યને જે સુખનાં જ અન્યને જ નહીં. તેના અન્ય દરિયાનાં જ
જે, તે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
જે, તેને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
સુખનાં જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે

સેનાપતિ અને મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી શ્રુતાનીક કહેવા
લાગ્યો કે:-વાસ્તવમાં મને તે વખતે તેનું જરાપણુ ધ્યાન ન રહ્યું.
દ્રવિણાદનને જ નહીં. તેના અન્ય દરિયાનાં જ
જે, તે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
જે, તેને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે
સુખનાં જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે અન્યને જે

પરવા માટે બહાદુર સૈનિકને તેની પાછળ દેશવેલ અંગત છે કે, કદાચ તે પકડાયે જવું જાય.”

અત્રીની આગા મધ્યે એના પતિએ સ્થિરાદનને પકડ્યો બહાદુર શોભવાર સૈનિકને પાછળ દેશવેલ અને તેમને કહ્યું કે, “ અને ત્યાં સુધી તો સ્થિરાદનને જીતે જ પકડી લાવેલા અને કદાચ જીતે પકડાય નહિ તો તેનો શિંગેરડે કરી તેનું માથું અહીં લાવેલા જવું તે જીતે જાય ન જાય તેનો આમ અમાન શખ્તે.” સૈનિક આગા મળતા જ સ્થિરાદનની પાછળ દેશવેલ જવું તેનો હર્ષ પડ્યા ન લાગવાથી નિરાશ થઈ પાછા ફર્યા.

સૈનિકને આવી દાણે પાછા આવ્યાં જોઈ, સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓ અત્રીને કહેવા લાગ્યા કે, “ મહારાજા ! એ માણસ ક્યાંક છુપાઈ ગયો હશે એટલે પકડાયો નહિ. એરે ! હવે તેની શવ-ધાનપૂર્વક ખખર રાખવામાં આવશે અને તે ક્યાં જાય છે, શું કરે છે, વગેરે તેની ગનિ-વિધિ ઉપર પણ ખૂબ જાણે રાખવામાં આવશે. હવે તો આપણે વિના વિચારે અપાપુરી ઉપર આક્રમણ કરી તુડી પડવું જોઈએ. અને જોઈતું તુડી લાવે એટલું ત્યાંથી તુડી લેવું જોઈએ.

“ આપણી સેનામાં મહા સૈનિક તો એ આઠાએ લાખલ થયા છે કે, ‘ મુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી અપાપુરીમાં લૂંટફાટ કરવાની આપણને રજા મળશે અને લૂંટફાટમાં મળેલું દ્રવ્ય મળશે. ’ માટે સૈનિકની આ આશાને પૂરી કરવા માટે અંધમાં મુદ્ધ બાદ લૂંટ અગાધવાની પણ આગા મળવી જોઈએ.”

સેનાપતિનું આ કથન સાંભળી, અત્રીને ઉત્તર આપ્યો કે, “ સેનાપતિ ! જ્યારે મુદ્ધ જ થયું નથી તો પછી લૂંટ કેમ અગાધી શકાય ? નિષ્કારણ લૂંટફાટ કરવાથી તો તે ધોર અન્યાયરૂપ ગણાશે ! ”

સેનાપતિ—“ મહારાજ ! દધિવાહને યુદ્ધ ન કર્યું એ એતી કાયરતા છે, તેમાં સેનાનો શો અપરાધ ? દધિવાહનની કાયરતાને કારણે, સેનાને લૂંટના માલથી શા માટે વંચિત રાજવામાં આવે ! સેના તો અત્યારે પણ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર જ છે. અને દધિવાહન હમણાં કે પછી, કોઈ રાજની સહાયતાથી લડવા આવશે ત્યારે તે ફરીવાર લડવા પણ તૈયાર જ રહેશે.

“ આવી દશામાં સેનાને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવી ગોઝ નથી. કારણકે, જો સેનાને નિરાશ કરવામાં આવશે તો કદાચ તે વિદ્રોહ કરી ખેસશે, સંકટના સમયે આપણે સાથ છોડી આપણી વિરુદ્ધ જીભી રહેશે અને કદાચ દધિવાહન સેનાની તૈયારી કરી સામે લડવા આવશે તો તેની સાથે સેના નહિ લડે તો આપણે ઊલટાં સંકટમાં આવી પડશું. માટે સૈનિકોને નિરાશ અને હતોત્સાહ કરવા એ ઠીક નથી. વધારે દિવસો નહિ તો કેવળ ત્રણ દિવસ ગમે તેમ કરીને ચંપાની લૂંટ ચલાવવાની છૂટ મળવી જોઈએ. અમને તો આમ કરવામાં જ આપણું હિત સમાયેલું લાગે છે. પછી તો આપની જેવી મરજી. આપ આગાં આપશો તેમ અમે કરીશું. ”

સેનાપતિ તથા મન્ત્રીઓની વાત સાંભળી શતાનીક, ઘડીભર તો ખૂબ વિચારમાં પડી ગયો. પણ સેનાપતિઓના અનુરોધથી અને સેના કદાચ વિદ્રોહ કરી ખેસશે એ ભયથી અનિચ્છાપૂર્વક તેણે સ્વીકાર કર્યું કે, “ ઠીક, તમે જેમ ચાહો છો તેમ કરવામાં આવશે.” આ પ્રમાણે કહી તેણે સેનાપતિઓને ઠંડા કર્યાં. આ બાબત શતાનીક પોતાની સેનાને ચંપામાં લૂંટ ચલાવવાની અનુમતિ આપી રહ્યો છે; ત્યારે બીજી બાબત દધિવાહન શતાનીકની પાસેથી રવાના થઈ જંગલ તરફ રવાના થયો અને જંગલમાં જવાની સૂચના તેણે સીમારક્ષક સૈનિક દ્વારા કે કોઈ પ્રમજનદ્વારા મન્ત્રીઓને પહોંચાડી અને સાથે એ પણ મન્ત્રીઓને કહેવડાવ્યું કે, “ શતાનીકની પાસે કેળવાએલી

સેના ધણી છે એટલે તેની સાથે લડવામાં આપણી સેના વિજય પ્રાપ્ત કરી શકે એમ નથી માટે યુદ્ધ કરી આપણી સેના અને પ્રજાની હત્યા કરાવવી યોગ્ય નથી. અત્યારમુધી અંધાની રક્ષા મેં કરી પરંતુ હવે યત્નાત્મક ત્યાગી રાજા બની પોતાને માથે પ્રજાની રક્ષા કરવાનો બાર મેં આપ્યો છે માટે હવેથી મારી જગ્યાએ યત્નાત્મક રાજા તરીકે માનતો.”

દધિવાદનની આ અજર જોવી અંધામાં પહોંચી કે, આખી અંધાપુરીમાં ખગભગાટ મચી ગયો. મન્ત્રીઓ તથા પ્રજાઓ દધિવાદનને કાપર મળી તેની નિંદા કરવા લાગ્યા અને ‘હવે શું કરવું !’ તે વિષે વિચાર કરવા લાગ્યા.

વિચાર કરતાં બધા એ નિમિષ ઉપર આવ્યા કે, “ગમે તે પરિણામ આવે પણ યત્નાત્મકની સાથે યુદ્ધ તો કરી જ છૂટવું. રાજાની માફક આપણે પણ કાપર બની યત્નાત્મકના હાથમાં અંધાનું રાજ્ય આપણે હાથે તેને સોંપીએ એ યોગ્ય નથી. આપણી પાસે સેના છે. તે આપણી સેનાનો અંધાની રક્ષા કરવામાં તથા યત્નાત્મક સાથે દહતાપૂર્વક યુદ્ધ કરવામાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

“રાજા તો એવા કાપર નીકળ્યા કે પાછા તે સમાચાર દેવા પણ અંધામાં ન આવ્યા. પહેલાં તો અમારી બધાની સંમતિ વિરુદ્ધ જઈ યત્નાત્મકનો પાસે જવું જ યોગ્ય ન હતું તેમ જાણ મળ્યા તો પાછા આવી અમને અજર તો આપવી હતી ! આ તો યત્નાત્મકની સેનાથી બધા પામી અમારી રક્ષા કરવાને બદલે સીધા જંગમમાં આજ્ઞા મળ્યા ! પ્રજાની ચિન્તા કે રક્ષા કરવી તો ફર રહી પણ પોતાની રાણી તથા રાજકુમારીની પણ તેમણે ચિન્તા ન કરી !

“રાજાએ બધે કાપરતા બતાવી પણ આપણે તો કાપરતાની કાચળી ઉતારી, વીરતા ખરજી કરી અત્યુ યત્નાત્મકની સાથે યુદ્ધ કરવું જોઈએ અને યુદ્ધ કરી તેની યુદ્ધપિપાસાને દબેશને મારે યાન્ત કરી દેવી જોઈએ.”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પ્રધાનમન્ત્રીએ યુદ્ધની ઘોષણા કરી સેનાને તૈયાર થઈ જવાની આજ્ઞા આપી. તેણે સેનાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે, “ આજે ચંપાપુરીની રક્ષાનો ભાર તમારા જ હાથમાં છે. તમે તેની આખરુ સાચવજો. આપણા મહારાજા અત્યારે અહીં નથી એટલે ચંપાની રક્ષાનું બધું ઉત્તરદાયિત્વ તમારો ઉપર રહેલું છે. એટલા માટે તમે વીરતાપૂર્વક એવું યુદ્ધ કરો કે જેથી શત્રુનીકને પરાસ્ત થઈ પાછું જવું પડે. ”

આ પ્રમાણે સેનામાં ઉત્સાહપ્રાણ ફૂંકી પ્રધાનમન્ત્રીએ સેનાપતિની સાથે સેનાને યુદ્ધ માટે નગર બહાર ગોઠવી. આ બાબુ શત્રુનીક પોતાની સેના લઈ, ચંપા ઉપર વિજયવાવટો ફરકાવવા માટે રવાના થયો. તે એમ જ ધારતો હતો કે, “ હું ત્યાં જતાં જ ચંપા ઉપર અધિકાર જમાવી લઈશ અને ત્યાં મારો વિજયવાવટો ફરકાવી લઈશ. ” સેના પશુ એ આશાએ આગળ ધપ્યે જતી હતી કે, “ અમે ચંપામાં પ્રવેશ કરતાં જ લૂંટફાટ ચલાવી દઈશું અને જ્યાંથી મળે ત્યાંથી ધનનો ઢગલો એકઠો કરી લઈશું. ”

આ પ્રમાણે શત્રુનીક અને તેની સેના વિચાર કરતી ચંપા તરફ પ્રસ્થાન કરતી હતી પણ ચંપાની નજદીક પહોંચતાં જ તેમને વિપરીત સ્થિતિ જણાવા લાગી. ચંપાના મુખ્ય દરવાજા પાસે પહોંચતાં તેમણે જોયું કે ‘ દરવાજો બંધ છે. ’ અને ચંપાની સેના યુદ્ધ કરવા તૈયાર ઊભી છે. એ જોઈને શત્રુનીક પણ પોતાની સેનાને લડવા માટે તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞા મળતાં જ શત્રુનીકની સેના, દધિવાદનની સેના સાથે લડવા લાગી.

દધિવાદનની સેનાએ શત્રુનીકની સેના ઉપર ઉગ્ર આક્રમણ કર્યું અને વીરતાપૂર્વક ધોર યુદ્ધ લડવા લાગી. રણભૂમિ રક્તરંજિત થઈ ગઈ અને લોહીની નદી વહેવા લાગી. જ્યાં જુઓ ત્યાં માથાં ને ધડ છૂટાં પડ્યાં લાગ્યાં. થોડી વાર તો દધિવાદનની સેનાએ

શનાનીક મેનાને દંડાથી દોષી થયું. શનાનીકની જગદારેબી વિદ્યના મેના આગળ નાચક વિનાની નાની મેના જેટલો વખત અમે દડો કો ? શનાનીકની સેનાથી પગમન મર્જ અંપાની સેના રજૂમ્મિ દોડી બામી.

અંપાની મેનાને બાગની જોઈ શનાનીકનું મારું મર્જથી કિયું મર્જ મરું અને પોતાના થએલા વિજય બાદે અભિમાન કરવા લાગ્યો. અને એ અભિમાનમાં મેનાને અંપાનો દરવાજો તોડી નાંખી નગરમાં મૂકી જવાની અને તેને મૂંડી કંવાની તેજે આજ્ઞા આપી.

શનાનીકની આજ્ઞા મળતાં જ વિજયમદ્યથી ઉત્તમ બનેલી તેની સેનાએ અંપાપુરીનો દરવાજો તોડી નાંખ્યો. અને અંપાપુરીમાં મૂકી જઈ જોમ બખ્તું બાજ પડી, પડીઓ ઉપર તુડી પડે તેમ, અંપાની પ્રભુ ઉપર સેના તુડી પડી. અને તેઓની મનમંપતિ લૂંટવા લાગી. જે કાઈ મનમંપતિ લૂંટનાં અટકાવતું, તેને તલવારદારા મોતને શ્વાધીન કરી દેવામાં આવતો.

આ પ્રમાણે બવબીન થએલી પ્રભુ ત્યાં જવાનો માર્ગ મર્યો તે તરફ શુદ્ધ સર્પને નાડી. અંપાપુરીમાં તે વખતે જાણે સેનિયાનું રાજ્ય થઈ મરું દોષ તેમ લાગતું હતું. તે વખતે અંપાપુરીની કેવી દુર્દશા થઈ હતી તેની કદપત્ય તો વિક્રમ સંવત્ ૧૯૧૪ ના બગવાનો ઇતિહાસ વાંચવાથી સહેજે આવી શકે. બગવાના સમયે જેવી દુર્દશા થાય છે તેવી દુર્દશા અંપાપુરી અને ત્યાંનો પ્રભુની થઈ હતી.

તે વખતનું બીજત્સ દરમ અને કરુણ કન્દન, પથ્થર જેવા કોર દિલવાળાને પિંગળાવો મૂકે એવાં હતાં; પણ પરચરથી પણ વધારે કોર એવા વજ્રહૃદયવાળા શનાનીક અને તેના સેનિકાને ચારે બાજુ દેખાતા બીજત્સ દરમની અને વેદનાબર્લા સૈન્યગાનાં કરુણ કન્દનની કાંઈ પણ અસર થઈ નહિ, પણ 'ત્રાદિ ત્રાદિ'ના પોકારમાં અને હાહાકારમાં પણ શનાનીકની સેના અમાનુષિક અત્યાચાર કર્યો જતી હતી અને નરપિશાય શનાનીક એ અત્યાચારોને જોઈ જોઈ ને પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો.

૩૬૨૯

[૭]

ઉપદેશ

જીવનધર્મનું ધ્યેય, વિશ્વબંધુત્વસાધના;
વિશ્વશાન્તિ જગાવાને, એને જીવનમાં વંણા.
જીવનમાં વણાશે ને, વિશ્વબંધુત્વસાધના;
સૌ સાથે મિત્રતા યાશે, એરવેર સમી જશે. —નિનાગમ

ઉપદેશકનો માર્ગ ધણો જ મુશ્કેલ છે. ખાંડાની તીક્ષ્ણ ધાર ઉપર ચાલવું તો સરલ પણ કહી શકાય પણ સાચા ઉપદેશકનો માર્ગ એટલો સરલ નથી, પણ તેથી વધારે મુશ્કેલ છે. કારણકે ઉપદેશકને અનેક વિરોધી વિચારો અને વિરોધી કાર્યોમાંથી પસાર થવું પડે છે, એટલું જ નહિ પણ એ બધા વિરોધોને શાન્ત કરવા માટે અને પોતાના ઉપદેશનો પ્રભાવ ખીજ ઉપર પાડવા માટે ત્યાગ અને વિવેકને જીવનમાં સક્રિય રૂપ આપવું પડે છે.

ઉપદેશકનું બળ, ત્યાગ અને વિવેક હોય છે. જે ઉપદેશકમાં જેટલો ત્યાગ અને વિવેક હોય છે, તે ઉપદેશકના ઉપદેશનો તેટલો પ્રભાવ શ્રોતાઓ ઉપર અવસ્ય પડે છે. જેઓમાં ત્યાગ કે વિવેક નથી, જે ત્યાગ વિનાનો કેવળ કોરો ઉપદેશ આપે છે તેનો ઉપદેશ પણ નિષ્ફળ જાય છે અને જે ઉપદેશકે ત્યાગ અને વિવેકને જીવનમાં વર્ણમાં છે અને જરૂર પડ્યે પોતાના પ્રિય પ્રાણોનો પણ ત્યાગ કરવાની ભાવના કેળવી છે તે ઉપદેશકનો ઉપદેશ પણ અવસ્ય સફળ અને કાર્યસાધક નીવડે છે. પછી તે ઉપદેશ, ઉપદેશકના મૃત્યુ બાદ પણ સફળ કેમ થતો ન હોય પણ એ ઉપદેશ પાછળ ત્યાગ અને વિવેક-ભાવના જોભેલી હોવાથી તે ઉપદેશ અવસ્ય સફળ થાય છે.

દેશબક્ત મહારાજા પ્રતાપ અને તેના બાઈ શક્તસિંહની વચ્ચે એક શિકારને કારણે જંગલમાં ઝગડો થઈ ગયો. મહારાજા પ્રતાપ કહેતા હતા કે, આ શિકાર મેં કર્યો છે. ન્યારે શક્તસિંહ તેની વિરુદ્ધમાં દડતા હતા કે, એ શિકાર મેં કર્યો છે! બસ! આ નાનકડા વિવાદે જ, ભયંકર ઝગડાનું રૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. તે એટલે સુધી કે બંને જણાએ પોતપોતાની તલ્લવારને મ્હાનમાંથી કાઢી અને એ તલ્લવારદ્વારા એ વિવાદનો નિકાલ કરવા તૈયાર થઈ ગયા.

તે વખતે ત્યાં રાજપુરોહિત પણ હાજર હતો. રાજપુરોહિતે બંને બાઈઓને શાન્ત થવાનો ધણો ઉપદેશ આપ્યો અને ધર્મ-મન્યોમાંથી અનેક શિક્ષાસૂત્રો પણ કહી સંભળાવ્યાં. આ પ્રમાણે કંઈકને દૂર કરવા માટે તેણે ધણો પ્રયત્ન કર્યો પણ એ કટોકટીના સમયે એ ઉપદેશ બંનેમાંથી કોઈને શાન્ત કરી શક્યો નહિ. બંનેએ આ વિવાદને તલ્લવારદ્વારા ન્યાય આપવા તૈયાર થવા હતા. મ્હાનમાંથી તલ્લવાર બહાર કાઢવામાં આવી હતી, કેવળ એક બીજા ઉપર ધા કરવાની વાર હતી. પુરોહિતે જોયું કે, આ વખતે મારા કેવળ શાખિક ઉપદેશથી કામ નહિ ચાલે. અત્યારે તો અત્મત્યાગની આવશ્યકતા છે. અને તે પણ

સાધારણ નદિ પણ એ જાણના હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાંખે એમ અદ્ભુત ત્યાગની જરૂર છે.

તેણે મનમાં વિચાર્યું કે, “ મેં આ રાજવંશનું નમક ખાઈ લેયો આ મારું શરીર એ રાજકુળમાં જન્મ-જાતી પોષાયું છે એ આ જાતે ભાર્ગવોનાં આ પ્રાણપાનક વિવાદને ચાન્ન કરવામાં તેમજ સદુપયોગ થઈ જાય તો આ જાતે વીર ભાર્ગવોની રક્ષા થઈ શકશે અને સાથે સાથે હું પણ રાજ્યના વડજૂની મુખ્ય મર્જ શકીશ. જો અત્યારે મદાન ત્યાગના સમોદ્દિપ્ત ઉપદેશકાર આ જાતે વીર ભાર્ગવોને સમગ્રવવામાં નહિ આવે તો આ જાતે ભાર્ગવો પાદ-વિવાદની તાણાતાણીમાં કપાઈ મરી જશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પુરોહિત, મુદને માટે તત્પર મગ્ગેશ પ્રતાપ અને શક્તસિંહની વચ્ચે લેતો મર્જ મગો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ આપ જાતે તમારી તલવાર મારી મરદન ઉપર ચડાવો.” પણ જ્યારે તેણે જોયું કે, આ જાતે ભાર્ગવો કોઈ પણ રીતે તેમ માનવા તૈયાર નથી અને મને પોતાને એક બાલુ ઊંડી લડો મરવા તૈયાર મગ્ગેશ છે ત્યારે તેણે કટાર કાઢી, પોતાના પેટમાં મોંઢી દીધી.

પુરોહિતના આ બલિદાનથી, કોઈ પણ રીતે નહિ માનનાર પ્રતાપ-સિંહ અને શક્તસિંહ ઠાંપી ઊઠ્યા. વૃદ્ધ પુરોહિતના મૃત શરીરે બંનેના વિવાદને આગળ ન વધવા દેતાં સદાને માટે શાન્ત કરી દીધો. બંનેની તલવારો એક ખીજ ઉપર પ્રદ્યાર કરવાને બદલે મ્યાનમાં છુપાઈ મર્જ અને આ પ્રમાણે આત્મત્યાગના ઉપદેશથી બંને ભાર્ગવોનો વાદજનિત કલેશ સદાને માટે શમી ગયો.

આ તો ઇતિહાસની વાત થઈ. ધર્મકથાઓમાં પણ, થોડા રૂપાન્તરમાં આવી અનેક ઘટનાઓ મળી આવે છે. અને તેમાં ધારિણીના બલિદાનની ઘટના અનુપમ છે. પોતાના ઉપદેશને સફળ અને સાર્થક કરવા માટે ધારિણીએ જે બલિદાન આપી ઉપદેશકાને

આત્મત્યાગનો નો માર્ગ બનાવ્યો છે, તેનું જ્વલંબન ઉદાદરજી બીજા દોષ સાદિત્યમાં બહુ ઓછું જોવામાં આવશે.

ચંપાની સેના રજીસ્ટ્રેર છોડી બાગી મર્દ. અને ચંપાનીકની સેના ચંપાનગરોનો દરવાજો તોડી અંદર ઘૂસી મર્દ. ચંપાનીકની ફૂર આદતના પરિણામે અનાથ સ્ત્રીને મુંઝવે છે તેમ ચંપાપુરીને ચંપાનીકની સેના લૂંટવા માંડી. જ્યાં જુઓ ત્યાં અરાજકતાનું તાંકવ નૃત્ય થઈ રહ્યું હતું. ચંપાની પ્રજા ચંપાનીકની સેનાથી ત્રાસી મર્દ હતી.

જ્યાં જુઓ ત્યાં સૈનિકો લૂંટફાટ કરના જ નગર પડતા. આવી અવસ્થામાં ચંપાની પ્રજાને કંતો. ચંપાનીકની સેનાની રક્તપિપાસા શાન્ત કરવા માટે સદાને માટે પૃથ્વીના પેટમાં સમાઈ જવાનો કે પ્રાણ હર્ષ દોષ જગ્યાએ નાસી જવા મિલાવેનો બીજો દોષ માર્ગ ન હતો.

ચંપાપુરીમાં જ્યારે એક બાલુ આ પ્રમાણે અરાજકતાનું તાંકવ નૃત્ય થતું હતું ત્યારે બીજા બાલુ રાજમહેલમાં બેઠેલી ધારિણી માતા વસુમતિને ધાર્મિકતાનો ઉપદેશ આપી રહી હતી. દધિરાદનના જંગલ આશ્રય જવાના સમાચાર ધારિણીને મળી ગયા હતા. જ્યાં તે સ્વામાવિક ધેરનો ત્યાગ કરી અધીરી ન થઈ તેમ જ્યારે ચંપાપુરીમાં આવેલી લૂંટ તથા પ્રજા ઉપર થએલા અત્યાચારની ખબર પડી ત્યારે પણ તે દુઃખથી ગમરાઈ નહિ અને રાજ-સેવકોએ હમણાં રાજમહેલને પણ ચંપાનીકની સેના લૂંટવા આવવાની છે એવી સાવચેતી આપી જ્યાં તે હાથવેળ કરવા ન લાગી.

તેનું હૃદય આ બધાં દાગણોથી જરા પણ વિચલિત ન થયું. તે નિર્જંમ હતી અને નિર્જંમતાનો ઉપદેશ વસુમતિને આપી રહી હતી. વાસ્તવમાં જોમનું હૃદય નિર્જંમ હોય ■ તે લોકો વર્તમાનમાં આવી પડેલી વિપત્તિઓથી જરા પણ ગમરાતા નથી પણ અવિધ્યનો દહતાપૂર્વક વિચાર કરે છે.

ધારિણીની પાસે વસુમતિ બેઠેલી છે અને શાન્તચિત્તે ધારિણી ઉપદેશ આપી રહી છે કે, “ પુત્રી ! તારા સ્વપ્ન પ્રમાણે ચંપાપુરી દુઃખસાગરમાં ડૂબી રહી છે; તારા પિતા જંગલમાં ચાલ્યા ગયા છે, એટલે મારો અને તારો રક્ષા કે સહાયતા કરનારું અહીં કાંઈ રહ્યું નથી. પણ તેથી તું કાંઈ ગભરાઈશ નહિ. આપણને જે ધર્મની શિક્ષા મળી છે તેને કાર્યમાં પરિણત કરવાનો આ જ શુભ અવસર છે. આપણના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરો એવી ધર્મશિક્ષા આપે છે. આપણે ધર્મની આ શિક્ષાનું બરાબર પાલન કરીએ છીએ કે નહિ, એની પરીક્ષાનો આ વિપત્તિનો સમય છે. એટલે આપણે જો આ વિપત્તિના સમયે ધૈર્યનો ત્યાગ કરી દર્શન તો આપણે કાંઈ કરી શકીશું નહિ કારણકે, જે અધીર બને છે કે ગભરાઈ જાય છે તે વ્યક્તિ કાંઈ કરી શકતી નથી. માટે ધૈર્ય ન ગુમાવતાં સ્વપ્નનો ખીન્ને ભાગ કેમ સત્ય થાય તે વિષે હું ! પુત્રી ! ધૈર્યપૂર્વક વિચાર કર. આ વિપત્તિનો સમય તારે માટે ગભરાઈ જવાનો નહિ પણ પ્રસન્ન થવાનો છે કે તારા હાથે જે મહાન કાર્ય થવાનું છે તેની આ ભૂમિકા તૈયાર થઈ રહી છે. માટે હૃદયમાં ધૈર્ય ધારણ કરી રાખજો. જરા પણ ગભરાઈશ નહિ.

“ તારા પિતા, કાંઈ ઉચ્ચ વિચારથી જ જંગલમાં ચાલ્યા ગયા હશે. માટે તેમના વિષે કાંઈ પ્રકારની ચિન્તા કરવી તે ઠીક નથી. તેઓ ગયા તો ભલે ગયા. આપણું બધું લૂંટાઈ જાય પણ આપણો ધર્મ લૂંટાઈ ન જાય તો બધુંય સારું થઈ જશે. જે ચંપાપુરી આજે નંદ ધર્મ રહી છે તે કાંઈ દિવસ કરી વાર નવી વસાતી શકાશે, પરંતુ જે ધર્મ નંદ ધર્મ ગયો તો તે પાછો લાવી શકાશે નહિ. જો આપણામાં ધર્મ રહ્યો તો તારા સ્વપ્નનો શોષ ભાગ પણ સિદ્ધ થશે. અર્થાત્ દુઃખસાગરમાં ડૂબેલી ચંપાપુરીનો તું ઉદ્ધાર કરી શકશે પણ જે વિપત્તિના કારણે ધર્મઘટ થયાં તો પછી મારાથી કે તારાથી કાંઈ ધર્મ શકવાનું નથી.

પાર ન રહ્યો. તે પોતાના બાગ્યને હિંમત મળે તમાજના યાગ્યો મને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, "મારા બાગ્યને હિંમત મળે તમે તેની જ હું અક્ષી" આગ્યો. નહિ તો મને આટલી અધી ચોખ્ખી તમા જાન નહિ. મને તો એમ જણાય છે કે મારા અગ્યોને જ યુદ્ધ મળું. જો યુદ્ધ થયું ન હોત તો મને આ રત્ન-રાશિ મહેનત વિના કેવી રીતે મળી શકત ? "

આ પ્રમાણે પ્રશ્ન થતો ચેતારાનિ રત્ન-રાશિ ઉપાધ્યાયો વિચાર કરતો જ હતો ત્યાં તેની નજર એકએક ધારિણી ઉપર પડી. ધારિણીને જોતાં જ તે મુગ્ધ થઈ નિષેદ ઊભો રહ્યો. તે ધારિણીના સૌંદર્ય ઉપર એટલો અધો મોહિત થઈ ગયો કે તે સામે પડેલાં રત્નોને ભૂલી ગયો. તેણે વિચાર્યું કે, "આ સ્ત્રી દધિવાદનની પત્ની જણાય છે. વાસ્તવમાં દધિવાદન મળે તમાજના દત્તો કે તેને ત્યાં અપ્સરાઓને પણ શરમાવે એવી આ સ્ત્રી છે. આ સૌંદર્યની આશાત પ્રતિમા આગળ આ રત્નો કાંકરા-પથ્થરની માફક ફેંટી દેવા ચોગ્ય છે; આ બધાં રત્નો તો આ સ્ત્રીના એક જ ગંગ ઉપર ન્યોછાવર કરી શકાય એમ છે તો હું આ પથ્થરરત્ન અને આ સ્ત્રીરત્ન એ બેમાંથી કોને વધારે મહત્ત્વ આપું ? વાસ્તવમાં આ ચેતન્ય રત્નને છોડી આ રત્ન-કાંકરા પથ્થરને મહત્ત્વ આપવું તે તો મૂર્ખતા જ ગણાય. માટે અપ્સરાઓના ગાનનું મર્દન કરનારી આ સ્ત્રીને જ હું પસંદ કરું એ જ મારા માટે ચોગ્ય છે. જો આ સ્ત્રીએ મને પોતાનો પ્રેમપાત્ર બનાવી લીધો તો હું અવશ્ય તમાજના બનીશ. પણ આ રાજરાણી છે, ક્ષત્રિય કન્યા છે એટલે એ મારી પ્રાર્થનાને સરલતા-પૂર્વક સ્વીકારી લે એ સંભવ નથી માટે તેને બલદારા પોતાના વશમાં કરી લેવી જોઈએ. ગમે તેમ થાય, બલે બધું ચાલ્યું જાય પણ આ સ્ત્રીરત્ન કાઈ પણ હિસાબે મારા હાથમાં આવે તો મારું યુદ્ધ કરવું સફળ જ છે. કાઈ પણ ઉપાયે તે મારી પ્રેયસી બની જાય તો મારું ! "

આ પ્રસંગે વિચાર કરી કોમળાઈ, દાહ્યાઈ પૂરવો, અભય
 તરે પોતાની જામે અગાધનું જાણી મળે. કહો તે પોતાની
 પાત્રી નવવારે ભવાઈ કરેલા દાહ્યાઈ, "દાહ્યાઈ" અને જાત્રી જાત્રે
 રાંધેલા દાહ્યાઈ તમારું કાંઈ નથી. તારા પાત્રી દાહ્યાઈને નવવારે
 ભવાઈ કરેલા છે. હવે અંધારુને જાણ અગાધાન માનવીકરું છે અને
 ભવાઈની ભવાઈ પોતાની પોતાની દાહ્યાઈ કરેલા છે. જાણ દાહ્યાઈ
 અંધારુને નું ભવાઈ છે. એટલા મોટા મુશ્કેલી દો. અને જાણદોષ
 ની ભવાઈ રમે હજો પાત્રીમાં આપેલા છે તેમાં જાત્રી ભવાઈ પોતાની
 જાણેલા । જાણ પાત્રી વિચાર કરે નહિ અને વિચાર કરેલા એ પોતા
 નથી. આ નવવારે જાણેલા જાણ પાત્રી જાણ માત્રી હતી તે. આ
 નવવારે દાહ્યાઈ આપેલા ભવાઈ જાણેલા હતી નહિ. આ નવવારે
 અંધારુની જાણેલા અગાધાનું જે પ્રમાણે અગાધાન કરું છે તેમ
 તમારું પણ અગાધાન કરો. આરે વિચાર કરી વિચાર મુશ્કેલી રખાઈ
 એની જાણેલા । "

મેનાપાનની કુરનાભરી સાત જાણેલા એક પોતાની જાણેલા, "આ
 જાણેલા આ જાણેલા હવેમાં હવેમાં નથી એટલે તે જાત્રી
 નાખવા પણ નેવાર થઈ ગયેલા છે. તે આ જાણેલા આરે મુ કરું
 જોઈએ । જો હું તેની જાણેલા જાત્રી નથી તે તે જાત્રી નાખવા નેવાર
 થઈ ગયેલા છે. વળે વસુમતિને આરે જે દિશા જાણેલા છે તે પણ
 હું પૂરી જાણેલા જાત્રી નથી ત્યાં તે આ જાણેલા જાત્રી । હવે જો
 તેની જાણેલા જાત્રી નહિ તે તે અને તવવારે દાહ્યાઈ દાહ્યાઈ જાત્રી
 નાખે અને આરે જે વસુમતિને જાણેલા ઉપરે આપવાને છે તે પણ
 જાણેલા જાણેલા નહિ અને જાણેલા જાત્રી હું તે તે જાણેલા આરું જાત્રી
 જાત્રી તેવો જાણેલા રહે છે. જાત્રી એની જાણેલા ન જાત્રી તેની તવવારે
 દાહ્યાઈ દાહ્યાઈ થરી જાણેલા જાત્રી જાણેલા નથી, દાહ્યાઈ આ
 પ્રમાણે પ્રાણુત્વાન કરવા કરતાં વસુમતિને પૂરી ઉપરે આપવા જાણેલા
 પીરતાપૂર્વક જાણેલા આરે પ્રાણુત્વાન ન કરું । એટલા આરે દાહ્યાઈ

અત્યારે તેનું કહેનું માની લેવું એ ચોખ્ખું છે. કદાચ એ વીર
સેનાપતિ મારા ઉપદેશથી સુધરી ગયો તો તો અને એક વીર ભાઈની
પશુ લાભ મળશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણી, વશુમતિને સાથે સર્પ ઊભી
ચર્પ. તે વખતે તેના મુખ ઉપર ચિંતા, દુઃખ કે રોષની રેખા પશુ
જણાતી નહતી. ને તો દમ્ભેશની માફક શાન્ત અને પ્રસન્નચિત્તે
વશુમતિને સાથે સર્પ રાજમહેશની બદાર નીકળી. ઉઘાડી તલવાર
દાથમાં સર્પ સેનાપતિ તેની પાછળ ચાલ્યો. રથ પાસે પહોંચતાં
સેનાપતિએ રથમાં બેસી જવાનું કહ્યું ત્યારે જોમ બાઈની સાથે
બેનને જવામાં સંકાચ થયો નથી તેમ નિઃસંકાચ ચર્પ ધારિણી,
વશુમતિની સાથે રથમાં બેઠી. પુત્રી સહિત ધારિણીને રથમાં નિઃસંકોચ
બેઠાની જોઈ, સેનાપતિ ધણે પ્રસન્ન થયે. તે કોઈ વાર પોતાના
ભાગ્યની પ્રશંસા કરતો, કોઈ વાર ભવપ્રદર્શનની નીતિની બહાઈ
મારતો તો કોઈ વાર પોતાની વીરતાભરી આકૃતિની, ચોખ્ખતાની, પોતાના
સુંદર શરીરની કે પોતાની યુવાવસ્થાની પ્રશંસા કરતો હતો. કોઈ ધાર
એમ વિચારતો કે જો મેં એમને મરણનો ભય બતાવ્યો ન હોત
તો આ સ્ત્રીરત્ન મારા દાથમાં આવત નહિ. એ તો સારુ થયું કે,
મેં કોઈ બીજા ઉપાયોનો ઉપયોગ કરવાને બદલે તલવારનો જ
ઉપયોગ કર્યો. કોઈ વાર એમ વિચારતો કે મારા નશીબ જ ચડિયાતા
છે એટલે બધું સારું જ થાય છે. જો મારું નશીબ ચડિયાતું ન હોત
તો પ્રગતે લુંટવાનું ઊઠી અડીં આવવાની અને આ સ્ત્રીને અપ-
નાવવાની અને એવી જુદી જ કેમ સૂઝત ! કોઈ વાર એવી કદપના
કરતો કે આ સ્ત્રી મારી વીરતાભરી આકૃતિ, તથા યુવાવસ્થા તથા
મારું સુંદર શરીર જોઈને મારી ઉપર મુગ્ધ ચર્પ ચર્પ દોષ તો, તેમાં
કોઈ આશ્ચર્ય નહિ ! કદજુકે તેનો પતિ તો ભાગી ગયો છે એટલે
તેને કોઈ બીજા પુરુષના શરણે તો જવું જ પડત. એવી અવસ્થામાં
મારા જેવો બીજો કયો વીરપુરુષ મળવાનો હતો ! મારી સાથે

આવવામાં તેણે પોતાનો સ્વાર્થ જોયો છે અને તેથી જ તે પ્રસન્નતા પૂર્વક, કશી આનાકાની કર્યા વગર મારા રથમાં બેસી ગઈ છે. હું તો એમ જ માનું છું કે આ લડાઈ અને લૂંટફાટ મારા લાગ્યોદ્યતી જ થઈ છે. જો યુદ્ધ થયું ન હોત કે યુદ્ધ થવા છતાં પણ શતતીકે ચંપાપુરીને લૂંટવાની આજ્ઞા આપી ન હોત તો મને આ સૌન્દર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમાઓની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકત ? આ બંને કેવી અનુપમ સુંદરીઓ છે. અને તેમાં એક તો અવિકસિત ક્ષત્રીની સમાન જ છે. એવો સમય ક્યારે આવશે કે બ્યારે એ યુવતીઓને પોતાની કરી ધન્ય થઈશ !

આ પ્રમાણે પોતાની કલ્પનાઓથી ઉન્મત્ત બનેલો સેનાપતિ, રથની આરેય બાજુ પડેલો નાંખી રથને હાંકવા લાગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે આ રથને ચંપાપુરીની મધ્યમાંથી હાંકી જવો ઠીક નથી, કારણકે મહારાજ શતતીક કે બીજા કોઈને આ વાતની ખબર પડશે તો આ સુંદરીઓને શતતીક પોતાના મહેલમાં લઈ જશે એટલા માટે ચંપાપુરીની મધ્યમાંથી જવું યોગ્ય નથી, તેમ એકદમ સીધા કૌશાંબી જવું એ પણ ઠીક નથી માટે આ રથને જંગલ તરફ હાંકી જવો એ સલામતીભર્યું છે. કારણકે ત્યાં કોઈ પણ ઉપાયે આ રમણી સાથે સુખભોગ કરી શકીશ અને તેને મારી પત્ની બનાવી શકીશ. પછી કૌશાંબી જઈશ તો ઠીક રહેશે કે જોયો કોઈ પ્રકારની ગડબડ જ પેદા ન થાય તેમ આ સ્ત્રીઓ મારી વિરુદ્ધ કાંઈ બોલી પણ શકશે નહિ. હમણાં તો આ બે સુંદરીઓમાંથી એકને જ મારી પત્ની બનાવવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કારણ કે બ્યારે એક મને પતિરૂપે સ્વીકારી લેશે—મારી સ્ત્રી બંની જશે તો પછી બીજી તો મારી થવાની જ.

ધારિણી તથા વસુમતિને કોઈ ઉપાડી જશે એ ભયથી અને પોતાની કામવાસનાને પૂરી કરવા માટે સેનાપતિ રથને જંગલ તરફ

સાચું છે તેનું મુદ્દા તારે પેઠાનું પાછું નહિ. રૂપરૂપીયો જે કદ જુદું
 હવું તે દિસાત્મક મુદ્દા હવું. તે મુદ્દાથી જન-જનની જે દર્શન મળેલી
 તે તે પ્રત્યક્ષ બેદમાં છે. જ્યારું દિસાત્મક મુદ્દા હવું. તે પશુના જે
 એવું મુદ્દા તે પશુઓ પશુ હરે જે તે જાણે જ્યારું દિસાત્મક મુદ્દા
 હરે એ તે પશુઓના મુદ્દા કરતાં પણ અગ્રણ છે. પશુઓ જેનું
 પ્રકારના અસ્ત-અસ્તોની મદાવના લેના નથી પણ તેમને જે પ્રાનિ-
 દત્ત સાધનો મળેલાં છે તે સાધનોથી મુદ્દા હરે છે. પશુઓ પ્રાનિદત્ત
 સાધનોનો આ પ્રમાણે જીવનને કરવામાં ઉપયોગ કરે છે એ તેમની
 અવસ્ય જૂથ છે પણ આખરે તે પશુ દોવાથી ન જવું શક્ય છે.
 પશુઓ વિવેક ન જોવાને કારણે જ આવી જૂથ કરે છે પણ અનુભવમાં
 વિવેકશુદ્ધિ છે છતાં પણ અનુભવો મળેલાં સાધનોનો જીવનને દાનિ
 પડેલાકા માટે—જીવનની દત્ત કરવા માટે—વિવેકશુદ્ધિનો દુકલ-
 પયોગ કરી કૃત્રિમ સાધનો લાભ કરે છે અને તેનો ઉપયોગ કરે છે
 એટલા જ માટે અસ્પર્શમામ કરવો, એ પશુનાથી પણ અગ્રણ છે.
 આ પ્રકારનો અસ્પર્શમામ કરવાથી કોઈને શાન્તિ કોઈ દિવસ મળી
 નથી તેમ મળી પણ શકની નથી. ઉત્તેજિત ચર્ષ જીવનને શત્રુ થાની
 તેની સાથે લડતું, કોઈને દાનિ કરવી, કોઈના પ્રાણ દરવા, કોઈની મન-
 પતિ ફાટવી, વગેરે પ્રકારે જે પોતાનામાં ગ્રેહી પશુનાનું પ્રદર્શન કરે
 છે તે કોઈ દિવસ પોતે મુખે રહી શકના નથી તો જીવનને મુખ કપાથી
 આપી શકે તેઓ તો જીવ લેશિને પણ નિષ્કારણ દુઃખી બનાવે છે.
 અંપાપુરીની પ્રજાની જે દુદંડા ચર્ષ છે, તેમને માથે જે વિપત્તિઓ પડી
 છે, તે બધું દિસાત્મક મુદ્દાની પશુનાનું જ પરિણામ છે. જો કદાચ
 કોઈનો અપરાધ હશે તો તે તારા પિતાનો કે સત્તાનીકનો દરી તેમાં
 બિચારી પ્રજાએ શો અપરાધ કર્યો કે તેની ઉપર અન્યાય-અત્યાચાર
 કરવામાં આવ્યો. પણ દિસાત્મક મુદ્દાની પશુના, ન્યાય-અન્યાયનો
 વિવેક કરતી નથી આ સિવાય આવા દિસાત્મક મુદ્દાને વિજ્યી કે
 પરાજિત થાય છે તે બંને જ દુઃખના બાગીદાર બને છે. કારણકે જે

પરાજિત થાય છે તે તો દુઃખી થાય જ છે પણ જે વિજયી બને છે તે પણ સુખે રહી શકતો નથી પણ તેનામાં થોડીઘણી રહેણી મનુષ્યતા પણ શુભાવી બેસે છે અને શતાનીકની માફક નિરપરાધી ભોંકા ઉપર અત્યાચાર કરે છે અને એ રીતે તે પોતાના પરભોક્તે વધારે દુઃખમય બનાવે છે. માટે હે ! પુત્રી ! તું શસ્ત્રસંગ્રામથી ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવાની કલ્પના પણ કરીશ નહિ. તારે તો ચંપાપુરીનો ઉદ્ધાર કરવા માટે, તારી જન્મભૂમિ—તારા સ્વદેશ—ઉપર લાગેલું કલંક ધોવા માટે, સંસાર સમક્ષ એક નૂતન આદર્શ ઉપસ્થિત કરવા માટે અને ભોંકાને શસ્ત્રસંગ્રામની ખૂનખરાખી અને નિરુપ-યોગિતા સમજાવવા માટે અહિંસાત્મક યુદ્ધ ખેડવું પડશે. અને અહિં-સાત્મક યુદ્ધ દ્વારા જ તું ચંપાપુરીને દુઃખ સાગરમાંથી ઉગારી શકીશ.

“વહાણી પુત્રી! અહિંસાત્મક યુદ્ધ કરવામાં હિંસાત્મક યુદ્ધની માફક કંઈ દિસા થતી નથી પણ અહિંસાત્મક સંગ્રામ તો હિંસાત્મક સંગ્રામથી તદ્દન વિપરીત જ હોય છે. આમાં હિંસાત્મક યુદ્ધની માફક પશુતાને જરા પણ સ્થાન નથી. આ યુદ્ધથી કોઈ પણ વખતે પોતાને કે બીજાને અશાન્તિ કે દુઃખ થતાં નથી. આમાં વિજય કે પરાજય થવાથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ, અભિમાન કે પશ્ચાત્તાપ થતાં નથી. હિંસાત્મક સંગ્રામમાં તો ક્રેવળ ખરાબી જ છે, બ્યારે આ અહિંસાત્મક સંગ્રામમાં તેથી વિપરીત બધું સારું જ છે. આમાં હારવા કે જીતવાથી દુઃખ કે પ્રસન્નતા થતી નથી. જીતવાથી ગર્વ થતો નથી અને હારવાથી હાનિ થતી નથી. એટલા માટે હે પુત્રી ! તારે જન્મભૂમિના ઉદ્ધાર માટે અહિંસાત્મક યુદ્ધ જ કરવું જોઈએ. આ યુદ્ધદ્વારા તું મોટા મોટા વિરોધીઓને પણ તારા દિતચિતક બનાવી શકીશ અને તેઓમાં શત્રુતાના સ્થાને મિત્રતાને પ્રગટાવી શકીશ. હિંસાત્મક યુદ્ધમાં તો પરાજિત થતુ પુનઃ વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે વેરનો બદલો લેવાનો અવસર શોધ્યા કરે છે, તેનામાં વૈરબુદ્ધિ વધવા પામે છે અને અવસર મળતાં જ પોતાને જીતી જનારને પરાજિત કરવાની એટલા

તમકે યુદ્ધ પ્રારંભ કર્યા પછી વિશ્રામ કરવાનો તને જરા પણ અવકાશ નહિ મળે. તારે દિવસ અને રાત અવિરત કામ કરવું પડશે. ભય કે શ્રમને કારણે શરીરમાં જરા પણ શિથિલતા આવી ન જાય તેની ખાસ ચીવટ રાખવી પડશે. વળી, જ્યાંસુધી તારું કાર્ય સફળ ન થાય ત્યાં સુધી તારે દેશોદ્ધાર માટે સચિંત રહેવું પડશે. તારે એ વાત હમેશાં ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે મારે માથે દેશોદ્ધાર કરવાનો મોટો ભાર રહેલો છે એટલે જ્યાંસુધી એ ભાર માથા ઉપરથી ઉતારું નહિ ત્યાં સુધી મને વિશ્રામ કે નિશ્ચિંતિતા ક્યાંથી હોઈ શકે ? આ પ્રમાણે ઉદાર વિચાર દષ્ટિસમક્ષ રાખી દેશનું કલંક ધોવા માટે તારે નિર્ભય થઈ અહિંસાત્મક યુદ્ધ ખેડવું પડશે. આ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં બીજાના લોદીનું ટીપું પણ ન પડવું જોઈએ, એનો ખ્યાલ સમજી રાખવો પડશે તે પોતાના લોહીને પાણી સમજીને તેની દ્વારા દેશ ઉપર લાગેલા કલંક રૂપ ડાઘ ધોવો પડશે. અને તે પણ વેકરૂપે ક્રોધથી નહિ પણ હર્ષપૂર્વક ધોવો પડશે. અર્થાત્ દેશ ઉપર લાગેલા કલંકના ડાઘને દૂર કરવા માટે તારે જરૂર પડે તારા લોહીનો પણ ભોગ આપવો પડે તો તે માટે પણ તૈયાર રહેવું પડશે. એટલું જ નહિ પણ કદાચ દેશોદ્ધાર કરવા જતાં મૃત્યુને પણ ભેટવાનો પ્રસંગ આવે તો મૃત્યુથી ડરવું નહિ પણ આ શરીર તો નાશવાન છે તો એનો નાશ થવાથી કાંઈ મારા આત્માનો નાશ થવાનો નથી, હું તો અવિનાશી છું. મારો નાશ કાંઈ કરી શકે એમ નથી. આ પ્રમાણે આત્મા અને શરીરને લિજ્ઞ માની આત્માને અવિનાશી અને શરીરને વિનાશી સમજી દેશોદ્ધાર કરવા જતાં આ ભૌતિક શરીરનો ભોગ આપવો પડે તો સદર્પ આપવો. હે ! પુત્રી ! આત્મસમર્પણ કરવાની આવી ઉન્નત ભાવના દેશોદ્ધાર માટે હૃદયમાં જ્યારે ઉદ્ભવશે ત્યારે તું દેશનું કલંક અવશ્ય ધોઈ શકીશ. પણ એક વાત તારે બુદ્ધી ન જતી જોઈએ કે તારે જે સત્યાનુમોદિત માર્ગ હોય તે જ માર્ગે પ્રવાણ કરવું પડશે. જે માર્ગ સત્યરહિત અને સ્વાર્થ—કાંટાથી

પૂર છે તે માર્ગે બુદ્ધિથી પણ પણ મુશ્કેલી નહિ અને માનુષ્યમિના
 ૧૨ મારે જ હું છીશ અને મરીશ અને જ્યાંથી મારા જીવનમાં
 ૧૩ મારે રહેશે છે' ત્યાંથી મારા જ જીવ જીવના છે એવી
 ૧૪ જાણના દમોશ તારે રાખવી તો સદા તારે જ જીવ
 રાખે છે.

“વદાથી પુત્રી । મેં દમણાં અદિસાત્મક યુદ્ધ મારે જે વાન
 ૧૫ તેની દિસાત્મક યુદ્ધમાં પણ જરૂર રહે છે એવો તને કદાચ
 ૧૬ ધ્યાન એ રચાણાવિક છે. કારણકે દિસાત્મક
 ૧૭--સત્ત્વમંદામ મારે પણ ધર્મ અને સદિધિનતાની જરૂર
 ૧૮ છે. અને જેઓમાં આ ગુણો નથી તેઓ સત્ત્વસંપ્રમાણમાં કુતેદ
 ૧૯ માતા નથી. આ જ પ્રમાણે દિસાત્મક યુદ્ધમાં પણ ભય, શ્રમ,
 ૨૦ વેદામ, અને નિર્ણયતાને રચાણ જરા પણ હોતું નથી. આતું યુદ્ધ
 ૨૧ નરનારે પણ પોતાના માથે પણ જીવ મેળવવાનો ભાર સમજે છે.
 ૨૨ પણ મોનથી કરતો નથી, પ્રાણની પરવા કરતો નથી અને પોતાનું
 ૨૩ મગિદાન આપવા પણ તે દમોશ સદૃષ્ટ તૈયાર રહે છે. આવી દશામાં
 ૨૪ દિસાત્મક યુદ્ધ અને અદિસાત્મક યુદ્ધમાં શું અંતર રહેલું છે, આ
 ૨૫ પ્રમાણે સદૃષ્ટ તને ધ્યાન તો હું તને એ જ કહીશ કે, તું હજી દિસા-
 ૨૬ ત્મક યુદ્ધ અને અદિસાત્મક યુદ્ધ વચ્ચે શું અંતર રહેલું છે તે સમજી
 ૨૭ શકી નથી. દિસાત્મક યુદ્ધમાં પણ જોઈ ચેપાંદિ ગુણો મેળવવા
 ૨૮ પડે છે પણ તે બીજાની કલ્યા તથા હાનિ કરવા મારે. યતુઓને
 ૨૯ હું કેવી રીતે મારું, રીઆતું અને દુઃખી-કરું. એ જ જાણના એમાં
 ૩૦ રહે છે. તેનામાં ક્રોધ હોય છે, બદલો લેવાની વૈરવૃત્તિ હોય છે અને
 ૩૧ બીજા ઉપર વિશ્વ મેળવવાની, બીજાને પોતાને આધીન બનાવવાની,
 ૩૨ બીજાને અપમાનિત કરવાની અને બદલો લેવાની ઇચ્છા તેનામાં રહે
 ૩૩ છે. જ્યારે અદિસાત્મક યુદ્ધમાં આ પિરોથી વાતોને જરા પણ રચા
 ૩૪ હોતું નથી. અદિસાત્મક યુદ્ધનો ચોક્કો દમોશ અદિસક જ હાય છે.
 ૩૫ તે પોતે બીજાને મારવાની ઇચ્છા રાખતો નથી પણ તેને બદલે પોતે

કુળમાં સાવરમાં પુણેલી અંધાવૃત્તિને ઉદાર કરી મારવા અને માથે સાથે નારા આત્માનો પણ ઉદાર કરી કળીવ. માટે રે : પુણેલી તારે માથે જે મહાન કર્મને નાર રહેશે તે તે આરને ઉદાર માટે તું વીરતા પારણ કરી. થર્મને માટે દુષ્ટતા જે મારા તૈયાર રહી શકે એટલું અગ્નિસામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરે એ જ આગ અંતરનો આશા છે. ”

આ પ્રમાણે વીરતાપારિણી પારિણી માના વસુમતિને જાહેર આપી રહી છે અને વસુમતિ શાંતિગિતે ઉપદેશને સાંભળતી ત્યજ છે અને હૃદયમાં ઉતારતી જાય છે. માના ત્યજારે વસુમતિને ઉપદેશ આપી રહી હતી ત્યારે તેની મુખમુગ ઉપર એવી તેજસ્વિતા, વીરતા અને સાદસિકતા જાણી રહી હતી જેવી કોઈ હિંસ વસુમતિએ એવી તેજસ્વિતા, સાદસિકતા કે વીરતા જોયા ન હતી કે સાંભળી ન હતી. જેમ એક વિદ્યાર્થી શિક્ષકે આપેલી શિક્ષાને હૃદયમાં ઉતારી લે જે તેમ વસુમતિ પારિણી માતાનો ઉપદેશ એક ગિતે સાંભળી રહી હતી અને એ શિક્ષાને હૃદયમાં ઉતારી રહી હતી.

સંતિના ઝેલ પ્રજ્વલત્ય.

ત્રીલોકે, (સજ્જનાના.)

મ હે દ જી

[૮]

આત્મસમર્પણ

મુન્યુ હેર અવધ ને, હામુ માનવ કોઝી,
હાર અનાનનાનપુ, અહીં નિરન્નર રીઝી
ને અનાનનાનપુ, પાં અપુ સદુ રજી,
મુન્યુ ત્વદા હુખલ સુ, અવન વિના નવીનું મળે.

—કે. નરમિતરાવ

ભારતની સ્ત્રીઓએ સતીત્વની રક્ષા કરી પોતાની પ્રાણ-
પ્રતિષ્ઠા જાળવી છે ને પ્રસિદ્ધિ પામેલ છે. ભારતમાં એવી અનેક સ્ત્રીઓ
સમૃં જઈ છે કે જેમણે સતીત્વની રક્ષા માટે પોતાનું સર્વસ્વ-પોતાના
પ્રાણ સુધ્ધા-પણ દસને મુખે અર્પી દીધાં છે. તેમને સતીત્વથી તિય-
સિત કરવા માટે કેમ પણ સજિ કે સામ દામ, દંડ અને બેદ એ
ચાગે નીતિ પણ સફલ નીવડી નથી. તેઓએ અવનર્પણ પોર
યાગનાં સહેવાનું કૃત્ય કર્યું, પોતાની આંખ સામે પોતાના પ્રિયજ-
નોનો કરૂણ વધ જોવા પણ નૈવાર થત પણ મતીત્વ વેચવાનો કે

ધરા ન દે, આ સેનાપતિ વીરપુરુષ છે એટલે જ મને જાણી મદદ
 આપી રહ્યો છે પણ અત્યારે તેની દષ્ટિ વિદૂન ધર્મ મર્મ દેવાથી
 કામધ બની ગયો છે અને આથી કામોત્તેજ વાનો હતી રહ્યો છે.
 તોપણ તેનો વીર સ્વાભાવ ટોચથી તે ધોને જ 'સ્વમુખેથી તું જોવો
 મુંદરી છે તેવો જ મુંદર કર' એવો મારા માટે મુંદર ઉપદેશ આપી
 રહ્યો છે. જો કે અત્યારે એની દષ્ટિ વિકારવિપયથી વિદૂન ધર્મ મર્મ
 છે અને વિકારને વશ થઈ તે જાણી વાનો કરી રહ્યો છે તો તે વાતો
 ઉપર ધ્યાન ન આપના, તેના કર્તવ્યઉપદેશ ઉપર જ મારે ધ્યાન
 આપવું જોઈએ. જો પ્રમાણે હંસ મિશ્રિત થએલા કૃપાણીમાંથી
 પાણી અને કૃષ્ણને વિવેક કરી કૃષ્ણને જ મદ્ય કરે છે તેમ મારે
 પણ આ સેનાપતિની કામરૂપિ ઉપર ધ્યાન ન આપના તેના
 અવનમાંથી જો કર્તવ્યનો ઉપદેશ મળે છે તેને આપનાવવો જોઈએ.
 "એ સેનાપતિ મારી દ્વારા ધોનાના અવનને સદૃશ કરવા આજે
 છે તો અત્યારે હું તેને મારો બાઈ સમજું છું તો તેના અવનમાં જો
 વિકારવિપય ફેલાઈ ગયું છે તેને દૂર કરી તેના અવનને અશ્રુતમય
 બનાવી મારે સદૃશ બનાવવું જોઈએ. વળી તે કહે છે કે, 'તને
 મેળવીને હું મને પોતાને બામ્બસાળી થયો સમજું છું' આ કથન
 પણ તેનું ઠીક છે કારણકે જો બહેન પોતાના બાઈને
 પારવા માટે પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર હોય તેવી બહેનને
 મેળવીને એવો કયો બાઈ હશે કે પોતાને બામ્બસાળી થયો માનતો
 હોય! વાસ્તવમાં હું તેને તેના સૌભાગ્યથી જ મળી છું. અંતર
 જો એટલું જ છે કે તે પોતે જોટ માર્ગે જવામાં પોતાને સદ્બાગી
 છે અત્યારે હું તેને જોટ માર્ગેથી જવામાં પોતાને સદ્બાગી
 માની બનાવવા ચાલું છું."
 આ પ્રમાણે વિચાર કરતી ધારિણી જરા હતી પડી. ધારિણીને
 કરતી જોઈ સેનાપતિનું હૃદય પ્રસન્નતાથી કુસાઈ ગયું.
 કથનની અસર એની ઉપર પડી છે અને તેથી જ તે હતી

પણી છે અને તેને મેળા જ સમયમાં મારી પિતૃતો નહીં અને 'મે' વિગત આપનાં ને વધારે પ્રમત્ત મળે.

આ પ્રમાણે પ્રસન્ન મહેતો મેનાર્નન પાત્રિજીને કહી કહેવા પડ્યો કે, "હે! હરિશ્ચંદ્ર! તારા વિશ્વસિત સંસ્કર સમયની તોયે હું મને રતી માફક કિન્મત ચર્ચા ગયો છું. તારા અપૂર નમસ્કાર નું મારી પ્રાર્થનાને તુરંતકારની નથી એ સ્પષ્ટ જ્ઞાનને મારે છે ત્યાં નું મારી પ્રાર્થનાની સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ કેમ નથી આપતી? તેનું કારણ પણ હું અમલ ગયો છું. તું એમ સમજતી હોઈશ કે 'હું એમ માનુષ્યો છું, અને અત્યાર સુધી એક રાત્રની રાખી રહી છું. મારે ત્યાં અત્યાર દાસદારીઓ હતી. કાર્મ એ મારી ઉપર કાર્મ વિવસ માનુષ્યોનું હતું નથી. તેમ મેં અત્યાર સુધી દરેક પ્રકારનાં સુખો અનુભવ્યાં છે. તે હવે આ પુરુષને ત્યાં ન જાણે કેનો આવધાર કરવામાં આવે! અને કોણ જાણે ત્યાં સુખ મળે કે દુઃખ?' હું સમજતું છું કે, આમાં સંશયોને કારણે જ તેં મારી પ્રાર્થનાને સ્પષ્ટ સ્વીકૃતિ આપી નહીં હોય! વારતવમાં તું શુદ્ધિમતી સ્ત્રી હોવાથી આ પ્રકારનો સંશય તને થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ હું તારા એ સંશયને મટાડી દઉં છું. હું તને વિશ્વાસ આપું છું કે, તેં જે સંશય કર્યો છે તે સંશયને અવકાશ જ નહિ રહે એ પ્રમાણે હું તારી સાથે જતીશ. 'જો, હું તારી સામે પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, તને હું મારી પ્રેમથી જતાવીશ તે પણ હું તારી ઉપર કોઈ પ્રકારની આજ્ઞા અજ્ઞાતીશ નહિ પરંતુ હું પોતે તારો આજ્ઞાકારી ચર્ચાને રહીશ.' હું તને મારી પ્રાણેશ્વરી જતાવી રહ્યો છું એટલે મારું શરીર જ નહિ પણ મારા પ્રાણો પણ તારા સંકેત પ્રમાણે જ આ શરીરમાં રહેશે નહિ તો શરીરની બધાર નીકળી જશે. જ્યારે મારા પ્રાણો પણ તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે તો શરીર તો પ્રાણાધીન જ છે. એટલે આ શરીર તો તારી આજ્ઞાનું પાલન કરશે જ. હું તારી સાથે કદાપિ વિશ્વાસઘાત નહિ કરું પણ જે હું તને વિશ્વાસ આપી રહ્યો છું તેનું અક્ષરશઃ પાલન કરીશ. હું પણ વીરક્ષત્રિય છું

એકસે હું જે માર્ગ પ્રતિજ્ઞા કરું છું તેને જગત્પર પાર ઇતરું છે. મારે તું મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર વિશ્વાસ રાખ. અને જે નને વિશ્વાસ ન આવનારોય તો હું મોઝાંદપૂરક કહું છું કે, “જે હું તારી ઉપર જાણ કરું કે હું તારા આઝાદીન શર્મને નહું અને તારા મુખનું જગત્પર જ્વાન ન રાખું તો હું કશિય નહિ. અને મને મોહના, સોહના અને આલસના પાપ લાગે.” હું ધંધર અને ધર્મની સાકોને કહું છું કે મારી પાસે જે વિશ્વાસ મંજૂરિ છે તેની એક માત્ર નજીબાંદગી છે અને તે મંજૂરિનો તું આદે તેમ ઉપયોગ કરી શકે છે, હું તારા માર્ગ કાર્યમાં દમ્ભરોષ કરીશ નહિ. તારી માર્ગ વાનને અનુચિત આનીક નહિ પણ જેમ આઝાદારી સેવક જ્વામીની સેવા કરે છે તેમ હું પણ તારા આઝાદારી સેવક શર્મને રહીશ. જસ! હવે તો તારા મંદક મરી ગયો ને! હવે તો મારી પ્રાર્થનાનો રજપર રહીશર કરી અને તારી સેવા કરનાનો અવસર આપ!”

સેનાપતિની આ બધી વાન શ્રાવણી, ખારણી તો પદેલની માફક વિચારમજ્જ ન બેગી રહી. અને મનમાં વિચારવા લાગી કે, “અહા! કામની કેવી રિચિત્ર આવા છે! આ સેનાપતિ સત્તાનીકનો મદારથી છે અને તેની વોરતા ઉપર ચનાનીક વિશ્વાસ કરતો હશે. તેની આકૃતિ પ્રકૃતિ ઉપરથી પણ તે વીર હોય એમ રપટ જણાય છે અને પોને પણ પોનાને વીર માને છે જ્યાં આવો વીર પુરુષ પણ મારા દલા વિના ન મારો આઝાદારી સેવક જનવાતેવાર થયો. અને દલા વિના ધંધર અને ધર્મના સોચંદ પણ ખાઈ રહ્યો છે! એમ તો માર્ગ એને આઝાદારી સેવક જનવાનું કહે અથવા આઝાદારી સેવક જનવા મારે મોટી જગીર આપવા તૈવાર થાય તોપણ તે એ પ્રસ્તાવ સ્વીકારે કે નહિ એ વિચારણીય પ્રમ છે. અને આવા પ્રસ્તાવને પોનાનું અપમાન સમજી પ્રસ્તાવકનો શિરોચ્છેદ કરવા પણ તૈવાર થઈ જાય તો તે કાઈ આશ્ચર્યજનક નથી. પણ અત્યારે તે પોતે ન મારો આઝાદારી સેવક જનવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે

અને તે વિશે પ્રશ્નર અને ચર્ચના યોગદે પણ ખામ છે । આ વર્ષ
એ વીરપુરુષ શા માટે કરી રહ્યો છે ? કેવળ કામગતિને વશ થઈ
પોતાની દુર્ભાવનાઓને પૂરી કરવા માટે તે ખામ કરી રહ્યો છે ।
ધિકાર છે એ દામધિકાર, કે નો દામધિકાર, મારા આના વીર
ભાઈને પણ પતિત કરી રહ્યો છે. કાચર બનાવી રહ્યા છે અને
ભટ્ટ કરો રહ્યા છે । આ સમયે મારું એ જ કર્તવ્ય છે કે તેને હું
પતિત થવા ન દઉં, કાચર થવા ન દઉં અને તેને ભટ્ટ પણ થવા
ન દઉં. આ વીરપુરુષ મારા આનાકાની સેવક બનવા તૈયાર છે તેમ
છતાં જો હું તેનો ઉપકાર કરું નહિ કે અણેન તરીકે મારું કર્તવ્ય
બળવું નહિ તો તે ઠીક કહેવાય નહિ. જ્યારે તે મારા માટે બધું
કરવા તૈયાર છે તો પછી મારે પણ તેનું કલ્યાણ કરવું જ જોઈએ । ”

આ પ્રમાણે ધારિણી શાન્તચિત્તે વિચાર કરી રહી હતી. ધારિ-
ણીની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોઈ સેનાપતિ ઘણો જ ખુશ થયો. અને એમ
વિચારવા લાગ્યો કે, “ આ મારા પ્રસ્તાવનો સ્વીકાર કરવા માટે જ
વિચાર કરી રહી છે અને હમણાં જ થોડી વારમાં ‘ હું તમારી વાત
સ્વીકારું છું ’ એમ પોતાના મુખે જ કહેશે. ” આ પ્રમાણે આશાના
તરંગોમાં ગોથાં ખાતો સેનાપતિ આ રમણી ક્યારે જોડે અને તેના
મુખપ્રાયક વચનામૃતો હું ક્યારે સાંભળી શકું એવી પ્રતીક્ષા કરતો
ધારિણી સામું જોયા કરતો હતો.

સેનાપતિ ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળવા ઉત્સુક થઈ ગયો હતો.
એટલામાં જ તેણે જોયું કે ધારિણી કાંઈ કહેવા હોઠ હલાવી રહી છે.
આશાનદીના તરંગોમાં ગોથાં ખાતો સેનાપતિ ધારિણીના મુખેથી અનુ-
કૂલ ઉત્તર સાંભળવા ચાહતો હતો પણ ધારિણીએ જે ઉત્તર આપ્યો
તેથી સેનાપતિની આશા નિરાશમાં ફેરવાઈ જતી હોય એમ લાગ્યું.

સેનાપતિની પ્રાર્થનાના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે, “ ભાઈ !
તમે પોતાને વીર કહેવડાવો છો પણ તમારી આવી અનુચિત વાતો

ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે તમને તમારી વીરતાનું તથા ઉચિત-
અનુચિતતાનું જ્ઞાન નથી ! તમે મને સુંદરી કહી મારી પ્રથમ સા કરો
છો. અને મને સુંદર વિચાર કરવાનું કહો છો. પણ તમે પોતે મારો
પાસેથી વિપરીત ચાહો છો તેનું શું ? હું તમને પૂછું છું કે, નિયમ
ધર્મનું પાલન કરવું એ સુંદર વિચાર કહેવાય કે નિયમ-
ધર્મનો ભંગ કરવો એ વિચાર સુંદર કહેવાય ? મને સુંદર વિચાર
કરવાનું કહીને પણ ‘ હું ધર્મનિયમને બૂલી જઈ અને તમારી
દુર્વાચનાને પૂરી કરું ’ એમ તમે મારી પાસેથી ચાહો છો ! તમારી
શુદ્ધિ બ્રહ્મ ધર્મ મર્ષ છે એટલે જ તમે કહો છો જુદું અને ચાહો
છો જુદું ! જો તમે સાચા વીરપુરુષ હો તો વીરશક્તિ વચન પ્રમાણે
વીરશક્તિ કામ કરો. પણ તમારો નીતિ-કહેવું જુદું અને કરવું જુદું-
તો કાષ્ટશીલ છે, વીરશક્તિ નથી. કારણકે જે સાચો વીર હોય
છે તે આવી પરસ્પર વિરુદ્ધ વાતો કોઈ દિવસ કરતો નથી. માટે તમે
તમારી શુદ્ધિને ઠેકાણે લાવો, અને તમારી જાતને સંભારો અને તમારી
વીરતાને કષ્ટ લાગે એવી વાતો કહો નહિ. કદાચિત્ તમે મારી
વાત માનો નહિ તોપણ-હું તમારી જાહેન છું એટલા માટે-હું તમારી
રક્ષા કરું એ મારું કર્તવ્ય છે; જ્યારે તમે તમારી શુદ્ધિને રિથર
કરો, તમારામાં જે ઉન્નતતા આવી મર્ષ છે તેને શાન્ત કરો અને
તમે જે પદેશ પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેને વાદ કરો તો જ અને ત્યારે
જ મારી વાત તમને ગળે જાતરી ચક્રશે.

“ તમે હમણાં મારા આઠાવર્ગી સેવક મર્ષ રહેવાની તથા મારી
સાથે વિશ્વાસપાત્ર ન કરવાની પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી અને એ પ્રતિજ્ઞા-
ઓનું દંડનાપૂર્વક પાલન કરવા માટે ઈશ્વર તથા ધર્મની સાક્ષીએ
સોમંદ પણ આધા, પરંતુ તમારી એવી પ્રતિજ્ઞાઓ અને એવાં સોમંદો
ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ! કારણકે, જે વ્યક્તિ પદેશ લીધેલી
પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા સોમંદોનું જરાજર પાલન કરતો નથી, પ્રતિજ્ઞાભંગ
કરે છે, તે વ્યક્તિની નવીન પ્રતિજ્ઞા તથા સોમંદ ઉપર કોઈ વિશ્વાસ

કરી શકતું નથી. આ જ વાત તમને પણ લાગુ પડે છે. એટલે તમારી એ પ્રતિજ્ઞાઓનું તથા એ સોગંદોનું મારી આમળાંકર્ષ ખૂદગ નથી, કારણકે, જેમ જેમ મારી સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યા છો અને સોગંદ ખાઈ રહ્યા છો તેમ મારી બોળાઈ અર્થાત તમારી પત્નીની સાથે પણ તમે તેજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી અને સોગંદ ખાના હતા; પણ આજે તમે એ પ્રતિજ્ઞા અને એ સપથને તોડી નાખવા તૈયાર થયા છો કે નહિ ? થું એ જ તમારી વીરતા છે ? એવી દશામાં તમે જે પ્રતિજ્ઞા અને સોગંદ લો છો તેની ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ? તમે તમારા વિવાદના સમયે અનેક લોકોની સમગ્ર ધર્મ, ઈશ્વર, અગ્નિ, નદીઓ અને દેવતાઓને આદવાન કરી અપાની સાક્ષીએ તમારી પત્નીની સાથે જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી તેને પાળવામાં પણ વીરતા બતાવી શકતા નથી, કાયરતા બતાવો છો તો હવે જે નવી પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર થયા છો તો તેને કેવી રીતે પાળી શકશો અને તમારી ઉપર કોણ વિશ્વાસ કરશે ? બાઈ ! જે તમે સાચા વીર છો, જે પ્રતિજ્ઞા અને સોગંદનો ભંગ કરવા ચાહતા નથી, જે તમે મર્મને સમજો છો તો પહેલાં વિવાદના સમયે તમારી પત્નીની સાથે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાઓથી પતિત થવાનો વિચાર સરખો પણ ન કરો. તમારી પત્નીએ તમારી પાસેથી વચન લીધું હતું કે, તમે પરસ્ત્રીનું-પછી તે રંભા કે રમાની સમાન મુંદરી જ કેમ ન હોય-સેવન કરશો નહિ કિન્તુ પરસ્ત્રીને માતા કે બહેન સમાન માનશો. તમે તમારી પત્નીને વચન આપ્યું હતું અને એ વચનને પાળવાની પ્રતિજ્ઞા પણ કરી હતી. તો પછી આજે એ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી રહ્યા છો ! અને જે તમે એ પ્રતિજ્ઞાને તોડવા પણ ચાહો તો હું તમારી બહેન-તમને પતિત થવા કેમ દઉં ? હે વીર બાઈ ! કદાચ તમે મારું કહેવું ન પણ માનો, પહેલાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરવા પણ તૈયાર થઈ જાઓ અને વીરતાનો પણ ત્યાગ કરી દો તો પણ હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર દૃઢ રહીશ. હું તો મહારાજ દધિવાહનની જ પત્ની છું અને તમારી

તો બહેન જ હતું. તમે જે પ્રતિજ્ઞા તમારી પત્ની જામે કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છું અને મેં આગળ જાણે તે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે પ્રતિજ્ઞાનુસાર પણ હું તમારી બહેન છું. તમે તમારી પત્નીને ક્યું હતું કે, 'માગ માટે પરત્વો ધન્ય અને બહેનની સુમાન છે.' આ જ પ્રમાણે મેં પણ માગ જાણે જમણ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, માગ માટે પરપુરુષ પિતા, ભાઈ કે પુત્ર સમાન છે, આ બન્નેય પ્રતિજ્ઞાનુસાર તમે માગ ભાઈ હો. અને હું તમારી બહેન છું. તમે જામે તમારો પ્રાંતગાથી અટક થઈ જામે પણ હું તો ક્ષત્રિય હત્યા છું, વીરપુત્રો છું અને વીરપત્ની છું એટલા માટે હું તો મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર ગૌરવવંતથી પણ અધિક દૃઢ રહીશ. મેં મારા પતિને જે વચન આપ્યું છે તે વચનનો ક્યારેય છૂટકા જોખમે પણ ભંગ કરીશ નહિ. તમને પણ હું એ જ કહું છું કે તમે તમારો પત્નીને જે વચન આપ્યું છે તેનું જરાજર પાલન કરો; નેનો ભંગ કરો નહિ વચનનું પાલન કરવામાં જ તમારું કલ્યાણ છે. ત્રીસ ક્ષત્રિયો એક વાર જે પ્રતિજ્ઞા કરે છે તે પ્રતિજ્ઞાને છૂટકા પર્વત પાળે છે. તો પછી તમારા જેવા વીરક્ષત્રિય પુરુષ નિષ્કારણ પ્રતિજ્ઞાભટ્ટ કેમ થઈ શકે છે! અને ક્ષત્રિય પુરુષને ન શોભે એવાં વચનો કાઢી મુખને દુષિત કેમ કરી શકે છે! બાપ! તમે કોણ છો! તેનો ખ્યાલ કરો, તમે જે પદેલાં પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેને ચાલ કરો અને બહેનને ન કહેવા જેવી વાત કહો નહિ! "

ધારણીની દિગમરી વાત સાંભળી સેનાપતિ થોડો તો ચરમાયો પણ કામુકતાને કારણે એ લગભગ વધારે વખત ટકી શકી નહિ. નિર્ધનના યત્નાં જ તે પાડો એ જ વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મારી-સામ, દામ નીતિનો પ્રયોગ તો નિષ્ફળ ગયો! તેણે તો મારું મોઢું જ યાત્રી લીધું. એની શુદ્ધિમતાપૂર્ણ વાતોએ મને વધારે મુગ્ધ બનાવ્યો છે. ગમે તે થાય પણ એ શુદ્ધિમતી સુંદરીને મને તે ભોળે પ્રેમસી તો બનાવવી જ જોઈએ.

આ પ્રમાણે નિમ્ન કરી સેનાપતિના ધારિણીને કહી રહેતા પાત્રો
 કે, "તમે જે કાંઈ કહ્યું તે સાચું છે. હું તમને પત્નીને જે વચન
 આપ્યું છે તેનું પાલન કરું એ તમારો નામ હું સ્વીકારું છું.
 હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન પણ અવરજ કરીશ જે તમારી માથે પ્રેમ
 કરવા હોય તો 'તમારી પત્નીને પત્નીમાં ત્યાગ કરી દો' એમ તમે
 તમે મને કહ્યું હોત તો હું તમને નિર્દય અને અર્થહીન સમજાવ
 પણ તેથી ઊંચકું તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે તમારા હિતર હિત અને
 નિરવાર્યભાવને પ્રકટ કરે છે. તમારી ઉપર વિચારી તમારો સાંભળી
 હું તમારી ઉપર વધારે મુગ્ધ થઈ ગયો છું. હું તમારી વારંવાર
 પ્રશંસા કરું છું અને તમને વિશ્વાસ આપું છું કે તમને મારી પત્ની
 બનાવીશ તોપણ હું મારી પત્નીને આપેલું વચન અચૂત પાળીશ
 અને તેનો ત્યાગ કદાપિ કરીશ નહિ. હું તમને દગો નહિ જ આપું
 તેમ તેને પણ દગો નહિ આપું. કિન્તુ તમને બહેને મારી
 બહેને આંખોની સમાન આદર આપીશ હું મર્મની મર્મમાં સમજું
 છું એટલા માટે એ મર્મોદાનું ઉદ્ધાપન કદાપિ વિચાર કરીશ
 નહિ. પણ અત્યારે મારે એક જ પત્ની છે અને તે
 તમારા જેવી સુંદરી નથી એટલે એક તમે અને એક તે એમ બે
 પત્ની મારે થાય એમ હું ઇચ્છું છું. અત્યાર સુધી મારે એક પત્ની
 હોવાથી એક આંખવાળો જ હતો. ત્યારે તમે પણ મારી મર્મ બંધો
 ત્યારે જ હું બે આંખવાળો થઈશ. માટે બીજો પ્રાર્થ વિચાર ન
 કરતાં મારા કહેવા ઉપર ધ્યાન આપો અને મારી પ્રાર્થનાનો
 સ્વીકાર કરો. "

સેનાપતિના કથનના ઉત્તરમાં ધારિણીએ તેને બાંધ્યું કે,
 "ભાઈ, અત્યારે તમે સ્વાર્થના પંજામાં વધારે સપડાઈ ગયા છો અને
 તેથી જ તમે ન્યાય-અન્યાયનો, ધર્મઅધર્મનો, ઉચિતઅનુચિતનો
 વિવેક કરી શકતા નથી. જો એમ ન હોત તો, તમે એમ ન કહેત
 કે, હું પહેલાં લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરું અને આ નવી પ્રતિજ્ઞાનો

પણ બંગ નદિ કું. હું તમને પૂછું છું કે, જ્યારે તમે વિવાહના સમયે તમારી પત્નીની સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ત્યારે શું તમે એ વાત નક્કી કરી હતી કે, 'હું તને પચ્ચ મારી સાથે રાખીશ અને બીજી સ્ત્રી લાવીશ તેને પણ સાથે રાખીશ ?' જો એ વખતે કરવામાં આવેલી પ્રતિજ્ઞામાં આ વાત નક્કી કરવામાં નથી આવી તો પછી તમે એમ કેમ કહી શકો છો કે તમે પહેલો પ્રતિજ્ઞાના બંગ કરવા ચાહતા નથી । જાઈ, વાસ્તવમાં તમારી શુદ્ધિ જ અત્યારે ઠેકાણે નથી અને તેથી જ પરસ્ત્રીને—જે તમારી જીવન છે તેને—પણ પોતાની સ્ત્રી બનાવવા ચાહો છો અને સાથે સાથે હું પ્રતિજ્ઞાના બંગ કરતો નથી એમ ધર્મની સાક્ષીએ કહી રહ્યા છો । હું તો પરસ્ત્રીને પોતાની સ્ત્રી બનાવનાર પુરુષની વારંવાર નિંદા કરું છું, તેને કાવર સમજું છું અને ધિક્કારને પાત્ર ગણું છું."

ધારિણીનો આ વાતની અસર સેનાપતિ ઉપર જરા પણ ન પડી. તેનો વિકારપાશમાં પૂરેપૂરો હસાઈ ગયો હતો. તે તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે, "આ સ્ત્રી આજે નહિ માને તો કાલે માનશે. પણ કોઈ પણ ઉપાયે તે માનશે જરૂર. અત્યારે તે મારા હાથમાં છે. મને તેમ કરી તેને મનાવી શકાય. હું તો એમ જ ચાહતો હતો કે કોઈ, સામ-દામની નીતિથી સમજી જાય તો બેદનીતિ કે દંડનોત્તેજ પ્રયોગ જ કરવો ન પડે. પણ જ્યારે સામ-દામનીતિથી સમજતી જ નથી તો હવે બેદનીતિથી જ કામ લેવું જોઈએ અને જ્યારે બેદનીતિ સફળ નહિ થાય ત્યારે દંડનોત્તેજ તો આખરે છે જ."

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી સેનાપતિ ધારિણીને ફરી કહેવા લાગ્યો કે, "દે ! મધુરલા'વણી ! તમે જે કહ્યો વાતો કહ્યો તે ઠીક છે, પણ અત્યારે તમારું ધ્યાન કેવળ એકબાજુ દોરાશો બીજી બાજુનો વિચાર કરી શકના નથી. તમે મારી પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો ધ્યાન આપો છો પણ તમારા દિના-દિન વિશે જરાપણ ધ્યાન આપતા નથી. હું જે કહી કરી રહ્યો છું તે

તમારા બહા માટે કરી રહ્યો છું એ વિષે વિચાર પણ કરતા નથી. હું તમારો ઉપકાર કરવા માટે જ તમને અપનાવવા તૈયાર થયો છું અને તમારી સાથે સેવક થઈ રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું. કદાચ હું મારી પહેલી પ્રતિજ્ઞાથી બ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું—તેનું ઉલ્લંઘન કરી રહ્યો છું—તો તે પણ તમારો ઉપકાર કરવાની દૃષ્ટિએ જ પ્રતિજ્ઞા બ્રષ્ટ થઈ રહ્યો છું. હું તો એ જ વિચાર કરતો હતો કે આ રત્ન કાગડાના ગળે શોભા આપતું નથી. કાગડાના ગળામાં પહેરેલું રત્ન નોંધતે પણ એ રત્નને કાગડાના ગળામાં રાખવા જ દેવું એ રત્નનું અપમાન કરવા બરાબર છે. કોઈ મૂર્ખ શિરોમણિ પણ આવા મૂલ્યવાન અને સુંદર રત્નને જ્યાં તેની કિંમત થતી નથી. ત્યાં રહેવા દેશે નહિ. જો કોઈ વ્યક્તિ કાગડાના ગળામાં પડેલી રત્નમાલા લઈ લે અને તેની કિંમત વધારે તો કાંઈ અપરાધ નથી, પણ એ તો રત્ન ઉપર ઉપકાર છે. આ જ વાત મારા અને તારા વિષે પણ સમજ. તારા જેવી સુંદરી અને વીર પુત્રી દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષના હાથમાં જાય એ તો તારું અપમાન છે. દધિવાહન જેવા કાયર પુરુષની સાથે તારી શોભા ન હોઈ શકે. દધિવાહન એ તદ્દન કાયર પુરુષ છે, તેનામાં વીરતાનો અંશ નથી. જેનામાં વીરતા હોય તે ક્ષત્રિયપુત્ર બલે યુદ્ધમાં લડતો મરી જાય પણ યુદ્ધના લયથી તે ભાગી જતો નથી. દધિવાહન તો સેના જોતાં જ એવો ડરીને ભાગ્યો કે અત્યાર સુધી તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી. પ્રાણુનાશના લયથી એ તમને છોડીને પણ ચાલ્યો ગયો. એણે એટલું પણ વિચાર્યું નહિ કે, હું નાશી તો જાઉં છું પણ મારી પાછળ મારી સ્ત્રી વગેરેની શી દશા થશે ? તેમના ઉપર દેટલી મુશ્કેલીઓ આવી પડશે ? દધિવાહનની ઉપર તમારી રક્ષા કરવાનો ભાર હતો, એટલે જ્યાંસુધી શરીરમાં પ્રાણ હોય ત્યાંસુધી તમારી રક્ષા કરવી એ તેનું કર્તવ્ય હતું. પણ એણે કર્તવ્યનું પાલન ન કર્યું. અને તમને અરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી જઈ પોતે જંગલમાં ભાગી ગયો. એ તો સારું થયું કે, તમારા મહેલમાં હું જ આવી

પરોઝો અને નખને સૂર્યચિત્ર અવરણમાં આવી લઈ જાયો, નહિ
તો કાઈ બીજો કેનિક ત્યાં આવતો તે કાળુ અને નરો નહીં હોય
અવરણ થાતો કે જે તમે જ જાણો કે, જે પોતાનું કંઈક જાણતો
કાનો નથી, જે પોતાના પ્રજ્ઞાની ગણા મરે પોતાની જાણે મજ
અર્થાત્ અવરણમાં મૂકી દઈ આગી તબ છે અને જે કુદના અર્થો
આગી અર્થ પોતાની ગણા કરવા માટે છે તે કાલુ પુરુષની સાથે
તમને રહેતું એ શું તમારા કાર્ય અને મોર્દનું અવધાન નથી કે
તમારા એ અવધાનમાંથી તમને મુક્ત કરવા મરે જ હું તમને મારી
પત્ની જનાવરા આજુ પું.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ ખારિણી ઉપર બેઠોનિયો પ્રવેશ કરવા
લાગ્યો અને દક્ષિણદિશને કાલુ જનારી તેના તરફ ખારિણીના હૃદયમાં
ધ્રુવો પેદા કરવાની યેટા કરવા લાગ્યો પણ શુદ્ધ અન્ય પ્રેમ આમળ
તેની બેઠોનિયો તદન નિષ્ફળ જ નોવડી. ખારિણી એવા કામા
હૃદયની ન હતી કે તે સેનાપતિનો નીનિનો જગમાં રૂપાર્થ
જાલ દક્ષિણદિશ પ્રતિ ખારિણીને અનન્ય પ્રેમ હતો. તે પતિવન મર્મની
મદતા સમજતી હતી અને તેનું જગતર પાલન કરવામાં પોતાની
પ્રતિષ્ઠા રહેલી માનતી હતી. પતિવતા સ્ત્રી, પોતાના પતિની સિવાય
સંસારમાં કોઈને સુંદર, વીર કે વૈભવવાળી માનતી નથી. તેની
દષ્ટિમાં તો પતિ એ જ સર્વસ્વ છે. પતિથી વધારે મંસારમાં બીજી
બીજું કંઈ નથી. પતિવતા સ્ત્રી, પતિના કંઈ કુર્યુલ ઉપર ખાન જ
આપતી નથી. તેનું જ્ઞાન તો પતિના સદૃશ્યો ઉપર રહેતું હોય છે.
પ્રેમીજનોતો આવો જ સ્વભાવ હોય છે. શુદ્ધ પ્રેમી, પોતાના પ્રેમા-
રુપના કુર્મવદાર ઉપર ખાન ન આપતાં સદૃશ્યવદારને જ પોતાના
હૃદયમાં રથાન આપે છે. અને પ્રેમારુપને કાંઈથી બિતરતો માનના
નથી આ જ વાત ખારિણીને પણ લાગુ પડતી હતી. દક્ષિણદિશની
પ્રતિ ખારિણીના હૃદયમાં જે પ્રેમભાવ હતો તેને દૂર કરવા મરે
સેનાપતિ દક્ષિણદિશની નિંદા કરતો હતો, પણ દક્ષિણદિશના

પ્રેમરંગથી રંગાએલી ધારિણી કિયર તે નિંદાની આસ ૪/૫ પણ પડી શકતી ન હતી.

સેનાપતિની ત્રાત સાંભળી, ધારિણીને કાનું જ દુઃખ મળું પતિની નિંદા સાંભળવી તે તેને માટે અમલ્ય દનું તોપણ તેજું પોતાનું સ્વાભાવિક ધૈર્ય ગુમાવ્યું નહિ અને સ્વાભાવિક દહનાપૂર્વક તેજે સેનાપતિને કહ્યું કે, “ભાઈ ! વધારે જોણવું બંધ કરો અને મારા પતિની વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ જોડો નહિ. તમે માર્ગ મર્મને ગહેનના પતિની નિંદા કરો અને ગહેનના હૃદયને દુઃખ પડેંગાડો એ હીક ન કહેવાય. વળી મારા પતિ વિશે જે કાંઈ કરી રહ્યા છે તે તદ્દન જોડું છે. ‘વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ’ એ કહેવન મુજબ તમારી બુદ્ધિ ઠેકાણે ન હોવાથી પતિના ગુણોને પણ તમે દુર્ગુણો જનારી રહ્યા છે અને મારા પતિને કાગડા કહી તમે પોતાને હંસ જનારી રહ્યા છે. પણ હંસ બનવું સરલ નથી. હંસ અને કાગડાનાં જોળખાણ ગુણ-દુર્ગુણો વિવેક કરવાથી જ થાય છે, પણ મોઢે કહી દેવાથી કાંઈ હંસ કે કાગડો બની શકતું નથી. તમે પોતાને મોઢે હંસ કહેવડાવો છો, પણ વસ્તુતઃ તમે હંસ નહિ પણ કાગડા જ છો. કારણકે બીજાનું એકું ખાવાનો સ્વભાવ કાગડાનો જ છે, હંસ કાંઈ દિવસ કાંઈનું એકું ખાતો જ નથી. હું દધિવાહનની સ્ત્રી છું છતાં તમે દધિવાહન દ્વારા વમાએલી મને અપનાવવા તૈયાર થયા છો અને પછી હંસ થયા ચાહો છો ? ધિક્કાર છે તમને કે કાગડા જેવી તમારી વૃત્તિ હોવા છતાં હંસ બનવા તૈયાર થયા છો !

“ભાઈ ! તમે મારા પતિને કાયર અને પોતાને વીર માનો છો પરંતુ આ તમારું કથન પણ સર્વથા જોડું છે. કારણકે મારા પતિ કાયર નહિ પણ વીર છે. કાયર તો તે છે કે જે ધર્મનો ત્યાગ કરે છે. પણ જે ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી પણ ધર્મનું પાલન કરે છે તે તો વીર છે. જે મારા પતિ કાયર હોત-વીર ન હોત તો એકલા જ શત્રુ-સેનામાં આવવાની હિમત જ કરત નહિ. મારા પતિએ યુદ્ધ ન કર્યું અને

જંગલમાં ચાલ્યા ગયા એનું કારણ તેમની કાચરતા નહિ પણ મુદ્દમાં થતી દિસા જ છે. દિસાથી જે ધન-જનની હાનિ થાય તે તેમને પસંદ નથી એટલે જ મારા પતિએ અદ્વિસાના ઉચ્ચ ખોળે દષ્ટિ સમક્ષ રાખી જંગલમાં ચાલ્યા જવાનું પસંદ કર્યું છે. બાકી કોઈ કારણ નથી. છતાં તમે મારા પતિને કાચર કહો છો અને તમે પોતાને વીર માનો છો એ સર્વથા મિથ્યા—જોડું છે.

“ જો તમે સાચા વીર પુરુષ હોત તો તમે અન્યાય—અત્યાચારને કદાપિ અપનાવ્યો ન હોત પણ અન્યાયનો વિવેક કયો હોત. હું તમને પૂછું છું કે, મારા પતિએ એવો કયો અપરાધ કર્યો હતો કે જેથી શતાનીકને ચંપા ઉપર ચક્રાર્થ કરવાની જરૂર પડી ? અને જો મારા પતિએ કોઈ અપરાધ કર્યો ન હતો એટલે શતાનીકે જે આક્રમણ કરેલું તે અન્યાયપૂર્ણ હતું એમ તમે માનો છો તો તમે શતાનીકને સહકાર દા માટે આવ્યો ? અને તેનો વિરોધ કેમ ન કર્યો ? થોડી વાર માટે એમ માની લો કે મારા પતિનો અપરાધ હતો અને શતાનીકે નિષ્કારણ ચંપા ઉપર ચક્રાર્થ કરી ન હતી તો પણ પ્રભાએ શો અપરાધ કર્યો હતો કે તેને મારવામાં આવી, કાપવામાં આવી અને લૂટવામાં આવી ? અને એ લૂટમાં તમે શા માટે ભાગ લીધો ? અન્યાય કરવો, અત્યાચાર કરવો, ખીજાને નિષ્કારણ કદ પહોંચાડવું, ખીજાના પ્રાણ દરવા, ખીજાનો સંપત્તિ લૂંટવી એમાં જ શું વીરતા છે ? તમે કલે બાને વીરતા માનતા હો પણ કોઈ એને વીરતા નહિ પણ દુરતા જ કહેશે. તમે પોતાને વીર કહેવાનો છો પણ અન્યાયનો વિરોધ તો કરી ન શક્યા અને એ રીતે તમે તમારી કાચરવૃત્તિનો પરિચય આપેલ છે. તમે દત્ત્યા, લૂંટ, ચોરી અને પરદારહન કરવા છતાં પણ પોતાને વીર માની રહ્યા છો એટલે જ તમારી ભુદ્ધિ અત્યારે ઠેઠાજે નથી એમ હું તમને કહું છું.

“ બાઈ ! તમે મારી ઉપર જે ઉપકાર કરવા આહો છો તે ઉપકાર તમે તમારી જ પાસે રાખ્યો ! તમારે મારા માટે કદ સહેવાની કે

પ્રતિજ્ઞાથી બાદ મનની જગ્યા પળ જરૂર નથી મારા મન પ્રાપ્ત છે કે
 નીર, તેમજે કર્તવ્યનું પાલન કરું છે કે નહિ, એજ મને ચૂરણ
 મૂકી ગયા છે કે અરજિન, જે જાણી રહ્યાની નમે મા મને બધું
 ગિતા કરે છે કે કદાચ મારા મનને કાપરના જનાતી છે કે તેમજે
 કર્તવ્યનું પાલન કરું નથી નો હું મા મારે કાપરના જનાતું ! હું
 કર્તવ્યમુન શા માટે માટે અને હું ધર્મની મર્મોદનું કલ્પન શા
 માટે કરું ? હું એક ચીરપ્રતી અને ચીરપત્ની છું. એ વિવાદ સમને
 પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે મારો વિવાદ જેમની સાથે મરે છે ને મહારાજ
 દધિવાહનના સિવાય સંસારના બીજા જાણ પુરુષો વિના, બાઈ કે
 પુત્રની સમાન છે. હું એ પ્રતિજ્ઞાનું પાલન મરજાનું સ્વીકાર
 કરીશ. પતિ ઉપર તેમના ધર્મનો ભાર છે અને મારી ઉપર મારા
 ધર્મને પાળવાનો ભાર છે. મોતને ધર્મ મોતે જ પાળી શકે છે.
 એટલે એ ધર્મથી પતિત મર્મ ગયા છે એ કરેનું સર્વમા અનુગ્રિત
 છે. હું ધર્મની રક્ષા માટે જાણે પ્રાણનો ભોગ આપી દઉં પણ ધર્મનો
 ભોગ આપી હું છત્રવાનું પશંદ કરતી નથી. માટે તમે તમારી
 દુર્ભાવનાને સંતોષવા મને ધર્મગ્રહ કરવા માટે તમે જેટલા પ્રયત્ન
 કરો છો તે બધાં વ્યર્થ જવાના છે. હું ધર્મની મર્મોદનું કદાપિ
 ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. એટલા માટે હું તમને મારો અંતિમ નિર્ણય
 તમને સાક્ષાત્ સંભળાવી દઉં છું કે, જાણે સર્વ પ્રકાશને બદલે
 અંધકાર આપવા લાગે, બલે ચંદ્ર શીતલતા આપવાને બદલે તાપ
 આપવા લાગે કે બધાની આધારભૂત પૃથ્વી રસાતળમાં ધસી જાય
 પણ મેં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કદાપિ થઈ શકશે
 નહિ તેમ તે ધર્મથી બ્રહ્મ પણ થઈ શકશે નહિ તો પછી પર પુરુષને
 સ્વીકારવાની વાત જ ક્યાં રહી ? બલે ગંગાનો પ્રવાહ સમુદ્ર તરફ
 ન જતાં બહોટા હિમાલય તરફ વહેવા લાગે પણ મારો પ્રેમનો પ્રવાહ
 જે મહારાજ દધિવાહનની તરફ વહે છે તે બીજા પુરુષની તરફ
 વહી શકે તેમ નથી. બાઈ ! તમે બલે નલ-કુબેરની સમાન સુંદર છો,

અર્જુનની શ્રદ્ધાન ધીર ઘેઠા દે। તે પણુ હું નજીકે જનિતું કરોન્નર
કરી શકું એમ નથી; માટે તેને આપશ્વરાદની અને નરહર્ષા વર્ષ
જનની દુર્જાનનેા ત્યાગ કરે, વિષ્ણુદેવનાને દેવતાઓ દર કરે,
પદેલાં તેને જે અનિતાએા જાણી છે તેનું દર ધાન કરે, એ જ
મારી નમને પ્રાર્થના છે.”

પારિણીની ધીરતાજરી વાનેા શ્રાંભજીને એનાર્જનનું અને તેની
તરફ વધારે આશીર્વાદ પણુ જ્યારે પારિણીએ પોતાનેા અનિત નિર્ણય
મંત્રગાવો દીધા ત્યારે તેના હાથમાં ધણી નિગાદા કર્ષ અને તે પ
પણુ આખો, તે મનમાં વિચારવા લાગેા કે, “આ સ્ત્રી સ્ત્ર મેળવો
હું મારું જીવન પન્થ બનાવોશ એ આશાએ રાજમહેલમાંથી બીજી
રત્નો ન લેનાં આ સ્ત્રીમત્ને ઉપાદી લાખો પણુ આ તે મને પનિરૂપે
સ્વીકારતી પણુ નથી ! મેં એને મારી સ્ત્રી બનાવરા ખરે સામ, દામ,
અને ભેદ એ પ્રણેય નીતિને અનુભવી નેઈ પરંતુ એણે તો મારો
બધી બાજુ પણુ ઉપસાવી નાંખી ! મેં તેને અપનાવરા માટે ખૂબ
પ્રયત્નો કર્યાં પણુ બધાં નિષ્ફળ નીવડ્યાં. એ તે મને વચ ન થઈ
તો આ પુદ્ધયો મને હાઈ સાબ પણુ ન થયો ! મેં રત્નો પણુ ગુમાવ્યાં
અને આ સ્ત્રીસ્ત્ર પણુ મારા હાથમાંથી જતું રહે છે, એ એની
વાત માની હું તેના ઉપરથી પ્રેમ દટાવો લઈ તો તો મારો બધો પરિશ્રમ
નકામો જાય ! મેં તેમ થાય પણુ હું તો તેને મારી સ્ત્રી બનાવીશ
અને એ રીતે મારું હૃદયની આવનાને સંતોષીશ. એ સામ, દામ,
અને ભેદ નીતિથી મને વચ ન થઈ તો દંડનીતિના ઉપયોગ કરીશ
અને એને તે દ્વારા મારી પત્ની બનાવવા માટે તેને હરજ પાડીશ,
દંડનીતિ આગળ તો મોટામોટા ધનુર્ધર યોદ્ધાઓ પણુ મૂંછા છોડે છે
અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાનેા ત્યાગ પણુ કરી નાંખે છે તો પછી આ
અનળાની તો સી સજિા છે કે મારી દંડનીતિને વચ ન થાય ! હવે
તેને વચ દરવા માટે દંડનીતિના પ્રયોગ સિવાય બીજાં એકેય માર્ગ
નથી મારી દંડનીતિનેા પ્રયોગ અવશ્ય સફળ થશે. રાજમહેલમાંથી

આ દેહતોનિના પ્રયોગ દ્વારા જ એ સ્ત્રીને સારો જાતો લાગ્યો તે જો
એનો ત્યારે પ્રયોગ કરે તે ન હોય તે ને કદાચ આવી કાળે આવી નહિ."

આ પ્રમાણે નિયત કરી એનાવડે પણ જાણ કરી દેવાઈકે
ધારિણીને કહેવા લાગ્યો કે, "જસ! જસ! જસુ મરુ! તારી નાનો
બંધી રહેવા દે! જસુ પતિવ્રતાની રીઝણી નાની મરુએ ને જાણીએ
છીએ. સારી પતિવ્રતા હોય તો પતિનો વિયોગ મરુ જ મરી કેમ
ન મરુ અને મારી સાથે શા માટે આવી આવી! તારી તો મારી
સાથે આવી આવી અને આવી આગળ જાક પતિવ્રતાનો ડેંગ કરી
ત્રિયાચરિત્ર જનાવી રહી છે! હું તને બેન માની નારી મેંવા આકરી
કરવા આવી લાગ્યો નથી; પણ તને મારી પ્રેમથી જનાવવા માટે
લાગ્યો છું. હું તો એમ માનતો હતો કે, તું સીધી રીતે મને પતિરૂપે
સ્વીકારી લઈશ અને મારે તને જરા પણ દુઃખ આપવું નહિ પડે પણ
તું તો કાઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે તે તો આજે જાણ્યું. હું તને
શુદ્ધિમતી જાણતો હતો પણ અનુભવ ઉપરથી ઓઝોમાં શુદ્ધિ જ
હોતી નથી એ આજે જાણ્યું. હું તને ફરી વાર કહું છું કે, હું
વીરક્ષત્રિય છું. એક વાર જે વાતનો નિર્ણય કરી લઉં છું તે વાતને
ગમે તે ભોગે પાર ઉતારું છું. એટલા માટે તને ફરી વાર એતવણી
આપું છું કે તું સીધી રીતે મારી વાત માની લે. જે મારા વિચારને
અનુકૂલ રહે છે તેનો તો હું રક્ષક છું પણ જે મારા વિચારની
વિરુદ્ધ જાય છે તેનો તો હું કાળની માફક ભાગુદ જ છું. જે તું પ્રસન્નતા
પૂર્વક મારી વાતને માની લે તો તો હું તારો રક્ષક જ નહિ પણ આગ્રાકારી
સેવક થઈને રહીશ. પણ જે મારા વિચારની વિરુદ્ધ જઈ મને વશ
નહિ થાય તો તો હું તારો શત્રુ બનીને પણ તને મારી બનાવીશ.
જે, અહીં તારો રક્ષા કરનાર કોઈ નથી. તેમ તને સદાયતા આપનાર
પણ કોઈ નથી. હવે તું તો મને તારો રક્ષક બનાવી શકે છે અને
જે તારે કષ્ટમાં જ પડવું છે તો મને તારો લક્ષક પણ બનાવી શકે

કે. હું એવો કાપર નથી કે અમફલતાનાં લક્ષણ જોઈ કંઈને પડતું
મૂછી દઉં. જ્યાં પ્રાણની પજુ પરવા ન હોય તેવી જવાનક સંપ્રાપ્તમાં
પણ જ્યારે હું કાપરના બનાવતો નથી તો પછી તારો આવી નમાણી
વાતોમાં હું કાપર કેમ બની જાઉં ? જો આ તરવાર ફેરી છે ! આ
તેજ તરવાર છે કે જોને જોઈને તું અવગીત થઈ ચૂં—આ ક્યાં વિના
ચૂપચાપ રથમાં બેસી મારો સાથે અહીં આવી છે ! હવે જો તે
મારી વાતનો અસ્વીકાર કરવાનું દુઃસાદસ કંઈ તો આ જ તાતી તલ-
વાર દ્વારા તારા માથાને ધડથી છુટું કરી નાંખીશ અને તારા
શરીરના દુકડે-દુકડા કરી નાંખીશ. હું આટલું કરીને જ સતોષ
પાકીશ નહિ પણ એમ ક્યાં પહેલાં તારો સાથે સદવાસ કરી મારી
અંજીને પૂરી પાઠી તારું પતિવ્રતાનું શુભાન ઉતારીશ. આ નિર્જન
વનમાં તારા જેવી અસહાય સ્ત્રી મારી વાતનો અસ્વીકાર કરે એ હું
કદાપિ સહી શકું નહિ. એટલા મઠિ હું તને ફરીથી કહું છું કે
મારી વાત તું સ્વીકારી લે. એમાં જ તારા જીવનનું કલ્યાણ અને
કુશલ રહેલું છે. "

સેનાપતિની આ અયોગ્યાદક વાતોનો પ્રભાવ ખારિણી ઉપર
જરા પણ ન પડ્યો ! ખારિણી તેની વાતોથી જરા પણ કરી નહિ.
તે તો પહેલાંની માફ જ પ્રસન્ન ચિત્ત રહી. સેનાપતિની વાત સમાપ્ત
થતાં જ ખારિણીએ જવાબ આપ્યો કે, "ભાઈ ! વાસ્તવમાં વીરપુરુષો
મઠિ એજ ઉચિત છે કે, જે વાત એક વાર મોઢેથી કહેવામાં
આવી હોય તેને કોઈ પણ દિસાને પાર ઉતારવી જ જોઈએ. હું
પણ તમને એ જ વાત કહી રહી છું, કે તમે પહેલાં જે પ્રતિજ્ઞા લીધી
છે તેનું અરાખર પાલન કરી તમારો વીરતાની રક્ષા કરો. પણ તમે
મારી વાત સમજતા નથી અને તમારો દુરામદ હોયતા નથી. જ્યારે
તમે તમારો અરાખર વિચાર અને દુરામદ હોતા નથી તો પછી હું
મારો સદાચાર, સત્યધર્મ અને સત્યવાનનો આમદ ફેરી રીતે હોડી
શકું ! તમે મારા શરીરનો નાશ કરી ચોંકા હો. તલવાર દ્વારા

માથાને ધડથી જુદું પણ કરી શકો છો. હું તમારી તલવારનો સ્પર્શ કરવા અચકાઈશ નહિ, તેનું પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વાગત કરવા પણ પાછી પડીશ નહિ પણ પર-પુરુષનો સ્પર્શ સુધ્ધાં કરી શકીશ નહિ. હા, શરીરમાંથી પ્રાણુ ચાલ્યા બાદ તો આ મૃત શરીરને ગીધ પણ ચૂંથી નાંખે છે તો પછી ગીધ જેવી મનોવૃત્તિ કરી તમે પણ મૃત શરીરનો સ્પર્શ કરો તો એમાં નવાઈ નથી. ”

ધારિણીનો ઉત્તર સાંભળી સેનાપતિ બહુ ક્રોધિત થયો. ક્રોધાવેશને કારણે તે ભયંકર લાગતો હતો. ધારિણીએ હજુ બોલવું બંધ કર્યું ન હતું ત્યાં તો તે ક્રોધાવેશમાં બોલી ઊઠ્યો, “જે હું તને જીવતાં જ સ્પર્શ કરું છું.” એમ કહીને તે ધારિણીને પકડવા અને તેની ઉપર બલાત્કાર કરવા ઉઘટત થયો. આ પ્રમાણે સેનાપતિને પાશવિક વ્યવહાર કરવા માટે ઉઘટત થએલો. જોઈ ધારિણીએ તેને કહ્યું કે, “ભાઈ ! તમે વીરપુરુષ છો છતાં એક અસહાય સ્ત્રીને નિર્જન વનમાં લઈ જઈ તેની ઉપર આ પ્રમાણે અત્યાચાર કરવા ઉઘટત થયા છો; એ તમારા જેવા વીરપુરુષને શોભતું નથી. મેં તમને સમજાવવાનો બહુ પ્રયત્ન કર્યો પણ તમે સમજી શક્યા નહિ. તમારા હૃદયમાં જે દુર્ભાવનાએ ધર કર્યું છે એ દુર્ભાવનાને દૂર કરવા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા છે. સાધારણ ઉપદેશથી તમારી એક દુર્ભાવના બદલી શકશે નહિ. મેં મારી યથામતિ શક્તિથી તમને સમજાવવાનો પૂરેપૂરો પ્રયત્ન કર્યો છે અને મેં મારું કર્તવ્ય બજાવ્યું છે. પણ તમને હું સમજાવી શકી નહિ કે તમારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી શકી નહિ એ વાત જુદી છે. હવે કેવળ એક જ પ્રશ્ન વિચારવાનો બાકી રહે છે કે, હું તમને મારું સતીત્વ સમર્પી દઉં કે સતીત્વની રક્ષા કરવાનો બીજો કોઈ ઉપાય છે ? થોડી વાર માટે તમે દૂર બિલા રહો અને મને એ વિષે વિચાર કરવાનો સમય આપો. આવા વિષ્ટ સમયે મારે શું કરવું જોઈએ એ વિષે હું બરાબર વિચાર કરી લઉં અને જે ધર્મ અને જે પરમાત્મા ઉપર મારો દૃઢ વિશ્વાસ

કે તેમની જા. વિશે થી સમજાવિ છે તે પણ જાણી જકડ માટે નમે
મને કોટી વાર માટે છટી મુખ રો જાને તમે જાણ કરે જાણ રો.
તો હું જાણ હાથે 'મારે જાણારે શું કરું જોડે' એ ત્તિ
વિચાર કરી કહું 'જાને જાણ' તથા પ્રશ્નની જા વિને સમજાવિ થી
છે તે પણ જાણી શકું. પછી જે નિયમ કષ્ટર જાણીને તે પ્રમાણે
હું કરીશ. તેટલો વખત તમે પણ પ્રશ્નની પ્રાર્થના કરી એમ
કરવાથી કદાચ તમારી જીવિ નિર્મલ વર્ષ જરી જાને પછી જા
પ્રમાણે જાણારે કરવાનું કદ પણ માથે કષ્ટરનું નહિ પડે."

ધારિણીનું કષ્ટન સાંભળી, સેનાપતિએ વિચાર્યું કે, જે વિચાર
કરવા માટે થોડો સમય માટે છે નો તેને સમય ન આપનાં જાણ-
તાર કરશે એ કીડ નથી. જે કામ સરવજાપૂર્વક કર્મ થકે તેને
મુશ્કેલ બનાવવું ને જીવિમતાનું કામ નથી. જે જોળથી કદેલા-
ધથી મરી થકે છે તેને વિષથી મારવાનો પ્રયત્ન કરવો એ થોડા
નથી જા પ્રમાણે જાણારે તે થોડે જ અને સમર્પણ કરવા તૈયાર થાય
છે તો પછી તેના કષ્ટર મહાકાર થા માટે કરવો. જે કે જાણાર-
મુધી તેને જાણ સમજાવ્યા જા તે સમજી નથી પરંતુ હવે જાણારે
તે થોડે જ સમય માટે છે તો સંભાર છે કે થોડાની રક્ષાનો કાર્ધ
માર્ગ ન જોતાં, મને પતિરે સ્વીકાર કરવાનો વિચાર કરવા માટે
તેણે સમય માગ્યો હોય. તે જાણીથી કયાંય જાણી જાઈ થકે
તેમ નથી, તેમ મારી વિરુદ્ધ કાર્ધ પ્રકારનો વિચાર કરવામાં જ
જાણારે સમજે છે. એટલા માટે તેની કષ્ટરનુસાર તેને સમય
આપવો એ જ થોડા છે.

સેનાપતિએ જા પ્રમાણે વિચાર કરી ધારિણીને કહ્યું કે,
"તારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી તને એક પછીનો હું સમય આપું
છું. તે સમય દરમ્યાન તારે જે વિચાર કરવાનો હોય તે વિચાર
કરી સે. પણ મેં હમણાં તને જે વિચાર જાણાવ્યો છે તેને માદમાં
રાખીને જ વિચાર કરજો."

આ પ્રમાણે કરી, સેનાપતિ ધારિણીની પાસેથી દૂર ગમી જઈ રહ્યો. અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, હમણાં એક મહા યુદ્ધ કહેશે. કે, મને તમારી વાત સીકારવું છે. અને હું તમારી પાસે જનવા તૈયાર છું. આ રીતે હું તેનો પતિ ગમી જઈશ.

આ પ્રમાણે સેનાપતિ, ધારિણીના પતિ જનતાનું સ્વપ્ન સે રહ્યો હતો જ્યારે બીજા બાળુ ગોડે દૂર ભેટી વસુમતિ એ વિચાર કરી રહી હતી કે, મારી માતાએ મેર તથા માર્ગમાં આપ્તિના સમયે મૈય રાખવાનો અને કાઠના ઉપર કોમ નહિ કરવાને ઉપદેશ આપ્યો હતો તે ઉપદેશને આજે માતા પોતે કાર્યમાં પરિણત કરી રહી છે. આ મેર આપ્તિના સમયે પણ માતા ગભરાઈ નથી તેમ મેર પણ નથી, તેમ મારી માતાએ સેનાપતિ ઉપર જરા કોમ પણ કર્યો નથી. માતા વીરપુત્રી છે એટલે તેઓ ધારે તો આ સેનાપતિ સાથે યુદ્ધ પણ કરી શકે છે તથા તેઓ આજે તો પોતાના સતીત્વની શક્તિદ્વારા કેવળ એક દષ્ટિકાર તેને બચાવ કરી શકે, પણ માતા આ પ્રમાણે હિંસા કરવી કે વેરને બદલો વેરથી લેવાનું ઉચિત સમજતી નથી. માતાએ મને એવી જ શિક્ષા આપી છે અને એવી જ શિક્ષાનું આજે માતા પોતે આચરણ કરી રહી છે. હવે માતાએ એક ઘડીનો સમય વિચારવા માટે માગ્યો છે, તો માતા એ સમયનો ઉપયોગ કેમ કરે છે એ હું જોઉં છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરતી વસુમતિ માતાની તરફ એકાદસે જોવા લાગી.

આ બાળુ સેનાપતિ કાંઈ જુદો વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બીજા બાળુ વસુમતિ જુદો વિચાર કરી રહી હતી, તો પેલી બાળુ ધારિણી પણ કાંઈ જુદો વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિ તેની પાસેથી દૂર જતાં જ, ધારિણીએ પરમાત્માને વંદન કર્યું અને તેની અંતિમ પ્રાર્થના કરી. પ્રાર્થનામાં તે કહેવા લાગી કે, “ હે ! પ્રભો ! આ સેનાપતિએ તારી પ્રાર્થના કરવા માટે એક ઘડીનો સમય આપી મારી ઉપર ધણો જ ઉપકાર કર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ કહિ

નપરવાનો ઉપદેશ આપી આગમાં પ્રવેશ અને જર્મ પ્રાપ્તિ દેવ ૬૮
 વિધાન ૩ તેની પછી તે પરીણા કરી ચક્રો છે. આ પ્રયત્નને
 મારો ધ્યેય ઉપકારી છે પણ હું તેના ઉપકારનો અર્થો વાગર જ
 અસમર્થ છું. હાજર છે આ મારો જર્મ મરું મનીષા દુરંદર મારે
 છે. તે મોઢને વચીમૂન થઈ મારા આ અશુદ્ધ શરીર ઉપર મુલ્ય
 જની થયો છે. મેં જોને ધ્યેય અમલથો પછી જેમ કલિયાન-
 શાયી પેગાવવા શેખીને વેણની દવા મળતી નથી તેમ મારી વાત
 તેને મળતી નથી. તે હામાં જની થયો છે. અને તે શરણે પર્ષ,
 હૃદય અને નારી કલ્પિતું પણ તેને જ્ઞાન નથી. આમાં કેવળ
 જોનો જ અપરાધ નથી. આ સમર્થમાં અધિકાર પુરુષોની આવી જ
 જાવના જાય છે. એવા હામાં પુરુષોમાં-આ મેનપતિ પણ એક
 છે. તે માગ શરીર ઉપર મોહિત થઈ ગયો ૩ એટલે તેને બીજી
 કોઈ સારી વાત પણ પસંદ જાવની નથી। એટલા માટે આ નપર
 શરીર તેને સોંપી દેવ અને જે આત્મા અત્યાર સુધી એ શરીરમાં
 રહીને તારી ચત્કિચિત્ત સેવા કરી ચક્રો છે એ આત્મા હવે એ
 શરીરમાંથી નીકળી જઈ તારા શરણે આવી જાય એ મને ઠીક
 લાગે છે. હે! પ્રભો! મને મારા આ બાઈ તરફ જરા પણ કોપ
 ન આવે, તેના તરફ જરા પણ વેરભાવ ન રહે અને જે પુરુષો
 સ્ત્રીથી દીપક ઉપર પાંચની માફક પ્રજ્વળે બોમ આપે છે તે
 પુરુષોનો મુધાર થાય એ જ હું તારી પાસે માગી લઉં છું. બીજી
 કોઈ વસ્તુની મને જરૂર નથી. કેવળ શરીરના રૂપરંગને જોનાર
 અને આત્માને જૂઠી જનાર આ સેનાપતિની માફક પુરુષો આત્મ-
 સંક્રિતને જોગ્યે અને વિષય-લાલસાનો ત્યાગ કરે એ જ હે! પ્રભો!
 તારી પાસે માગું છું. મને એમ લાગે છે કે આ સેનાપતિ જેવા
 દામી પુરુષોને મુધારવા માટે બલિદાન આપતું એ એક જ અમોઘ
 ઉપદેશ છે. મેં વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો ૩ તે ઉપદેશને
 કિવાત્મક રૂપ આપી ઉપદેશનું રહસ્ય મારે વસુમતિને સમજાવતું છે,

અને એ રીતે વસુમતિનો કાંઈકો માર્ગ શાક કરી દેવા છે. ધર્મની શક્તિ અલૌકિક છે અને ધર્મ સર્વ નાને સર્વન રચા કરે છે એ વાતને પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કરી વસુમતિને હું ખતાવવા શાકું છું. આ પ્રમાણે વસુમતિને ધર્મના જોખાણો જેવાડી તેને સદાને માટે નિર્ધાય ખતાવવા શાકું છું. હે ! પ્રભો ! હું મને, જે ઉપદેશ મેં વસુમતિને આપ્યો છે તે ઉપદેશને કાર્યમાં ઉતારવાની શક્તિ આપે એ જ મારી પ્રાર્થના છે. ”

આ પ્રમાણે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી, ધારિણીએ ચાહત પાપસ્થાનોનો ત્યાગ કર્યો અને અધા જીવોની યુગ્મા માગી અને અધા જીવોને ક્ષમા આપી સાગારી-મંદારી કર્યો અને ખ્યાન મયું. ખ્યાન સમાપ્ત કરી તે બોલી કે, “ હે ! પ્રભો ! મેં મારા તરફથી તો શરીરનો ત્યાગ કરી નાખ્યો છે. ને આ શરીર રહ્યું તો તો આત્મા તે શરીરમાં રહી થોડા દિવસો વધારે તારી સેવા કરશે પણ ને શરીર ન રહ્યું તો આ શરીરનો તો મેં મારા તરફથી ઉત્સર્ગ કરી જ નાંખ્યો છે । । ”

થોડેક દૂર બોલો રહેલો સેનાપતિ ધારિણી સાચું જોઈ મનમાં “ તેની છુદ્ધિ નિર્મલ થાય અને મારી વાતને માની લે ” એમ વિચાર કરી રહ્યો હતો. ધારિણીનું ખ્યાન સમાપ્ત થતાં જ, સેનાપતિ કૃતાન્તની માફક તેની સામે જઈ બોલો રહ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ મેં તને જે સમય આપ્યો હતો તે પૂરો થઈ ગયો. હવે તેં શા નિશ્ચય કર્યો તે મને કહી ખતાવ ”

સેનાપતિની વાત સાંભળી ધારિણી તેના તરફ સદ્ભાવની દૃષ્ટિએ જોતી કહેવા લાગી કે, “ વીર ! બાઈ ! મેં પરમેશ્વરની સાથે વિચાર-વિનિયમ કરી લીધો. તેણે મારા અને તમારા માટે જે આજ્ઞા આપી છે તે ઉપર હું તો વિશ્વાસ કરીશ અને એ આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરીશ પણ તમે પણ તે આજ્ઞાને માથે ચડાવો તો સાચું. પરમેશ્વરે મને એવી આજ્ઞા આપી છે કે, ‘ જે શરીરના રૂપરંગ જોઈ

આ મેનાપતિ મોહન થઈ જાયો છે, પોતાનું કંઈજ જુદું કંઈક છે અને પદમતિ થઈ માટે ન-પદ થઈ કંઈક છે, તે કમોડનું જ મમત્તુ તું જોઈ રે.' આ જ પ્રમાણે પદમેશ્વરે નમાર માટે એવી આજ્ઞા આપી છે કે, 'તું જે શરીર ઉપર મુગ્ધ થઈ રહે છે તે કમોડ, અપરિવર છે, અશુભિનો અંકાર છે, કૃત્રિમ છે, નાશવંત છે માટે એવા નખર કરીએ મોહ જોડી રે.' કારણકે શરીર ઉપર મોહ કરવાથી અને આત્માનું જ્ઞાન જુધી જવાથી નરકની કોર વાનના સ્વરૂપ થઈ છે."

ધારિણી પોતાની વાન પૂરી કરે તે પહેલાં જ મેનાપતિ ટોપથી લાલચોળ થઈ ગયા અને કહેવા લાગ્યો કે, "દે! હજી તો! મુખ્યત્વી! તે' મારો આટલો નધો સમય ગુમાવ્યો અને હવે મને ઈશ્વરની આજ્ઞા સંજગાવી રહી છે! જિ આજ્ઞા આપવાર ઈશ્વર વળી ટોપુ છે! કંઈ રહે છે! જો એ ઈશ્વરનું આસ્તિત્વ દોષ લો નેને તારી રક્ષા માટે જોવાવતી કેમ નથી! અને તે પોને જ આવી મને આજ્ઞા આ માટે આપતો નથી! તું આનું બધું જગતપટ જોડી રે, ઈશ્વરને જુલી જા અને મને જ ઈશ્વર માની મારે વચ થઈ જા."

મેનાપતિની વાનના ઉત્તરમાં ધારિણીએ કહ્યું કે, "ભાઈ! મોહને વચ થઈ ઈશ્વરને જુલી જવું અને નાસ્તિક બની જવું એ સ્વાભાવિક છે પણ તમે મોહને વચ થએલા છો, હું કંઈ મોહને વચ થએલી નથી એટલે મારા માટે તો ઈશ્વરની આજ્ઞા શિરોધારી કરવી એ જ માફું કંઈજ છે. તમે, મોહને વચ થઈને જ ઈશ્વરને જોવાવવાનું મને કહી રહ્યા છો પણ તે કંઈ નથી કે તેમને જોવાનું! તે જથી જગતએ વ્યાપ્ત છે, અનંત સક્તિમાન જ અને જ્ઞાનગમ્ય છે; પણ તમે તેને ઇન્દ્રિયો દ્વારા જોવા આહો છો! તે પણ તે જ મોહનો પ્રતાપ છે, જેને વચ થઈ તમે ઈશ્વરના અસ્તિત્વનો જ ઇનકાર કરી રહ્યા છો! પણ જો પરમાત્માનું અસ્તિત્વ ન હોત, અને તેમની ઈશ્વરીય સક્તિ મારામાં ન હોત તો તમે આટલા કોર વચનો સંજગાવી રહ્યા છો છતાં

હું પ્રસન્ન કેમ રહી શકું છું ! મને ક્રોધ કેમ ન આવ્યો ? અને મને દુઃખ તથા લયનો અનુભવ પણ કેમ ન થયો ? એ બધી શક્તિ એ જ ઈશ્વરનો પ્રતાપ છે, પણ જ્યારે મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે ઈશ્વરની શક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેમ તે શક્તિનો પરિચય પણ થતો નથી. ”

સેનાપતિ ધારિણીની વાતો સાંભળી બહુ જ ક્રોધિત થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, “ બસ ! બસ ! તારો ઉપદેશ તારો જ પાસે રાખ, મારે તારા ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી ! મને હવે ખાતરી થઈ ગઈ છે કે, તું પ્રસન્નતાથી મારી વાત માનીશ નહિ. હવે જોઈ લે કે હું મારી વાત હમણાં તારો પાસે મનાવું છું ! ” એમ કહી સેનાપતિ ધારિણી તરફ ધસી આવ્યો. બૂખ્યા કૂતરાની માફક પોતાની તરફ ધસી આવતા સેનાપતિને જોઈ ધારિણી કહેવા લાગી કે, “ મારી વાત ન માનવામાં કેવળ તમારો જ દોષ નથી, પણ મારા આ શરીરનો પણ દોષ છે. હે ! પ્રભો ! જે શરીરનું રૂપ જોઈ આ મારો બાઈ વિવેકહીન અને કામાંધ બની ગયો છે, એ શરીરનો હું ત્યાગ કરું છું અને અન્તમાં આ મારા બાઈને સદૃશ્યદ્ધિ મળે અને તેનું કલ્યાણ થાય એવી તારી પાસે પ્રાર્થના કરું છું. ”

આ પ્રમાણે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી સેનાપતિ તેના શરીર ઉપર ધસારો કરે તે પહેલાં જ ધારિણીએ પોતાની જીભ ખેંચી કાઢી. જીભ ખેંચતાં જ ધારિણીના મુખમાંથી રક્તની ધારા વહેવા લાગી. અને તેના શરીરમાંથી પ્રાણ નીકળી ગયો. તેનું નિષ્પ્રાણ શરીર પૃથ્વી ઉપર ઢળી પડ્યું. આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના બલિદાન દ્વારા પોતાના સ્ત્રીત્વની રક્ષા કરી વસુમતિને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો તેને આદર્શમય કરી બતાવી આપ્યો તથા વસુમતિનો જે કાંટાળો માર્ગ હતો તે પણ સાફ કરી દીધો અને સાથે સાથે જે સેનાપતિ કામાંધ થઈ તેનું કહેવું માનતો ન હતો તેને પણ બલિદાન દ્વારા અમોઘ ઉપદેશ આપી, સુધારના માર્ગે ચડાવ્યો.

: પ્રસરણ :

[૯]

હૃદયપલટો

રાજે દોભાષે કાળાં,
ખંડ ખંડના વડે લાળાં,
નિષે-મુક્તિનાં દોરે બદાળાં,
મારો પ્રાણ ધમાસ !
એ પ્રસરે સ્વાર્ણભૂષણ !

—કનેદરશિખ

મૃત્યુધ્વના હૃદય ઉપર કાઈ ધટના કે દશ્યનો, કાઈ કાઈ વાર
એવો પ્રભાવ પડે છે કે તેના જીવનમાં એકદમ પરિવર્તન થઈ
જાય છે. તે એટલે સુધી કે રાત્રીમાં વૈરાગ્ય, વિરક્તમાં રાગ, ક્રોધીમાં
ક્ષમા, ક્ષમાથીયે ક્રોધ, દિવસમાંથી રાત્રી, રાત્રીમાંથી દિવસ,
ચોરમાંથી સાદુઠાર, સાદુઠારમાંથી ચોર, દુરાચારીમાંથી સદાચારી અને
સદાચારીમાંથી દુરાચારી સુધી જતી જાય છે. કાઈ કાઈ ધટના અને
દશ્યનો એવો અસાધારણ પ્રભાવ પડે છે કે તેથી પ્રભાવિત બહુતના

જીવનમાં પણ અસાધારણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. જેમના જીવનમાં પરિવર્તન કરવા માટે દમ્ભરો પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હોય, અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હોય છતાં પણ જેના જીવનમાં જરા પણ પરિવર્તન થયું ન હોય તે બાકિના જીવનમાં કોઈ સામાન્ય ઘટનાથી પણ પરિવર્તન થઈ જાય છે. આવા જીવન-પરિવર્તન થયાના અનેક ઉદાહરણો સાંભળવામાં આવે છે,—મહારાજ દિરંગગર્ભમાં વૈરાગ્યનું ચિહ્ન પણ ન હતું પણ કેવળ એક સફેદ વાળના દેખવાના નિમિત્તથી તેમને સંસાર પ્રતિ વૈરાગ્ય ભાવ પેદા થયો. નમીરાજ રાજર્ષિને પણ પહેલાં વૈરાગ્ય ન હતો પણ સ્ત્રીઓની ખંગડીના અવાજ માત્રથી—રજુકાર સાંભળતાં જ સંસાર પ્રતિ ઉદાસીનતા પેદા થઈ અને વિરક્ત થયા. ચન્ડકૌશિક સર્વ પૂર્વભવમાં ધણો જ ક્ષમાશીલ હતો પણ શિષ્યના દુર્વ્યવહારની ઘટનાએ તેને મહા ક્રોધી બનાવી મૂક્યો અને સર્પના ભવમાં તે મહાક્રોધી હતો પરંતુ ભગવાન મહાવીરને કરડવાની ઘટનાએ તેને પાછો અત્યંત ક્ષમાશીલ બનાવી દીધો. આવાં જીવન-પરિવર્તનનાં અનેક ઉદાહરણો મળી આવે છે કે જે કેવળ શાસ્ત્રોચ જ નહિ પણ ઐતિહાસિક ઉદાહરણો પણ છે કે જે જીવનપરિવર્તનની વાતને પુષ્ટ કરતાં હોય. મહારાજ અશોકમાં, પહેલાં દયાળુતા અને અહિંસા ન હતી કે જે તૈલંગ દેશના યુદ્ધમાં બીષણ રક્તપાત બોધને તેમના જીવનમાં અહિંસા ઉદ્ભવી. શીખોમાં પણ પહેલાં એવી વીરતા ન હતી કે જે મુસલમાનોના અત્યાચારની ઘટનાથી તેમના જીવનમાં વીરતાનું જોમ પ્રગટ્યું. આ જ પ્રમાણે પંડિત મોતીલાલજી નેહરુમાં પહેલાં એવો દેશપ્રેમ અને એવી સાદાઈ ન હતી કે જે તેમના જીવનમાં ૧૯૨૧ના અસહયોગ આંદોલનની ઘટનાથી દેશપ્રેમ અને સાદાઈનાં ગુણો પેદા થયાં હતાં. આ પ્રમાણે ઘટનાઓથી જીવનપરિવર્તન થયાંનાં અનેક ઉદાહરણો મળી શકે છે. શતાતીક મહારાજના સેનાપતિના જીવનમાં ધારિણીના બલિદાનની ઘટનાથી જે પરિવર્તન થયું તે પણ જીવનપરિવર્તનનું એક જવલંત ઉદાહરણ છે.

સેનાપતિએ આ સેનાપતિ કેટલો જાણે હું અને દુરાચારી દોષ
 કે અનુચિતો વધ કરવો, બીજાની અંધારી હાંટી. પરંતુ દરજ્જા
 કરતું અને તેના અંગતનો નાશ કરવો એ એને મન સામાન્ય રાખ
 હતું એ આપણે ધારિણીના અભિમાનના પ્રદર્શનમાં એક જગ્યા. આવા
 પાતળ-હાથી સાંપરી પુરુષ ઉપર ધારિણીના મૌખિક ઉપદેશનો પ્રમાણ
 ન પડે એ સ્વાભાવિક છે. તે સેનાપતિ ધારિણીને પોતાની પત્ની
 બનાવવા આદેશ દોષ અને ધારિણી મારી પત્ની થશે તો આ તેની
 પુત્રી પણ મારા કબજામાં આવી જશે. અને એ પદેલાં આ કોઈકને
 અપનાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તો તેની મા તેનો વિરોધ કરશે અને
 મને સહનતા નહિ મળે એમ તેનું માનવું હતું. જ્યારે એક આ મારા
 વચમાં આવી જશે. ત્યારે આ બીજાને વચ કરતાં કોઈ પ્રકારની બાધા
 નહિ આવે. હું તેને સરલતાપૂર્વક વચ કરી ચક્રાસ એ કુટ્ટ વિચારથી
 તે ધારિણીના ઉપદેશની ઉપેક્ષા કરી તેનું સંસ્કૃત હાંટવા તેવાર
 થયો હતો અને એ તેના આ પ્રયત્નમાં સહનતા મળતી તો વસુમતિને
 વચ કરવામાં તેને જરા પણ મુશ્કેલી આવત નહિ, પણ તેના પ્રયત્ન
 ધારિણીને વચ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો અને પરિણામે ધારિણીના
 અભિમાને તેના જીવનમાં નવું જ ચેતન આવ્યું.

સેનાપતિ ધારિણીને પકડવા માટે આમજ વધ્યો હતો પણ જ્યારે
 તેણે ધારિણીને જીમ એવી કાઢતી જોઈ ત્યારે તે આમજ વધી ન
 શક્યો અને ત્યાં જ રાડ પાડી ધારિણીને કંઈ પણ ખરું કે. "અરે !
 મર નહિ ! મર નહિ ! હું તારી ઉપર જલાતકાર કરીશ નહિ." પણ
 ધારિણીના મુખમાંથી જીમ અને સેનાપતિના મુખમાંથી શબ્દ બંને
 એક સાથે જ નીકળ્યા એટલે તેની રાડ નામની ગઈ.

ધારિણીના મુખમાંથી રક્તની ધારા વહેતી અને તેના મૃત
 દરીરને પૃથ્વી ઉપર દગી પડતું જોઈ, સેનાપતિનું હૃદય ધ્રુજી ઊઠ્યું,
 તેની અંધારી સામે અંધાર જવાઈ ગયો. ધારિણીની હત્યા
 કરવામાં એવો કારણભૂત થયો છે એમ સમજી તે કિંકર્તવ્યમૂલક

કર્તા થયો, અને ત્યાં વિજેતા થઈ ગયો. અને ત્યાંથી ત્યાજ્ય ત્યાજ કરી ન શક્યો, એમ કહ્યો, પણ હાં ન શક્યો.

મેરો દુઃખ વિષય એવો સમુદ્ધિ આ, અને કુલુકાલ મેરો પરી દર્શી. માનવો, દુઃખ વિષય કરતાં જેને સમુદ્ધિ દિવાર ન પાડી પણ મનમાં એમ વિચારતા પાડી છે, તે દેવ માતા । અને પાન છે તે મને જે શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાને આજે અનિવાર્ય કરી પાડ્યો અને પાંચને મારે પેલી રીતે દુઃખને અને મરતું ને પાન મને પ્રત્યક્ષ બતાવી રીતપાત્ર છે । માતા । ને મને પાંચને મારે કુલુકાલ માનવી જે આજે શિક્ષા આપી છે તે દેવ માતા । આજે મને આવી વિષટ પરિસ્થિતિમાં પણ દુઃખ, શોક અને ત્યાગે દેવ માતા । કહી શું એ પણ તારી જ શિક્ષાનો પ્રતાપ છે, પેનાની મારો વિચાર મના, પેનાની માતાનાં શત્રુનું જીવણ દમ્બ મેનાં અને પેનાને અરક્ષિત અને આપત્તિમાં પડેલી મેનાં મને કુલુકાલ નથા કાન પેના મારાં મેનાં કરતાં પણ તારી શિક્ષાથી દેવ દુઃખ, શોક અને ત્યાગી રહિત બની ગઈ છે । માતા । ને પ્રાણનાશના અમો પળ પેનાં ઘાતનું નહિ, જોઈ ક્યો નહિ, શોક અને રુદન પળ ક્યું નહિ, તો પાડી તારો બનાવેલો મારો ઘોરી, વિષદીન મારો દેવ શા મારે જલજીવે માતા । ને મને જે શિક્ષા આપી છે તે આજા વિષટ સમયે જ શાસનેની રાજતા મારે આપી છે. મારી માતાએ સતીત્વનો રક્ષા મારે વિષટ સમયે શું કરતું જોઈએ તે મારો મને બતાવ્યો છે. આ રીતે વિચાર કરતાં મારી માતા મને અરક્ષિત નહિ પણ સુરક્ષિત અવસ્થામાં મૂકી ગઈ છે. ત્યારે માતાએ પ્રાણત્યાગ કરતાં પણ રુદન ક્યું નહિ તો પડી દેવ શા મારે ધર્મનો ત્યાગ કરું ? શા મારે દુઃખી થાઉં ? માતાના વિચાર મારે દુઃખ-શોક કરવાની આવશ્યકતા નથી તેમ પોતાનું ભવિષ્યમાં શું થશે એ મારે જાણ પામી દુઃખ-શોક કરવાની પણ જરૂર નથી. મારે તો દેવે મારા ધર્મની રક્ષા કેમ થઈ શકે એ જ વિચારવાનું છે. ત્યારે આ સેનાપતિ મારી માતાના પ્રભાવશાળી ઉપદેશથી પણ

સમજ્યો નહિ તો પછી મારી વાતથી કેમ સમજી શકે ? મારી માતાએ એ સેનાપતિનો ઇચ્છા પાર પાડી નહિ અને પોતાના જીવનનું અલિધાન આપી દીધું એટલે આ સેનાપતિ વધારે કુદ્ધ થઈ મને મનાવવા માટે પ્રયત્ન કરશે ! આવી અવસ્થામાં મારા ધર્મની રક્ષા માટે મારે વધારે સાવચેત થવું જોઈએ ! પણ આ વિશે હું વધારે વિચાર શા માટે કરું ? ધર્મ રક્ષાનો ને માગે મારી માતાએ જતાઓ છે તે જ મારે શા માટે ન જાણે ? અને આ સેનાપતિને કાંઈ કહેવાનો, સાંભળવાનો કે પ્રયત્ન કરવાનો અવસર જ શા માટે આપ્યું ? ”

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી વસુમતિ સેનાપતિને કહેવા લાગી કે, “ વીર ! હું પણ મારી માતા ને મારે અર્થ તે જ મારે જાણે છે. ” જેથી તમારે મારા માટે કાંઈ પ્રકારનું કષ્ટ સહન જ કરવું ન પડે. ” એમ કહી વસુમતિ પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થઈ !

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિ કે જે ધારિણીના વિશે કુતૂહલ અને પશ્ચાત્તાપ કરી રહ્યો હતો તે એકદમ તે વાતને ખૂબી મયો અને વિચારવા લાગ્યો કે, “ હજી તો એક દત્તાનું પાપ મારા માથે પડેલું છે, ત્યાં વળી આ બીજી પણ મારા કારણે પ્રાણત્યાગ કરી રહી છે ! હું આ એક દત્તાના પાપનો દંડ કેણું જાણે કેટલો વખત ભોગવીશ ત્યાં આ બીજા પાપનો દંડ કેવી રીતે સહી શકીશ ! ” આ પ્રમાણે વિચાર કરતો સેનાપતિ દોડીને પ્રાણત્યાગ કરવા માટે તૈયાર થયેલી વસુમતિ પાસે ગયાં અને આંખમાં આંસુ લાવી કહેવા લાગ્યો કે, “ પ્રુત્તી ! મને સમા કર ! મને વધારે પાપી બનાવ નહિ. હું અધમાધમ અને નીચથી પણ નીચ છું. મેં જે ધોર પાપકર્મો કર્યા છે, તેનું ખરાબ ફળ મને ભોગવવા દે. મારી ઉપર વધારે પાપનો ભોળો મૂક નહિ ! તારી માતા વાસ્તવમાં મદાન સતી હતી. તેણે મારા પાપપૂર્ણ વિચારોને બદલાવવા માટે અચાક પ્રયત્નો કર્યા, અને અનેક પ્રકારે ઉપદેશ આપ્યો.

પણ મોહ નિદ્રામાં લાન ભૂલેલા મારા જેના કામાંધ પર તેના સદુપદેશની અસર જરા પણ પડી નહિ. અન્તે તેણે પ્રાણત્યાગ કરી સતીત્વની રક્ષા કરી અને મને અનંત નરકની વેદના સહેવા માટે અહીં રહેવા દીધો. મને હવે દુઃખ અને પશ્ચાત્તાપને કારણે ક્યાંય શાન્તિ મળતી નથી. એ સતીની હત્યાનો અપરાધી હું જ છું. મેં જ એ ધોરતમ પાપ કર્યું છે. મને એ એક જ મહાપાપની અગ્નિમાં બળવા દે. તું મરીને એ પાપાગ્નિમાં આહુતિ હોમ નહિ? તું એમ વિચારતી હશે કે આ દુષ્ટે મારી માતા સાથે જેવો દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો તેવો દુર્વ્યવહાર મારી સાથે પણ કરશે અને એ લયે તું પ્રાણત્યાગ કરવા તત્પર થઈ હશે, પણ વહાલી પુત્રી! તું એ લયને હવે છોડી દે. હું પહેલાં તને અવશ્ય પાપદષ્ટિએ જોતો હતો પણ હવે હું તને મારી પુત્રી માનું છું. પુત્રી જ નહિ પણ તને માતાની દષ્ટિએ પણ જોઉં છું. હું હવે કોઈ દિવસ પણ તને પાપદષ્ટિએ જોઈશ નહિ. હે પુત્રી! હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું અને સૂર્ય, ચન્દ્ર તથા પૃથ્વીની સાક્ષીએ સોગંદ ખાઉં છું કે, હું તારી સાથે કોઈ પણ પ્રકારનો દુર્વ્યવહાર કરીશ નહિ. તેમ તને પાપ-દષ્ટિએ જોઈશ પણ નહિ. તારી માતાએ મારી દષ્ટિ અને મારા હૃદયનું પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે. હવે મારી દષ્ટિમાં તે પાપ નથી તેમ તે કામવિકાર પણ નથી. અત્યારે હું જે પ્રતિજ્ઞા કરી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી કરી રહ્યો છું. હું હવે તને કોઈ પણ દિવસ અગામ્ય દષ્ટિએ જોઈશ નહિ. એટલા માટે તું મહેરબાની કરી પ્રાણત્યાગનો વિચાર છોડી દે. તારી માતા મને જે ઈશ્વરીય શક્તિનું લાન કરાવી રહી હતી. તે ઈશ્વરીય શક્તિનું લાન હવે મને પ્રગટ્યું છે. તે વખતે તો મારી દષ્ટિ આગળ કામવિકારનો પડો પડેલો હતો, જેથી હું એ ઈશ્વરીય શક્તિને જોઈ શકતો ન હતો. હવે જેમ જેમ એ કામવિકારનો પડો દૂર દૂર ખસતો ગયો તેમ તેમ મને ઈશ્વરીય શક્તિનું લાન થતું ગયું અને મને સમજવા લાગ્યું કે ધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણત્યાગ કરવા જેટલું

સાદસ પ્રગટવું એ ઈશ્વરીય કક્તિ છે. હું એ ઈશ્વરીય કક્તિનો મદિમા દવે સમજી ચક્રબોલું. માટે હું ! પુત્રી ! તું મારાથી જરા પણ ડર નહિ. હું તારી રક્ષા કરીશ. તારી સામે અરાજ દષ્ટિએ નેઈશ નહિ. હું જે દલી રહ્યો છું તે સાચા હૃદયથી દલી ગ્યો છું. માટે મારું કહેવું માની તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે. આમ છતાં મારું કહેવું ન માની જો તું પ્રાણત્યાગ કરી હઈશ તો મારા હૃદયને બહુ જ આઘાત અને સંતાપ પહોંચશે. અને મારા જીવનને સુધારવા માટે પણ કેઈ રહેશે નહિ. તું હઈશ તો મને મારાં પાપ કર્મો માટે બિહાર અને ઉપાશંભ આપી મારા જીવનસંતાપને ઓછું કરશે. તું મને મને તેટલા કાલા કપકા આપીશ તો પણ હું તેને પ્રસન્નતા પૂર્વક સાંભળશ અને મારાં પાપકર્મોને ઓછાં કરવા માટે તું મને ઉપાશંભ આપી રહી છે, તેમ માની તારો ઉપકાર માનીશ. માટે હું ! પુત્રી ! મારા જીવનસુધાર માટે પણ તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે અને મારા કહેવા ઉપર તું વિશ્વાસ રાખ. કદાચિત તને મારા હૃદય ઉપર વિશ્વાસ ન પણ આવે તો હોય તો પણ જ્યાં સુધી મારા દાષે વિશ્વાસનો ભંગ થાય એવું કૃત્ય ન થાય ત્યાંસુધી તો પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર એક બાજુ મૂકી દે. જ્યારે હું વિશ્વાસનો ભંગ કરું ત્યારે ભલે તું પ્રાણત્યાગ કરજે. પ્રાણત્યાગ કરવાનો અધિકાર તારી પાસે સુરક્ષિત જ છે. એટલે જ્યારે મારાથી વિશ્વાસનો ભંગ થાય એવું કૃત્ય થાય ત્યારે તું પ્રાણત્યાગ કરી શકે છે. પણ તારા પ્રાણત્યાગથી મારા જેવા પાપીના પાપોનો અન્ત આવશે નહિ; માટે મારા જીવનનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પણ તું પ્રાણત્યાગ કરવાનો વિચાર છોડી દે.”

આટલું દલી સેનાપતિ વસુમતિના પગે પડી ગયો અને હૃદય-હાટ રાવા લાગ્યે. સેનાપતિને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતો નેઈ વસુ-મતિનું હૃદય કરુણાથી પીગળી ગયું. તેને તે વખતે સ્પષ્ટ જણાયું કે માતાએ પોતાની શિષ્યાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી આ સેનાપતિનો જીવન-

સુખાર કરી નહિયો, માતાના અધિકારે સેનાપતિને હારનું પરિવર્તન કરી નાંખ્યું અને આ જ દુઃખે એના પિતાને મરણ થયું. આથી એમ લાગ્યું હતો તે જ આને વિનાની પ્રાણી પ્રાણી અને જીવો છે. તેનું મહિન દર્શન આને નિર્મલ અને પરિવર્તનની માર્ગ છે. અને તેથી જ તે આને હૃદયપૂર્વક પાપનો પશુનામ કરી રહ્યો છે. આનો અવરથામાં મારે પ્રાણીના કરતાં કરતાં મેં મોંઘન આપતાની આવશ્યકતા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વસુમતિને સેનાપતિને કહ્યું કે, "પિતાહ! તમે જરા પશુ અમારો નહિ! જો મતાનું દર્શન તે થઈ ગયું. દશે ને વિશે રૂદ્ધ કરનું જે વિચાર કરેલા ત્યાં છે. મારી માતાએ પોતાના પ્રાણનો શું ત્યાગ કરે માનો કે મને આપના જોખામાં મૂકી આપને મારા ધર્મપિતા પત્તારી દીધા. જો માતાએ પ્રાણત્યાગ ન કર્યો હોત તો તો તમે મને પુત્રો ન ગણત અને આપના જીવનનો સુખાર પશુ ન માન. માતાના પ્રાણત્યાગથી—અસિદ્ધિ હાનથી જ તમે મારા પિતા ગણ્યા હો. અને હું આપની મર્મપુત્રી બની છું. દશે આપ ગર્ભ ગૂંજરી વાતને શૂદ્ધી જાણો અને માતાના શરીરની અન્ત્યેષ્ટિ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. "

વસુમતિની વાત સાંભળી સેનાપતિને સાનંદ આશ્વર્સ થયું. તેને એમ લાગ્યું કે આ છોકરી તો એની માતા કરતાં આગળ વેગેલી છે. એની માતાએ મેં અપશબ્દ તથા કઠોર શબ્દ કહ્યા હતાં છતાં મારી ઉપર ક્રોધ ન કર્યો તેમ પ્રાણત્યાગ કરતી વખતે પણ મને કોઈ અપશબ્દ કે દુરાશીપદ્ય વચન કહ્યાં નહિ. એની માતાએ જેની ક્ષમા બતાવી તેવી ક્ષમા તેની પુત્રી પણ બતાવી રહી છે અને તેની માતાની હત્યા કરાવનાર મને અપશબ્દ ન કહેતાં કે ઉપાક્રંભ ન દેતાં મને આશ્વાસન આપી રહી છે અને ગર્ભ ગૂંજરી વાતને શૂદ્ધી જઈ જીવનસુધાર કરવાની પ્રેરણા આપી રહી છે. ધન્ય છે તેને અને તેની માતાને તથા તેના પિતાને !

મતિ તેનો હાથ પકડી સમજવવા લાગી કે, “ પિતાજી ! તમે આ શું કરી રહ્યા છો ? જે કામ કરતાં મને આપે રોકી હતી તે જ કામ તમે પોતે કેમ કરી રહ્યા છો ? આ પ્રમાણે ગિતામાં બળી જવાથી શું વળવાનું છે ? અગ્નિમાં પડી જઈ મરી જવું એ બાલ-મરણ છે જે અનન્ત સંસારને વધારનારું છે. તમે પાપથી ગભરાઈને અગ્નિમાં બળી મરી જવા ચાહો છો, પણ આ પ્રમાણે બળી મરી જવાથી પાપ કાંઈ ઓછું થતું નથી. ઊલટું એથી તો પાપ વધવા પામે છે. માતાએ તો પોતાના શરીરનો ત્યાગ કરી આપને સુધાર્યા છે અને હવે સુધરીને તમે નિષ્કારણ અગ્નિમાં બળી મરો એ શું ઠીક કહેવાય ? પહેલી વાત તો એ છે કે, હવે તમારામાં પાપ રહ્યું જ નથી. પશ્ચાત્તાપને લીધે પાપનો નાશ થઈ ગયો છે. આમ છતાં તમારામાં પાપ રહેલું છે એમ તમે માનો છો તો તે પાપ કાંઈ આમ અગ્નિમાં બળી મરવાથી દૂર થવાનું નથી. એ પાપને દૂર કરવાનો ઉપાય તો સદાચારપૂર્વક દીન દુઃખીઓની સેવા કરવી અને પહેલાંનાં પાપનો પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો એ જ છે. માટે તમે આત્મહત્યા કરવાનો કાયરતાપૂર્ણ વિચાર છોડી દો. આ સિવાય તમે મને પુત્રી તુલ્ય ગણો છો અને હું તમને ધર્મપિતા માનું છું તો મારી રક્ષાનો ભાર તમારી ઉપર જ છે. જે તમે બળી મરી જશો તો પછી મારું રક્ષણ અને મારું પાલન કોણ કરશે ? એટલા માટે તમારે પ્રાણત્યાગ કરવો એ કોઈ પણ દૃષ્ટિએ યોગ્ય નથી.”

વસુમતિએ આ પ્રમાણે સેનાપતિને સમજાવ્યો, ધીરજ આપી અને મરતાં બચાવ્યો. વસુમાતના ઉપદેશથી સેનાપતિ સમજ્યો અને વસુમતિને રથમાં બેસાડી કૌશાંબી તરફ રથને હાંક્યો. માર્ગમાં વસુમતિ સદુપદેશ આપી તેનો સંતાપ દૂર કરતી હતી. તેણે સેનાપતિને એ પણ કહ્યું કે, “ તમે મારી માતાના મૃત્યુના સમાચાર અને મારો પરિચય કોઈને આપશો નહિ. કારણકે તેમ કરવાથી અનિષ્ટ અને અકલ્યાણ થવાની સંભાવના છે. માટે તમે એ વાતને તમારા

હૃદયમાં ખૂબ પ્રેમ રાખ્યો. કોઈને મૃત્યુના સમાચાર કે મારો પરિચય આપ્યો નહિ. જાણે કોઈ મૃત્યુ એવી બની જ નથી, તેમ મને તમે જાણતા જ નથી એમ તમે માનજો. હું પણ અનિમિત્ત સમય સુધી કોઈને એ જ્ઞાન તરીકે નહિ તેમ મારો પરિચય પણ કોઈને આપીશ નહિ. "

સેનાપતિને આ પ્રમાણે વસ્તુમતિએ માર્ગમાં ખૂબ સમજાવ્યો. સેનાપતિએ એ વાત ડાહ્યા કરી. રથ કૌશલ્યમાં પોતાને ધેર પહોંચ્યો અને વસ્તુમતિ સેનાપતિને ધેર ઊતરી. સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી. તે મનમાં એમ વિચારતી હતી કે ચપોની લૂંટ કરી અહીંના સૈનિકો પાછું દ્રવ્ય ઉપાડી લાવ્યા છે તો મારા પતિ તો સેનાપતિ છે એટલે તો તે પાછું દ્રવ્ય ઉપાડી લાવશે. આ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રી સેનાપતિની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી એટલામાં તો સેનાપતિ રથને લઈ ત્યાં આવી પહોંચ્યો. પોતાના પતિને આવના જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ખૂબ પ્રસન્ન થઈ. થોડી વારમાં રથમાંથી વિપુલ દ્રવ્ય મારા ધરમાં લાવવામાં આવ્યો એવી તે આશા રાખી બેઠી હતી પણ રથમાંથી કેવળ એક મુંદર દ્રવ્ય નીચે ઊતરી ધરમાં ગઈ અને ખાલી રથ રથસાળામાં લઈ જવામાં આવ્યો ત્યારે તેની આશા નિરાશામાં ફરી ગઈ. વસ્તુમતિને જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રીને આશ્ચર્ય થયું અને સાથે સાથે સંદેહ પણ થયો. વસ્તુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય જોઈ આ તો કોઈ દેવ-કન્યા છે કે મનુષ્ય-કન્યા એવો તે વિચાર કરવા લાગી, અને સાથે સાથે એવી ટંક પણ ઉડાવી કે આ કન્યા મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂંટવા અને મારા પતિના હૃદય ઉપર અધિકાર જમાવવા તો બહોળાં આવી નથીને!

સેનાપતિની સ્ત્રી, આ પ્રમાણે વિચાર કરી રહી હતી, એટલામાં તો વસ્તુમતિ તેની પાસે આવી પડે પડી અને પ્રણામ કર્યા. પ્રણામનો ઉચિત ઉત્તર આપી સેનાપતિની સ્ત્રીએ વસ્તુમતિને પૂછ્યું

કે, “તમે કોની પુત્રી છો । અને અહીં શા માટે આવ્યા છો ?” આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં વસુમતિએ કહ્યું કે, “માતા । હું તમારી જ પુત્રી છું. અને આ ઘર મારું છે. હું તમારી સેવા કરવા અહીં આવી છું.”

વસુમતિ અને સેનાપતિની સ્ત્રીની વચ્ચે વાતચીત થઈ રહી હતી ત્યાં તો સેનાપતિ પણ ત્યાં આવ્યો. અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, “જો, આપણને કાંઈ સંતાન નથી એટલે હું આ કન્યાને લાવ્યો છું. તેને પોતાની જ પુત્રી માનીને તેનું પાલન-પોષણ કરજો અને તેને કાંઈ પ્રકારનું કષ્ટ ન થાય તેનું ધ્યાન રાખજો. આ કન્યાનું તો દુર્ભાગ્ય જ છે કે તેને આપણી પુત્રી થઈને જીવન વ્યતીત કરવું પડે. પણ આપણું તો એ સદ્ભાગ્ય જ છે કે આપણને આવી સુંદર કન્યા મળી છે. આપણે ત્યાં આવી સુંદર કન્યા જન્મધારણ કરે એવું આપણું ભાગ્ય નથી, તોપણ કાંઈ પૂર્વના પુણ્યના પ્રભાવે આપણને આવી સુંદર કન્યા મળી આવી છે તો એના પાલન-પોષણ તથા ખાનપાન વિષે ખાસ ધ્યાન રાખજો.”

આટલું કહી સેનાપતિ ચૂપ રહ્યો. સેનાપતિની સ્ત્રીએ ભયને કારણે સેનાપતિને એમ જ કહ્યું કે, “હું આપની આજ્ઞાનુસાર તેનું ધ્યાન રાખીશ અને તેનું પાલન-પોષણ આપણી કન્યાની માફક જ કરીશ.” પણ તેના હૃદયમાં એ સંદેહ તો ધર ધાલી બેઠો હતો કે, આ સુંદરી છે અને નવયુવતી છે તો એની પાછળ જરૂર કાંઈ ભેદ રહેલો હોવો જોઈએ. જો કે મારા પતિ એને પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ મને પતિના આ કથનમાં વિશ્વાસ બેસતો નથી. મારું હૃદય તો એ જ કહે છે કે આ મારી શોક્ય બની મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂંટવા માટે જ આવી છે । ગમે તે હો, પરંતુ મારા પતિ અત્યારે યુદ્ધમાંથી આવે છે, હજી તેમની આંખો લાલ છે એટલે અત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવામાં જ કહ્યાણ છે. છતાં મારે તેમના પ્રતિ સતર્ક અને સાવધાન તો રહેવું જોઈએ । સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રતિ સંદેહ પેદા થયો હતો પણ

: પ્રકરણ :

[૧૦]

અગ્નિ-પરીક્ષા

મહા હેઠ મારે
મહાસિદ્ધિ મારે અડગ દિલથી અંત મયરું;
અહીંને સંયોગો જગ સકળને શોધી વળરું;
અખૂટ ભલે લક્ષ્ય રળરું.

— દશાળ પદમાર :

આપતિ-વિપત્તિ એ ઘેરની કસોટી છે. ધીર-વીર પુરુષની વિપત્તિના સમયે જ પરીક્ષા થાય છે. જે વિપત્તિના સમયે જરા પણ ગભરાતો નથી, હાથવોમ કરતો નથી પણ દઢ રહે તે જ સાચો ધીર છે. સંપત્તિના સમયે તો બધાય ધીર રહે છે, પણ વિપત્તિના સમયે પણ નિશ્ચલ રહેવું, પોતાના જ્યેષ્ઠથી મ્યુત ન થવું અને વિપત્તિને પણ ગણકારવી નહિ એમાં જ ધીર પુરુષની સાચી ધીરતા રહેલી છે. કવિ દુલસીદાસજીએ પણ ઠીક જ કહ્યું છે કે:—

ધીરજ ધર્મ મિત્ર જઇ મારી આપણિ જાલ પરચિયે
 ચારો, અર્થાત—ધૈર્ય, ધર્મ, મિત્ર અને જીની આપણના સમયે જ
 સાચી પરીક્ષા થાય છે.

જે ધીર પુરુષ હોય તે જ વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવી શકે
 છે, તે જ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તે જ નિશ્ચિત જ્યેષ્ઠ
 સુધી પહોંચી શકે છે, પણ જેનામાં ધૈર્ય હોતું નથી તે વિપત્તિઓથી
 મજરાઈ જાય છે અને પોતાના જ્યેષ્ઠને પહોંચી શકતો નથી. સંસાર
 રમાં એવું એક પણ કાર્ય નથી કે જેમાં કોઈ પ્રકારની વિધ્નબાધા કે
 વિપત્તિ આવતી ન હોય. એ વિધ્નબાધાઓ ઉપર જે વિજય મેળવે
 છે તે જ પોતાના અર્થને સિદ્ધ કરી શકે છે અને જે વિધ્નબાધાઓથી
 મજરાઈ જાય છે તે કાર્યસિદ્ધિ કરી શકતો નથી. આ પ્રમાણે સાંકેતિક
 કે જનને પ્રકારનાં કાર્યોની સિદ્ધિ કરવા માટે ધૈર્યની અનિવાર્ય
 આવશ્યકતા રહે છે. જે ધૈર્યને પોતાના જીવનમાં સ્થાન આપે છે
 તે જ વીરતાને પામે છે અને સાચો ધીર-વીર બની શકે છે.

વસુમતિ ધણી જ ધૈર્યવતી હતી. એક રાજકન્યાને માટે પિતાનો
 વિશેષ ધવો, માતાનું અકાળે અવસાન થયું, અને પોતાને બીજાના
 ઘરને આશ્રય લઈ કોઈ દિવસ નહિ કરેલાં કામો કરવા પડે એવા
 વિપત્તિના સમયે ધૈર્ય સુભાવતું નહિ, મજરાઈ જતું નહિ અને
 વિપત્તિને પણ સુખ માનતું એ કોઈ સરળ નથી. એ તો
 જે સાચી ધૈર્યવતી હોય તે જ દુઃખને સુખ માની શકે. ધારિણી
 માતાએ વસુમતિને જે ધૈર્યની શિક્ષા આપી હતી તે શિક્ષાના પ્રતાપથી
 જ તે વિપત્તિઓથી મજરાઈ ન હતી અને પોતાના ઉચ્ચ જ્યેષ્ઠને
 જૂઠી મર્મ ન હતી. તે તો વિપત્તિને વિપત્તિ નહિ પણ સંપત્તિ માનતી
 હતી એટલે વસુમતિને મજરાઈ જવાનું પણ કશું કારણ ન હતું.
 ધરમાર, રાજ્ય, દાસદાસી, તથા પિતાનો વિશેષ ધવો, માતાનું મરણ
 થયું અને સેનાપતિને ધેર નહિ કરેલાં કામ કરવાં એ જ્યાં દુઃખને

વસુમતિ દુઃખરૂપ માનતી જ ન હતી પણ એને સુખરૂપ માની પોતે પ્રસન્ન રહેતી હતી. વાસ્તવમાં વિપત્તિને જો વિપત્તિ જ માનવામાં આવે તો ધૈર્ય ટકી શકતું નથી અને ગભરાઈ જવાય છે.

સેનાપતિના ધરને પોતાનું ઘર, સેનાપતિને પિતા તથા તેની પત્નીને માતા માની વસુમતિ ધરનાં બધાં કામો પોતાના હાથે કરવા લાગી. નાના મોટાં દરેક કામો કરવામાં તે આળસ, સંકોચ કે શ્રમને ગણકારતી નહિ. જો કે સેનાપતિને ઘેર નોકર-ચાકર હતા તો પણ તેમની ઉપર આજ્ઞા ચલાવીને પોતે બેસી રહેતી નહિ પણ પોતે પણ કામ કરવા લાગતી. જ્યારે વસુમતિ પોતાના હાથે કામ કરતી તો પછી નોકર-ચાકર નવરા કેમ બેસી શકે ! તેઓ પણ કામ કરવા લાગતા. વસુમતિ પોતાના નોકર-ચાકરની ખાવાપીવા વગેરે વિષે ખાસ કાળજી રાખતી, સુખ-દુઃખમાં તેમને સહાયતા આપતી, તેમનું સન્માન કરતી, અને તેમને હલકી દૃષ્ટિએ ન જોતાં પોતાના આત્મીય જનની માફક ગણતી. આ કારણોને લીધે નોકર-ચાકર પણ વસુમતિથી પ્રસન્ન રહેતા હતા અને આદરની દૃષ્ટિએ જોતા હતા. ધરમાં કામ-કાળથી નિવૃત્ત થતાં વસુમતિ બધાંની સાથે બેસી જતી અને બધાંને ધર્મની વાતો સંભળાવતી. બધાંને ખવડાવ્યા પછી ખાતી અને બધાંને સુવાડ્યા પછી પોતે સૂતી. અને બધાંની પહેલાં વહેલી ઊડી ધરના કામકાજમાં લાગી જતી. આ પ્રમાણે તેણે પોતાના સદ્વ્યવહારથી ધરના બધા લોકોનું હૃદય જીતી લીધું હતું. બધા લોકો તેની પ્રશંસા કરતા અને પ્રત્યેક કાર્યમાં તેની સલાહ પણ પૂછતા.

વસુમતિની વ્યવસ્થાશક્તિ જોઈ સેનાપતિ ધણો પ્રસન્ન થયો. અને મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, “ આ રાજકન્યા અનેક દાસદાસી-ઓથી સેવાયેલી હોવા છતાં મારા ધરમાં કેવું કામ કરી રહી છે ! તેણે મારા ધરને પોતાની વ્યવસ્થાશક્તિદ્વારા કેટલું બધું વ્યવસ્થિત અને સુંદર બનાવી દીધું છે ! તેને પોતાના શરીરની તો કશી ચિંતા જ

નથી. ને ખાવા-પીવાની, ઝોડવા-પહેરવાની તથા મુશ-જમવાની
પણ પગલા હની નથી અને આગ તથા મારી પનીની જાનાવવાની
માફ એવા-અગ્નિ કરે છે. મારી દ્વારા તેની માનનું મનુષ્ય સર્વું છે
તે જાન જાણે ને જુસી જ કર્મ છે. તેને ને વાનનું રમગમ્ દેવ એમ
તેના અવદારથી તો કશું જાણાવું નથી. તેજે અને પવિત્ર જનાની
દીધે છે અને મારા મગને પણ પવિત્ર જનાની દીધું છે. આ વસ્તુ-
મતિના પ્રનાપથી જ મારામાં પદેર્વાના કુર્મુછો પણ રહેવા પામ્યા
નથી. મારી ઉપર તેનો અનદદ ઉપકાર છે અને મારા ધરનું કામદાજ
હરી મારી ઉપર ઉપકારનો વધારે કાર ચાલી રહી છે. મારા મટે
તો આ પુત્રો જ નહિ પણ મારાજ દેવીનાં માફક જીવનદાત્રો છે.
હું એના જાણથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ શકીશ ? ”

આ પ્રમાણે વસુમતિના સદ્અવદારથી સેનાપતિ તથા તેના
ધરના બધાં માણસો પ્રસન્ન રહેનાં પણ કેવળ સેનાપતિની અને
વસુમતિ પ્રતિ સદેહ હોવાથી તે હમેશાં અપ્રસન્ન રહ્યા કરતી. તેના
પતિ કે નોકર-આકરો વસુમતિની પ્રસંસા કરતાં તો તે સદી
હકતી નહિ. અને તે મનમાં જાણ્યા કરતી કે, “ આ બધા લોકો આ
છોકરી જાણુ છે ! ક્યાં જન્મી છે ! કેવી પુત્રી છે ! શું નામ છે !
કા મટે અહીં આવી છે ! વગેરે કશું પૂછવા નથી, કેવળ
એની પ્રસંસા જ કર્યા કરે છે. આ છોકરી પણ આલાક છે. તેણે
પોતાની સાલાકીથી થોડા જ દિવસોમાં ધરનાં બધાં માણસો ઉપર
પોતાનું આધિપત્ય જમાવી દીધું છે ! મારા પતિને પણ તેણે પોતાને
વશ કરી લીધેલ છે અને તેના આંગળાના ઇશારા ઉપર મારા
પતિ નાચના દોષ એમ જણાય છે. જાણે તેનું પોતાનું જ ધર ન
દોષ તેમ તે ધરનું કામ કરે છે અને ધરની જવસ્થા જાળવે છે.
એટલું જ નહિ, ધરની જવસ્થા પાછળ તે પોતાના શરીરનું અને
ખાવાપીવાનું પણ ખ્યાન રાખતી નથી. આ મારું ધર છે તોપણ હું
એટલું કામ કરતી નથી અને આ છોકરી તો ધરની જવસ્થા પાછળ

ગાંડી ચર્મ કામદાન કર્યા કરે છે. એટલે તેના હૃદયમાં અનન્ય મર્મ દુર્ગાવના દોષી જ નોંધાયે. એ આ ધરની રક્ષાગિની બનવા માટે છે અને એટલા જ માટે આ પ્રમાણે ધરની વ્યવસ્થા કરવાની પાલન તે બધું બધી જાય છે. અને મારા પરિ પજુ તેના પ્રતિ પ્રેમ જનારે છે તો જરૂર એની પાછળ કાર્મ જોઈ રહેવો દોષો નોંધાયે ! માટે હવે સાવધાન થવું નોંધાયે અને મારા હૃદયમાંના આનંદની વચ્ચે પડેલા કાંટાને મારે અત્યારથી દૂર ફેંકી દેવો નોંધાયે, નહિ તો આજળ જતાં આ જ કાંટો મને કષ્ટદાયક ચર્મ પડશે. મારા સૌભાગ્ય-સુખને લુંટવા જ આ છોકરી અત્રે આવી છે અને પોતાના હૃદયભારથી બધાને પોતાને વશ કરી રહી છે । । ”

સેનાપતિની સ્ત્રીના હૃદયમાં વસુમતિ તરફ દેવશાવ પેદા થયો હતો અને એટલા માટે તે વસુમતિની ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે મનમાં એમ વિચારતી કે, “ મારા ધરમાં તો સૌ એને જ પૂછે છે. મારા તો કાર્મ ભાવ પણ પૂછતું નથી. જાણે તે જ ધરની માલિક બની ગઈ ન હોય તેમ તે રહે છે. માટે સૌથી પહેલાં તો એનું જૈરવ જાણું કરવું નોંધાયે અને પછી ગમે તેઉપાયે તેને ધરની બહાર કાઢી નોંધાયે. જ્યારે આ બધા ધરમાંથી બહાર નીકળશે ત્યારે જ મારું સૌભાગ્ય સુખ સુરક્ષિત રહેશે, નહિ તો મારે દુઃખ સહેવું પડશે ! ”

લોકો, પ્રતિસ્પર્ધા કરવામાં તો પરિશ્રમ કરવો પડે છે અને ઈર્ષ્યા કરવામાં પરિશ્રમ કરવો પડતો નથી એમ માને છે અને એ કારણે કામ કરીને નહિ પણ બીજાને નીચા પાડીને પોતે મોટા બનવા આહે છે. સેનાપતિની સ્ત્રીએ પણ બીજાને નીચા પાડી પોતે મોટા થવાનો માર્ગ લીધો અને વસુમતિને બધાની દૃષ્ટિમાં હલકી પાડવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી. એ માટે તે પોતે કાર્મ વાર સાફ કરેલી જગ્યાએ ફૂડો કચરો ફેંકી આવતી અને પછી વસુમતિ પાસે આવીને તેને કહેતી કે, “ તું તો બધાને હું ધરને સાફસફ રાખું છું એમ કહે છે અને અહીં તો જો ફટલો બધો કચરો પડેલો

છે ! " રોઈ રોઈ વામનને પેને જ અરાળ કડી નાખતી, રોઈ રોઈ વરતુને અસ્તખમ્મ હરી નાખતી, તો રોઈ વાર, માફ દેશી ઓખમાં રોઈ રોગભેગ દડી આવતી અને પછી તે માટે વસુમનિને અપરાધી બનાવતી અને તેની નિંદા અને નિર્ભત્તના કરતી. એ કે વસુમનિ, સેનાપતિની ઓની આ બધી કુનેહખાજી મચાજી અર્થ હતી ને; પણ તે રોઈ દિવસ કોપાવેશમાં આવી બની નહિ પણ શાન્તિથી અવાજ વાળતી કે, " માતાજી ! હમા કરો ! જૂવથી મારો અપરાધ કઈ મરો દોરી ! દવે એ વિમે ખાસ ખાન આપીશ અને એવી જૂલ બનિખમાં નહિ કરું ! અત્યાર સુધી તમે મારા કામમાં જૂલ રાહના ન દના એટલે મારામાં એરકારી આવી અર્થ દોરી. દવે હું અરાળર સાવધાની રાખીશ. "

ધારિણી માતાએ વસુમનિને રોઈના ઉપર રોઈ પણ વખને કોષ ન કરવો એવી શિક્ષા આપી હતી. વસુમનિએ એ શિક્ષાને પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી. તે સેવાધર્મની ગદનના અને તેમાં રહેલી મુશ્કેલીઓને અરાળર સમજતી હતી અને સેવાધર્મને શા માટે ગદન અને કહિન માનવામાં આવે છે તેનાં કારણો પણ તે જાણતી હતી. સેવાધર્મની ગદનના, કાર્પની લધુના કે ગુરુતા ઉપર આધાર રાખતી નથી પણ સારા કામને અરાળ અને અરાળ કામને સારું કહેવાની લોકોની આદતને કારણે તથા એ લોકમતવાદને અટકાવો મુશ્કેલ હોવાને કારણે સેવાધર્મને ગદન અને કહિન માનવામાં આવ્યો છે. રોઈ પણ કામને વધારે અને સારું કરવું એ મુશ્કેલ નથી પણ સારા કામને અરાળ અને વધારે કામને એણું થયું છે એ સાંજગતું મુશ્કેલ છે. આવી રિયલિમાં શાન્તિ રાખવી કહિન છે અને એટલા જ માટે સેવાધર્મને ગદન અને કહિન માનવામાં આવ્યો છે. વસુમનિ સેવા-ધર્મની ગદનના જગાળર સમજતી હતી એટલે તે સેનાપતિની ઓના દુર્ભવદારથી જરા પણ કોપી થતી નહિ પણ નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો અપગધ સ્વીકારી તે માટે હમા માગી લેતી અને તે અરાળ થયેલા કામને દરી કડી નાખતી.

સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિ સાથે લડવાનો પ્રસંગ આવે એવી તક શોધ્યા કરતી હતી, તે એમ જ ચાહતી હતી કે જો વસુમતિ મારી સાથે લડે તો તેને ધરની બહાર સુગંધતાથી કાઢી શકાશે એટલે તે વસુમતિ પ્રતિ સારો વ્યવહાર પણ રાખતી નહિ. એટલામાં તો એવી વાત બની કે વસુમતિને નીચે પાડવાની તેને તક મળી અને તેના લાભ લઈ તેણે ખૂબ કોલાહલ મચાવી મૂક્યો.

વસુમતિને ધરનું કામ તનમનથી કરતી જોઈ સેનાપતિને એમ લાગ્યું કે, આ રાજપુત્રી હોવા છતાં નોકર-ચાકર કરતાં પણ કેટલું બધું ધરનું કામ કરે છે અને તેમ છતાં ખાનપાનની તથા ઓઢવા પહેરવાની ચિન્તા પણ કરતી નથી. મેં પણ કોઈ દિવસ એની બખર લીધી નથી તો આજે એની બખર કાઢીશ.

આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેનાપતિ વસુમતિની બખર કાઢવા તેની પાસે આવ્યો. તે વખતે વસુમતિ મારે હવે શું કામ કરવું બાકી છે તે વિષે વિચાર કરી રહી હતી. સેનાપતિની સ્ત્રી વસુમતિને બદનામ કરવાની તક જ શોધી રહી હતી. મારા પતિ આ છોકરીને શા માટે અદો લાવ્યા છે એ બધો ભેદ આજે ખુલ્લો પડી જશે એમ વિચાર કરી તે ધરના એક ખૂણામાં છુપાઈ ગઈ અને મારા પતિ વસુમતિને શું કહે છે તે સાંભળવા ઉત્સુક થઈ કાનને સવળા કરી બિભી રહી. જોકે સેનાપતિ હવે પહેલાં જેવો દુરાચારી ન હતો. ધારિણીના બલિદાનથી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનાં જીવનમાં ઘણુંય પરિવર્તન થઈ ગયું હતું, અને તે સાફ દિલનો થઈ ગયો હતો. તેના હૃદયમાં હવે પાપભાવના રહી ન હતી. તે હવે વસુમતિને જ નહિ પણ બધી પરસ્ત્રીઓને માતા અને બહેન સમાન ગણવા લાગ્યો હતો. પણ સેનાપતિની સ્ત્રીને એની શી બખર! એ તો હજી સેનાપતિને પદેઝાના જેવો જ દુરાચારી સમજતી હતી, એટલે તેણે વસુમતિના વિષે પણ એ જ અનુમાન કર્યું કે મારા પતિ ઉપરથી

તો એને પુત્રી કહી બોલાવે છે પણ વાસ્તવમાં તેને પોતાની સ્ત્રી બનાવવા માટે છે । પણ તેનું આ અનુમાન સાચું છે એને લગતું એક પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મળ્યું નહિ એટલે તેના અનુમાનને પુષ્ટ કરવા માટે તે કોઈ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જોતી રહી હતી । વસ્તુમતિની પોસે પોતાના પતિને વાતચીત કરતા જોઈ સેનાપતિની સ્ત્રી ધરના એક ખૂણામાં સંતોષ ગર્ભ અને શું વાતચીત કરે છે તે ચૂપચાપ સાંભળવા લાગી.

જે પુરુષ કે સ્ત્રી પોતાના કાર્યમાં હમેશાં મશગૂલ રહે છે તેઓનાં કપડાં બહુ કિંમતી હોતાં નથી તેમ બહુ સાફ પણ રહેતાં નથી તો પછી કામ કરનાર પોતાના શરીર ઉપર આબૂપણોના બાર જ દા માટે લાદે । કામ કરનાર સ્ત્રી પુરુષો સારી રીતે જાણે છે કે બહુ કિંમતી વસ્તુ પહેરવાથી આવસ્ય વધે છે અને કામ કરતી વખતે એ બહુ મૂઝા વસ્તુ બગડી જશે તો । એ લીધે કામ કરતાં પણ બાગસ આવી જાય છે. આ વિષે વધુ વિચાર કરવામાં આવે તો આ વાત અત્યુક્ત અંશે સત્ય પણ છે. કોઈ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરેલી સ્ત્રીને, પોતાનો જોગો બગડી જશે અથવા બાગક હંગામી થતી જશે તો કપડાં બગડી જશે એ ભયે પોતાનાં નાનાં બાગકને પણ જોગામાં લેતાં બાગસ આવે છે એટલું જ નહિ પણ ધરમ આવે છે. આ પ્રમાણે પોતાનાં મનનાં કિંમતી કપડાં બગડી જશે એ બીકે ધરવાવતાં પણ સ્ત્રીઓ અચકાવ છે, સંશય પામે છે । જ્યારે પોતાના પ્રાણપ્રિય બાગકને પણ કપડાં બગડી જશે એ બીકે ધરવાવતાં કે જોગામાં લેતાં પણ સ્ત્રીઓ મંદોચ પામે છે તો પછી કિંમતી વસ્તુ પહેરી ધરનું કામ કરવાની ઇચ્છા કેમ થઈ શકે ! આ જ વાત પુરુષોને પણ લાગુ પડે છે. મઠિ સ્ત્રી કે પુરુષ જોઈ પોતાનાં કામો પોતાના દાયે કરવા માટે છે તેઓ બહુ જ કિંમતી કપડાં પહેરી કામ કરી શક્યા નથી, તેમ આબૂપણોના બાર પોતાના શરીર ઉપર લાદવા માદતા નથી કારણકે તેઓ સારી રીતે સમજે

છે કે, પોતાના દાસે કામ કરનારાઓનાં કિંમતી અને સ્વાસ્થ્ય કપડાં પણ એવાં ગર્ભ નય છે.

વસુમતિ પણ પોતાના દાસે દરેક કામો કરતી હતી એટલે તે કિંમતી કપડાં અને આગ્રહો પહેરતી ન હતી. તે જે આભરણ કપડાં પહેરતી હતી તે પણ એટલાં ગંધાં સ્વચ્છ ન હતાં તેમ સ્વાસ્થ્યને બગાડે કે મૃત્યુ ઉપજાવે એવાં ગંધાં પણ ન હતાં. મનુષ્યો લેણી કામ કરવાના બદાને સ્વાસ્થ્યને હાનિકારક અને મૃત્યુપ્રદ કપડાં પહેરી શકે છે પણ વસુમતિ ગંધાં કપડાં પહેરી રાખવાનું ક્રિય સમજતી ન હતી અને તેથી મનુષ્યો સમગ્રે પોતાનાં કપડાંઓને મોઝ નાંખતી પણ તેમ છતાં કામ નહિ કરનારાઓનાં કપડાં જેવાં પોતાનાં કપડાં સ્વચ્છ તો કેમ રહી શકે !

વસુમતિ બપોરના સમયે બધું કામ પતાવી હવે શું કામ કરવું બાકી છે એ વિશે વિચાર કરી રહી હતી એટલામાં સેનાપતિ ત્યાં આવ્યો અને હાથ જોડી તેને કહેવા લાગ્યો કે, " હે પુત્રી ! હે ! ભગવતી ! તું કોણ છે ! કોની કન્યા છે અને અહીં તું કેવી રીતે રહે છે તે બધું હું બાણું છું. તું કેવી સ્થિતિમાં મારે ત્યાં આવી છે, તે પણ મારા ધ્યાન બહાર નથી. તેં પહેલાં દોષ દિવસ ધરતું કામ કર્યું નહિ હોય ! તું અનેક દાસદાસીઓથી સેવાયેલી હતી એટલે તારે કામ પણ શું કરવાનું હોય ! તું મારે ઘેર આવી ને ધર મંથંધી કાર્ય કરે છે તેથી તું મારી ઉપર ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે. મારી ઉપર તો પહેલાં પણ તેં અસીમ ઉપકાર કરેલ છે. અને હવે મારા ધરતું કામ કરી તું ઉપકારનો બોજો વધારી રહી છે ! મારા ધરના કામકાજ પાછળ તો તું ખાવા-પીવાનું તથા ગ્રોહવા પહેરવાનું પણ બૂઝી ગઈ છે ! આ પ્રમાણે તું મારે ત્યાં કબ્બો સહી રહી છે. મારાથી તારું આ કબ્બો જોઈ શકાતું નથી. તેમ તારા કરેલા ઉપકારનો બદલો પણ મારાથી વાળી શકાતો નથી.

માટે તું ધરના કામકાજમાં આટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ, જે બ મારી પ્રાર્થના છે. ધરનાં કામકાજ માટે લાગીઓ તો છે. છતાં જે દારીઓ વધારે રાખવાની જરૂર જણાતી હોય તો બીજી દારીઓને કામ કરવા બોલાવું. જે તારી ઇચ્છા હોય તો દારીઓ ઉપર દેખરેખ રાખ્યા કર અને ધરની જવાબદારી ભરાબર ભજવ. પણ તું તારે દાથે તો એટલો બધો પરિશ્રમ કર નહિ. અને આ બધો પરિશ્રમ કરવો છોડી તું તો સારા વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેર અને આનંદથી રહે ! જામ છતાં જે કામકાજ કરવાની તારી ઇચ્છા જ હોય તો થર્મ થર્મ કર અને માળા ઘર્ષ પરમાત્માનું રમરમ કર્યા કર. "

સેનાપતિની સ્ત્રી, પોતાના પતિએ વસુમતિને કહેલી વાત બરાબર સાંભળી રહી હતી. સેનાપતિની વાતમાં એવી એક પણ વાત ન હતી કે જેમાં દુર્ભાવનાની ગંધ હોય. પણ તેણે જે વાત કરી હતી તે વાત ઉપરથી તેના મનમાં જે સંદેહ પેદા થયો હતો તે સંદેહ અને ક્રમ દર ધર્મ જવો જોઈતો હતો. પણ જેની આંખે કમળો હોય તે બધે ઠેકાણે પીળું જ દેખે છે. તેમ દુર્જન મોઢો કેાર્ધના સદૃશ્યને જોઈ ચક્ષુ નથી. તેઓ તો બીજાનાં દુર્ગુણો જ શોધ્યા કરે છે. કહ્યું પણ છે કે:—

अति रमणीये वसुपि व्रणमेव हि मक्षिकानिकरः ।

અર્થાત—હિતમ અને મુંદર ચરીરમાં પણ માંખીઓ તો કાવ કે ગુમડાને જ શોધ્યા કરે છે.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિની સ્ત્રીને પતિએ પવિત્ર હૃદયની કહેલી વાતચીતમાં પણ દુર્ભાવનાની ગંધ આવવા લાગી. પતિની વાત સાંભળી તે કહેવા લાગી કે, " આ છોકરીને મારા પતિ અદ્વૈતા માટે લાગ્યા છે એનું રક્તચ આજે માલુમ પડ્યું ! મારા પતિ એને તો 'જમવડી' માને છે, તેને ધરનાં કામકાજથી મુક્ત કરાવી કિંમતી વસ્ત્રો અને આભૂષણો પહેરાવવા માહે છે. આ છોકરીને જે

કે, “ પિતાશ્રી ! આજે તમારી વાત સાંભળી મને ઘણું જ આશ્ચર્ય થાય છે ! તમે આટલા બધા સમજદાર અને બચદારકુલના હોવા છતાં આતું કહેશો એવી હલપના પશુ મેં કરી ન હતી. પિતાશ્રી ! હું તમને ‘ પિતા ’ અને તમે મને ‘ પુત્રી ’ તરીકે માનો છો. એ શું સોંકોને બતાવવા માટે જ માનો છો અને કહેો છો ? શું તમે મારા પિતા અને હું તમારી પુત્રી નથી ? શું ધર્મને જાણના છતાં આપણામાં મિથ્યાચાર બાધા રહ્યો છે કે ઉપરથી તો બીજાને કાંઈ કહીએ અને હૃદયમાં કાંઈ રાખીએ ? મને તો માથા એવો વિશ્વાસ ॥ કે હું જે પ્રમાણે કહું છું તે જ પ્રમાણે વર્તું છું પણ તમારી આજની વાત ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે હજી તમારાં હૃદયમાં બેદખાવ બરેલો છે, જે તમારા હૃદયમાં જરા પણ બેદખાવ ન હોય નો તમે એમ કદાપિ કહેવ નહિ કે, ‘ મારા ધરનું કામ કરીને તું મારા ઉપર ઉપકારનો બોલો વધારી રહી છે ! ’ આ તમારું ધર છે તો શું એ મારું નથી ? જ્યારે હું તમારી પુત્રી છું તો તમારું ધર એ મારું ધર કેમ ન કહેવાય ? તમે તમારા હૃદયમાં રહેલો બેદખાવ દૂર કરો. તમારા હૃદયમાં બોલો બેદખાવ હોય એ સારું ન કહેવાય ! હવે હું તમારા ઉપર ઉપકારનો બાર લાદી રહી છું એ વાત રહી. પણ ઉપકારનો બાર તો તમારી ઉપર ત્યારે આવે કે જ્યારે હું તમારા ધરને મારું ધર સમજતી ન હોઈ. હું મારા ધરનું કામ કરું એમાં તમારી ઉપર ઉપકારનો બાર કેમ આવી શકે ? આ જ પ્રમાણે પોતાના ધરનું કામ કરવામાં હું કદ કે દુઃખ કેમ માનું ? જ્યારે હું પારશા ધરનું કામ કરતી હોઈ ત્યારે મને કદ કે દુઃખનો અનુભવ થાય પણ મારા ધરનું કામ કરવામાં મને કદ કે દુઃખ શા માટે થાય ? બીલકુ જેમ બીજાને પોતાના ધરનું કામ કરવામાં મદદ આપે છે તેમ મને પણ મારા ધરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ આવે છે.

“ વળી, તમે કહેો છો કે, ‘ ધરનું કામકાજ છોડી દે અને સારા વસ્ત્રાનુષંગો પહેરી, પરમાત્માનું બજન કર, ધરનું કામ તો દાસ-

દાસીઓ કરી નાખશે. ' પણ પિતાજી આપનું આ કહેવું ન્યાય-યુક્ત નથી પણ ધર્મનું અપમાન કરવા જેવું છે. કારણકે ઘરમાં તો રહેવું, ઘરનાં કામોનો લાભ લેવો, અને પોતાના કાચે કામ ન કરતાં પોતાનું કામ દાસ-દાસીઓને કરવાનું છે એમ માનવું એ તો ધર્મનો મર્મ ન સમજવાનું જ પરિણામ છે. જે લોકો એમ માને છે અને એ પ્રમાણે પોતાનો જીવનવ્યવહાર ચલાવે છે તેઓ ધર્મનો મર્મ સમજતા નથી. સારું ખાવું, પીવું, ઝોઢવું, પહેરવું, એશઆરામ ભોગવવો એ બધું તો છોડી શકાતું નથી અને દેવળ કામ બીજાને માટે કરવા છોડી દેવું એ શું યોગ્ય છે ? જે કોઈ વ્યક્તિ, સંસાર-વ્યવહારથી પોતાનો બધો સંબંધ છોડી, મમત્વલાવતો ત્યાગ કરી, સાધુ જ થઈ જાય અને એ દશામાં ઘરનું કામ ન કરે તો તે ઠીક પણ કહેવાય. પણ જ્યારે પોતે સંસારાવસ્થામાં છે, સંસારનું બધું કામકાજ કરે છે, સંસારનાં ભોગોનો ઉપભોગ કરે છે એવી અવસ્થામાં ગૃહકાર્ય છોડી દઈ નિરુદ્ધોગી થઈ બેસી રહે એ કોઈ પણ રીતે યોગ્ય કદી શકાય નહિ. જ્યાંસુધી સંસાર-વ્યવહારમાં છે ત્યાંસુધી તો સંસારવ્યવહારમાં સાવધાનીપૂર્વક ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ અને જ્યારે સંસારવ્યવહારનો સંબંધ તોડી સંયમ સ્વીકારે ત્યારે પરલોકને માટે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ. પણ નિરુદ્ધોગી થઈ બેસી રહેવું, એમાં ધાર્મિકતા નથી. સંસારવ્યવહારમાં રહેનારા લોકો, સંસારવ્યવહારનો ઉદ્યોગ કરતાં અવકાશ મળે તો અથવા અવકાશ મેળવીને પણ પરલોક માટે ઉદ્યોગ કરી શકે છે પણ જેમણે સંસારવ્યવહારનો સંબંધ તોડી નાંખ્યો છે તે સંસારવ્યવહારના કાર્યોમાં ઉદ્યોગ કરી શકતા નથી. પણ જેમણે સંસારવ્યવહાર છોડ્યો નથી, 'હું, મારું' ધર છે, આ મારા પુત્રો છે, આ મારા નોકરો છે ' આદિ વ્યવહારનું મમત્વ છે, તે લોકો ઘરનું કામ નોકર-ચાકરનું છે એમ માની પોતાને આરંભ સમારંભના પાપથી બચી ગએલા માને છે; એ તેમનું ધર્મનું અજ્ઞાન જ જણાવે છે.

“ પિતાશુ ! જ્યારે આ મારું ધર છે એમ હું માનું છું ત્યારે ધરનું કામ પણ મારે કરવું જ લોઈએ. હા, જે કામ મારાથી ધર્મ સંકળે ન હોય તે કામ કરવામાં હું બીજાની સલાહના લઈ એ વાન જુડી છે પણ ‘ આ કામ મારું નથી પણ નોકર-ચાકરને કરવાનું છે. હું તો ધરની માલિક છું એટલે મારાથી ધરનું કામ શી રીતે થઈ શકે ! એ તો જે નોકર-ચાકર હોય તે જ ધરનું કામકાજ કરે ’ આદિ વિચારથી ધરનું કામકાજ પોતે ન કરતાં, નોકર-ચાકરને કામ સોંપવું અને તેમાં જ પોતાનું સ્વામિત્વ અને ગૌરવ માનવું એ તો બહુ જ દલદી ભાવના છે. આવી દલદી ભાવનાથી જ ઊંચ-નીચનો બેદખાવ મનમાં જાગે છે, જોડું અભિમાન આવે છે અને પાપમાં વધારો થાય છે. વળી, નોકર-ચાકર પાસે કામ કરાવવાથી પાપ પોતાને સાગવું નથી એ માન્યતા પણ બુદ્ધભરેલી છે. કારણકે જ્યારે પોતાના હાથે કાવધાનીપૂર્વક કામ કરવામાં આવે છે ત્યારે પાપ ઓછું લાગે છે અને નોકરચાકર પાસે કામ કરાવવામાં આવે છે તો બેદરકારી બહુ વધી જાય છે અને પરિણામે વિરોધ પાપ થાય છે. માટે પિતાશુ ! પોતાના ધરનું કામ પોતાના હાથે કરું છું તો પાપ ઓછું થાય છે, કારણકે હું ધર્મનો વિચાર કરી વિવેકપૂર્વક દરેક પ્રવૃત્તિ કરું છું. જ્યારે મારી માફક નોકર-ચાકર મારા જેટલો વિવેક રાખી શકે નહિ એટલે પાપ વધારે થાય. માટે જે કામ હું થોડા પાપમાં પૂરું કરું છું તે જ કામ નોકર-ચાકર પાસે આપ કહો છો તેમ કરાવું તો મહાપાપ થાય. આ સિવાય જ્યારે માલિક પોતે પોતાના હાથે કામ કરે છે ત્યારે તેનો પ્રભાવ નોકર-ચાકર ઉપર પણ પડે છે અને જે નોકર-ચાકર ઉપર જ બધું કામ મૂકી દેવામાં આવે અને પોતાના હાથે જરા પણ કામ કરવામાં ન આવે તો પરતંત્રના આપણે ભોગવવી પડે, એટલું જ નહિ, નોકર-ચાકર પણ માલિકનું કામ આપણા વિના ચાલશે નહિ એમ જાણી બેદરકાર થઈ જશે. આ પ્રમાણે પોતાનું કામ બીજાને આધારે મૂકી દેવાથી પરતંત્રના ભોગવવી પડે છે અને

મને કામ કરતી જોઈ એમ માનતા હશે કે હું કદાચ સકન કરી રહી છું અને તેથી કદાચ દુઃખાભાવથી ગ્રેષ્ઠાર્થને મને ધરતું કામ છોડી દેવાતું તમે કહ્યું હશે, પણ પિતાજી ! મને ધરતું કામ કરતાં જરા પણ દુઃખ લાગતું નથી, પણ આનંદ આવે છે. માટે તમે મારા વિષે જરા પણ ચિન્તા કરશો નહિ. ”

વસુમતિનો ખુલાસો સાંભળી સેનાપતિને દુઃખ થયું અને સાથે સાથે આનંદ પણ થયો. ‘ મેં વસુમતિને પોતાના ધરથી જુદી વ્યક્તિની વાત શા માટે કહો ? ’ આ વિચારથી તેને દુઃખ થયું અને વસુમતિનો ઉપદેશ તે કારણે સાંભળવા મળ્યો એ વિચારથી તેને આનંદ થયો. તે બે હાથ જોડી વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે, “ હે ! ભગવતી ! હે આરાધ્યા ! મને ક્ષમા કર. મારા મનમાં તારા પ્રતિ જરા પણ બેદલાવ નથી. મેં તો સાધારણ રીતે જ એમ કહ્યું હતું કે તારો મારા ઉપર અસીમ ઉપકાર થએલો છે. મેં તને આ પ્રમાણે કહ્યું એ એક રીતે કીક ક્યું. કારણકે જો મેં તને એ પ્રમાણે કહ્યું ન હોત તો મને તારો ઉપદેશ સાંભળવાનો જે અવસર મળ્યો તે કેમ મળત ? આજે તારો ઉપદેશ સાંભળી હું ધર્મનો માર્ગ સમજી શક્યો છું. અત્યાર સુધી હું આળસ ને એશઆરામને જ ધર્મ માની બેઠો હતો પણ આજે તે મારો ભ્રમ ભાંગ્યો અને પ્રયત્નમાં જ ધર્મ છે, તે મને આજે સમજાયું. આજે તારો આ સદુપદેશ સાંભળી મારા જીવનમાં નવું ચેતન આગ્યું છે. હવેથી હું મારા જીવનને આળસમાં વ્યર્થ ગુમાવીશ નહિ અને નિષ્કારણ ખીજા ઉપર હુકમ ચલાવીશ નહિ. નોકરચાકરોના આત્માને દલદા અને નીચ કાટીના ગણીશ નહિ અને મને પોતાને ઉચ્ચ માનીશ નહિ. હવેથી અમુક કામ મારાથી બની જ ન શકે, અમુક કામ નોકરચાકરનું જ એમ માનીશ નહિ પણ હું પોતે જ ઉદ્યોગરત અને પ્રયત્નશીલ રહીશ. ”

આ પ્રમાણે સેનાપતિ વસુમતિનો ઉપકાર માની અને તેના

પ્રતિ કૃતઠનાનો ભાર બનાવતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. અને વસુભતિ
ઊઠી પોતાના કામમાં લાગી ગઈ. પણ સેનાપતિની ઓળખાણ
વસુભતિ પ્રત્યેનો સંદેહ વધવાને કારણે અસાન્નિ વધવા લાગી. કશું
પણ છે કે:—

અવગુણ વડો ઉચંગો મહત્ત ગુણ ન મહત્ત મલ્લ લોગ ।

રસ્ત પિયત પય ના પિયત, લેગો પયોધર જોક ॥

અર્થાત—સત્ત્વનો અવગુણને પણ મદલ્ય કરે છે ત્યારે દુર્જન મનુ-
ષ્યો ગુણને પણ મદલ્ય કરતા નથી.

આ જ પ્રમાણે સેનાપતિ અને વસુભતિ વચ્ચે થયેલી ધર્મવાર્તા
શ્રવનમાં સુધાર કરી નાંખે એવી હતી, પણ સેનાપતિની ઓળખ તેના
સર્વજ્ઞ અર્થ સેવાને બદલે અવગોળ અર્થ લીધો અને પોતાની
રુચિ પ્રમાણે તે અર્થને ઘટાડ્યો. તે મનમાં વિચારવા લાગી કે, “બસ!
હવે તો એ વાત તદ્દન નકરી થઈ ગઈ છે, ‘આ ઊઠકરી હવે મારા
પતિની દેવી, ભગવતી, આરાધ્યા અને આ ધરતી માલિક બની ગઈ
છે.’ તે મારા પતિને કહે છે કે, ‘આ ધર તો મારું જ છે. તમારા
મનમાં બેદરતાવ કેમ છે?’ પતિએ પણ આ વાત સ્વીકારી લીધી
છે. હવે બાકી જ શું રહ્યું? એ કે તેના બ્વહાર હજી બહાર આવ્યો
નથી પણ એ તે ચોક્કસ દિવસ આ ધરમાં વધારે રહી તો તો જરૂર
તે આ ધરની માલિક થઈ બેસશે! પતિ, નોકરચાકર વગેરે બધા
સોડા તેના પગમાં જ છે. ધરનું બધું કામકાજ પણ તેના પોતાના જ
હાથમાં છે. મારા હાથમાં તો કંઈ નથી. એટલે ચોક્કસ દિવસ પછી
હતો મારે આ ધરમાંથી નીકળી જવું પડશે અથવા તેની દાસી થઈ
મારે શ્રવન વીનાવવું પડશે. આવી ભરબેજનવાળી મુદ્દર, મુકામળ
બીજી કંઈ પણ ઓળખાણ કામ કદાપિ કરી ન શકે પણ આ તો
પોતાને જ આ ધરની માલિક સમજે છે અને તેથી જ પોતાનું ધર

નમ્રતાપૂર્વક તેણે જવાબ આપ્યો કે, “ માતાજી ! તમે નમારી પુત્રીને આના પ્રશ્નો કેમ પૂછો છો ? મારી માતા તો તમે જ છો. જે પાંચન-પેળણ કરે તે જ માતાપિતા છે. અને મારું પાલનપોષણ તમે તથા પિતાજી કરો છો એટલા માટે તમે મારી માતા છો, અને પિતાજી મારા પિતા છે. મારું ધર પશુ આ જ છે. આ જ પ્રમાણે મારી જાતિ પણ તમારી જે જાતિ છે તે જ છે, તથા જે નામથી મને નમે બોલાવો છો તે જ મારું નામ છે. તમે તથા મારા પિતાએ મારું નામ ‘ પુત્રી ’ રાખ્યું છે અને એ જ નામથી તમે મને બોલાવો છો અને હું બોલું છું એટલે મારું નામ ‘ પુત્રી ’ છે. આ બધી વાત તો તમે જાણો છો અને પદેલાં પશુ મને આ વિષે પૂછવું હતું તો પછી આજે ફરી એ પ્રશ્નો પૂછવાનું કેટલેકેમ લીધું ? ”

વસુમતિએ જે ઉત્તર આપ્યો તે પંથર જેવા હૃદયવાળાને પણ પીગળાવી દે એવો કોનો પણ ક્રોધમાં ચેતાનું જ્ઞાન ભૂલી ગયેલી સેનાપતિની ઓને તેની જરા પણ અસર ન થઈ. વસુમતિનો ઉત્તર સાંભળી તે એકદમ તાડૂકી બિડી અને વસુમતિના હાથને હટકાવી દઈ ભેરથી બોલી બિડી કે, “ બિચારી ! મારી પુત્રી થવા આવી છે ! જોને એની સિક્કથ ! કશું જાણે કંઈ જાતની છે ! ક્યાં પેલા થયેલી છે ! ક્યાં કુળની છે તે તો કંઈ જતાવતી નથી, અને ‘ હું તો તમારી પુત્રી તથા આ ઘર મારું જ છે ’ એમ કહે છે ! ઉપરથી તો બિચારી પુત્રી થવા આવી છે અને હૃદયમાં તો મારો શોકથ જનવાની ભાવના સેવે છે ! આજે બધી વાનો સાંભળી, હું કંઈ તારા ચકાવામાં ભૂલી પડી જઈ એમ નથી ! તું મારું સૌભાગ્ય-સુખ લૂંટવા આવી છે તે હું બધું જાણી ગઈ છું. ”

સેનાપતિની ઓ આ પ્રમાણે ભેરભેરથી બહુ લાગી અને કહેવા લાગી કે, “ જ્યાંસુધી તું મારા ઘરમાંથી નીકળીશ નહિ ત્યાંસુધી હું અનન્ય પણ લેવાની નથી. ચંપા ઉપર ચડાઈ કરી બધા

લોકો થોડાઘણા માલતાલ ઉપાડી લાગ્યા છે પણ મારે ત્યાં આ મારી શોક્ય આવી છે ! અને ‘આ તો મારું જ ઘર છે’ એમ કહી પોતે જ મારા ઘરની માલિક બનવા તૈયાર થઈ ગઈ છે. જો હું પહેલેથી આ વિષે સાવધાન ન રહેત તો તો મને થોડા જ દિવસોમાં ઘરની બહાર કાઢી મૂકત અથવા મને પોતાની દાસી બનાવો દેત. આ તો સારું થયું કે, હું સમયસર ચેતી ગઈ. હવે તો આ રાંડને ભરબજારમાં વેચવા મોકલીશ અને જ્યાંસુધી તે વેચાશે નહિ ત્યાંસુધી ખર્ચશ નહિ અને પીઈશ પણ નહિ.”

સેનાપતિની સ્ત્રીએ આ પ્રમાણે ઘોંઘાટ કરી આખું ઘર ગજવી મૂક્યું, ઘરના બધા લોકો એનું વિકરાળ રૂપ જોઈ દિઠમૂઠ થઈ ગયાં અને વસુમતિ ઉપર કલંક-આરોપ મૂકવાને કારણે તેને ધિક્કારવા લાગ્યા. સેનાપતિની સ્ત્રી તો ત્રિયાચરિત્ર દેલાવીને સ્ત્રીહક લઈ ખેતી ગઈ. પોતાની સ્ત્રી આજે બહુ દુષિત થઈ છે અને સ્ત્રીહક પકડી ખેડી છે, એ સમાચાર સેનાપતિને મળતાં જ તે ઘેર આવ્યો. પોતાની સ્ત્રીને આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કરેલી જોઈ સેનાપતિને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું ! તેણે પોતાની પત્નીને પૂછ્યું કે, “અરે ! આજે વળી એવું શું બન્યું છે કે તેં આવું વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું છે ?” પતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળી સેનાપતિની સ્ત્રીનો પારો ઊંચો ચડી ગયો. તે કહેવા લાગી કે, “મારું રૂપ તો વિકરાળ છે અને આ રાંડનું રૂપ સારુ છે એટલે જ તમે એને ઘરમાં રાખી બેઠા છો ? તે સારી છે અને હું ખરાબ છું. વાસ્તવમાં જો મને ખરાબ ન સમજ્યા હોત તો એને અહીં લાવત જ શા માટે અને ઘરની માલિક પણ શા માટે બનાવત ? એને મારી શોક્ય બનાવવા માટે જ તમે લાગ્યા છો ? એ તો મારું સૌભાગ્ય સુખ લૂંટવા આવી છે એ હું સારી રીતે જાણું છું, એટલા માટે મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે કાં તો એ જ આ ઘરમાં રહે ને કાં તો હું જ આ ઘરમાં રહું ! આને ઘરમાંથી બહાર કાઢશે ત્યારે જ હું અત્તજલ ગ્રહણ કરીશ. બલકે એને ઘરમાંથી કાઢવા માત્રથી મને સંતોષ

: અકેશુ :

[૧૨]

બાળરમાં

સંસારમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે જે બાળિ, દોષ વસ્તુનું મદસ્વ, તેની વિશેષતા, અને તેના ગુણ બાળુતી નથી, તે તે વસ્તુનો આદર કરતી નથી, બલકે અનાદર કરે છે. આદર તો તે જ કરે છે કે જે તે વસ્તુના ગુણને બાળે છે, સમજે છે. આને માટે આ પ્રસિદ્ધ કહેવત છે કે—બીલણી જંગલમાં હાથીનું મોતી દેખીને તેને દોષ પક્ષીનું ઇંકું સમજી, તેને ફાડવા માટે તે પર હાથનો પ્રહાર કરે છે, અને બ્યારે તે ફૂટતું નથી ત્યારે તેને ઉપાડીને, બેઠને તથા નકામું બાળીને ફેંકી દે છે, પરન્તુ ચણોડીઓને અતિ આનંદથી લઈને તેની માલા બનાવી શોખથી પહેરે છે. સંસારમાં મોતીને કિંમતી માનવામાં આવે છે, અને ચણોડીની કાંઈ કિંમત ગણાતી નથી. પરન્તુ બીલણુ મોતીની વિશેષતા, તેનાં ગુણ, તથા તેનાં મદસ્વને બાળુતી નથી, એટલા માટે તેને તે ફેંકી દે છે અને ચણોડીઓ વીણુતી કરે છે.

બાળર આજ બાળન રથીની સ્ત્રી સંબંધમાં પણ દત્તી. તે પણ નહોતી બાળતી કે વસુમતિ કોણ છે, તેનામાં સ્ત્રી વિરોધતા છે, તેને લીધે મારા પતિમાં કંઈ જાતના સુધારા થયા છે, તથા તેણે આ ઘર પણ કેટલું બનાવી દીધું છે. જો કે વસુમતિએ જે સુધારો કરી દીધો હતો, તે પ્રત્યક્ષ ઘર જ બતાવી આપતું હતું, પણ રથીની સ્ત્રી તે સુધારાને દેખતી હોવા છતાં, ન દેખ્યા જેવી હતી. તેમાં વસુમતિ પ્રત્યે સંકા અને ધિર્મા મુખ્યપણે હતી. આ કારણથી તેની દષ્ટિ વસુમતિની કાંઈ પણ વિરોધતા તરફ ગઈ જ નહિ. તે તો તેનામાં કોયો જ જોતી રહી.

રથીની સ્ત્રી વસુમતિની સાથે જે બવદાર કરતી હતી, તે તો અજ્ઞાનવશ, સત્યથી અપરિચિત હોવાને લીધે કરતી હતી, પણ વસુમતિ તો તે બધું જાણતી હતી. 'હું કોણ છું, અહીં કેમ આવી છું, અને અહીંની રાણી સાથે મારે શું સગપણ છે, વગેરે બાબતોની તેને માહિતી હતી; છતાં પણ તે રથીની સ્ત્રી પોતાની સાથે જે દુર્બલવાદ કરતી હતી, તે યા મારે સદન કરતી હતી ! એ જ કારણે તે આ બધું સદન કરતી હતી કે સત્ય પ્રકટ થઈ જવાથી, જે રથીને મેં મારા પિતા માન્યા છે તેને આક્રમક બિનરતું પડશે. વસુમતિ કાંઈ દલકી જાતિ કે દલકા કુળની ન હતી, કે જેથી તેને રથીની સ્ત્રીના પૂજારથી પોતાનું નામ, ઠેકાણું બતાવવામાં સંકોચ થાય, અને એ જ કારણે તેણે પોતાનું નામ, ઠેકાણું ન બતાવ્યું હોય. તેણે પોતાનું ઠેકાણું એટલા મઠે ન બતાવ્યું કે આ રથીની સ્ત્રી મારું નામ, ઠેકાણું જાણીને સર્વત્ર પ્રવેશ કરશે; જેથી મારા રથીપિતાની બિદગી ગ્રંથકર્તા આવી પડશે. કારણકે અહીંની રાણી મૃગાવતી મારી માસી થાય છે મારું નામ સાંભળીને તે મને અવશ્ય બોલાવશે, અને પછી લાખો સત્તુઓ હોવા છતાં પણ મારા માસા સેનાનિક, આ રથીપિતાને મારું તથા મારી માતાનું અપહરણ કરવા બદલ તથા માતાને પ્રાણહત્યા કરાવ્યાના કારણ બદલ, જરૂર

પોતાની સ્ત્રીના વાન શાંતિપોતે, મ્હોને કેમ જોવા રજા ન રિક્ક
 દનો; પરન્તુ પારિણી અને વસુમતિના ઉપદેશથી તેનું જીવન કોઈ
 બીજા જ દિશાપર દગી પાડ્યું હતું. આ કારણથી તેને પોતાની સ્ત્રીને
 કહ્યું કે, "હે મુખમે ! હે મુનવના ! આજે તને શું થયું છે કે તું આ
 જાનની વાન કરી રહી છે, અને આવી આશા નક્કીપુરુષ દુનિયાને
 ધરમંથી કાઢી મૂકવાની વાન કરી રહી છે ? તેનો સાથે આટલા
 બધા દિવસો સુધી તું રહી, છતાં પણ તેના મનસ્વીની તને
 સમજાયું ન પડી ? મારા સ્વભાવમાં જે પરિવર્તન થયું છે તેની
 પણ તને શું ખબર ન પડી ? તું તો જાણે જ છે કે, હું પહેલા
 દેવા સ્વભાવવાળો હતો, મારામાં કઈ કઈ કુટેરો હતી અને હું
 કેવો અભિમાની તથા દુરાચારી હતો ? પણ આ સતીના પ્રતાપે
 મારો સ્વભાવ નહન જ પડ્યો મ્હો છે. આ ધર પણ પહેલાં જેનું
 હતું, અને તેના આખા પછી જેનું બની ગયું ! આ મંગલમયી
 ત્યારથી આવી છે, ત્યારથી આપણે ત્યાં બધી બાલુઓ આનંદ રહે
 છે, છતાં આજે તને આ દેવી કુણ્ડિકી જાણ, કે તું તેને કાઢી
 મૂકવાનું કહે છે ? તું તેના બદલામાં વીસ લાખ સોનામહોરો
 માગે છે, તેથી જો તો સ્પષ્ટ છે કે તે તેને વીસ લાખ સોના-
 મહોરોનાં કિંમતની તો માનો છે; પરન્તુ ખરી રીતે જોનાં, વીસ
 લાખ સોનામહોરો લઈને તેને વેચવાનો વિચાર કરવો તે કાઢી-
 જોના બદલામાં ચિંતામણી રત્ન આપી દેવા જોવો મૂખંતા બર્ગો
 વિચાર છે, તું કુલિકાળી છે, બધું જાણે છે, સમજે છે, છતાં પણ
 આજે શું કરવા માટે તત્પર બની છે તે વિચાર. અને તારા નિશ્ચયની
 આજનમાં એક વાર ફરીથી સાંત ચિત્તે વિચાર કર. હું જે કાંઈ કહી
 રહ્યો છું, તે તારી અપેક્ષી ધમકાથી બચ પામીને નહિ, પણ
 એટલા માટે કહી રહ્યો છું કે આવી સતી આપણે ત્યાંથી ન જાય,
 તથા તેને કાઢી મૂકવાના પાપનું નિમિત્ત તું ન બને. "

સ્ત્રીની સરળતા તથા નમ્રતાપૂર્ણ વાતોથી સ્ત્રીની સ્ત્રીનું સાહસ

વધારે વધ્યું. તે વિચારવા લાગી કે, ‘ અત્યારે તે મારી સાથે નમ્ર બન્યા છે અને મને સુભગે, સુનયના, વગેરે કહી રહેલ છે. તેમણે મારા માટે આવા અલંકારવાળા શબ્દ આજ મુઘીમાં કદી પણ કહ્યા નથી. માત્ર આજે જ આ દુષ્ટાને ઘરમાં રહેવા દેવા માટે, મને આ જાતના સન્માન ભર્યા શબ્દ કહી રહ્યા છે. પરન્તુ હું આ જાતની વાતોના ભૂલાવામાં ફસાઈ તેવી નથી. ’

રથીની વાતના જવાબમાં રથીની સ્ત્રી કહક બનીને કહેવા લાગી કે, “ બસ, તમારી એ બધી વાતો રહેવા દો. તમારે માટે સુભગે, સુનયના જે હશે તે હશે; તમારો દષ્ટિમાં જો હું સુભગે, સુનયના હોત, તો મને સુખ-સૌભાગ્યથી વંચિત રાખવા માટે આ દુષ્ટાને શા માટે લાવત ! તમારે માટે તો આ કુલટા જ સુભગે, સુનયના છે. એથી તો તેની એટલી પ્રશંસા કરી રહ્યા છો કે સંસારમાં બસ આ એક જ સર્વોત્કૃષ્ટ છે, બાકીની બધી સ્ત્રીઓ નિકૃષ્ટ છે. જે વ્યક્તિ વહાલી લાગે છે, તેનું પ્રત્યેક કામ સારુ લાગે છે, તેનામાં દુર્ગુણ તો દેખાતો જ નથી, પછી ભલે તે વ્યક્તિ ગમે તેટલી ખરાબ કેમ ન હોય ? એ જ પ્રમાણે તમને તે પ્રિય છે, તેથી તમે તેની આટલી પ્રશંસા કરો છો; પણ મારી દષ્ટિમાં તો તે પતિત, કુલટા અને કુલક્ષણ છે. તેણે મારા ઘરમાં આવતાં જ મારા માટે તો નરક જેવું દુઃખ ઉત્પન્ન કરી દીધું છે. તેના આગમન પછી, મને તો પૂછવા જેવું ને રહ્યું—જાણે કે ઘરની માલિક તે જ હોય !

“ જો હું ખરાબર વખતે સાવધ ન થઈ હોત, તો તેણે તથા તમે—અને જણાએ મને સુખ-સૌભાગ્યથી વંચિત રાખીને, આ ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાનો જ પ્રયત્ન રચ્યો હોત. હવે હું માત્ર એટલું જ કહું છું કે મારી પાસે હવે વધુ ન કંઈ ન બોલાવરાવો. પરન્તુ

ભક્ષાર્થ એમાં જ છે કે વસુમતિને બાળરમાં વેચીને અને વીસ લાખ રોનામહોરો લાવી આપે. નહિ તો હું હમણા જ બર્ષને સર્વત્ર પોકારી પોકારીને કહીશ કે જેથી તમને કેટલું દુઃખ પડ્યું તે કાર્ષ્ક કદી સકાય નહિ. ”

એ કે ધારિણી તથા વસુમતિની કૃપાથી રથીના સ્વભાવમાં થોડી ધણી નમ્રતા આવી ગઈ હતી, પણ કહેવન છે કે:—

અતિશય રમક કરે એ કાર્ષ્ક ।

અનલ પ્રકટ ચંદન તે હોઈ ॥

એ પ્રમાણે પોતાની પત્નીદ્વારા આપવામાં આવેલી ધમકી તથા વસુમતી પર કરવામાં આવેલા આણેપો સાંભળીને, રથીને પણ ક્રોધ આવી ગયો. તેણે પોતાની ઓંચે કહ્યું કે, “ હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવવા માગતો હતો, અને મારી ઇચ્છા હતી કે કાર્ષ્ક રીતે તું મારી જાય. પરન્તુ તું તો મારી નમ્રતાનો દુરુપયોગ કરી રહી છું. આ મતી પર પણ કષ્ટ ચઢાવી રહી છું, અને મને પણ ડર બતાવી રહી છું. હું તારી આ જાનની વાતો સાંભળીને જાણ પામું તેમ નથી. જા, તારે જે કાર્ષ્ક કરવાનું હોય તે કર. રાજ્ય વગેરે પાસે દરિયાઈ કરવી હોય તો ખુશીથી કર અને કાર્ષ્ક જાતનો ડર નથી. અને તારા જેવી દુષ્ટા ધરમાંથી નીકળી જાય તો એ જ વધારે સારું છે. કાર્ષ્ક એ ઠીક જ કહ્યું છે કે:—

ચરં ન દારા ન કદાર દારા

અર્થાત—ઓ ન દોવી તે સારું છે, પણ કઈંશા ઓ દોવી એ સારું નથી.

“ એ જ પ્રમાણે, તું ન દો તે જ સારું છે. હું તો તને નમ્રતાથી સમજાવી રહ્યો હતો, પણ તું નીચ સ્વભાવની છે, જેથી નમ્રતાથી સમજાવનાં તું ક્યાં માને તેમ છે ! ખૂબ અનુભવ પછી કાર્ષ્ક એ કહ્યું

તે છે, 'પર નહીં' — એમ મનુષ્યો માનવીની નવી વાતો, પણ તેઓ માનવીની જ નહીં, એમ માટે કે તેને માનવી કહે છે, ને મારા પરમાર્થી માનવી જ નહીં, અને મારી કમળા જેવે ત્યાં જ. તારું મન અને તેથી કમળા જેવું છે, ત્યાં તમે ત્યાં ક્રીડા કરી રહ્યાં છો. તારા કહેવાથી હું મારી પુનર્જન્મ નહિ કરી શકું. "

રથી પણ આ પ્રમાણે મોખિટા જતી જાયો. પતિ-પત્નીમાં વાચ્યુદ્ધ થયા શાકું. વસુમતી અનેની નવો માંભવો રહી હતી. વસુમતિની જગ્યાએ જે કોઈ જીવતી હતી, તે તે તે રથીની વાત સાંભળીને ખુશી થાત; મનમાં ને એવો વિચાર કરત કે, 'આ સ્ત્રી મારા પર વિનમ્રદરી કેવળ રાખી ક્યેસ કરી કરે છે અને મારા પર ખોટું કથક નાખે છે, માટે ક્રીડા છે કે પિતા નેગીને પરમાર્થી મારી મૂકવાની વિચાર કરી રહ્યા છે; ને પરમાર્થી નોખી જશે તે મારો રાતદિવસનો ક્યેસ પણ મારી જશે અને તેને તેના પાળેલા ખડકો પણ મળી વશે. હું પિતાની માફક કરીશ.' સામાન્ય જોને આ જાતના વિચારો થયા સ્વાભાવિક હતા, પણ વસુમતિને આવા વિચારો ન થયા. જે વસુમતિને આ જાતના વિચારો આવત, તે તે તે રથીની સ્ત્રીને ધારત તેવી રીતે ખડકો લઈ શકત, કેમકે રથી વસુમતિને શ્રદ્ધા તથા આદરની દૃષ્ટિથી જોતો હતો, વસુમતિ પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખતો હતો, તેને આશ્ચર્યની માનતો હતો, અને એથી વસુમતિના કથન પર તે પોતાનું માથું કાપીને પણ આપી દેત પોતાની સ્ત્રીને કાઢી મૂકવી અથવા તેને કોઈ જાતનું શિક્ષા કરવી એ તે તેને મન ખડક સરળ આવત હતી. પરંતુ વસુમતિના મનમાં રથીની સ્ત્રી વિરુદ્ધ કોઈ જાતના વિચાર ન થયા તે તે રથીની સ્ત્રીની વાતો સાંભળીને એવું વિચારતી હતી કે, "માતા જે કોઈ કહે છે, તે ક્રીડા જ છે. તેના હૃદયમાં મારા પ્રત્યે વિશ્વાસ ન રહ્યો. તે સમજે છે કે આ મારી શોક્ય (સપત્નીક)

મારી માતાએ મને વેચવાનું કહીને શું અનુચિત કર્યું છે ? તેમણે આટલા દિવસો સુધી મારું રક્ષણ કર્યું, પછી જો તે મારા બદલે વીસ લાખ સોનામહોરો મેળવવા ઇચ્છે તો શું જોઈ કહે છે ? તેમની મારા પર ઘણી કૃપા છે, એથી જ તે મને વીસ લાખ સોનામહોરોમાં જ છુટકારો આપે છે, નહિ તો હું અનેક જન્મો સુધી તેમના ઝગલુથી મુક્ત ન બની શકત, માટે તમે મારી સાથે ચાલો, હું વેચાવા માટે આવું છું. માતાએ મારી કિંમત વીસ લાખ સોનામહોરોની કરી છે, પરંતુ ખરી રીતે મારી કિંમત કેટલી છે તે તો બજારમાં જણાશે. મારા વેચાયા વગર માતાને સંતોષ નહિ થાય. માતાના હૃદયમાં મને વેચવાની જે વાત ઉત્પન્ન થઈ છે, તે કાણ જાણે કઈ પ્રેરણાથી થઈ હશે. મારી મારફત આગળ જતાં કાણ જાણે કેવાંયે કામો થશે, એથી જ માતાએ મને બજારમાં વેચાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જો કેટકીએ રામને વનમાં ન મોકલ્યા હોત તો રામને કોઈ ન ઝાળખત એ જ પ્રમાણે જો માતા મને વેચવા માટે ન મોકલે તો હું પણ આ જ ધરની રહી જાઉં. આ ધરમાં હવે મારી બિલકુલ જરૂર પણ નથી રહી. આ ધરનો સુધારો થઈ ગયો છે. હવે તો ન્યાં સુધારાની આવશ્યકતા છે ત્યાં જ મારી જરૂર છે. જે ધરમાં અંધારું હોય ત્યાં જ દીપકની જરૂર છે. ન્યાં પ્રકાશ છે ત્યાં દીપકની જરૂર નથી, એ જ પ્રમાણે હવે મારું અહીં રહેવું પણ નકામું છે. માટે તમે મારી સાથે જલ્દી ચાલો, જેથી માતાને વધુ વખત સુધી સંતાપમાં ન રહેવું પડે. ”

વસુમતિની વાતોથી ત્યાં ઉપસ્થિત થયેલા સઘળા લોકોનું હૃદય ભીંજાઈ ગયું, પણ રથીની સ્ત્રી પર કોઈ જાતનો પ્રભાવ પડ્યો નહિ. વસુમતિની વાતો સાંભળીને તે પોતાના મનમાં કાણ જાણે કેવાંયે વિચાર કરવા લાગી, પણ રથીથી ચૂપ રહી શકાયું નહિ. તેણે વસુમતિને કહ્યું કે, “ પુત્રી તું આ શું કહે છે ? શું આ કંઈ ધાના કહેવાથી હું તને વેચાવા દઉં ? તારા જેવી મંગળમયી સતીને

મારે ત્યાંથી ચાલી જવા દઉં ? યા હું તને વેચીને હું ક-વારિડેના કહેવાઈ ? હું આતું દેવાપિ નહિ કરી શકું. આ કહેવા જો મારા ધરમાંથી નીકળતી દોષ તો બધે આજે જ તે નીકળી જાય, પરન્તુ તેના કહેવાથી હું તને કેમ વેચી શકું ? ”

રથીના કથનના જવાબમાં વસુભનિ બોલો કે, “ પિતાશ્રી ! તમે જૂથ કરી રહ્યા છો. માનાએ તમને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તેને તમે જૂથી ગયા છો. મેં પણ તમને કમળા તથા પદેશાં જે કાંઈ કહ્યું છે, તે પણ તમારા ધ્યાનમાં નથી. જો તમે મને સતી મંગલ-મયી અને સદ્ગુણી માની રહ્યા છો, તો મારા સંબંધમાં કાંઈ જાતની ચિંતા શા માટે કરો છો ? હું જે કાંઈ કહું છું, તે પર વિશ્વાસ કેમ નથી મૂકના ? મને તમે નથી વેચના, પણ હું પોતે જ વેચાઈ છું. મારી બાળનમાં માતાને જે સદેહ થયો છે, તે સદેહ દૂર કરવો એ મારું પણ કર્તવ્ય છે, અને તમારું પણ કર્તવ્ય છે. જો માતાનો સદેહ દૂર નહિ થાય તો વિના કારણ મને પણ કલંક લાગશે અને તમને પણ કલંક લાગશે. માટે તમે કાંઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરતાં મારી સાથે ચાલો. મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક શક્ય ઉપાયથી પોતાને કલંકથી બચાવે. તો પછી શું આપણે આપણા પર ખોટું કલંક લાગવા દઈશું ? તેનાથી બચવાનો ઉપાય શું નહિ કરીએ ? હું દરેક દષ્ટિથી એ જ ઠીક માનું છું કે, માતાની આવા-નુસાર મારે બાળરમાં વેચાઈ જવું જોઈએ, અને એ રીતે માતાનો સદેહ દૂર કરાવી મને ચોતાને તથા તમને મિથ્યા કલંકથી બચાવવા જોઈએ, એટલા માટે તમે મારી સાથે ચાલો. હું મને વેચીને વીસ લાખ સોનામહેરો અપાવીશ. તે લાવીને તમે માતાને આપી દેજો. ”

વસુભનિએ રથીને આ પ્રમાણે સમજાવીને ચાલ કરી દીધો. રથી વધારે કાંઈ કહી શક્યો નહિ. તેણે માત્ર એ જ કહ્યું કે, “ તમને જે મોજ્ય લાગે તે કરો. હું તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં મારું

કર્તવ્ય સમજું છું. ” આ પ્રમાણે રથીને અનુકૂળ બનાવી, વસુમતિએ રથીની સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યા. અને કહ્યું, “ માતા, મારે લીધે તમારે અનેક કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં છે. હું તે બધા માટે તમારી ક્ષમા માગું છું અને વિનંતિ કરું છું કે આ પુત્રી પર તમારી કૃપાદષ્ટિ હમેશાં રહ્યા કરે.”

વસુમતિએ રથીની સ્ત્રીને પ્રણામ કર્યા અને ક્ષમા પણ માગી, છતાં રથીની સ્ત્રી તો નાગિણીની જેમ કુટાર કરતી કરતી ચૂપચાપ જ બેસી રહી. કાંઈ પણ બોલી નહિ. હા, પોતાના મનમાં જરૂર એટલું બોલતી હતી કે, ‘ આ કુલટાએ મારા પતિને ઘોડા જ દિવસોમાં કેવા આધિન બનાવી દીધા છે કે તેની ઇચ્છાં વિરુદ્ધ પતિ કાંઈ કામ નથી કરી શકતા. મને આ રીતે વિફરેલી જોઈને, તે ડરી ગઈ છે કે, મારી બધી ગુપ્ત વાતો પ્રકટ થઈ જશે એથી તેણે વેચાવાનું અને પતિએ તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું છે. જો મેં આનું રુદ્ધ સ્વરૂપ સાધારણ કર્યું ન હોત તો, તે કદી પણ નીકળત નહિ; એટલું જ નહિ પણ ઘોડાક દિવસોમાં મને જ ધરમાંથી કાઢી મૂકત. પતિની વાતોથી રૂપિય સાબિત થાય છે કે વસુમતિને ધરમાં રાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને જ પતિ તેને લાવ્યા છે. અને એટલા માટે જ તેઓ કહે છે કે હું તને કાઢી શકું નહિ. બલકે તેને બદલે મને કાઢી મૂકવા તૈયાર થઈ ગયા હતા. સારું થયું કે બપોળામાં તે વેચાવા માટે તૈયાર થઈ ગઈ, નહિ તો પતિએ તો બારે વિપત્તિ રિધાન દિત્પત્ત કરી હતી. ’

રથીની સ્ત્રી આ પ્રમાણે પોતાના સ્વભાવાનુસાર વિચાર કરતી રહી અને વસુમતિ તરફ લાલ નેત્રે જોતી રહી. તેને પ્રણામ કરીને અને તેની ક્ષમા માગીને વસુમતિ ધરના અન્ય માણસો-નોકરચાકર મળ્યાદિને મળ્યા અને પછી બગ્ગરમાં જવા માટે નીકળી પડી. તેણે ધરમાંથી નીકળતાં પહેલાં દાસીઓ પહેરે તેવાં વસ્ત્રો પહેરી લીધાં.

“ આ દાસી છે, અને મેંઆવ માટે જિજી છે, ” એમ બનકીને ધણાઓની ઇચ્છા વસ્તુમતિને ખરીદવાની મર્મ. અનેક માણસો વસ્તુમતિને કહેવા લાગ્યા કે, “ અમે તને ખરીદી કરીશું, પણ તારું મૂલ્ય શું આપવું પારો ? ”

લોકોના આ પ્રશ્નના જવાબમાં વસ્તુમતિએ રચીની સામે તનતર કરીને કહ્યું કે, “ આ મારા પિતા હોવા છે, તેમને જે કોઈ વીસ લાખ સોનામહોરો આપે તે મને ખરીદી શકે છે ”

વસ્તુમતિના મોંએ વીસ લાખ સોનામહોરો સાંભળીને ખરીદવાની ઇચ્છા રાખનારા લોકો આવા જ બની ગયા. તેઓ વસ્તુમતિના રૂપલાવણ્યઆદિની પ્રશંસા તો કરતા હતા અને એમ પણ કહેતા હતા કે:—

यथाकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति

અર્થાત્—જ્યાં આકૃતિ છે ત્યાં ગુણ પણ છે.

લોકો એમ કહેતા તો હતા, છતાં તેઓને વીસ લાખ સોનામહોરો વધારે પડતી લાગતી હતી; એટલા માટે તેઓ ત્યાંથી એમ કહીને ચાલ્યા જતા હતા કે, “ વીસ લાખ સોનામહોરોમાં દાસી ખરીદીને શું કરીશું ? દાસી ગમે તેટલી હોશિયાર અને સુંદર હોય તો પણ તે કરવાની તો ધરનું કામ જ ને, કાંઈક વાણિજ્ય-વ્યવસાય કરીને દ્રવ્યોપાર્જન થોડી જ કરવાની હતી, માટે એટલા બધા સોનૈયા આપીને તેને કેમ ખરીદી શકાય ? ”

આ પ્રમાણે લોકો વસ્તુમતિની પ્રશંસા કરતા થકા, તેને ખરીદવા માટે તૈયાર થતા હતા, પણ મૂલ્ય સાંભળીને ચાલ્યા જતા હતા. તેને ખરીદવાનું સાહસ કોઈ પણ કરી શકતું ન હતું.

: પ્રકરણ :

[૧૨]

આત્મબળ

ગુણગ્રાહક એવા ધનવાનો જન્મતમા બહુ થોડા નીકળશે. ગુણોની આગળ દ્રવ્યને વૃદ્ધ સમજનારા, ગુણો પર દ્રવ્યનું બંધિદાન આપનારા, દ્રવ્ય-બળ કરીને ગુણોનો આદર તથા પ્રચાર કરે તેવા ધનિકા બહુ ઓછા હશે. મોટે ભાગે ધનિકો તો ધનને જ કિંમતી સમજે છે. તેમની દષ્ટિમા ગુણોની કાંઈ કિંમત જ નથી. તેઓ કેવળ લૌકિક ગુણો અને મંસારની અન્ય સધળી બાબતોને જ નહિ, પરંતુ ધર્મને પણ ધનથી જ તોળે છે, અને તે વૃદ્ધનામાં ધનને જ વધારે કિંમતી સમજે છે. આવા મનુષ્યો કદાચ ગુણોથી અંગતાર્થને ગુણોની પ્રથંસા લાલે કરે, છતાં તે પણ કલિનાર્થ અને સંકોચપૂર્વક. ખુલ્લા હૃદયે મૌખિક પ્રથંસા કરવી તે પણ તેઓને બહુ ભારે લાગે છે. તેમને એ ભય રહે છે કે અમારા મોટેથી પ્રથંસા નીકળતાં કોઈ અમને ઉદારતા દર્શાવવાનું તથા ધનનો ત્યાગ કરવાનું કહેશે તો ! આ બધી કૃપણ સ્વભાવના કારણે તેઓ વાણીમાં પણ કૃપણતા દાખવે છે. તે એટલે મુઠ્ઠી કે સામાન્ય સિદ્ધાચારના આવ-

સ્વદ્ કર્તવ્યને પણ તેઓ કોઈ મારે છે, અને મારેથી 'આનો, ભેગો' વગેરે શબ્દ પણ બોલતા નથી. પણ એવા પ્રકારનો નિષ્કૃષ્ટ વ્યવહાર કરે છે કે જાણે તેમનામાં ધને હલ્લ જ રહેવા દીધું નથી સ્વયં તેઓના હૃદયને પશ્ચર જેવું કોઈ જનારી દીધું છે, કે જેમાં કનિષ્ઠ જનવાનો સ્વભાવ જ નથી. આ જ કારણથી ને હલ્લ નથી તો ગુણુઓના ગુણુ પર આકર્ષિત જનનું કે નથી ગરીબોના આત્મનાદ કે દુઃખીઓના દરજ્જા આક્રંદ સાંભળી શકવું. તેઓ પોતાના જેવા ધનવાનો સિવાય, બીજા લોકોને મનુષ્ય પણ નથી માનતા. તેઓ સાથે તો એવો વ્યવહાર કરે છે કે જેવો વ્યવહાર પશુઓ સાથે પણ ન કરવામાં આવતો હોય. તેમની દૃષ્ટિમાં ગરીબોની વેદના એ વેદના જ નથી, ગરીબોની જરૂરિયાત એ જરૂરિયાત જ નથી. પોતાની વેદના મટાડવા માટે અને પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરવા માટે તેઓ અહું કરી છૂટે છે, પણ ગરીબોની વેદના મટાડવા અને તેમની જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં સહાયશૂન જનવાને બદલે વધારે વિશ્નશૂન અને છે. આવા જ કારણે પરિગ્રહને પાપનું કારણ માનવામાં આવ્યું છે.

વસ્તુમતિને અત્યારસુધીમાં જેટલી જેટલી વ્યક્તિઓ મળી, તેઓ સઘળી એવા જ સ્વભાવની મળી. એથી વીસ લાખ સોનામહોરોનું નામ સાંભળીને તે વ્યક્તિઓ એવી રીતે ચાલી જતી હતી કે જેથી તેઓ ફરી કોઈની દૃષ્ટિમાં જ ન આવે. તે માણસો વિચારતા હતા કે, શું એક દાસીની કિંમત વીસ લાખ સોનામહોરોની? જેટલી રકમમાં તો વીસ દાસીઓ ખરીદી શકાય. તો પછી માત્ર એકને માટે એટલું ધન કેમ ખર્ચી શકાય? એ રીતે તે લોકો કેવળ વીસ લાખ સોનામહોરોનો જ વિચાર કરતા હતા. તેઓ એમ નહોતા સમજતા કે, તેની ખરાખરી વીસ તો શું પણ સેંકડો, હજારો દાસીઓ પણ નથી કરી શકતી. તેમની નજરમાં ધનનો પડદો પડી ગયો હતો, એથી આવી વાત તેમની નજરમાં આવતી ન હતી, પણ કેવળ ધન જ નજરમાં આવતું હતું.

રવા કરતી હતી. જે વખતે વસુમતિ બન્નરમાં જઈને પેઢાની હતી, તે જ વખતે પાલખીમાં બેઠેલી તે પેઢા પોતાની દાસીઓની સાથે તે જગ્યા આશ્રયની નીકળી. બીજા દેખીને તેણે પાલખી શોધી, અને લોકોને પૂછ્યું કે, “આ બીજા માની છે ?” લોકોના કહેવાથી તેણે જાણ્યું કે અલોચાં એક દાસી વેચાણ છે, આથી તે વેચ્યા એકદમ તે બીડને દાસીને વસુમતિની પાસે પહોંચી ગઈ. વસુમતિને દેખીને, તેને આશ્ચર્યની સાથે ખૂબ આનંદ થયો. તેને એવા વિચારથી આનંદ થયો કે, “હું જેવી સુંદરીની તપાસમાં હતી, તેના કરતાં પણ આ તો ચલી ન્હાય તેવી છે.” વસુમતિનું રૂપ સૌંદર્ય દેખીને તેના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તે વિચારતી હતી કે, “આવી સુંદરી તો મેં આજ સુધીમાં કદી જોઈ નથી. હું મને પોતાને અતિશય રૂપવંત માનીને અભિમાન કરતી હતી, પણ હું તો આ કન્યાની સુંદરતા આગળ એક ગંદા પણ સુંદર નથી. મારું ભાગ્ય હિતમ છે કે જેથી હું આજે આ તરફ આવી ચડી. ગમે તે થાય, ગમે તેટલું મૂલ્ય આપવું પડે, તો પણ હું આ દાસીને જરૂર ખરીદી લઈશ. તેને ખરીદીને હું મારા ભવિષ્યના વારસને માટે નિશ્ચિંત બની જઈશ. તથા મારો અધિકાર તેમ જ મારી પ્રતિષ્ઠાને હું સુરક્ષિત રાખી શકીશ. આ કન્યા એવી લાયક જણાય છે કે જેનામાં હું મારી નૃત્ય ગાન કળા પૂરેપૂરી સ્થાપિત કરી શકીશ. પ્રથમ તો તેનું રૂપ જ એવું છે કે જેથી ભક્ષમણ સદાચારી કહેવડાવનારાઓ પણ તેનાં રૂપથી આકર્ષાય. તેમાંય વળી ત્યારે હું સોનામાં સુગંધ મેળવવારૂપ તેને મારી સંવળી કળાઓ શીખવી દર્શક ત્યારે તો તેની આગળ કયો પુરુષ પોતાનું મસ્તક નહિ નમાવે ?”

આ પ્રમાણે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહરતી વેશ્યાએ વસુમતિને પૂછ્યું કે, “તું કાણ છે અને ક્યા હેતુથી બન્નરમાં જાણી છે ?” વસુમતિએ પોતાની દૃષ્ટિ નીચે રાખી હતી. તેણે જે પ્રમાણે પોતાની દૃષ્ટિ નીચી રાખીને બીજા લોકોને જવાબ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે

નેમનાને જન્ય નીચીં જાઉં, જાખ્યાને ક-વ-મ-અ-ગ-કે છે, "તુ તારા
 હું અને નેમનાના ગરી દેહના મુદ્, નેમનાની પુનર્વ છે, " તારું મુદ
 હું છે ! " નકુર્મ-મિત્રે, કહે છે, " આ જાગ પિત્ર કંઈ જા છે, એ દેહ
 નેમને વીસ લાખ સોનામદોરો અગે, તેની અગે દેહ અર્થ કહ્યું થા, "
 નેમનાને પુનર્વ છે, " શું અનવાર કુપીર્થા કે-ઈ નરો નરો અર્થ થા, ન
 સોનામદોરો આપનાર અર્થે અર્થો ? " નકુર્મ-મિત્રે, અનુભવ અ-કે
 છે, " હા, અનવાર કુપીર્થા ને પુનર્વનામો જ અનવાર દેહ, અનવાર
 દેહ અર્થે અર્થો, " વસુમતિને આ નિશાન આજનાને નેમના દેહને
 અનિશાનપુર્વક કરેલા જામી છે, " એને વસુમતી પરીજ્ઞા જ નથી, તે
 તેનો અપાર કર્મ દીને કરે ! અનવાર કુપીર્થા એ એ દેહ અર્થો
 આજા છે, નેમના કર્મ એ જી પ્રકરના અર્થદેને અનવાર દેહ,
 તે તે તને અર્થ અરીદી બેન, પણ અર્થાત્ર છે જ અર્થાત્ર એવી
 એક પણ અર્થ આવી નથી, બીજા કર્મ અર્થ છે ન અર્થ, પણ
 દે તે તારા લાજો પરીજા અર્થ છે તારા કર્મ વિગત છે,
 દે તારા અનુ નથા તારું સોરથ અર્થો અર્થ થા, દે દે દે થા ?
 તારી આજગ વીસ લાખ સોનામદોરો કર્મ વિશાનમાં નથી, વીસ
 લાખ સોનામદોરો તે તારા એક જ માત્ર અર્થ પર કુરખન કરી
 લકાષ છે, એ માત્ર, મારી સાથે, નેમનામદોરો, દે અર્થો જ તારા
 આ પિતાને વીસ લાખ સોનામદોરો આપી દે છે થા, દે વર્ણ
 સ્વભાવની નથી, કે એવી કોઈ કોઈનો દિશા અર્થ, દે ને નેમ
 પર્મ કરીને બેવા અર્થ થા, તેનું મો અર્થ મુદ અર્થ થા, તે
 તારા મુદ નરો વીસ લાખ સોનામદોરો જામી છે, તે દે વીસ
 લાખ જ સોનામદોરો આપી, એક પણ સોનામદોર આપી નદિ
 આપુ, મરે માત્ર, વિશાન ન કર."

વેસ્થાની ઉદારતા જરી તથા આત્મ-સાધાવાળી વાતો સાંભળીને
 વસુમતિને અર્થ જ આત્મ થા, તેને વિચાર થા, " અત્યાર કુપી
 તે નેટલા નેટલા માણસો આપ્યા, તે સધળાઓને વીસ લાખ

સોનામહેરાની રકમ પછી મોટી હતી. પરંતુ આ સ્ત્રી હોવા છતાં પણ વીસ લાખ સોનામહેરા આપવા નેવાર છે. એટલું જ નહિ પણ આ રકમ વધારે નાની જનાર છે, કહેડું તો ખરી કે આ છે કાણુ ?” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિએ સોનાની નોગી દટિ ઊભી કરીને વેશ્યા સાથે જોયું. વેશ્યાનો મુંઝાર જોઈને વસુમતિએ જાણી લીધું કે આ સ્ત્રી ધનવાન છે; પણ તે સોનાને શા માટે ખરીદે છે તેનું નિરાકરણ વસુમતિ કરી શકી નહિ. તેણે વિચાર્યું કે, “ માતાને સંતુષ્ટ કરવા માટે પ્રથમ તો હું તેને હાથ વેચાઈને પિતાને વીસ લાખ સોનામહેરા અપાવી દઉં, અને પછી આ જે કામ કરવાનું કહે તે કામ ન કરું, તે કામ કરવામાં આનાકાની કરું, તો તે કીક ન કહેવાય. એમ કરવું તે વિશ્વાસવાન છે. માટે મારે પહેલાં જ તેનો આચાર જાણી લેવો જોઈએ. અને તેને ત્યાં જઈને મારે શું કામ કરવાનું છે તેની પણ માહિતી મારે મેળવી લેવી જોઈએ. કાંઈ પણ કામ બાળતમાં મારે હમજાં જ રોકોટ કરી લેવો જોઈએ કે અમુક કામ હું કરી શકીશ કે નહિ કરી શકું.”

વસુમતિએ વેશ્યાને કહ્યું કે, “ માતા, હું ત્યારે વેચાવા માટે ગિચી છું ત્યારે કાંઈ પણ માણસ વીસ લાખ સોનામહેરા આપે, તેની સાથે મારે જવું જોઈએ. પરંતુ મને ખરીદનાર માણસનું હું કામ ન કરી શકું અને એ રીતે તે કાગલ, અથવા તેનું ખર્ચેલું દ્રવ્ય નકામું જાય, તે માટે હું તમારી પાસે પ્રથમથી જ એ જાણવા માગું છું કે તમારો આચાર શો છે ? તથા તમે મને ક્યા કામને માટે ખરીદવા ઇચ્છો છો ? એ જાણ્યા પછી જો મને કીક લાગશે તો હું તમારી સાથે જરૂર આવીશ.”

વસુમતિનો પ્રશ્ન સાંભળીને વેશ્યા હાસ્યપૂર્વક બોલી કે, “ સરલે, મારો આચાર શું પૂછે છે ! મારો આચાર શો છે, તથા મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડશે, એ વાત સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ જ છે. તારું

આગ્ય ઉત્તમ છે, એથી જ હું તને ખરીદું છું. સોફા તારી પરીક્ષા ન કરી શક્યા, તેથી તને દાસી બનાવવા માટે પણ ન ખરીદી, પરંતુ ખરી રીતે શું હું દાસી બનવાને લાલક છે ? તારા જેવી સુસ્વરૂપવાન સ્ત્રી દાસી બનીને જીવન બનિત કરે, એ શું દીક છે ? જો હું ન આવત, તો તો તારે દાસી બનવું જ પડત. અને અત્યાર સુધી તો તને કોઈ દાસી બનાવવા માટે પણ લર્ડ જવા તૈયાર ન હતું, પણ તારા સદ્ભાગ્યથી હું બધીં આવો ચઢી. બીજા સોફા તો વીસ લાખ સોનામદોરો આગળ તને તુચ્છ સમજે છે, પણ હું તારી આગળ વીસ લાખ સોનામદોરોને તુચ્છ સમજું છું.

" બોળી ઊઠેરી ! મારો આચાર શો છે, અને મારે ત્યાં તારે શું કામ કરવું પડે, તે સાંભળ. હંમેશાં નહું સુખ ભોગવવું, એ મારે ત્યાંનો આચાર છે. અને તારે પણ મારે ત્યાં આવોને હંમેશાં નહું સુખ ભોગવવાનું કામ કરવાનું છે. મારે ત્યાં જે સુખ છે તે સુખ, કોઈ બીજા સ્ત્રીની તો વાત શું કરવી પણ મોટા મોટા રાજાની રાણીને પણ પ્રાપ્ત નથી. મારે ત્યાં મહં કાલે જે સુખ ભોગવું, તેના કરતાં ચંદ્રિયાનું સુખ આજે ભોગવવાનું છે. સંસારમાં જેને અવિ-ચળ સૌભાગ્ય કહેવામાં આવે છે, તે અવિચળ સૌભાગ્ય મારે ત્યાં જ છે. મારે ત્યાં દુર્ભાગ્યનું તો નામનિશાન નથી. હું મારે ત્યાંના સુખ-ભોજાગ્યનું વર્ણન કરવા માંડું તો એક ગ્રંથ બની જાય, તો પણ પાર ન આવે. એટલા માટે હું સર્વગાં સુખોનું વર્ણન ન કરતાં તેમાંના ચોક્કસ સુખોનું વર્ણન કરું છું.

" મારે ત્યાં સાથી પહેલું સુખ હંમેશાં સૌભાગ્યનું છે. વિધવા બનવાનો તો ભય જ નથી. જન્મતમાં એવી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે જાણીતી સ્ત્રીઓ, પોતાના આજ્ઞાપનું ધર ઊડીને, કોઈ એક પુરુષને ત્યાં જાય છે, તેની સેવિકા બનીને, તે જેમ રાખે છે તેમ રહે છે, તેની સાથે દુઃખ ભોગવે છે, જ્યાં પણ તે પુરુષ મૃત્યુ પામીને પોતાની

સ્ત્રીને વિધવા બનાવી જાય છે, અને તેને નિઃશીઘર દુઃખમાં ધકેલી જાય છે. એથી કલ્પનું, જે સ્ત્રીને એટલો નાશ કરે છે, સાચા આખો છે, અને દુઃખ કલ્પનું છે, તે સ્ત્રી મત્ત પામતાં, પુરુષ પોતે વિધુર નથી રહેતો, પણ ખીટ સ્ત્રી પરણી શકે છે. જગતમાં આ જાતની વિગમના પ્રસારી રહી છે. મારે ત્યાં આવી વિધમતાને સ્થાન જ નથી. વિધવા બનવાનો ભય જ નથી. વિધવા તો ત્યારે બનવું પડે કે ત્યારે કાર્મ એક પુરુષની દ્વારા બનીને રહેવાનું હોય. મારે ત્યાં પુરુષોની શુદ્ધાભી નથી કરવી પડતી. પુરુષ જ સેવકની જેમ મારે ત્યાં આંખોના મટકારા પર નાચ્યા કરે છે. હું જે પુરુષને મારો સેવક બનાવું છું તે પુરુષ પોતાને સદ્બાળી માને છે, અને મારા પર તેનું તન, મન, ધન કુરબાન કરી દે છે. છતાં પણ હું તેને હંમેશાં મારે પસંદ નથી કરતી, પરંતુ કાર્મ પણ વખતે મને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે તેને દૂર કરીને ખીજને મારો સેવક બનાવું છું. મોટા મોટા રાજા મહારાજાઓ મારા એક કટાક્ષ પર ખરીદવા શુભામની માફક હાજર રહે છે. જેઓ પોતાને શૂરવીર તથા અભિમાની સમજે છે, તેઓ પોતાની મૂઝો એડી રાખે છે, તેમ જ તેઓ મારા આગળ પોતાનું મસ્તક નમાવે છે.

“ પહેરવા ઓઢવાની તથા ખાવાપીવાની બાબતમાં તો હું તને કહું જ શું? મારું ધર શૃંગારનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. નવાં શૃંગારોનો જન્મ મારે ત્યાં જ થાય છે. નવીન જાતનાં વસ્ત્રો તથા નવીન જાતનાં આભૂષણો સૌથી પહેલાં મારે ત્યાં જ બને છે. ખીજ લોકો તો મારે ત્યાંનાં વસ્ત્રાભૂષણોનું અનુકરણ જ કરે છે. મારે ત્યાં હંમેશાં નવી જાતના શૃંગાર સંજવામાં આવે છે. બલકે દિવસભરમાં અનેક વખત શૃંગાર બદલવામાં આવે છે. ભોજનનું સુખ પણ જે મારે ત્યાં છે તે ખીજને ત્યાં નથી. મારે ત્યાંનાં ભોજનો સ્વાદિષ્ટ, બળપ્રદ, અને કામોત્તેજક હોય છે. આ જાતનાં ભોજન કરીને, ઇચ્છાનુસાર એક શૃંગાર સંજવો, ઇચ્છાનુસાર નવા નવા પુરુષ

તમારું ચીંધેલું કામ હું ન કરું, તે કીક નહિ. તે વખતે તમે કહેશો કે, મને દગો દીધો, માટે અત્યારે જ હું તમને સાફ કહી દઉં છું કે, મને ખરીદવાનો વિચાર છોડી દઈને તમે તમારે ઘેર જાઓ. હું તમારે ત્યાં આવી શકીશ નહિ.”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને કાંઈક નિરાશા ઊપજી, તો પણ તે નિરાશાને દબાવીને કહેવા લાગી કે, “તારું દુર્ભાગ્ય જ એવું છે કે જેથી મારી વાત તારા સમજવામાં આવી શકી નહિ. તારા ભાગ્યમાં તો દાસીપણું જ દેખાય છે. હું તો ધારતી હતી કે, તને લઈ જઈને સ્વર્ગીય સુખોનો આસ્વાદ ચખાડું, પણ સદ્ભાગ્ય વગર મારી ઇચ્છા છતાં પણ તને એ સુખ કેમ મળી શકે? હું નેહું છું કે મારી સ્ત્રી-ખહેનો પર પુરુષો ઘણો અત્યાચાર કરે છે. મારી ઇચ્છા છે કે હું પુરુષોનું અભિમાન ઉતારી દઉં અને તેમને નમાવું. આ કાર્યમાં મને સહાય કરનાર કોઈ નથી. હું તને મારી સહાયિકા બનાવવા માગું છું, અને તેથી જ મોંઝામ્યા પૈસા આપવા તૈયાર છું, પણ તું મારી આ વાતો સમજી જ નહિ. હું તને ફરીથી કહું છું કે મારી વાત માનીને તું જલદી પાલખીમાં બેસીને ચાલ બાળક જેવી વાત ન કર. એમ તો વિચાર કે મારા સિવાય તારા બદલામાં કોઈ ૨૦ લાખ સોનામહેરો આપે છે? અને ૨૦ લાખ સોનામહેરો આપવામાં મેં કોઈ જાતની આનાકાની કરી છે?”

વેશ્યાના પ્રત્યુત્તરમાં વસુમતિ કહેવા લાગી કે, “માતા, હું તમારી સાથે કેવી રીતે આવી શકું? મારો માર્ગ ખીલે છે, અને તમારો માર્ગ ખીલે છે. તમે પુરુષોને મોહના પાશમાં નાખવાનો પ્રયત્ન કરો છો, ત્યારે હું પુરુષોને મોહપાશથી છાદવાનો પ્રયત્ન કરું છું. તમે તમારે ત્યાં જો આચાર બતાવ્યો, જો ખાનપાન તથા સાગ્ર-મૃગ્યારની પ્રદક્ષા કરી, તે બધું પુરુષોને મોહપાશમાં નાખવા અને તેમનું હૃદય નટ કરવા માટે છે, અને હું તેનો વિરોધ કરનારી છું.

એ. કારણથી મારી મારફત તમારા ઉદ્દેશ સફળ થશે નહિ, એટલું જ નહિ પણ તમારા કાર્યમાં વધારે વિઘ્ન જિનું થશે. તમે જોને તમારી જાગમાં ફસાવવા ઇચ્છો તેને હું જમાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ. તમારી જાગમાં તેને ફસાવા નહિ દઉં. આ રીતે મને લાઈ જવાથી તમને લાભ થશે નહિ, પણ નુકસાન થશે અને જ્વાંસુધી તમે પ્રરૂપેને મોહાધિન બનાવવાનું કાર્ય કરો છો ત્યાંસુધી હું પણ તમારી સાથે આવી શકીશ નહિ. હા, જો તમે આ માર્ગને છોડીને સદાચારમાં પ્રવૃત્ત બનવા ઇચ્છો છો, તો હું તમારી સાથે આવવા માટે તૈયાર છું. અને જો તમે એ પ્રમાણે વર્તવા માટે કબૂલ થતા ન હો, તો હું પણ તમારે ત્યાં આવી શકતી નથી. જ્યારે તમે જોટા માર્ગ પણ છોડવા તૈયાર નથી, તો હું સારો માર્ગ કઈ રીતે ઓઝો શકું ? ”

વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, વેસ્થા મનોમત કહેવા લાગી કે, “આ ઓઝરી માત્ર મુંદર જ નથી, પણ ભુલિયાળી પણ છે, અને વાત-ચીત કરવામાં પણ કુશળ છે. જો તેણી મારે ત્યાં આવે, તો અવશ્ય મારા ઘરની આગર પણ વધી શકે છે.” એ પ્રમાણે વિચાર કરતી તે વેસ્થા કાંઈકે કોઈકે જનીને વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “બારે સદા-ચારિણી બની ગઈ છે, મને સદાચારનો ઉપદેશ આપવા લાગી છે, એમ નથી જોતી કે હું દોષી છું ? આ વાત કોની સાથે કરી રહી છું ! તું દાસી મને ઉપદેશ આપે ! વેચાવા માટે તો જિભી છે, અને મને ઉપદેશ આપી રહી છે, તું મને ઉપદેશ નથી આપી શકતી. તારા જેવી દાસીઓ મારે મારે ત્યાં ધણી છે, અને જો, આટલી દાસીઓ તો અહીં જ જિભી છે. મારે તારો ઉપદેશ તારી પાસે જ રહેવા દે. આ ઉપરાંત, તું મને સદાચારનું પાલન કરવાનું કહે છે, પણ તું પોતે સદાચારનું પાલન કેમ નથી કરતી ? સદાચારમાં સત્ય પણ છે. તું સત્યનું પાલન કેમ નથી કરતી ? હમણાં તેં જ કહ્યું હતું કે હું દાસી છું, વેચાઈ રહી છું, અને જો કાંઈ ૨૦ લાખ સોનામદોરો આપે, તેની સાથે જવા તૈયાર છું. તારા આ

ક્યન પ્રમાણે મેં ૨૦ લાખ સોનામહેરા આપવાનું કમ્પ્લેટ કર્યું છતાં
તું મારી સાથે આવવાની કેમ ના કહે છે ? ખરીદી લેવાળી, હું તારી
મારફત સધળું કામ કરવાનો દક્ક ધરાવું છું. તું કાર્ક પણ કામ કરવાની
ના પાડી શકતી નથી. મેં તે માંગેલી ૨૦ લાખ સોનામહેરા
આપવાનું કમ્પ્લેટ કર્યું અને હજી પણ હું મારા વચનને વળગી રહું છું.
છતાં તું તારી કીધેલી વાત ધનકારે છે. હવે તું જ કહે કે સત્વનું
પાલન હું નથી કરતી કે તું, અને એથી સમગ્રગાંધી હું છું કે તું ?
તું ખીજને તો ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ એ પણ ભુલે છે કે હું
ખીજને જે ઉપદેશ આપું છું, તેનું પાલન હું પોતે પણ કરું છું કે
નહિ ? તું એમ કેમ નથી વિચારતી કે હું જે ઉપદેશ ખીજને આપું
છું તેનું પાલન હું પોતે કેમ ન કરું ? તું મારે ત્યાં આવવાનું ઇચ્છે
કે ન ઇચ્છે, પણ હવે તો તારે મારી સાથે આવવું જ પડશે. તારો
અને મારો સોદો પાકો થઈ ચૂક્યો છે, કેમકે તે વીસ લાખ સોના-
મહેરા માગી, અને મેં તે આપવાનું કમ્પ્લેટ કર્યું. હવે તું કાર્ક પણ
રીતે ફરી શકતી નથી. હવે જો તારી ઇચ્છા હોય તો અહીંયાં બિભેલા
માણસો પાસે ન્યાય કરાવી લે.”

આ પ્રમાણે કહીને વેશ્યા હાવભાવ બતાવતી, ત્યાં બિભેલા
માણસો સામે જોવા લાગી. તેણે સંકેતથી કેટલાકને તો સમજાવી
દીધું કે હું તમને રાજી કરીશ, અને કેટલાકને એમ સમજાવ્યું કે આ
છોકરી મારે ત્યાં આવશે તો તમે પણ તેનાથી આનંદ લઈ શકશો.
તેના કટાક્ષ અને સંકેતથી ત્યાં બિભેલા માણસોમાંથી ધણા માણસો
અંબાઈ ગયા. એવા માણસો વિચાર કરવા લાગ્યા કે ખરી રીતે જો
આ છોકરી વેશ્યા બની જાય તો શહેરની શોભા પણ વધે અને કાર્ક
વાર પોતે પણ તેના સ્પર્શનો આનંદ લઈ શકે. વેશ્યાએ ન્યારે
જણ્યું કે અહીંયાં મારા મતનું સમર્થન કરનારા ધણા માણસો છે,
ત્યારે તે સધળા લોકોને કહેવા લાગી કે, “તમે સધળાં આખરદાર
માણસો સન્મુખ જ આ સોદો થયો છે. તમે જ કહો કે હું કાર્ક ખોડું

તો હટતી નથીને ! જો હું જોઈું હટતી દોઢ, તો તો મને હરે,
નહિ તો બનાવો કે હવે આ ઝોકી મારી સાથે જાણવો હપ્ત
કરી શકે છું ? ”

વેશ્યાનો મંકન તથા તેના દારખાવથી જે કમીજનો અંતર
થવા દના, તેઓ તેઓના પશુનું સમર્થન કરતાં હોવા લાગ્યા કે,
“ સોરો સાચો થયો છે, મારે તેજે તમારે ત્યાં આવવું જ જોઈએ !
તે તમારી પાસેથી માત્ર વીસ લાખ મોનામદારો અપાવી શકે છે,
તમારી સાથે આવવાનો પ્રનશર નથી કરી શકતી.” કામી માણસો આ
પ્રમાણે જોવીને વેશ્યાના મનનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. દા. જે સોરો
દુરાચારને જોટો સમજી, વેશ્યાના મંકન કટાક્ષ વચ્ચેથી અંતર
નદોના, તેઓએ અવશ્ય વેશ્યાનું કથન અનુચિત બનાવીને કહ્યું કે,
“ કોઈના પર જીવરજસ્તી ન કરી શકાય. તે વેશ્યાને ત્યાં જાય કે
ન જાય, તે તેની હચ્છા પર અવલભે છે. તેજે વેશ્યાને ત્યાં
જવાનું કષ્ટ હું નથી. પણ વેશ્યા પાસેથી તેનો આચાર માંભ-
ળાને વેશ્યાને ત્યાં જવાનું નાકાજીવ હું છે. આવી સ્થિતિમાં એમ
પણ ન કહી શકાય કે સોરો સહી થઈ ગયો છે.”

આ પ્રમાણે કેટલાક સોરો તો વેશ્યાના પશુનું સમર્થન કરવા લાગ્યા
અને કેટલાક વસુમતિના પશુનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. ત્યાં દાનર
રહેલાં માણસોમાં બે વિભાગ પડી ગયા, પરન્તુ વેશ્યાને સાથ આપ-
નારાઓ વધારે હતા અને વસુમતિને સાથ આપનારા થોડા હતા.
પોતાના પક્ષમાં પણ માણસોને જોઈને વેશ્યા આનંદ પામી. તેજે
વિચાર્યું કે હવે કોઈ પણ રીતે આને જલ્દીથી લઈ જવી જઈએ.
વિલંબ કરવા જેવું નથી.

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને વેશ્યા વસુમતિને કહેવા લાગી કે, “ હો,
જોઈ હો, વધારે માણસો મારી વાતને જરોજર કહે છે કે તારી
વાતને ! સત્યની અવહેલના તું કરે છે કે હું ? તું સત્યની અવહેલના

હરિને મારી આમે જીવનને કાઢે પાછા કરે. પણ કે એ કોઈ
 પીય ભાવ મેળવતો કે આપને કહીશ કોઈ એ મને તે નથી
 મારી મારે જાવનું ન કરો. ન અમરિન્દ્ર આપ કે નામદારી માર.
 પણ તરફ જાવનું કારો. અમરિન્દ્ર એ એમાં છે કે અમરિન્દ્ર ન મારી
 ખાણમાં વિશેષ એ. નહિ એ હું જેવો પણ રીતે નરે અમરિન્દ્ર
 લઈ નહીંશ. ”

વેશ્યાના કથનના અંતરમાં વસુમતિ પિયારી છે. “માતા, હું એવી
 વનના કાચા વિચારોવાં નથી કે પણ માણસો નમાને જાનનું સમર્થન
 કરના હોય તેથી મારે પિયારી થાય તે એકમ માની સહે. મારે આપની
 દુનિયા પણ ખોટા કામને મારું છે. તેમજ હું ને ખોટા કામને મારું
 ન માની શકું. હું તોય સાચા મેનામદારો આપમણી સામે આપના
 તૈયાર છું. પણ અદર્શ કરવાને મારે. નમારો પિયારી કમતા પૂરી
 કરવા આનર, લોકોને દુઃખારના ખાણમાં નાખવા મારે અને મારના
 લાગે પોતાનું અનીત્ય વેચવા મારે જવાનું મેં કદમ કરી નથી. તેમ
 કળલ કરી શકતો પણ નથી. તેને મારે જેવો તોય સાચા મેનામદારો
 રોને બદલે આસીસ સાચા મેનામદારો આપે, તેમજ હું જઈ ન
 શકું. એટલા મારે મને લઈ જવાનો વિચાર તમે ધારી લો. હું તમારી
 સાથે આવી શકતી નથી. હારી બનવાનું તેમ જ પીયારું કદ સદન
 કરવાનું મને કળલ છે, પણ તમારી સાથે આવોને. તમે જે મુખોનું
 પ્રલોભન આપો છો, તે મુખનો હું સ્વીકાર કરવા માગતી નથી.”

વસુમતિનો શુષ્ક જવાબ સાંભળીને વેશ્યાએ વિચાર્યું છે, “આ
 છોકરી ખુશીથી નહિ આવે, તેને તો બળાતકારે જ લઈ જવી ઠીક
 છે. અહીંયાં જેટલા માણસો હાજર છે તેમાંના મોટા બામ મને
 સહાય કરનાર છે. કેટલાક માણસો તેના પક્ષનું સમર્થન કરનાર
 છે, પણ તે બહુ થોડા છે. અને બ્યારે હું તેને બળાતકારે લઈ
 જવા માંડીશ, તે વખતે તેઓ તેની મદદમાં આવશે, એમ બનવું

અસંમવિત છે. માટે તેને જોરજુલમથી પાલખીમાં બેસાડીને લઈ જવી જ ઠીક છે. એક વાર તો હું તેને મારા ઘર સુધી લઈ જઈ, પછી તો હું કાંઈ પણ રોતે તેને મારા વિચાર પ્રમાણે મનાવી લઈશ.”

વસુમતિને પરાણે લઈ જવાનો નિશ્ચય કરીને, વેશ્યા કોપપૂર્વક કહેવા લાગી કે, “કેમ નહિ આવે! આવતું ન હતું. તો પછી વેચાવા માટે બજારમાં કેમ જિભી રહી! ત્યારે બજારમાં જિભી રહીને વેચાઈ છે, અને હું મોં માગી રકમ આપવા કબૂલ થઈ છું, ત્યારે કેમ નહિ આવે! હું તો ધારતી હતી કે ભાંસુધી અને ત્યાંસુધી હું તને પ્રસન્ન રાખું, પણ હું તો વધારે ને વધારે હડીલી થતી જાય છે. જો હું તને કમણાં જ લઈ જઈ છું, અને જોડે કે તારી મદદમાં કોણ આવે છે! ”

એમ કહીને વેશ્યાએ પોતાની ફાસીઓ અને પોતાના નોકરાને કહ્યું કે, “અને પકડીને પાલખીમાં નાખી દો, અને આપણે ત્યાં લઈ આવો.” એમ કહીને તે વેશ્યા પોતાની ફાસીઓ સાથે, વસુમતિ તરફ તેને પકડવા માટે આમળ વધી. વેશ્યા અને તેની ફાસીઓને બળાતકાર કરવા તૈયાર થયેલી જોઈને, વસુમતિ તેમનાથી બચવા માટે ચોડીક પાછળ હટી ગઈ.

વસુમતિ તથા વેશ્યાની વાનચીત રથી પણ સંભિગ્ની રહ્યો હતો. અત્યારસુધીમાં તેણે વેશ્યાને કે વસુમતિને કાંઈ પણ કહ્યું ન હતું. તે સુપચાપ સધગી વાતો સંભિગ્નો, પોતાની અસમર્થતા તથા ઓની મૂર્ખતા પર દુઃખનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો. પરંતુ બ્યારે તેણે વસુમતિને પકડવા માટે વેશ્યાને વસુમતિ તરફ આમળ વધની જોઈ તથા વસુમતિને પાછળ દહની જોઈ, ત્યારે તે ચાંત રહી સક્રો નહિ. તેણે તે સ્થળથી વેશ્યાને ધમકાવતાં કહ્યું કે, “સાવધાન, મારી હાજરીમાં આ મારી પુત્રીને હાથ લગાવો તો આ મારી નસવાર જોઈ ભેગો.

આ કન્યા ખુશીથી તારી સાથે આવતી હોય તો હું નથી રોકતો, પણ જો જબરદસ્તી કરી તો આ તલવારથી ટુકડેટુકડા કરી નાખીશ.” આ પ્રમાણે કહીને રથી મ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને, તે નમ્ર તલવાર હાથમાં લઈને, વસુમતિ તથા વેશ્યાની વચમાં આવીને જોમો રહ્યો, અને વેશ્યાને કહેવા લાગ્યો કે, “ શું તેં આ કન્યાને અરક્ષિત માની લીધી છે? શું તેનો કોઈ રક્ષક જ નથી? મને દેખે છે કે નહિ? મારી હાજરીમાં તેણીને હાથ લગાડ્યો, તો સમજજો કે તું સહિસલામત રહેવા પાપીશ નહિ. ”

આ પ્રમાણે રથીને ક્રોધથી લાલચોળ બનેલો જોઈ, તથા તેના હાથમાંની ખુલ્લી તલવાર જોઈ વેશ્યા ભયભીત બની ગઈ. ભયની મારી તે પાછી હડી ગઈ, અને મોટેથી કહેવા લાગી કે, “ ભુઓ, ભુઓ, આ મને તલવારથી મારે છે. જ્યારે સોદો થયો ત્યારે તો તે સાંભળી રહ્યો અને હવે જબરદસ્તીથી વચ્ચે કૂદી પડ્યો છે. તેને આ છોકરીની કિંમત લેવા ઉપરાંત આ બાબતમાં કોઈ જાતનો હસ્તક્ષેપ કરવાનો અધિકાર નથી. મેં આ છોકરી સાથે સોદો સહી કરી લીધો છે. હવે તે બોલનાર કાણુ ? ”

વેશ્યા આવી જ વાત ઉઠાવવા લાગી. વેશ્યાનો પક્ષ કરનારા માણસો પણ વેશ્યાની હામાં હા મેળવી તેના પક્ષમાં બોલવા લાગ્યા. રથીને વસુમતિના રક્ષણ માટે તલવાર ઉગામેલો જોઈને વસુમતિના પક્ષનું સમર્થન કરનારા માણસો પણ મૌન ન રહ્યા. તેઓ પણ રથીની વાતનું સમર્થન કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે ત્યાં બે વિભાગ પડી ગયા અને બંનેમાં વાગ્યુદ્ધ થવા લાગ્યું.

તે વખતે ત્યાં સાર્વિક, રાજસ તથા તામસ એમ ત્રણ પ્રકૃતિ એકત્રિત થઈ રહી હતી. વેશ્યાથી ધેરાયલા હતા તેઓ તામસ પ્રકૃતિના હતા. રથી અને તેના સમર્થક જોઓ વસુમતિના રક્ષણાર્થે

જિજ્ઞાસુના, નવા મારવા-મરવા માટે તૈયાર થવા દના તેઓ મનન પ્રક્રિયાના દના. વસ્તુમતિ સાત્ત્વિક પ્રકૃતિની દની, જે દાન દિગ્ધા દની. તેના હૃદયમાં ચેતનાના પર અત્યાચાર કરવા માટે તત્ત્વર થયેલી વેશ્યા તથા તેના સમર્થકો પ્રત્યે દેવ પણ ન દતો, તેમ તેને બચાવવા માટે તત્ત્વર ધવેશ રથી અને તેના સમર્થકો પ્રત્યે રાગ પણ ન દતો. તે નો એ જ પગલાની દની કે કાંઈ પણ રીતે અપહાનિત ન થાય તો મારું. તે વિચારની દની કે, “જ્યાં વખતે બંને પક્ષના માણસો ઉશ્કેરાયલા છે. હું બંનેમાંથી કોને સમજાવું ? વેશ્યા અને સર્પ જવાના લોખમાં પડી છે, અને પિતા મારા રક્ષણાર્થે જિજ્ઞાસુ રહ્યા છે. આવે વખતે વેશ્યાને કાંઈ પણ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવો તે નકામું છે. તે મારી પાન માન્યો નહિ. માની શકે પણ કેવી રીતે ? તેને માથા પર વિશ્વાસ જ નથી. એટલા માટે પિતાને જ સમજાવવા ઉચિત છે. પિતાને મારા પર વિશ્વાસ છે, એથી તેઓ મારી વાત માની.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વસ્તુમતિ રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, શાન્ત થાઓ. કોષ કરીને આ પ્રમાણે મારવા-મરવા તૈયાર થવું તે ઠીક નથી. માતાએ તમને જે શિખામણ આપી હતી, તે તમે આ વખતે કદાચ ભૂલી ગયા હાઓ છો. કોઈના પર હથિવાર ચલાવવું અથવા કોષાયમાન થવું એ માતા નહોતી જાણતી એમ નહિ, પણ તેજે તે મુશ્કેલ સમયમાં મણુ કોષ ન કર્યો, તેમ રાજ-પ્રથેમ પણ ન કર્યો. તમે માતાની તે શિખામણ વાદ કરીને શાન્ત બની જાવ, અને તત્ત્વર આન કરો.”

રથી કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી, તું શું કહે છે ? શું હું આવે વખતે પણ દાવરતા બતાવું ? આ દુષ્ટાને તારા પર બળાત્કાર કરવા દઉં ?”

વસ્તુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, “પિતાજી, આવો સમય તો તે શિખામણના ઉપયોગનો જ છે. અનુકૂળ સંચોચોમાં તો સૌ શાન્ત રહે છે,

પણ ત્યારે પ્રતિકૃત સર્ગોર્ગમાં શાન્ત રહેવાનું, ક્રોધ ન થાય તથા ધૈર્ય તેમ જ ક્ષમા ન ત્યજાય ત્યારે જ વિશેષતા છે. માનાંજી આગેલી શિખામણ તમે દેટલે દરલે સમજ્યા છે, તેની પરીચાનો સમય તો આ જ છે. માટે તમે તમારી આ તલવાર મ્યાનમાં મૂકી દો. મારી નસેનસમાં માતાની શિખામણ ભરેલી છે, તેથી મારી રક્ષા માટે તલવારની જરૂર નથી.”

રથીના હૃદયમાં વસુમતિ પ્રત્યે પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. એથી તે વસુમતિના કથનની ઉપેક્ષા ન કરી શક્યો. તેણે વસુમતિની વાત માનીને તલવાર મ્યાન કરી. તે દેખીને વેશ્યા પ્રસન્ન બની ગઈ. તે કહેવા લાગી કે, “આ છોકરી ઉપર વિપર્યયી જ માટે ત્યાં આવવાની આનાકાની કરે છે, પણ ખરી રીતે તો તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં આવવાની જ છે. છતાં પણ આ પુરુષ તેની રક્ષા કરવાના બદાને વચમાં આવીને બોમો રહ્યો છે. ભુગ્નો, આ છોકરીએ નીકળેલી તલવાર મ્યાનમાં મુકાવી દીધી છે. જો તે આ પુરુષ દ્વારા પોતાની રક્ષા ઇચ્છતી હોત તો આમ શા માટે કરત ? ”

વેશ્યાના આ કથનનું તેના મદદનીશ માણસો પણ અનુમોદન કરવા લાગ્યા. તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે, “ખરી રીતે તો આ છોકરી આ વેશ્યાને ત્યાં જ જવા માગે છે, પણ આ લોકો નકામા વચમાં ઝગડો કરી રહ્યા છે.” વેશ્યા તથા તેના સહાયકોનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ કહેવા લાગી કે, “હે પ્રભો, મેં તો શાન્તિને ખાતર આમ કંઈ, પરંતુ આ બધા માણસો મારી આ શાન્તિના ઉપાયનો પણ અવગણ અર્થ કરવા લાગ્યા છે. આવી સ્થિતિમાં આ લોકોને સમજાવવાની શક્તિ મારામાં ક્યાંથી હોય ? આ તામસ પ્રકૃતિવાળા માણસોને સમજાવવામાં મારી સાત્ત્વિક શક્તિ આ વખતે અસમર્થ બની ગઈ છે. આ વખતે તામસ શક્તિનું જોર છે, એટલે હું અસમર્થ છું.”

એમ કહીને, એમ ચીઃદરજ વખતે ક્રીપદી નિર્જન બની
ગર્ભ દત્તી તેમ વસુધાનિ પણ નિર્જન બનીને કાંઈ દાહી ગદી. જે
બ્યક્તિ પોતાનું બગ ત્યાગીને પૂરેપૂરી રીતે પરમાત્માને ઘાળે ત્યજ
તે, તેનું અનિષ્ટ કેઈ પણ માણસ, કેઈ પણ સમયે, ગમે તેવી રિયનિર્મા
કરી શકે. નથી. સુદર્શન આવક પોતાનું બગ કોડીને, સંપૂર્ણ
પણે પરમાત્માને ઘાળે ગમે દત્તો, તો ૧૧૪૧ ચતુષ્પાદો સંદરક
અભ્યુનમાણી તેનું કિચિત્ પણ ન ગમાડી શકે. તેનું મુદ્ગર અદર
જ હપાડેલું રહી ગયું. વધુ પ્રવેશથી તેની વધેલી અનુલ કક્ષિ
પણ સુદર્શન પર મુદ્ગર મારવામાં સમર્થ ન થઈ. ચીઃદરજ
વખતે ક્રીપદી પણ પોતાનું સમગ્ર બગ ત્યાગીને સંપૂર્ણતઃ પરમાત્માને
કારણે ગર્ભ દત્તી, એ કારણે દુઃયાસન જેવો બગવાન માણસ પણ
તેને નમ્ર કરવામાં સમર્થ ન થઈ શકે. આ વિષયમાં અત્યંત
બકતોનું બનાવેલું એક બાજબી પણ છે, જે આ પ્રમાણે છે—

સુનેરી મેંને નિર્જલ કે બલરામ ।

પિછલી સાખ લઈ સન્તાન કી, આક સવારે કામ ॥ દેખે.

જનલગ જનલલ અપનો રાખ્યો નેક સર્વો નહિ કામ,

નિર્જલ હો બલરામ પુકારે, આયે આયે નામ ॥ દેખે.

દુપદ સુતા નિર્જલ લઈ જા દિન, મહિ લાગે નિજ પામ,

દુઃયાસન કી જૂઝ યકિત લઈ, વસન રૂપ બયે સ્વામ ॥ દેખે.

આપજલ તપજલ ઔર બાહુજલ, ચૌથા બલ હે દામ,

‘સર’ સ્વામ મુંદર તે સજ બલ, હારે કો હરિ નામ ॥ દેખે.

આ બાજબીનો અર્થ એ જ છે કે જે બક્ષિત ભૌતિક બગ ત્યાગી દે
છે, તેની મદદ લેવી નથી, તેને આધ્યાત્મિક બલની પ્રાપ્તિ થાય છે,

અને પછી તેના રક્ષણાર્થે અનાયાસે જ કાઈને કાઈ શક્તિ આવી જાય છે.

વસુમતિને માટે પણ એમ જ થયું. તે પોતાનું સઘળું બળ ત્યાગીને અને નિર્બળ બનીને ઊભી થઈ ગઈ. વેશ્યાએ માન્યું કે, “તેની ઇચ્છા મારે ત્યાં આવવાની છે, પરંતુ તે ખુદી રીતે પ્રસન્નતાપૂર્વક આવવા ઇચ્છતી નથી. જો આ તલવારધારી પુરુષ તેને બચાવવા માટે વચમાં ન આવ્યો હોત, તો તો હું આ છોકરીની આંતરિક ઇચ્છાનુસાર તેને પકડીને પાલખીમાં નાખી જ દેત, અને તેવી સ્થિતિમાં તે કાંઈ પણ બોલત નહિ, પણ આ પુરુષ વચમાં આવીને ઊભો રહ્યો, તેથી વિધન ઉપસ્થિત ગયું. હવે તો આ છોકરીએ આ પુરુષને પણ શાંત કરી લીધો છે, અને પોતે પણ શાંત છે, હવે તેને સહાય કરનાર પણ કાંઈ નથી, માટે તેને પકડીને પાલખીમાં નાખી દેવાનો તથા ઘેર લઈ જવા માટેનો આ સારામાં સારો અવસર છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિને પકડવા માટે તેની તરફ આવી. તેણે વસુમતિ તરફ એક જ પગ રાખ્યો હતો એટલામાં તો તેના ઉપર ઘણા વાંદરાઓ તૂટી પડ્યા તથા અને તેનું શરીર તથા વસ્ત્રો ફાડવા લાગ્યા. વેશ્યાએ મદદ માટે ખૂંસ પાડી, પણ વાંદરાઓના ઉત્પાતથી એવો ત્રાસ વર્તાઈ રહ્યો હતો કે ત્યાં ઊભેલા માણસો ત્યાં માર્ગ મળ્યો ત્યાં ભાગવા લાગ્યા. વેશ્યાને મદદ કરવા માટે તેના સમર્થકો કે તેના દાસદાસીઓ કાંઈ પણ આવ્યાં નહિ. મદદને માટે વેશ્યા ખૂંસ પાડતી જ રહી, અને વાંદરાઓ તેની દુર્દશા કરતા જ રહ્યા. કાંઈ વાંદરાએ વેશ્યાના નાકનું આશ્રુપણુ ખેંચી લીધું, જેથી તેનું નાક ચીરાઈ ગયું. કાંઈએ તેના કાનનું આશ્રુપણુ ખેંચી લીધું જેથી કાન ચીરાઈ ગયો. કાંઈએ ગાત્ર કરડી આધો, કાંઈએ મોઢાં પર ચપ્પડ મારી અને કાંઈએ તેનાં મૂલ્યવાન

વસ્ત્રોના શૂરેચ્છા કરી નાખ્યા. વેશ્યા ખૂબ ઝાની કાઠગાની રહી. પદ્મ
અર્થ. અંતમાં તે જાગીન પર હળો પડી, તો પણ વાંદરાઓએ
તેને છોડી નહિ.

વેશ્યા પર વાંદરાઓનું આક્રમણ તથા તેનું ક્રુર રૂઢન જોઈ
સાંભળીને વસુમતિથી રોવાયું નહિ. તે વેશ્યાને મારફ કરવા માટે
હોડી. તેણે વાંદરાઓને ધમકાવતાં કહ્યું કે, "જરે વાંદરાઓ, આ માનને
શા માટે દુઃખ આપો છો? અમે, માનને છોડી દો." આ પ્રમાણે
હાક મારીને વસુમતિએ જરે વાંદરાઓને ધમકાવ્યા, પણ વસુમતિએ
હાક માર્યા પહેલાં જ વાંદરાઓએ વેશ્યાને બેઢાજી બનાવી ટીપી દીધી.
વસુમતિની હાક સાંભળીને, જેમ બંદકનો અવાજ સાંભળીને પશુઓ
નાશી જાય તેમ વાંદરાઓ વેશ્યાને છોડીને નાસી ગયા. વસુમતિ
વેશ્યાની પાસે ગઈ. વાંદરાઓના કરાવાથી વેશ્યાનું આપું ઘરીર
લોહીલોહાખું બની ગયું હતું. તેનાં મૂંઝારવર્ધક વસ્ત્રાભૂષણોના
ટુકડેટુકડા ઘર્ષને અડી તડી પડ્યા હતા. અને તેના આખા
ઘરીરમાં મદાન વેદના ઘર્ષ રહી હતી. વસુમતિએ વેશ્યાને હાથ
પકડીને બેઠી કરી, તથા તેના ઘરીર પર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો.
સતી વસુમતિનો હાથ ફરતાં જ, વેશ્યાના ઘરીરમાં જે વેદના ઘર્ષ
રહી હતી, તે શાન્ત ઘર્ષ ગઈ. વેશ્યાના ઘરીર પર હાથ ફેરવીને
અને તેની વેદના શાંત કરીને, વસુમતિ તેને કહેવા લાગી કે,
"માન, તમને મલું જ દુઃખ થયું. વાંદરાઓએ તમારા સપર્શ
અવયવો બહુ ખરાબ રીતે ખસી નાખ્યા."

વસુમતિ આ પ્રમાણે વેશ્યાને કહી રહી હતી અને વેશ્યા
ફાનગા બરી દૃષ્ટિથી વસુમતિ તરફ જોતી ચડી વિચારી રહી હતી
કે, "આ તો કાઈ સાધાન દેવી છે, એથી તો તે મારા જેવી અપકાર
કરનારી સ્ત્રી પર પણ ઉપકાર કરી રહી છે! આ યજ્ઞિએ પહેલાં
પણ મને સમજાવી, છતાં હું ન સમજી, તેનું જ આ ફળ મળ્યું."

વસુમતિ વેશ્યાને સાંત્વન આપતી હતી, અને વેશ્યા એ પ્રમાણે વિચાર કરતી હતી, તેટલામાં તો વેશ્યાના દાસદાસીઓ તથા ખીજ સહાયક માણસો પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. કોઈ વેશ્યાને દિલાસો આપવા લાગ્યા, કોઈ ધા પર પટ્ટી ચોડવા લાગ્યા, અને કોઈ તેના વિખરાયેલા આભૂષણો ભેગાં કરવા લાગ્યા. છતાં વેશ્યાના હૃદયપટ પર વસુમતિની સહૃદયતાનો જે પ્રભાવ પડ્યો હતો, તેની આગળ આ બધા લોકોની સહાનુભૂતિની કાંઈ પણ અસર ન થઈ.

: પ્રદરશ્ન :

[૧૩]

ધનાવહ શેઠને ઘેર

આત્માને ઝોળખનાર કષ્ટાણુ બક્ષિ જાઈ નો પશુ
અપકાર કરતી નથી. તે પોતાના અપકારી પર પશુ ઉપકાર કરે છે.
તેના હૃદયમાં કષ્ટના પ્રત્યે દેવ તો દોનો જ નથી. જામે જાઈ તે
બક્ષિનો પ્રાણ મુખમાં પશુ લેવાને તેનાર યાવ અને પ્રાણ સર્વ પશુ
લે, તોપશુ તે તેના પર ઉપકાર જ કરે છે, તેનું બધું જ આજે છે.
એ વાન જુદી છે કે તેનામાં વધારે ઉપકાર કરવાની શક્તિ ન હોય,
અને એ દારણથી તે વધારે ઉપકાર ન કરી શકે. પશુ તેનામાં
જેટલી પશુ શક્તિ હોય તે પ્રમાણે દબેલાં અન્ય પર ઉપકાર
કરવા માટે જ તત્પર રહે છે. કદાચ કષ્ટના પર ઉપકાર ન પશુ
કરી શકે, તોપશુ શક્તિશાળી હોવા છતાં પશુ કષ્ટના પર અપકાર
તો કરી કરશે જ નહિ. જો કરી શકે તો ઉપકાર જ કરશે. અર્જુ-
નમાળી, સુદર્શન આવક પર પ્રાણહાતક આક્રમણ કરવા માટે તત્પર
થયો હતો. જો તેની શક્તિ આવડ, તો તે સુદર્શનને મારી જ

નાખત, પરન્તુ તેની તામરી સમિત સુદર્શનની આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ નિષ્ફળ નીવડો. તે પરાશ્રુત પામીને નીચે પડ્યાઈ પડ્યો. તેના શરીરમાંથી નીકળીને મક્ક ભાગી ગયો. તે શારીરિક શક્તિમાં સુદર્શન કરતાં વધારે નિર્જળ ગતી ગયો. જે સુદર્શન ધારત તો બદલો લેવાની ઇચ્છાએ અર્જુનમાળીને શિક્ષા કરી શકત, અથવા શિક્ષા કરાવી શકત, પણ સુદર્શનના હૃદયમાં એવી ભાવના સુધ્ધાં પણ ન થઈ. એટલું જ નહિ પણ તે, અર્જુનમાળીને ભગવાનની સેવામાં લઈ ગયો અને તેને મોક્ષમાર્ગનો પથિક બતાવ્યો. મુનિશ્રી ગજસુકુમારના મસ્તક પર સોમિત્રે આગના અંગારા મૂક્યા હતા. ગજસુકુમાર મુનિમાં ન તો શારીરિક શક્તિ ઓછી હતી કે ન તો લબ્ધિની શક્તિ ઓછી હતી. જે તેઓ ધારત, તો સોમિત્રને શિક્ષા કરી શકત, અથવા એક હુકાર માત્રથી પણ સોમિત્ર મરણને શરણ થઈ જાત, પણ તેમણે સોમિત્રને પોતાનો એક વધારે ઉપકારક પુરુષ માન્યો. તો પછી તેના પર અપકાર કરવાનો તો વાત જ ક્યાં રહી ? ભગવાન મહાવીર ચંડકેશિક સર્પને બાળીને ભસ્મ કરી શકતા હતા, પરન્તુ ભગવાને બોધ આપીને તેને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો. આ પ્રમાણે સેંકડો હજારો ઉદાહરણો એવાં છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે આધ્યાત્મિક શક્તિને બાળનાર દયાળુ પુરુષો કોઈ પણ સંયોગોમાં પોતાની સાથે શત્રુતા રાખનાર પર પણ અપકાર નથી કરતાં, પરન્તુ તેના પર ઉપકાર જ કરે છે.

વસુમતિ પ્રત્યે વેશ્યાએ કોઈ જાતનો સહવ્યવહાર નહોતો કર્યો. હા, અવશ્ય દુર્વ્યવહાર કર્યો હતો. તેણે વસુમતિને કટુ વચ્ચો પણ કહ્યાં હતાં, અને તેને બળાત્કારે પકડીને લઈ જવા માટે તૈયાર થઈ હતી. એ રીતે તે વેશ્યા વસુમતિ પર અપકાર કરનારી હતી, તોપણ વાંદરાઓના ત્રાસથી તેને બચાવતી વખતે વસુમતિના હૃદયમાં તેના અપરાધો લેશ પણ લક્ષ્યમાં આવ્યા નહિ. જે વસુમતિ

મારુ તો પડી ક્યેલી વેરવા પર વધે પ્રદાર છો દાન,
 જ્યારે વાંદરાઓને ન બચાડ્યાં વેસ્થાની વધે દુર્લભ થતા દેન
 પરન્તુ જો તે જોઈ કરન નો પડી તેની મળના સતીઓમાં પણ
 ન માન, તેમ તેણે આત્માને આજીવ્યો છે જ્યારે તેનામાં દવા
 છે તેમ પણ ન દલીલ યાદ પરંતુ તે જાણતી હતી કે દુર્લભોમાં
 મારી સમાન જ આત્મા રહેલો છે, દરેક દુર્લભી છવ પર દવા કરવી
 એ માયું સાધારણ કર્મજ છે. અને મારી દાનિ જ્યારે મારા પર
 અપકાર કરનાર કેઈ બીજું છે જ નહિ, મારો ઉપકાર જ્યારે અપ-
 કાર કરવાની યત્નિ કેઈ બીજામાં છે જ નહિ, હું પોને જ મારો
 પોતાનો ઉપકાર ક્રિયા અપકાર કરી શકું છું. મારે મારે કાપના
 પ્રત્યે દેવ રાખવો જોઈએ નહિ. આ જાનના વિચારોને લીધે જ
 વસ્તુમતિ, તે કદ પામતી વેસ્થાની પાસે દોડી ગઈ, તેને કરકારનાર
 વાંદરાઓને તેણે બચાડી મૂક્યા, અને વેસ્થાને ઉડાડીને, તેના ચરીર
 આ વાન તો સમગ્ર જુધાના અનુભવની છે કે, પોતાની સાથે
 રાઈ કરનારની બચાઈ કરવાથી, તે પુરાઈ કરનાર પોતાની તથા તે બચાઈ
 નારના કાર્વની સમગ્રવળા કરીને, પોને જ એવો સન્નિજત બની
 છે કે કરી તેનું માયું નથી જોયું થઈ શકતું. તથાચારના જોરે દવા-
 મા આવેલું મસ્તક તો પ્રસંગ પર જોયું પણ થાય છે, પરન્તુ
 કાર તલે દવાવધુ મસ્તક કદી પણ જોયું થઈ શકતું નથી, તેવો
 મ જ છે. તે જ નિયમાનુસાર વસ્તુમતિ દ્વારા પોતાની રક્ષા થવાથી
 પણ સન્નિજત બની ગઈ. તેની આંખો વસ્તુમતિ સામે જોઈ
 યકતી ન હતી. તે વિચારતી હતી કે, “મેં” તો આ વસ્તુમતિની
 કેવો ખરાબ વર્તવ દાખવ્યો હતો, પરન્તુ તેણે મારા પર
 અધો ઉપકાર કર્યો. જો તે વાંદરાઓને ન બચાડત, તો કાણુ
 વાંદરાઓ મારી કેવી દુર્લભા કરત, તથા મને છવતી રહેવા
 ન રહેવા દેત એ પણ એક મહત્વનો સચાલ હતો. એ પ્રમાણે

વાંદરાઓના ફરિયાદો આવી શરૂ થઈ ગયાં જેનો અર્થ એવો થયો કે
 હતી, પરંતુ આ કાળે કન્યાઓ સાથે ફરિયાદો આવી આવી નેતા પ
 યાન થઈ ગઈ, જે રીતે તે એક તરફ તે મારા પર વિશ્વ
 ફરિયાદો છે અને બીજી તરફ જેના સાથે એવી શક્તિ છે કે
 ફરિયાદો જ વેદના માંડ મર્મ મર્મ, તે આપણે મર્મ કેમ પાનિયાત
 છે. એટલા માટે બોલો નિવારો છોડીને, મેં પહેલાં મને
 શિખામણ આપી છે, તે પ્રમાણે કામ કરવામાં જ માટે કાળજી
 પહેલાં, મેં તેની શિખામણ આપી નહિ. પરંતુ હવે તો વાંદરાઓ
 મને એવી શિખામણ રહેવા જ દોષી નથી કે જેની હું વેસ્થાઈ
 કરી શકું. હું મારાં જો બંધોળાં, આકૃતિ તથા રૂપ પર મર્મ કરતો હતો
 તથા મારા અજ્ઞાનને જેની પ્રશંસા કરીને મારા પર મુઠો બના
 હતા, તે સધળાં અવધેને વાંદરાઓએ નિફુન (બેડોળ) બનાવ
 દીધાં છે. માટે હવે અનાગમે જ મારાનો વેસ્થાઈતિનું પાપ છૂટી ગયું.

આ પ્રમાણે ચિંતન કરતી વેસ્થાએ સાથે બેડોળે વસુમતિ પ્રત
 કહ્યું કે, “ હે સતી ! મેં તમારું કહેવું માન્યું નહિ, તમારી શિખામણ
 મરફરી કરી અને તમારા પર અજાતકાર કરવા તમાર મર્મ, તેની વાંદ
 રાઓએ મને સજા કરી છે. આમ થયા છતાં તમે મારા પર જે ક
 કરી છે, તેને માટે હું હમેશને માટે તમારી ઝકળી છું. અને
 સંઘાર્યારું પાલન કરવા માટે તમે મને કહ્યું હતું, તેનું હું હવે પાલન
 કરીશ. જો કે જ્યારે હું સંઘાર્યારું પાલન કરું ત્યારે તમારે માર
 સાથે આવવામાં કે મારે ત્યાં રહેવામાં કોઈ પણ જાતની હરકત નથી
 છતાં પણ મને લાગે છે કે જે સુધારણા થઈ છે તે મારા આત્માન
 થઈ છે; મારે ત્યાં રહેનારા બીજા માણસો તથા મારે ત્યાંનું વાતા
 વરણ તો એવું ને એવું જ છે. મારે ત્યાં રહેનારા માણસોને સુધાર
 વામાં તથા મારે ત્યાંનું વાતાવરણ બદલવામાં થોડોક વિજ્ઞાન થાય તે
 સ્વાભાવિક છે. તેથી હવે હું પોતે જ તમને મારે ત્યાં ન લઈ જવામાં
 શ્રેય સમજું છું.”

એમ કહીને વેસ્થા, વસુમતિ પ્રત્યે કૃતગ્રતા દર્શાવતી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ. વેસ્થાના પશ્ચાત્તાપથી તેને મદદ કરનારા લોકો પણ હાનિગત બની ગયા; અને તેઓ પણ પોતપોતાને રસ્તે પડ્યા. વસુમતિના વેચાવાની, વેસ્થાના ઝગડાની તથા વાંદરાઓના આક્રમણની વાત જોતજોતામાં આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ. કોઈકાંથી નગરીમાં એક ધનાવહ નામના શેઠ રહેના હતા. તે ધનવાન પણ હતો તેમ જ ધર્માત્મા પણ હતો; પરન્તુ તેને કોઈ સંતાન ન હતું. વસુમતિ સંબંધીના સમાચાર સાંભળીને તેણે વિચાર કર્યો કે જેણે પોતાના અપકારીની સાથે પણ ઉપકાર કર્યો અને જેનો હાથ ફરતા જ વેસ્થાના શરીરની વેદના ઉપશમી. તે અસ્પષ્ટ થઈ સતી છે. એવી સતી જો મારે ત્યાં હોય, તો મને ધર્મકાર્યમાં સહાયતા પણ મળે, તથા તેના બદલામાં આપવામાં આવેલા ધનનો પણ સંતુષ્ટોગ થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ધનાવહ શેઠ તે જગ્યાએ આવ્યો કે જ્યાં વસુમતિ વેચાવા માટે બિચી હતો. તે જગ્યા એ જે લોકો હાજર હતા, તેમની પાસેથી પણ શેઠે વસુમતિની પ્રશંસા સાંભળી. વેસ્થાની કહના સાથે વસુમતિની પ્રશંસા સાંભળીને, અને વસુમતિને દેખીને, ધનાવહ શેઠે નિશ્ચય કર્યો કે આ કન્યાને જરૂર મારે ઘેર લઈ જવી જોઈએ. તેનો આકૃતિ જ કહી આપે છે કે તે યુવતી છે, અને તેની મારફત મારે ત્યાં ધર્મની જીવિ થશે.

વેસ્થાના જવા પછી રથી હાથ જોડીને વસુમતિને કહેવા લાગ્યો કે, “હે પુત્રી ! તારી માનાએ પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપીને મારું હૃદય પથટાવી નાખ્યું હતું. પરન્તુ તે પરિવર્તન સ્થાયી ન હતું. કોઈ કોઈ વાર ફરીથી મારું હૃદય પડેલાના જેવું બપમ બની જતું હતું, અને મને ક્રોધ આવી જતો હતો, જેમકે તને ધરમાંથી કાઢી મૂકવાની વાત કરવા બદલ મારો ઓ પર તથા હમણું આ વેસ્થા પર ક્રોધ આવ્યો હતો, પરન્તુ તારા ઉપદેશ મારા હૃદયમાં રહેવા આ

દુર્ગુણને પણ સર્વથા હઠાવી દીધો. હું અત્યારસુધી તને માત્ર પુત્રી જ માનતો હતો, પરન્તુ આજે તારો ઉપદેશ સાંભળીને, અને વેશ્યાના જીવનનો સુધાર જોઈને, મને ખાત્રી થઈ કે તું એક દેવી છે. દેવીમાં ગુણ હોવા જોઈએ, તે સધળા તારામાં વિદ્યમાન છે. તું પણ ખીમ-ઓની અધમવૃત્તિનો નાશ કરાવીને તેઓને સન્માર્ગ પર લાવી મૂકે છે. તારા જેવી સતી મારા ઘરમાંથી ચાલી જાય તેમ હું સ્વપ્નેય પણ ઇચ્છતો નથી. મારી કર્કશા સ્ત્રીને તારા ગુણોનું જ્ઞાન નથી, એથી, તે તને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે; પરન્તુ જ્યારે તે વેશ્યાને પણ સુધારી દીધી, તો શું તેને નહિ સુધારી શકે ? તારી શક્તિ તેમ જ વેશ્યાની સુધારણા સાંભળીને તે પણ જરૂર સુધરી જશે. માટે હું તને એવી પ્રાર્થના કરું છું કે કૃપા કરી તું વેચાર્પશ નહિ, પણ ઘરે પાછી ચાલ. મને વિશ્વાસ છે કે વેશ્યાનો સુધારણા સાંભળીને મારી સ્ત્રી પણ અવશ્ય સુધરી જશે !”

આ પ્રમાણે બોલતાં બોલતાં રથી ગદ્ગદિત બની ગયો. તેનું ગળું ભરાઈ આવ્યું. ત્યારે વસુમતિ તેને ધીરજ આપતી કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, તમે ધીરજ રાખો, આ પ્રમાણે કાયરતા ન દાખવો. તમે મને વેચાવા જ દો. ન વેચાતાં ઘેર પાછા જવાથી, માતાના હૃદયનો સદેહ વધારે મજબૂત થશે, જેથી વિના કારણે મને તથા તમને કલંક લાગશે. એ ઉપરાંત, ઘેર પાછા જવાથી, માતા સુધરી શકશે નહિ, પરન્તુ જ્યારે હું વેચાર્પ જઈશ, અને માતાને વીસ લાખ સોનામહેરો મળી જશે, ત્યારે માતાનું હૃદય પણ બદલાઈ જશે, તેનું જીવન સુધરી જશે, અને મને તથા તમને કોઈ જાતનું કલંક પણ નહિ લાગે. અને એ રીતે ધર્મનો પણ વિજય થશે. એક ખીજ વાત છે. હું અહીં વેચાવા માટે આવી, એટલામાં જ વેશ્યા માતાનું જીવન સુધરી ગયું છે, તો જ્યારે હું વેચાર્પ જઈશ, ત્યારે કાણ જાણે કેટલાયે લોકોના જીવન સુધરી જશે. હું ન વેચાઉં તો કદાચ એક માતાનું જીવન જ સુધરી શકું, અને તેમનું જીવન સુધરે કે કેમ

જાણવા માગું છું; કે જેથી હું આપને ત્યાં આવવા ન આવવા સંબંધીનો વિચાર કરી શકું; તેમ જ મને ખરીદીને, તમને પણ કોઈ જાતનું હાવાપણું ન રહે. અને તમે એમ પણ ન કરી શકો કે હું આટલું દ્રવ્ય ખર્ચાંને તને લાગ્યો છું, માટે આ અનુચિત કામ પણ તારે કરવું પડશે.”

વસ્તુમતિનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને, ધનાવદ શેઠ પ્રસન્ન થયો. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, આ અવસ્ય સતી જ છે, એથી તેણે આ જાતનો પ્રશ્ન કર્યો છે, તથા મારા ધરનો આચાર જાણવા માગે છે. તેણે અન્ય વેચાતી દારીઓની જેમ એમ નથી પૂછવું કે મને ખાવા માટે શું આપશે ? કેવા મકાનમાં રાખશે ? તથા કેટલા વખત સુધી કામ લેશે ? તેણે જે પ્રશ્ન કર્યો છે તે આચાર સંબંધી છે, માટે જરૂર આ કોઈ મોટા ધરની કુળવતી કન્યા છે.

આ પ્રમાણે વિચારીને ધનાવદ શેઠે વસ્તુમતિને કહ્યું કે, “પુત્રી, તેં સારો પ્રશ્ન કર્યો છે. તેં કરેલા પ્રશ્નથી હું ખૂબ ખુશી થયો છું. ખરી રીતે તારા જેવી સતી માટે આ જાતનો પ્રશ્ન જ યોગ્ય છે. આજકાલ પુરુષોનું જે પતન છે તે જોતાં દરેક વાત સ્પષ્ટ કરી લેવી ઉચિત જ છે.

“હે પુત્રી, મારા ધરનો આચાર શો છે, હું તને ક્યા હેતુએ ખરીદું છું, તથા મારે ત્યાં તારે શું કરવું પડશે, તે સાંભળ. આત્માનું કલ્યાણ કરનારા ધર્મનું પાલન કરવું એ જ મારા ધરનો આચાર છે. તારે મારે ત્યાં ધર્મ સંબંધીનું કાર્ય કરવું પડશે. અને ધર્મકાર્યમાં સહાયતા લેવાના હેતુથી જ હું તને ખરીદું છું. હું બાર વ્રતધારી શ્રાવક છું. મારે આંગણે આવેલો કોઈ પણ અતિથિ પાછો ન જાય એ મારો નિયમ છે. મારે ત્યાં જે કોઈ આવે તેનું તેને યોગ્ય

સ્વાગત સતકાર થયો જ જોઈએ. આ નિયમના પાલનમાં મને મદદ કરનાર કોઈ જ નથી. સારે કોઈ સંતાન તો છે જ નહિ, માત્ર પત્ની છે; છતાં મને તેના તરફની પૂરી સહાયતા મળતી નથી. તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળે એ જ હેતુથી હું તને લઈ જવા મારું છે. તું વિશ્વાસ રાખ કે મારે ત્યાં તારે આ જ કામ કરવાનું છે. એમ તો ધરમાં બીજું કામ તો કરવાનું હોય જ, પણ તારું મુખ્ય કાર્ય આ જ છે. હા, હું તને જરૂર એવો વિશ્વાસ આપું છું કે મારે ત્યાં તારા સત્યશીલની પૂરેપૂરી રક્ષા થશે. તેમાં કોઈ પણ જાનનું વિધ્ન આવશે નહિ.

“હે પુત્રી, હું પરલોકમાંથી જે પુણ્ય કમાઈ લઈને આવ્યો છું, તેનો અહીંયાં કુરુપયોગ કરીને તેને નષ્ટ કરવા નથી ઇચ્છતો, પરંતુ તેમાં ફાદ કરવા ઇચ્છું છું. એટલા માટે હું પાપથી બચીને, ધર્મની આરાધના કરવામાં હમેશાં પ્રયત્નશીલ રહું છું. મને એવી આશા છે કે તારી મારફત મને આ કાર્યમાં સહાયતા મળશે, માટે હું તને પ્રાર્થના કરું છું કે તું મારે ત્યાં આવ, કોઈ જાતનો બીજો વિચાર ન કરીશ.”

ધનાવહ શેઠનું આ કથન સાંભળીને, વસુમતિ પ્રસન્ન થઈ. તે રથી પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “પિતાશ્ર, આ ધીરજ રાખવાનું જ સૂઝળ છે, કે જેથી મને આ પિતાની સેવા કરવાનો મુયોગ મળી રહ્યો છે. આવા ધાર્મિક પિતાને ત્યાં દાસીપત્વ કરવું, તે પણ બાબતો જ પ્રાપ્ત થાય છે. હું આ પિતાને ત્યાં અવરજી જઈશ. તમે મારી સાથે આલો, અને આ પિતાને ત્યાંથી વીસ લાખ સોનામહેરો લઈને માતાને આપો, જેથી તેઓ સંતોષ પામે.”

વસુમતિનું આ કથન સાંભળીને, રથી રોઈ પડ્યો. તે કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી, શું હું તને વેચી રહું ? એક તો આ શેઠ છે કે જેઓ

હરમ નથી, પણ હું તેના બાળામાં સેનામદોરા લઈ
શકું નથી ? ”

રશોને જવાબ આપીને, વસુમતિએ જિજ્ઞાસુ કરી કે, “આ
પિતા પ્રમદોરા નહિ તોને ત્યાંથી માતાની પાસે લીધે જાય એના
મદોરા પદોમાં નહિ, ત્યાંથી માતાને બનેલ પણ મને નહિ એટલું
મારે કાર્પ પણ કપાશે આ રશો પિતાને કમળદરા લેઈએ, આ
પ્રમાણે વિચાર કરીને, વસુમતિ રશોને કહેવા લાગી કે, “પિતાજી, જાતે
તમે તથા આ પિતા પરરપર જાન યો; નમે બનેલ મારા પિતાને,
જાને તમે બનેનો વચ્ચે દુઝે કન્વા ધું. જાતે તે પર તથા આ
ધર એક જ છે. મારે તમે આ પિતા જે લીધે જાય સેનામદોરા
આપે છે તે લઈ જઈને માતાને આપો. તેઓ લીધે જાય સેના-
મદોરા મારી કિમત બદલ આપવા નથી, તેમ તમે મારી કિમત
બદલ લેવા નથી; પ્રતીને લેવા તથા ખરીદવાનું પાપ તમારા જેવા
ધર્માત્મા કેમ કરી શકે ? આ પિતા જે સેનામદોરા આપે છે તે તો
મારી માતાને બહિષ્કારીતે આપે છે. શું તમે આ પિતા દ્વારા
આપવામાં આવતી બહિષ્કાર લઈ જઈને માતાને આપવા એટલી તત્-
લીક પણ નહિ લઈ શકો ? જે બહિષ્કાર માતાને આપવા મારે આ
આ પિતા આપી શકા છે, તે લઈ જવામાં આપ લઈ રીતે ના કરી
શકો છો ? માતાના અધિકારની વસ્તુને આપ સ્વીકાર નથી કરી
શકતા.”

આ પમાણે રશોને કહીને, વસુમતિએ મનાવડ શેઠને કહ્યું કે,
“પિતાજી, લીધે જાય સેનામદોરા તેઓ એકલા ફરી રીતે લઈ જઈ
શકશે ? એટલું વગર તેમનાથી ફરી રીતે બિચારી શકાય ? આપ આ
સેનામદોરા મારી માતા પાસે પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરી દો.” વસુ-
મતિનું કથન સાંભળીને, મનાવડ શેઠે પોતાને ત્યાંના નોકરાને બોલાવો

તેમને વીસ લાખ સોનામહોરો આપી, અને તેમને કહ્યું કે, “ આ મારા બાઈની સાથે જઈ ને, તેમને ત્યાં આ સોનામહોરો પહોંચાડી આવો.” આ પ્રમાણે સોનામહોરો પહોંચાડવાનો પ્રયત્ન કરીને, ધનાવહ શેઠે રથીને કહ્યું કે, “ બાઈ આજથી હું તથા તમે આ પુત્રીના સંબંધથી બાઈ થયા છીએ. તમે કોઈ પણ જાતનો મનમાં ખીજો વિચાર ન કરશો. આ ધર પણ તમારું જ છે.” આ પ્રમાણે પ્રેમભરી વાતો કરીને, શેઠે રથીના ગળા સાથે પોતાનું ગળું જોડી વાત્સલ્ય પ્રગટ કર્યું અને પછી તેને જેમ તેમ સમજાવી તેના ધર બધી વિદાય કર્યો.

ધનાવહ શેઠની સ્ત્રીનું નામ ‘મૂળા’ હતું. મૂળાનો સ્વભાવ ધનાવહ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન જિલટો હતો. આજકાલની શેઠાણીઓનો લગભગ જેવો સ્વભાવ હોય છે તેવો જ સ્વભાવ તેનો હતો. તેને ધનાવહ શેઠ જેવા ધનવાન અને અતિષ્ઠિત પુરુષની પત્ની બનવાનું સૌભાગ્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું, કિંતુ તે આ પદને લાયક ન હતી. કારણકે તેના માતાપિતાનું ધર એવું ધન-સંપત્તિથી ભરપૂર ન હતું. કોઈ જન્મ દરિદ્રીને જ્યારે સંપત્તિ મળે છે ત્યારે તેને અભિમાન આવી જ જાય છે. એ જ પ્રમાણે મૂળામાં પણ મિથ્યાભિમાન ભરેલું હતું. તે પોતાની સામે સૌ કોઈને તુચ્છ સમજતી હતી. પોતાને પણ જગતના બધા માણસો કરતાં વધારે શુદ્ધિશાળી, તથા અધિકારસંપન્ન માનતી હતી. એ કારણથી તે કોઈને પણ કટુ વચન કહેવામાં જરા પણ સંકોચાતી ન હતી; તેમ કદી તે પોતાની ભૂલ પણ કબૂલ કરતી ન હતી. વળી નોકરોને ધાક-ધમકી આપ્યા સિવાય તે ખીન્નું કામ કરતી જ ન હતી. પોતાના નોકરો સાથે પણ તેનો વ્યવહાર સારો ન હતો. તેમની મારફત કામ તો દોરતાથી જ લેતી હતી, છતાં તેમને સગવડ આપવા તથા તેમનું પાલનપોષણ કરવામાં હમેશાં તે બેદરકાર જ રહેતી. લેશ માત્ર પણ સહૃદયતા બતાવવાનું તો તે શીખી જ ન હતી. પોતાને ત્યાં આવેલા માણસોનો સત્કાર કરી તેઓને સંતોષ આપવાને બદલે તે તેઓનું

ઊલટું અપમાન કરતી હતી. તે શેઠની ધર્મભાવનાનુસાર કામ કરતી ન હતી. હા, પોતાની કુટિલતાને કારણે પ્રત્યક્ષમાં તો તે શેઠની સાથે પતિવ્રતા સ્ત્રીની જેમ વ્યવહાર દાખવવાનો ઢોંગ અવશ્ય કરતી હતી. તાત્પર્ય એ કે, મૂળાને સ્વભાવ શેઠના સ્વભાવથી તદ્દન જ વિપરીત હતો. શેઠ જેટલા નમ્ર, સરળ, ધાર્મિક અને હયાણુ હતાં, તેટલી જ તે મૂળા કઠોર, કપટી, ઢોંગી અને નિર્દય હતી. તેની મારફત શેઠને ધર્મકાર્યમાં જરા પણ સદાયતા મળતી ન હતી. હા, શેઠના ધર્મકાર્યમાં અવશ્ય તે વિખનમૂન બનતી હતી. પોતાના કપટવિદ્યાના બગ પર કાઈ કાઈ વાર તે શેઠને પણ એવા ખોટા રસ્તા પર લઈ જતી હતી, કે જેથી તે ધાર્મિક શેઠના હાથે પણ કેટલીક વાર ધર્મવિરુદ્ધ કાર્ય થઈ જતું હતું.

વસુમતિને લઈને શેઠ પોતાની સ્ત્રી મૂળા પાસે ગયો. વસુમતિ મૂળાને પ્રણામ કરીને એક બાજુ બાંધી માંની બેઠી રહી. મૂળાને શેઠ કહેવા લાગ્યો કે, “ પ્રિયે, પુરુષને જે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે તે સ્ત્રીના લાભથી જ થાય છે. નિર્ભાગી સ્ત્રીના પતિને લક્ષ્મી મળતી નથી. તું ભાગ્યશાળી છે, તેથી આજે મને આ પુત્રીરૂપી લક્ષ્મી મળી છે. આપણને સંતાન નથી. કદાચ સંતાન હોત, તો પણ આ પુત્રી જેવું સંતાન આપણે ત્યાં હોય એવું આપણું પ્રુદય નથી. પરંતુ સદ્ભાગ્યે આપણને આ કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થયું છે. આ કન્યામાં શું ગુણ છે તથા શી શી વિશેષતાઓ છે, તે કહેવાની જરૂર નથી. આ વાત થોડાક સમયમાં આપોઆપ જણાઈ આવશે. મોટે વધારે કાંઈ ન કહેતાં, એટલું જ કહું છું કે, આને આપણી પુત્રી માનવી, અને તેની સાથે પૂર્ણ ધર્મસંબંધ જોડાયો. મને વિશ્વાસ છે કે એમ કરવાથી તારું જીવન પણ સુધરશે; અને તેની સંમતિથી કામ કરતા, ધર પણ આદર્શ બની જશે તથા ધર્મની પણ વૃદ્ધિ થશે.”

વસુમતિને જોઈને, શેઠની વાતો સાંભળી મૂળા વિચાર કરી રહી

હતી કે, “આ કન્યા તો ઘણી જ સુંદર છે. તેની આગળ તો હું તરુજ દેખાઉં છું. તેણે સુંદરતામાં તો મને પરાજિત કરી દીધી, તે સાથે જ પતિ તેના ગુણોની પ્રશંસા કરીને, તેની સંમતિ પ્રમાણે કામ કરવાનું કહે છે અને વળી કહે છે કે તેને લીધે તારું જીવન પણ સુધરી જશે. આ રીતે તે તો મારા માથે—મારી શેકાણી તરીકે આવી છે. તેના સૌંદર્ય પર તથા તેની અવસ્થા પર ક્યો પુરુષ મુગ્ધ ન બને ? મારા પતિ અક્ષયગારી તો નથી, અને ન્યારે અક્ષયગારીઓ પણ ઓછાનું સૌંદર્ય દેખીને અક્ષયગર્વથી પતિત થઈ જાય છે, ત્યારે મારા પતિ આ છોકરી પર મુગ્ધ થાય તેમાં નવાઈ પણ શી છે ? સંભવ છે કે કદાચ પતિ તેને કોઈ ખરાબ હેતુએ લાવ્યા હોય, તથા આ ઘરની માલિકિની બનાવવા ઇચ્છતા હોય. પરંતુ પતિ અત્યારે તેને પુત્રી તરીકે સંજોગે છે, માટે આ વખતે કોઈ પણ જાતનો સંશય ખુલ્લો કરવો તે ઠીક નથી. થોડાક સમય પછી ન્યારે મારા સંશયની મજબૂતીનું કાર્જ કારણ મળી જશે, ત્યારે તે સંજોગી વિચાર કરવો તથા ઉપાય કરવો ઠીક થઈ પડશે. અત્યારે તો પતિ જેમ કહે તેમ માની લેવું ઐયસ્કર છે. પતિ તેને લક્ષ્મી કહે છે, માટે દાળમાં અવશ્ય કાંઈક કાળું હોવું જોઈએ. છતાં આ જાતની વાત કેટલાક દિવસે, હરકોઈ રૂપે તે જરૂર ખુલ્લી થશેજ. અત્યારે કોઈ પણ જાતની શંકા જાહેર કરવી ઠીક નથી, પરંતુ જે વખતે કાંઈક અનિષ્ટ દેખાશે તે જ વખતે કાંઈ પણ કહેવું હિચિત ગણાશે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મૂળાએ શેકની વાત પૂરી થયા પછી કહ્યું કે, “આત્મદની વાત છે કે આપ આ પુત્રીને લાવ્યા. આપણે ત્યાં કદાચ આત્રી કન્યા હોત તોપણ તેનું ખૂબ પાલનપોષણ કરવું પડત, અને અતિશય મહેનતપૂર્વક તે આટલી મોટી થાત, પરંતુ આ તો મોટી થઈને જ આવી છે, તેથી તેનું પાલન કરવામાં કોઈ જાતની મહેનત પણ કરવી પડશે નહિ. હું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે જ સંધળું કામ કરીશ.”

પોતાના જીવના કાર્યોને કાળાદીને, જુનાંએ જુના જુનાથી દેવો
વળ મંજુર કરી સોંપી. યોગદીનું કથન અંતર્યને, દેવ નિર્મિત જનને
ત્યાંથી જાણવા મળા. મૃગાએ પોતાના હરખજારો પ્રસિદ્ધિ ન કરતા
આવર વસુમતિનો સંસ્કાર કર્યો, તથા તેના કોળ-કુળદીની
જીવનશા કરી.

વસુમતિ યોના ધરમાં રહેતા બાળી, તે દેવે જનવેળ
અનિશિતનાર આદિ ધર્મકૃત્ય કરવાની સાધેજ, જુદા કામદેજ
પણ કરતી. જે કુશલતાથી તે રથોને ત્યાં જવું કામ કરતી હતી,
તે જ કુશલતાથી યોના મરતું કામ પણ કરતી હતી. તેની કાર્ણ-
કુશલતાએ યો તથા યોના નોશઆદર તથામને મુખ્ય કરી દીધા.
તેના કાર્યોનો પ્રભાવ યોગાળી પણ પણ અવસ્થા પામ્યો, પણ તે
બીજા જ સ્વરૂપમાં. વસુમતિની કાર્ણકુશલતા તેની સાંક્રમાં શક્તિ
કરતી જતી હતી. અને વસુમતિના અમનો તથા તેના શીલમને
કાર્ણ બીજા જ આસપ્ત સમજતી હતી.

એક દિવસે શેઠે વસુમતિને પૂછ્યું કે, "પુત્રી, તારું નામ શું છે ?"
વસુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, "પિતાજી, હું તમારી પુત્રી છું. પુત્રીનું
નામ માતાપિતા જે રાખે તે જ દોષ્ટ થકે. માટે આપ મારું જે નામ
રાખે તે જ મારું નામ છે." વસુમતિનો જવાબ સાંભળીને, શેઠે
તેનું નામ જાણવાનો આમલ ન કર્યો, પણ તેને કહ્યું કે, "પુત્રી !
હું તે દિવસે વેરવા પરતુ વાંદગ્યએનું આક્રમણ, તેનો કુદંડા કરતી
તથા તારી મારફત તેની રચા થતી, એ વગેરેનું જ્ઞાન સાંભળી
ચૂક્યો હતો. તે જ્ઞાન સાંભળીને, મેં એનો નિરધાર કર્યો કે, જેવી
રીતે ચંદન પોતાને કાપનાર અપકારીને પણ મુજબ તથા શીતળતા
આપે છે, તેવી જ રીતે તું પોતાના યતુઓને પણ મુખ આપનારી
છે. તેથી આજથી હું તારું નામ ચંદનગાગા રાખું છું."

શેઠ પોતાની પત્ની આદિ સઘળાંઓને કહી દીધું કે, “ આ પુત્રીને આજથી ચંદનખાણાના નામથી બોલાવજો. ” શેઠની આ વાતનો સૌએ સ્વીકાર કર્યો. સઘળા લોકો વસુમતિને ચંદનખાણાના નામથી બોલાવવા લાગ્યા. વસુમતિનું વસુમતિ નામ કોઈને પણ માલુમ ન હતું. રથીને ત્યાં પણ તે ‘ પુત્રી ’ તરોકે સંબોધાતી; અને શેઠને ત્યાં પણ સઘળા માણસો તેને પુત્રી જ કહેતા હતા. પરંતુ જ્યારથી શેઠે તેનું નામ ચંદનખાણા રાખ્યું, ત્યારથી તે ચંદનખાણા તરીકે ઓળખાવા લાગી. તેનું આ નામ એવું જ પ્રસિદ્ધ થયું કે આજે પણ તેનું ચંદનખાણા નામ જ લેવામાં આવે છે. તેનું ચંદનખાણા નામ તેની નિઃદગી સુધી તો રહ્યું જ, એટલું જ નહિ પણ તેણે સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કર્યું તો પણ આ નામ તો મોજૂદ જ છે.

: પ્રકરણ :

[૧૪]

ભાંયરામાં

પાત્ર બકિન દરેક વસ્તુને પોતાની અનુકૂળતાનુસાર જ અદૃષ્ટ કરે છે. વસ્તુમાં જમે તેવો ગુણ હોય, જમે તેટલી વિશેષતા હોય તોપણ બકિન તેને પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ અદૃષ્ટ કરે છે. દાખલા તરીકે લોકિક દેવતા પ્રમાણે સ્વાતિ નક્ષત્રના જળનિદુને જુઓ, સ્વાતિનું જળનિદુ ત્યારે છીપના મોંમાં પડે છે, ત્યારે તે મોતી બની જાય છે; તે જ સ્વાતિનું જળનિદુ સાપના મોંમાં પડતાં વિષ બની જાય છે; કમળપત્ર પર પડતાં મોતીના જેવું દેખાય છે અને ગરમ કઠાર્ધ પર પડતાં તે રાખ થઈ જાય છે. જળનિદુ તો તે જ છે, છતાં આ અંતરનું કારણ શું છે ? એ જ કે પાત્રોનાં રૂપ તથા સ્વભાવમાં ભિન્નતા છે. છીપમાં મોતી બનાવવાનો સ્વભાવ છે. તેથી તેમાં પડેલું નિદુ મોતી બની જાય છે. સાપમાં વિષ બનાવવાનો સ્વભાવ છે, એથી તેમાં પડેલું નિદુ વિષ બની જાય છે. કમળપત્રમાં શોભા વધારવાનો

સ્વભાવ છે, તેથી તે પર પડેલું જળખિંદુ મુક્તાક્ષની યોગ્ય આપે છે, અને ગરમ દહાઈમાં ભરમ કરવાનો સ્વભાવ છે, તેથી તે પર પડેલું ખિંદુ બળીને ભરમ થઈ જાય છે. તાત્પર્ય એ કે વસ્તુમાં ગમે તેટલી વિશેષતા હોય, ગમે તેવો ગુણ હોય, તદ્દપિ પાત્ર તેને પોતાના રૂપ અને સ્વભાવ પ્રમાણે જ અદ્યક્ષ કરે છે. જો પાત્ર સારું હોય તો તે ખરાબ વસ્તુને પણ સારા રૂપમાં જ અદ્યક્ષ કરે છે; અને જો પાત્ર ખરાબ હોય, તો તે સારી વસ્તુને પણ ખરાબ રૂપે જ અદ્યક્ષ કરે છે.

વસુમતિ, કે જોનું નામ ધનાવદ શેઠે ચંદનબાળા રાખ્યું હતું તે ચંદનની જેમ પોતાના અપદારીને પણ શાંતિ આપનાર હતી. જે રથી, ચંદનબાળાની માતાના નાશ માટે મુખ્ય કારણભૂત હતો, જોણે તેની માતાને કટુવચન કહ્યા હતા, અને જે તેની માતાનું સતીત્વ છૂંટવા માટે તૈયાર થઈ ગયો હતો, અને એ જ ઉદ્દેશ તેને જંગલમાં પણ લઈ ગયો હતો. તે રથીની સાથે પણ ચંદનબાળાએ કોઈ જાતનો વૈરભાવ ન રાખ્યો, પણ ઊલટું, તેને પોતાનો પિતા માન્યો અને દરેક રીતે તેના પર ઉપકાર જ કર્યો. રથીની સ્ત્રીએ પણ ચંદનબાળા સાથે દુર્ઘ્નવહાર કર્યો હતો, છતાં ચંદનબાળાએ તેની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર જ કર્યો. જે વખતે રથી પોતાની સ્ત્રીને ધરમાંથી હાંકી કાઢવા માટે તૈયાર થયો હતો, તે વખતે ચંદનબાળાએ પોતાના ઉપદેશથી રથીને સમજાવ્યો; અને રથીની સ્ત્રીની ધ્રુષ્ટા-પૂરી કરવા માટે પોતે બજારમાં વેચાઈ વેશ્યાએ પણ ચંદનબાળા સાથે કોઈ સારો વ્યવહાર દાખવ્યો ન હતો. તે ચંદનબાળાને વેશ્યા બતાવવાના ઉદ્દેશથી, બળાત્કારે પકડવા તૈયાર થઈ હતી, તો પણ ચંદનબાળાએ પોતાના હૃદયમાં તે વેશ્યા પ્રતિ કોઈ દુર્ભાવ ન રાખ્યો; અને દોડી જઈને વાંદરાઓના ત્રાસથી વેશ્યાને બચાવી, તેમ જ તેને વેદનામુક્ત કરી. એ રીતે જેમ ચંદન પોતાને કાપનારને પણ શીતલતા તથા સુગંધ જ આપે છે; તેમ ચંદનબાળા પણ પોતાનું જોહું કરનારનું સારું જ કરતી ને જોહું કરનારનું પણ અક્ષિત

નહોતી ધુન્નની, તો પછી બીજીની તો વાત જ ન્યારી છે. મૃદકાર્પ વગેરેમાં પણ તેને ન તો આગસ થતી કે ન તે કોઈની સાથે કોઈ પ્રકારનો બેઠાવ કે ઈર્ષા રાખતી. આ રીતે તેનામાં સર્વ સદ્ગુણો જ અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા. પણ જેનું હૃદય મલિન હતું, તેને તેના સદ્ગુણો પણ દુર્ગુણ રૂપે જ લાગતા. રથીની સ્ત્રીને ચંદન-બાળાનું કામ તથા નેનો સદ્બવદાર ખરાબ લાગતો, અને મૂળા શેઠાણીને પણ ચંદનબાળાના કામ તથા બવદારમાં દુર્ભાવનાની મધ આવતી હતી. ચંદનબાળાનો કોઈ વાંક ન હતો. જો ચંદનબાળામાં જ કોઈ જાતની કુટેવ હોત તો રથી, રથીને ત્યાંના બીજા માણસો, તથા શેઠ, અને શેઠને ત્યાંના બીજા માણસો ચંદનબાળાના કાર્ય-બવદારથી પ્રસન્ન ન રહી શકત. તેમના હૃદયમાં પણ ચંદનબાળા પ્રતિ દુર્ભાવ જ ચાત, સદ્ભાવ ન ચાત. પરંતુ માત્ર રથીની સ્ત્રીને અને મૂળાને જ ચંદનબાળા ખરાબ લાગી, તેનું એક માત્ર કારણ એ જ હતું કે તેઓ બંનેનું હૃદય મલિન હતું. ચંદનબાળા ધનાવક શેઠને ત્યાં રહેતી હતી. તેને પોતાનાં ખાનપાનાદિની લેણપણ ચિંતા ન હતી. પણ ચિંતા રહેતી માત્ર અતિથિ-સત્કાર અને મૃદકાર્પની જ. તેનું કાર્ય તથા બવદારથી શેઠ, શેઠના નોકરચાકર, શેઠના પાડોશીઓ અને શેઠને ત્યાં આવનાં જતાં લોકો સધળા પ્રસન્ન હતા. સધળા ચંદનબાળાની પ્રશંસા કરતા. ચંદનબાળા કોઈ કામ માટે બીજાને કુક્રમ નરોતી કરતી, પણ દરેક કામ પોતાના હાથે જ કરતી. તે સધળા માણસોના દુઃખ-દર્દમાં મદદગાર થતો હતો, અને સૌની સાથે સદાનુભૂતિપૂર્વક બવદાર રાખતો હતો. તેનું કોઈ કાર્ય કે બવદાર એવો ન હતો કે જેથી કોઈને અસતોષ લેપજે. નેનાયો સધળા માણસો પ્રસન્ન હતા, પણ મૂળા તેના પ્રત્યે કોઈ પણ વખતે પ્રસન્ન રહેતી ન હતી. તેને ચંદનબાળા તરફથી હમેશાં અસતોષ જ રસા કરતો હતો. તેનું કારણ તેના હૃદયની મલિનતા હતી. ચંદનબાળાને લઈને ન્યારે શેઠ આવ્યા હતા, ત્યારે મૂળાને એવો સદેહ થયો હતો

કે રખેને પતિ તેને કાંઈ ખીન્ન હેતુએ તો ન લાગ્યા હોય. પોતાની કુટિલતાને કારણે મૂળાએ પોતાનો આ સદેહ પ્રકટ થવા ન દીધો. પરન્તુ તેના હૃદયમાં આ સદેહ વધુ ને વધુ મજબૂત થતો ગયો. ચંદનબાળાનું કાર્ય તથા તેની પ્રશંસા એ મૂળાના સદેહમાં તદ્દિ કરતાં જતાં હતાં. તેને વિચાર થતો હતો કે આ મારા ધરમાં આટલું બધું કામ કેમ કરે છે, સઘળા માણસોને પ્રસન્ન કેમ રાખે છે; પતિ તેની આટલી પ્રશંસા કેમ કરે છે. આ રીતે રચીની રીતે જેમ ચંદનબાળા તરફનો ભય ઉત્પન્ન થયો હતો તેમ મૂળાને પણ એ ભય ઉત્પન્ન થયો કે આ મારા પતિ પર પોતાનો અધિકાર તો સ્થાપશે નહિ ને ?

સદેહ તથા ભયના કારણે મૂળા ચંદનબાળા પ્રત્યે ઈર્ષ્યા કરવા લાગી. તે વાતવાતમાં ચંદનબાળાનું ખરાબ બોલતી, અને તેનાં કામોની પણ ખોટી રીતે સમાલોચના કરતી. કાંઈ કાંઈ વાર તે પોતે જ કાંઈ કામ બગાડતી અને તેનો અપરાધ ચંદનબાળાનાં માથા પર ચડાવતી. મૂળાનો આ જાતનો દુર્અવહાર પણ ચંદનબાળા સાંતિ-પૂર્વક સહન કરતી જતી અને પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ પોતાનો અપરાધ માનીને ક્ષમા માગવા લાગતી, જેથી મૂળાને વધારે કાંઈ બોલવાની તક જ નહોતી મળતી. તેના આ વ્યવહારથી પણ 'મૂળા તો અસંતુષ્ટ જ રહેતી. તે વિચારતી કે આ કેવી ધુતારી છે, કેવી સહનશીલ તથા મોહું મોહું બોલનારી છે. મેં તો અમુક વાત એમ ધારીને કહી હતી કે જેથી તે પોતાના બચાવ માટે મારી સાથે લડે, અને પછી હું તેને આગળ કાંઈક કહી શકું, પણ આ તો સઘળું સહન કરે છે તથા પોતાનો અપરાધ ન હોવા છતાં પણ ક્ષમા માગવા લાગે છે. ખરી રીતે તેને તો આ ધરની ધણિયાણી બનવું લાગે છે, એથી જ તે ધરનું આટલું કામ પણ કરે છે, માણસોને ખુશ પણ રાખે છે, અને મારો ઠપકો પણ સહન કરે છે.

આ રીતે ચંદનબાળાની જેવી દશા રચીને ત્યાં હતી, તેવી જ

હતા બરાબર મનાવદ ટોલે ન્યાં પણ મેની મર્થ મુખને જોઈ
 છુદ્ધિયાગી અને હમેશાં મેની મર્થ રહેનારી જોઈ રાખી હતી.
 અંદનખાગા પર વિના કાગળે મુખને કોનાખાગા રહેતી કંઈક ને જોઈ
 અંદનખાગાને કાગાં મેજ મંચગાવની જાણીને જોઈ દિવસે મે રાખે
 મુખને કહ્યું કે, "કમજાં કમજાં જાવનો રવબાવ રહેા જમતો મરેા છે !
 અંદનખાગા તમારે ત્યાં આટલું કામ કરે છે, જોની આસી કરે છે,
 જનાં પણ તમે મેના પર હમેશાં નાગાજ જ રહ્યા કરો છો તથા
 તેને કાગાં મેજ મંચગાવ્યા કરો છો, તેનું શું કારણ છે તે ખાસ
 સમજવામાં આવતું નથી."

કાગીનું આ કથન માંજાગેને મુખા તેને કહેવા લાગી કે, "તું
 તેના વખાણ તો કરે છે પણ તું જો જાણે છે કે તે શાણ છે,
 કઈ જાણ—મુખની છે, જાણો કેમ જાણી છે, અને ક્યા મેનથી પરિ-
 શ્રમપૂર્વક બધું કામ કરે છે તમે જણા તો તેની શીડી વાનોમાં
 જ અંજાર મથા હો. તું જો જોની નથી કે તેની શીડી વાનોની
 પાછળ શું રહસ્ય છુપાયેલું છે. તે મુંડરી છે, કુવતી છે, હનાં પણ
 તેજો પોતાના લખવિષયમાં કરી કાઈ વાત કરી છે ? શું તે
 સૂસારથી પર છે કે જોથી તેને આ કુવાવરયામાં પણ પુકવતી
 હજી ન દોષ ? આ ઉપરાંત તું જો પણ જાણે છે કે શીડ તેના પર
 આટલો બધો શ્રેમ થા માટે રાખે છે ? મેં સાંભળ્યું છે કે શીડ
 તેને ૨૦ લાખ સોનામદોરોમાં ખરીદી લાગ્યા છે. તેનામાં એવી
 તે થી વિશેષતા છે કે જોથી શીડ તેને માટે ૨૦ લાખ સોના-
 મદોરોનું ખર્ચ કર્યું ? માત્ર આ જ વિશેષતા છે કે તે મુસ્તફા છે
 તથા કુવતી છે. મારા કૃષ્ણની સામગ્રીઓ માટે ખર્ચ કરવામાં તો
 શીડે કરી પણ એવી ઉદારતા બતાવી નથી, અને તેને માટે ૨૦
 લાખ સોનામદોરો ખર્ચ નાખી, એનું કારણ શું ? શું આ બધી
 બાબતો પર વિચાર કર, માત્ર તેની શીડી વાનોમાં ફાસાઈને તેનો
 પણ ન કર, હું તો માનું છું કે શીડ તેને આ ધરની માધિકિની

તેમ વખતે જ હશે જો નાનકા તે સર્વે સેનાના હશે જો નાનકા મહેલના પૂર્વેક જ્યાં યજ્ઞની દાસ હશે તે જગ્યા પરથી મહેલ જેવાંને જ્યાં માણસોને તે જાના દાસ જો કરી રહી હો, તે હો, તેને આ પ્રકારથી કારી મૂકી જોઈ નહીં કૌંસમાં પડે.”

શૂરાની આ નાનકા સૈન્યોને, દાસી જેને કહેવા માગી કે, “તમે સંદેશવાણ મનોબળને જો તમારો કરી, તે કારી મળજ પ્રમાણે જોઈ છે. તમારો સૌથી મોં સંતેનવાળા નાનકી કારી જેવામાં જોઈ કેવળ જાણન નથી જાણ કે જેમાં આ સંદેશી જાણ કરી સકાય. તે જોઈ કારી જાણન મારા સંદેશમાં જાણ, તે તે હો પોતે જ નમને કરે. મારી સંદેશમાં મોં સંદેશવાળા જોઈ જાણ છે, પણ તમારો હૃદયમાં તેના પ્રત્યે મરેડ મળે છે, જેમાં તમારે તેના શુભ દેખાવા નથી, પણ હજારો વારે જાણવું જ રેખાય છે. જેમાં કવિને કહ્યું છે કે:—

મીનસાનાક શુભં મહી, પતિ ન મદિમા મર.

મીનસાણેને નહો, મેઘા જનિ જાર.

“જે પ્રમાણે તમારામાં પણ તેના પ્રત્યે સંદેશનો રાગ પેસી ગયો છે, જેથી તમે તેના શુભને પણ જાણવું માગી રહ્યા છો. પરંતુ ખરી રીતે, તેના શુભ, અવગુણ નથી જાણી સકતા. તેના શુભ તો શુભ જ રહેશે. હા, તમે તેની ઈર્ષ્યા કરીને મદાન પાપ તો જરૂર ઉપાર્જન કરી રહ્યા છો. માટે તમે તેના પ્રત્યે શંકા ન રાખશો, તેની ઈર્ષ્યા કરવાનું છોડી દો, અને તેની સાથે સમ્બંધનાને વ્યવહાર કરો. તે સતી પર ખોટું કલંક મૂકીને પાપમાં ન પડો.”

દાસીનું આ કથન સાંભળીને, શૂણા તેને ધમકાવતી કહેવા લાગી કે, “આખરે તો તું દાસી જ છે ને? દાસીમાં જે વધારે શુદ્ધિ હોય તો તે દાસી જ કેમ રહે?”

શૂણાને કોપાયમાન થયેલી જોઈને, બિચારી દાસી ત્યાંથી છતી-માની ચાલી ગઈ. શૂણા, સંદેશવાળા સાથે વધારે ને વધારે કોર

દુર્ઘવદાર દાખવતી રહી. એ દરમિયાન એક બીજી ઘટના બની ગઈ.

એક દિવસે ચંદનનાગા સ્નાન કરીને પોતાના માથાના કેશ સૂકવી રહી હતી, તે જ વખતે ધનારુદ શેઠ બહારથી આવ્યા. ચંદનનાગાને કેશ સૂકવતી જોઈને, શેઠે તેને કહ્યું કે, "પુત્રી જણાય છે કે તે સ્નાન કર્યું છે. જો થોડુંક મરમ પાણી વધ્યું હોય તો મને આપ, કે જો થોડું પશુ મારા પગ ધોઈ લઉં." શેઠનું આ કથન સાંભળીને, ચંદનનાગાએ પોતાના વાળ બચ્ચિત કરવાનું બંધ રાખ્યું. તે ગઈ અને એક વાસણમાં પાણી તથા તે સાથે બેસરા માટે પાટલો તેમ જ પગ ધોવા માટેનું વાસણ લઈ આવી. તેણે શેઠને કહ્યું કે, "પિતાજી, તમે આ પાટલા પર બેસીને આ વાસણમાં પગ રાખો, હું તમારા પગ ધોઈ આપું છું." ચંદનનાગાના આ કથનના જવાબમાં શેઠે જોડ્યા કે, "પુત્રી, શું હું તારી પાસે મારા પગ ધોવડાવું? તારા જેવી સતી પાસે જા નીચ કાચું કરાવીને, હું મારા પોતાના પર પાપનો બાર ચઢાવું? હું મારી પુત્રી છે. પુત્રી પાસે પિતાએ પગ ધોવડાવવા છટ નથી. પગ ધોવા તે દલકું કામ ગણાય છે. જો મંગળમયીએ વેસ્થાને પણ સુધારી દીધી, અને મારા આ ધરને સ્વર્ગસમાન બનાવી દીધું, તે હું મારા પગ ધોવે તે કઈ રીતે ઉચિત ગણાય? વળી તારી પાસે પગ ધોવડાવવાં, એ મારે માટે પણ ઉચિત નથી. તે પાણી વગેરે લાવી આપ્યું તે ધણું જ છે. હું પોતે જ મારા પગ ધોઈ લઉં; હું તો તારા વાળની વ્યવસ્થા કરું."

શેઠનું કથન સાંભળીને, વસ્ત્રમતી બોલી કે, "પિતાજી, આપ પુત્ર-પુત્રીમાં ભેદ કરવાનું તથા સેવાકાર્યને દલકું જતાવવાનું પાપ કેમ કરો છો? એવું ન કરો. હું પૂછું છું કે શું પુત્રી સંતાન નથી? પુત્ર જ સંતાન છે? જો બંને સંતાન છે તો પછી પિતાજી, સેવા કરવામાં બંનેનો અધિકાર સરખો કેમ ન હોય? પિતાના ચરણોની સેવા કરવાનો અધિકાર પુત્રને હોય અને પુત્રી તેથી વધિત રહે એ શું

સંબંધ પ્રત્યક્ષ જ જોયો. જ્યારે મારા દેખતાં પતિએ તેના મોં પર હાથ ફેરવ્યો, તો પછી હવે જાણી શું રહ્યું ! મારી ગેરહાજરીમાં શું શું નહિ બનતું હોય ! અને આજે તેઓનો જે સંબંધ જાનો છે, તે થોડાક દિવસો પછી એવી જ રીતે ખુલ્લો થશે; કે જે રીતે આજે પ્રત્યક્ષમાં તેના પર તેઓએ હાથ ફેરવ્યો છે. અત્યારે તો એ બંને મારાથી દુઃખાઈને સંક્રાંત્ય પામે છે, પણ થોડાક દિવસો પછી, જ્યારે મારા તરફથી કોઈ જાતનો સંક્રાંત્ય રહેશે નહિ ત્યારે શું શું નહિ બને ? પછી તો બધું ખુલ્લે ખુલ્લું જ થવા માંડશે, અને જો હું કોઈ જાતનો વિરોધ કરીશ, તો આ ઘરમાં રહેવું મારા માટે મુશ્કેલ થઈ પડશે. તે ધરતું સઘળું કામ તો કરે જ છે, નોકરચાકર વગેરે તમામને તેણે પોતાના આધીન બનાવી લીધા છે, પ્રત્યેક નાનાં મોટાં કામમાં તેને પૂછવામાં આવે છે, મને તો કોઈ પૂછતું જ નથી. આવી સ્થિતિમાં, આ ઘરમાં મારી જરૂરત જ ક્યાં રહી ? અને જો હું આ બંનેના સંબંધનો વિરોધ કરવા માંડીશ, તો મને આ ઘરમાં કેમ રહેવા દેશે ? આ મારી ખરેખરી શોક્ય છે. મારા સુખ સૌભાગ્યમાં કાંટાડપ છે. જો હું અત્યારે જ આ વૃદ્ધિ પામતું વૃક્ષ ઉખાડીને નહિ ફેંકી દઉં, તો પછી તેને ઉખાડવું, એ મારી શક્તિમાં રહેશે નહિ.”

શેઠ અને ચંદનબાળામાં, પિતા પુત્રીમાં જે પ્રેમ સંબંધ હોય છે તે જ પવિત્ર પ્રેમ સંબંધ હતો. પણ મૂળાનું હૃદય મલિન હોવાના કારણે તેણે તે પ્રેમને બીજું જ રૂપ આપ્યું. તે, તે બંનેના પવિત્ર પ્રેમને પણ અપવિત્ર પ્રેમ માની રહી હતી, અને એમ વિચારી રહી હતી કે, ચંદનબાળાને હવે આ ઘરમાંથી કેવી રીતે કાઢી મૂકું. શેઠ તથા ચંદનબાળાના હૃદયમાં આ સંબંધીની કલ્પના પણ ન હતી કે મૂળા અમારા સંબંધી જોડા વિચારો કરતી હશે. આ કારણથી, શેઠ તો એ જ રીતે બેસીને ચંદનબાળા પાસે પગ ધોવડાવતા રહ્યા, અને ચંદનબાળા ધોતી રહી. પગ ધોવડાવતીને શેઠ પોતાના કામ પર

આત્મા ગયા તથા, ચંદનખાળા પોતાના કેસ સકરવા તેમ જ તેની બવરથા કરવા લાગી.

ચંદનખાળા સંબંધમાં મૂળા વિચારવા લાગી કે, " જો હું કોઈ ઉપાયથી તેને ધરતી બહાર કાઢી મૂકીશ, તો એમ કરવાથી કોઈ જાતનો લાભ થશે નહિ. પરંતુ તેને ખીજ મકાનમાં રાખશે, કે જ્યાં તેઓ બંનેને વધારે સગવડ મળી જશે. બહાર તો મારે લીધે તેઓને જમાવું પડે છે, એથી તેઓ પોતાનો સંબંધ ગ્રામ રાખે છે, પણ ખીજ મકાનમાં મારું જમાવું પણ નહિ રહે. માટે કોઈ એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી, હંમેશાં મારે તેનું અસ્તિત્વ નાખૂંદ થાય, અને મારાં મનના કાંટા દૂર થઈ જાય, તથા મારા સંબંધી કોઈ સંકા પણ ન કરે. આ માટે મારે શો ઉપાય કરવો ? જો સત્પ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં એક ખૂલવાનો ભય છે. જો વિષપ્રયોગ કરું તો એમ કરવામાં પણ ઘણી મુશ્કેલીઓ છે. ધરમાં દાસ-દાસીઓ પણ રહે છે અને શેઠ પણ રહે છે. એ બધાં રહેતાં હોય ત્યાં હું આ પ્રમાણે પણ ન કરી શકું. આ માટે મારે કયો ઉપાય કરવો જોઈએ ? "

આ પ્રમાણે મૂળા વિચાર્યાં કરતી અને ચંદનખાળાની સાથે પહેલાં કરતાં પણ વધારે કઠોર બ્યવહાર કરતી. પરંતુ ધારિણીના ઉપદેશને ખ્યાનમાં રાખી ચંદનખાળા સપથું સદન કરી લેતી. મૂળાના કઠોર બ્યવહાર સામે તે સખ્ત સરખોયે ન બોલતી, પણ માત્ર નમ્રતાપૂર્વક પોતાનો ગુનો માનીને મૂળાની ક્ષમા માગતી, તથા મૂળા ને કામ ખરાબ થયું કહેતી, તે કામ તે ફરીથી કરી નાખતી. આ પ્રમાણે થોડાક દિવસો સુધી ચાલ્યું.

એક દિવસ શેઠ ત્રણચાર દિવસને માટે બહારગામ ગયા. મૂળાએ કાંટાની આ ગેરદાજરીનો લાભ લઈ, પોતે માની લીધેલ ચંદનખાળા રૂપ વિષદ્રવને ઉખાડવાનો નિશ્ચય કર્યો.

જે દિવસે શેઠ ગદારગામ ગયા, તે જ દિવસે મૂળાએ પોતાને ત્યાંના નોકરગાદર યજેરેને પણ અહીં તરીકે મોકલ્યો હોવા. તેને કોઈ દારીને નો એમ કહ્યું કે, “તું રત્ન મામની હતી, તો હવે રત્ન પર જ. હમણાં શેઠ નથી એવી ધરમાં કામ ગોઠવું છે.” આ પ્રમાણે કોઈ દારીને રત્ન પર મોકલી દીધી. કોઈ દારીને, નારાજ મર્દને ધરમાંથી કાઢી મૂકી, અને કોઈને ફરના સ્થાન પર કામને માટે મોકલી દીધી. એ જ રીતે નોકરોને પણ અહીં તરીકે મોકલી દીધા. ધરમાં માત્ર ચંદનગાળા અને મૂળા એ જ રહ્યા. મૂળાએ પાવું કે ધરમાં તો હવે બીજું કોઈ નથી, ધરનું પારણું પુરું રહેવાથી કોઈ આવી જાય. અને તેથી કામમાં રિષ્ટ પડે ને કાંઈ નહિ. તેથી મૂળાએ ધરનું દાર પણ બંધ કરી દીધું, અને પછી એવા વિચારથી તે આનંદમગ્ન બની કે આજે હું આ શોકમ રૂપી કાંટા દૂર કરી શકીશ.

કમાડ બંધ કરીને મૂળા ચંદનગાળા પાસે આવી. મૂળાએ પોતાના હાથથી ચંદનગાળાના હાથ પકડી લીધા, અને ક્રોધપૂર્વક તેને કહેવા લાગી કે, “દુષ્ટા, તું મોટી ધુતારી છે. તે મારી શોકમ બનીને મારા પતિને ઠગ્યા છે. કોણ જાણે તું ક્યા કુળ-જાતિની છે, છતાં પણ મારા ધરની માલિક બની બેઠી છે. કહે, તું કોની છોકરી છે, કઈ જાતની છે, અહીંયાં કેમ રહે છે, અને તારું અરું નામ શું છે ?”

ચંદનગાળાને માટે આ સ્થિતિ કાંઈ નવીન ન હતી. રક્ષીને ત્યાં તે આ જ જાતની સ્થિતિ અનુભવી ચૂકી હતી. એથી તેને મૂળાના આ વ્યવહારથી કે પ્રશ્નોથી આશ્ચર્ય ન થયું. મૂળાના પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં તેણે સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાપૂર્વક કહ્યું કે, “માતા આજે તમે તમારી પુત્રીને કેવી જાતના પ્રશ્નો પૂછી રહ્યા છો ? શું પુત્રીની જાતિ બીજી હોઈ શકે ખરી ? જે તમારી જાતિ છે તે જ મારી જાતિ છે.

અને પિનાએ જે ચંદના નામ આપ્યું છે તે જ મારું નામ છે, તમને મારી બાબતમાં નહીં શંકા થઈ રહી છે. મોતાની પુત્રી સંજમમાં આ પ્રકારની શંકા તો ન હોવી જોઈએ.”

ચંદનબાળાને આ જવાબ સાંભળીને મૂળા વધારે કંક મની કહેવા લાગી કે, “મોટી દીકરી થઈ આવી છે તે । મેં બધું જોયું છે. પાપિણી સ્ત્રીઓ પાપ પશુ કરે છે અને જે પુરુષના સમાગમથી પાપ કરે છે તેને પિના, બાઈ વગેરે પણ કહે છે. એ જ પ્રમાણે પાપી પુરુષ પણ ઉપરથી ધર્મભા બનીને, પુત્રી, બહેન વગેરે કહે છે. અને જોને પુત્રી, બહેન વગેરે કહે ॥ તેની જ સાથે દુરાચાર પણ સેવે છે. આ જ વાત તારા માટે પણ છે. પિતા માતા કહેતી જાય છે અને મોં પર હાથ પણ ફેરવાવતી જાય છે । બનાવ, પણ ધોવડાવતી વખતે શેઠે તારા મોં પર હાથ ફેરવ્યો હતો કે નહિ । અને જો ફેરવ્યો હતો તો શા માટે । ”

ચંદનબાળાએ કહ્યું કે, “માતા, પિતાજીએ મારા મોં પર હાથ તો નહોતો ફેરવ્યો । હું પણ ધોતી હતી, એથી મારું શરીર હાથતું હતું અને મારા મોં પર માથાના વાળા ખસી આવ્યા હતા. અને કદ જતું હતું એમ ધારીને પિતાએ કઠણાપૂર્વક મારા મોં પર ખસી ખસી આવેલા વાળ જરૂર ઊંચા કર્યા હતા. પિતાનું આ કાર્ય અનુચિત તો ન હતું. જો સંતાન કદમાં હોય, તો તેને કષ્ટમુક્ત કરવાનું પિતાનું કર્તવ્ય જ છે. શું તમે આ નાની થી બાળક પર શંકા કરો છો । તમે કાઈ જાતનો સંદેહ ન રાખશો, અને જો તમારી ઇચ્છા હોય તો વિશ્વાસને માટે મારી પરીક્ષા કરીને જોઈ લ્યો કે હું તમારી સાચી પુત્રી છું કે નહિ । હું તમારી સાચી પુત્રી છું, એટલા માટે તમે મારી જે રીતે પરીક્ષા લેશો તે જ રીતે પરીક્ષા આપીને તમને વિશ્વાસ કરાવી દઈશ । ”

જો કે ચંદનબાળાનું કથન સર્વથા સત્ય હતું, તર્કપ મૂળા પર તેનો જોઈએ તેવો પ્રભાવ પડ્યો નહિ. તેના હૃદયમાં ચંદન-

બાળા પ્રત્યે જે સંદેહ હતો, તે કારણે તથા ક્રોધને કારણે તે પોતાના વિચારથી વિરુદ્ધ વાત તરફ ધ્યાન જ નહોતી આપતી. ચંદન-બાળાનો જવાબ સાંભળીને, તે ચંદનબાળાને કહેવા લાગી કે, “ હા, પિતા-જેવી રીતે પુત્રોના કેશ સમેટ છે તેવી રીતે પતિએ પણ તારા કેશ સમેટ્યા છે ? મોટી પુત્રી થઈ છે તે ! કુલટાને શરમ પણ નથી આવતી ! બીજા પુરુષ પાસે પોતાના કેશ સમેટાવવા, અનુચિત સંબંધ રાખવો અને ઉપરથી કહેવું કે પિતાની જેમ સમેટ્યા હતા, ભલે મારી પરીક્ષા લ્યો. વારુ, તું પરીક્ષા આપતી હોય તો હું પણ તારી પરીક્ષા લઉં છું ! જેવું છું કે તું કઈ રીતે પરીક્ષા આપે છે ! ”

એમ કહીને મૂળા તરત જ કાતર લઈ આવી. હાથમાં કાતર રાખીને મૂળા ચંદનબાળા પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “ ઠીક બેસ. તારાં જે વાળને મારા પતિનો હાથ અડક્યા છે, તારાં જે વાળે મારા પતિને લોભાવ્યા છે, તે જ વાળને હું સાથી પહેલા શિક્ષા આપું છું. તારા માથાં પર વાળ રહેવા જ ન દઉં ! ”

મૂળાની આજ્ઞા માનીને ચંદનબાળા પ્રસન્નતાપૂર્વક તેની સામે બેસી ગઈ. તેણે મૂળાને કહ્યું કે, “ માતા, તમે જેમ ધારો તે રીતે મારી પરીક્ષા લઈ શકો છો.” ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને, મૂળાને વિચાર થયો કે મારું અનુમાન હતું કે વાળ કાપવાની વાત સાંભળીને તેને દુઃખ થશે, પણ આ તો બિલકુલ બેદરકાર છે. આ પ્રમાણે વિચારતી થકી તે ચંદનબાળાના લાંબા ભરાવદાર તથા દામળ દેશે કાતરથી કાપવા લાગી.

ત્રીઓને વાળ ખૂંચ જ પ્રિય હોય છે. તેઓ વાળને સૌંદર્યનું એક કારણ માને છે. જેનાં વાળ જેટલા વધારે લાંબા, મુંદર અને દોમળ હોય છે તે ત્રીની તેટલી જ મુંદરતા મનાય છે. કેશોનું ‘કુંતલ’ એવું પણ નામ છે, એટલા માટે જેને મુંદર વાળ હોય છે તેને ‘મુકુન્નલા’ (મુંદર વાળવાળી) પણ કહેવામાં આવે છે. ત્રીઓ પોતાના

વળગે જાતિ પ્રેમથી જોઈ છે, એ સેવના કેલ જોડવાના ૧૨જો
 કેળવવાનું નિયમ જાતી થી છે એ સેવને અર્થ જ એવું છે કે જે
 મેંવા પોતાના વાળનું અપમાન કરાવે હવે દુનિયાની દેવતા જાણે
 મુખિ કરવા માટે જાતી જોડવાને દાવદીએ બીજા જાણે કરે
 નાની ભાઈ એમ પણ હવે કરું કે દુષ્ટ દુષ્ટ અને મારું જો દાવનું
 અપમાન કરું હવે, એ વાત નમે મુખિ કરવી વળને જુદી ન જાણ
 આ પ્રમાણે આંખોને મરિ વાળનું અપમાન અપમાન દેવ છે, જાણ
 અંતરનાથ પોતાના મુદર દેશ દેશની વળને પણ પ્રભુ દેહી
 ને વિચારની દુનિયા છે આ દેશ કાપવાથી માતાને ખુદાની છે તે
 પરી હું કા માટે દુઃખ કરું જે વાળથી માતાને પ્રભુના દેવ
 તેમાં માટે પણ પ્રભુના જ અનુભવની ભેદને માતા કાળ પર
 કાપવામાન છે, તે પણ ને કહ્યાનું છે, સિંધી જ ને જાવ કેલ
 કાપીને જ મારી પરીકા ભર્મ થી છે, નહિ તે તે બીજા કાળ પરીકા
 પણ ભર્મ થતી હતી.

મુળાએ કાવચી અંતરનાથના મુદર દેશ કાપી નાખ્યા દેશ
 કાપીને તે અંતરનાથના મુખ તરફ ભેદને કહેવા લાગી કે “ એ, હવે
 તારા મોં પર વાળ નહિ આવે, નેમ હવે મારા પતિ ને વાળ
 જોગથી પણ નહિ.” મુળાએ અંતરનાથ તરફ એવા અનુમાનથી ભેદ
 કરું કે વાળ કાપવાથી તેને દુઃખ થશે અને ને રાતી દશે, પણ
 મુળાએ વાળ કાપવા જ્યાં પણ તેને પ્રભુના દેશ, તેથી તેને
 આશ્ચર્ય પણ થયું અને કાલ પણ થયો અંતરનાથએ મુળાની વાતના
 ઉત્તરમાં પણ એ જ કહ્યું કે, “ માતા, તમારી મારા પર મોટી મદેરનાની
 છે તેથી તમે માત્ર મારા વાળ જ કાપીને મારી પરીકા લીધી
 અને વાળ પણ એવી રીતે કાપ્યા છે કે એથી મને જરા પણ કષ્ટ
 ન થવા દીધું. વાળ કાપવાથી મને કોઈ જાનનું દુઃખ પણ થયું નથી
 તેમ મને કોઈ જાનની હાનિ પણ થઈ નથી; તમારો મદેદ
 મટી ગયો તેના કરતાં વધારે પ્રસન્નતાની વાત બીજા કઈ હોય ? ”

ચંદનખાળાનું આ કથન સાંભળીને મૂળા કહેવા લાગી કે, “ ખરી રીતે વાળ કતરાવાથી તને કાંઈ લુક્કસાન થયું નથી ! વાળ તો ફરીથી પણ આવી જશે. અને તારા જેવી કુવટાના માથા પર વાળ હોય કે ન હોય, એ ખંતે ખરાબર છે. કેશ કપાવાથી કાંઈ સારી સ્ત્રીને દુઃખ થાય છે, તને દુઃખ થાનું હોય ! પરંતુ વાળ કાપવા માત્રથી જ મને સંતોષ નહિ થાય. તું એમ ન સમજીશ કે વાળ કાપવાથી મારી પરીક્ષા થઈ ગઈ. હું તારા હાથમાં હાથકડી, અને તારા પગમાં બેડી ધાલીશ. તે પછી બીજું શું કરીશ, તે હું તને પછી કહીશ. ”

મૂળાની હાથકડી ને બેડી નાખવાની વાત સાંભળીને પણ ચંદનખાળા ન ગભરાઈ. તેણે જવાબમાં કહ્યું કે, “ માતા, તમને જે પ્રમાણે કરવાથી પ્રસન્નતા ઊપજે તે પ્રમાણે જ કરો. તમને જેમાં પ્રસન્નતા તેમાં મને પણ પ્રસન્નતા જ છે. ”

“ હા, તને તો પ્રસન્નતા જ થશે. ” એમ કહેતી થઈ મૂળા, જઈને હાથકડી-બેડી નાખવા માટે જંજીર તથા તાળું લઈ આવી, તેણે જંજીરથી ચંદનખાળાના બંને હાથ અને બંને પગ બાંધીને, તે જંજીર (બેડી)માં તાળું લગાવી દીધું. એમ કરીને મૂળા બોલી કે, “ હવે તારાં શરીર પર આ કપડાં શું કામના ? ” એમ કહીને મૂળાએ ચંદનખાળાના શરીર પરનાં કપડાં ખેંચી લીધાં, અને તેને એક જૂતાં મેલાં કપડાની લંગોટી કરી દીધી. આ વખતે પણ ચંદનખાળા પ્રસન્ન વદની જ રહી અને વિચારવા લાગી કે માતાની મારા પર પૂર્ણ કૃપા છે, એથી તેણે હાથ પગ કાપી નાખવાને બદલે તેમાં હાથકડી-બેડી જ નાખી છે; તથા તદ્દન નમ્ર ન બનાવતાં કાછડી લગાવી દીધી છે.

હાથકડી-બેડી નાખીને તથા કાછડી વાળીને મૂળાએ વિચાર્યું કે હવે તેને અહીંયાં બહાર રાખવી ઠીક નથી. બંધ કમાડ તો ક્યાં સુધી રાખી શકાય ? અને ખુલ્લાં કમાડ રાખવાથી જતાં આવતાં લોકો તેને આ દશામાં જોઈને, મારી નિંદા તથા તેને મદદ

હરો. મારે તેને બેંચરામાં (તલપરં વા જુમિગૃહ) પૂરી ફેરી રીક છે. જૂનાં મોટાં મકાનોમાં પ્રાચ: બેંચરાં રાખવામાં આવતાં હતાં. આજે પણ જૂનાં મકાનોમાં બેંચરાં જોવામાં આવે છે. ધનાવદ રીકના ધરમાં પણ એક મોટું બોવરું હતું. તે બોવરું ધનુ દિવસોથી સાફ નહોતું થયું; અને બેંચરામાં પ્રાચ: બંધાઈ તો રહે જ. મૂળા ચંદન-બાળાને ધસડીને તે જ બેંચરા પાસે લઈ ગઈ. પછી બેંચરાનું કમાડ હાડીને, તેણે ચંદનબાળાને બેંચરામાં નાખી દીધી, અને પછી કમાડ બંધ કરી દીધું.

ચંદનબાળાને બેંચરામાં પૂરીને મૂળા એવા વિચારથી પ્રસન્ન થઈ કે આજે હું મારી શોક્ય જનનાર, મારું સુખ સૌભાગ્ય શ્રેષ્ઠવો સેનાર, અને આ ધરની માસિક જનવાની હિત રાખનારને પૂરેપૂરી રીતે સિદ્ધા આપી ચકી છું. હવે તો તે એ જ બેંચરામાં પડી પડી મરી જશે; અને એ રીતે મારો માર્ગ સાફ થઈ જશે. આ પ્રકારના વિચારોમાં પ્રસન્ન થી એને તરત જ એ ખ્યાનમાં આવ્યું કે મેં, તેને બેંચરામાં તો નાખી દીધી છે, પણ મારે ત્યાં આવનારા માણસો તેના મંત્રમમાં એમ પૂછશે કે, 'ચંદનબાળા ક્યાં ?' તો હું તેઓને શી જવાબ આપીશ, અને ધર ઉભાકું રહેવાથી ભેકા આવશે જશે તો ખરા જ ! જે દાસદાસીઓને મેં અદોધી બહાર મોકલી દીધા ■ તેઓ પણ આવશે તો ખરા જ, તેમ જ જેઓને આ ધરથી મદદ મળે છે તે સોફા પણ આવશે. હું કોને કોને શું શું કહીશ ! એટલા મારે બહેતર છે કે હું જ ધરમાંથી જતી રહું. હું પણ અદોધાં ન રહું, ધર પણ ખુશ્તું ન રહે. તેથી કોઈ અદોધાં આવે જાય પણ નહિ અને આ તરફનો કોઈ જતનો ભય પણ ન રહે !

જે વ્યક્તિ પાપ કરે છે, તેને ભય પણ રહે છે. તે પ્રમાણે મૂળાને પણ ભય લાગ્યો. કોઈ મારાં આ કૃત્યો જાણી ન જાય, એ ભયથી મૂળા ધરનું દાર બંધ કરીને અને દાર પર તાણું લગાવીને, કોશાનીમાં રહેતા પોતાના પિતાને ત્યાં આવી ગઈ.

: પ્રકરણ :

[૧૫]

અભિપ્રાય

આવે અમુક રીતે અને ભોજન મળે, અમુક ચીજ મારા ભોજનમાં
હાથથી અને ભોજન મળે, અમુક કાર્ય થઈ જાય અથવા અમુકના
જાને તો દિવસો મુઠ્ઠી અથવા કદી પણ ભોજન નહિ કરું, અથવા એમ ન
અમુક કામ નહિ કરું વગેરે પ્રકારથી કરવામાં આવેલી ગુપ્ત પ્રતિજ્ઞાનું
નામ અભિપ્રાય છે. જે પ્રતિજ્ઞા ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવે છે, પોતાના
ગુરુ, માદિ માન્ય પુરુષો અથવા ખાસ વ્યક્તિ સિવાય જીજ્ઞાસુ પ્રાપ્તને
જે પ્રતિજ્ઞાની ખચર પડવા દેવામાં આવતી નથી, અને જે ગુપ્ત પ્રતિજ્ઞા
પૂર્ણ થવા પછી જ ભોજન અથવા જીવનું કાર્ય કરવામાં આવે છે,
પૂર્ણ ન થાય ત્યાં મુઠ્ઠી હાથે મારે અથવા ઘોડાકે સમયને માટે
ભોજન દિવા પ્રતિજ્ઞાનો આધાર રાખનાર કાર્ય નથી કરવામાં આવતું,
તે પ્રતિજ્ઞાનું નામ અભિપ્રાય છે. પટેલાના મહાત્મા પુરુષો અનેક

જનનના અભિપ્રદ્ધ કરના દના, અને આજે પણ કુર્ષ કેર્ષ અદ્યતન
અભિપ્રદ્ધ કરે છે. એ જુદી વાત છે કે, અમલની કુર્ષિયા તોયે અજાણ
અનુચિત, ખીલ પર દયાળુ કરનારી જ્યારા પ્રવૃત્તિમાં કરેલી પ્રતિ-
જ્ઞાને પણ અભિપ્રદ્ધ કરેલામાં આવે છે; પણ પરી રીતે તે એ જ
પ્રતિજ્ઞાને અભિપ્રદ્ધ કરી શકાય કે એ પ્રવૃત્તિએ ન કરેલામાં આવે,
જેનાથી કાર્મ પર કાર્મ જનનું દયાળુ કરવામાં ન આવે અને એ
અનુચિત પણ ન થાય.

તેન શાસ્ત્રોમાં તો અભિપ્રદ્ધના અનેક પ્રમાણ મળે છે જ, પરન્તુ
બૌદ્ધ માદિત્યમાં પણ અભિપ્રદ્ધ કર્મની વાતો મળી આવે છે. તેમજ
એક બૌદ્ધગ્રન્થમાં જુદના અભિપ્રદ્ધની વાત આવેલી છે. તેમાં કરેલામાં
આખું ■ છે, જુદને આત્મગાન થયું. જુદે આત્મગાન થવાની વાત
પોતાના સિન્ધુ જનાથપિંડને કરી. અનાથપિંડે જુદને પ્રાર્થના કરી
કે, 'આપને જે આત્મગાન થયું છે તે આપ સંસારના મનુષ્યોને
સંભળાવો તો સંસારી જનનું પરમ કર્મજાળ થાય' જુદે ઉત્તર આપ્યો
કે, 'એ તો ઠીક છે, પણ સંસારીજનો આ જ્ઞાનને લાપક છે કે નહિ
એ વાતને જાણવા પહેલાં હું આ ઉચ્ચ જ્ઞાન કાર્મને સંભળાવી સકું'
નહિ સંસારના ભોજા આ જ્ઞાન સંભળવાના અધિકારી ત્યારે જ માની
શકાય કે જ્યારે તેમનામાં ત્યાગની ભાવના વિદ્યમાન હોય અને તેની
પરીક્ષાને માટે કાર્મ પોતાનું સર્વસ્વ દાનમાં આપી દે. એ એક પણ
વ્યક્તિ મર્વસ્વનું દાન આપનાર નીકળી આવે તો તો હું એમ સમજું.
કે સંસારી જનોમાં ત્યાગ પણ છે, અને દાન આપવાની ભાવના
પણ છે, એટલે એ રીતે હું મને પ્રાપ્ત થવેલું અજ્ઞાત જ્ઞાન સંસારના
ભોજોને અવસ્થ સંભળાવીશ, નહિ તો આ જ્ઞાન મારા પોતાનામાં જ
રાખીને મરી જતું તે વધારે સારું છે, પણ અપાત્ર જનોને સંભળા-
વવું સારું નથી.'

જુદનું કથન સંભળીને, અનાથપિંડે જવાબ આપ્યો કે, 'હે ભગ-

વાન, સંસારમાં સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકોની યં જોઈ મુખ છે ? આપને માટે પોતાના સર્વસ્વનું દાન કરનારા લોકો પછા નીકળી આવશે. ને આપ મને આજ્ઞા આપો તો હું દમજી બેઠાંને સર્વસ્વનું દાન લઈ આવું.' બુદ્ધે કહ્યું કે, 'તું' નો વચ્ચુઓતી વાન કહે છે પરંતુ ને એક પણ વ્યક્તિ એવી નીકળી આવે તો કામ થઈ જાય. તું આ આગતમાં પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છે છે તો ખુશીથી કર, પણ હું સર્વસ્વનું દાન કેમ ઇચ્છું છું એ વાત કોઈની પાસે ખુશી ન કરીશ.'

અનાથપિંડ પાત્ર લઈને કૌશામ્બીમાં આવ્યા. મૂર્છોદય થવાનો સમય હતો. શહેરના કેટલાક માણસો પથારીમાં જ પડેલા હતા, કેટલાક બિડી રહ્યા હતા અને કેટલાક બિડી ચૂક્યા હતા. એ જ વખતે અનાથપિંડે ઘોષણા કરી કે, 'બુદ્ધ સર્વસ્વનું દાન માગે છે, તો તે આપો.' આ પ્રમાણે ઘોષણા કરતા અનાથપિંડ ચાલ્યા જતા હતા. લોકોએ અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળ્યો. તે વખતે બુદ્ધ ખૂબ પ્રસિદ્ધ હતા; અને તે કારણથી શામ્બીના લોકો અનાથપિંડને પણ ઓળખતા હતા. અનાથપિંડનો અવાજ સાંભળીને લોકો કહેવા લાગ્યા કે, 'અનાથપિંડ આજે પ્રાતઃકાળે જ સર્વસ્વનું દાન લેવા આવ્યા છે માટે તેમને ખાલી ન જવા દેવા જોઈએ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અનેક સ્ત્રીપુરુષ, વસ્ત્ર, આભૂષણ, રત્ન વગેરે લઈને દોડ્યા, અને અનાથપિંડના પાત્રમાં નાખવા લાગ્યા, પરંતુ અનાથપિંડ તેમાંની કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના પાત્રમાં મૂકવા દેતાં નહિ. પાત્રને ઊંધું વાળી દેતા, જેથી બંધી વસ્તુઓ નીચે પડી જતી હતી. અનાથપિંડ કહેતા હતા કે હું સર્વસ્વનું દાન માગું છું, આવું દાન નથી માગતો. પાત્રમાં નાખેલી વસ્તુઓને અનાથપિંડ નીચે ફેંકી દેતા હતા, તેથી સમ્રાજા માણસો પોતપોતાની વસ્તુ ઉઘાવી લઈને નિરાશ બની પોતાના ઘરમાં પાછા ફરતા હતા.

અનાયપિંડ આખી કાયાગ્રીમાં આ પ્રમાણે ફરી વળ્યા, પરન્તુ 'સર્વસ્વનું' દાન આપનાર કોઈ મન્યું નહિ. ચાલતા ચાલતા તેઓ નગરની બહાર નીકળી ગયા. અનાયપિંડે વિચાર્યું કે હવે તો જંગલ આવી ગયું છે. અમારે નગરમાં જ કોઈ સર્વસ્વનું દાન આપનાર ન મળ્યું, તો પછી જંગલમાં કાણ મળી શકે. પરન્તુ 'બહુરત્નાનિ વસુધરા' પૃથ્વી પર અનેક રત્ન છે. કયું રત્ન કયાં છે તેનું કોઈ સ્થળ નિર્માણ નથી. એટલા માટે સર્વસ્વનું દાન મેળવવાની ઇચ્છાએ જંગલમાં જવું તે પણ અનુચિત તો નથી જ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે જંગલમાં પશુ એ જ અવાજ દેતા ચાલવા લાગ્યા કે 'શુદ્ધ સર્વસ્વનું' દાન ઇચ્છે છે, કોઈ દાતા સર્વસ્વનું દાન આપનાર હોય તો તેમને આપો.'

જંગલમાં એક સ્ત્રીએ અનાયપિંડનો આ અવાજ સાંભળ્યો. તે સ્ત્રીને અત્યંત ગરીબ કહેવી ઠીક થઈ પડશે. તેને ન તો ધરખાર હતા કે ન તો તેની પાસે વાસણકૂસણ હતાં. તેના શરીર પર એક ફોટું જૂનું વસ્ત્ર હતું, જે કાળજીની રક્ષાએ તેણે પહેર્યું હતું. તે એક વસ્ત્ર જ માત્ર તેનું સર્વસ્વ હતું. તેની પાસે તે વસ્ત્ર સિવાય બીજું કંઈ જ ન હતું.

અનાયપિંડનો અવાજ સાંભળીને તે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, 'શુદ્ધ સર્વસ્વનું' દાન માટે છે અને મારું સર્વસ્વ આ એક વસ્ત્ર જ છે. મને આ સર્વસ્વનું દાન કરવાનો બીજો સુયોગ કયારે મળશે? આ મારા સર્વસ્વનું દાન લેનારા શુદ્ધ જેવા સુપાત્ર ફરી કયારે મળશે? માટે આ સુરતું-સુયોગનો લાભ અવસ્થ લેવો જોઈએ.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સ્ત્રીએ અનાયપિંડને સંબોધન કરીને કહ્યું કે, 'હે મિત્ર, આવી દુઃ તમને સર્વસ્વનું દાન આપું છું,' એમ કહીને તે સ્ત્રી, જે માર્ગે અનાયપિંડ આવી રહ્યા હતા, તે જ માર્ગ પર ઊમેદવા એક જૂના વૃક્ષની બગેલામાં પેસી ગઈ અને તેણે પોતાનું એક માત્ર વસ્ત્ર દાદી, દાદામાં લઈને અનાયપિંડને કહ્યું કે, 'મિત્ર, આ સર્વસ્વ

દાન હોય અને તે હવે જાતે સ્વચ્છતા મેળવી શકે, તેમજ તેમની પ્રવૃત્તિ પૂરી કરે.’

અનાયપિંડે, તે સ્ત્રીનું જાતેજ તે વસ્ત્ર દર્શાવતું પોતાના જાનમાં હર્ષ હીનું, અને ગદ્યમદિનું જાતેજ તે સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યા કે, ‘માતા, તમારી માફક સર્વસ્વનું દાન આપનાર જગતમાં કોણ હશે? તમારો પાસે આ એક જ વસ્ત્ર હતું. તમે આ જ વસ્ત્રથી વજનનું મૂલ્ય કરતા હતા, પરંતુ હજારો રૂપિયાને માટે તમે તમારું સરીર વગાડી બજારમાં છુપાવીને તમારું આ સર્વસ્વ વસ્ત્ર પણ આપી દીધું, હવે તમારી પાસે હર્ષ પણ ન રહે. આ જ તમારું સર્વસ્વ હતું અને આ સર્વસ્વને પણ તમે દાનમાં આપી દીધું. તમારા જીવો ઉતારે દાનથી જીવે છે પણ હશે? મને અતિ મૂળચાન રહેતો, ધરણી, વસ્ત્રો ત્રણે આપનારા જીવન લોકો ગળ્યાં હતાં, પણ તે તમારું સર્વસ્વ દાન માફક ન હતા. તે લોકો થોડુંક આપીને પોતાને માટે પણ રાખી રહ્યા હતા, સર્વસ્વનું દાન નહોતા આપના. પરંતુ તમે તો સર્વસ્વનું દાન આપ્યું છે; તે માટે તમને ધન્યવાદ છે.’

તે સર્વસ્વનું દાન આપનારી સ્ત્રીની આ પ્રમાણે પ્રશંસા કરીને, તેના શુભગાન કરતા થકા, અનાયપિંડ બુદ્ધ પાસે પહોંચ્યા. તેમણે બુદ્ધને આ વસ્ત્ર આપીને કહ્યું કે, ‘ભગવાન, આ સર્વસ્વ દાન હોય.’ એમ કહીને તેમણે કૌશભ્યીમાં સર્વસ્વ દાન ન મળ્યા બાજતનું અને જંગલમાં મળ્યા બાજતનું આઘોપાન્ત ટટાંત કહ્યું. તે વસ્ત્રને લઈને બુદ્ધ ખૂબ પ્રસન્ન થયા. તેમણે તે વસ્ત્ર માથા પર મૂકીને કહ્યું કે, ‘મારો પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ છે, તેથી હવે હું મને પ્રાપ્ત થયેલું જ્ઞાન જગતજનોને અવશ્ય સંભળાવીશ.’

બુદ્ધને સર્વસ્વનું દાન સરજતાથી જ પ્રાપ્ત થયું હતું. તેની તપાસ લાંબા વખત સુધી કરવી પડી ન હતી. આ સિવાય, બુદ્ધના આ અભિગ્રહની સાથે જ્ઞાન સંભળાવવા સંબંધીની જ વાત હતી, શ્રવન-

ગમ્યનો પ્રશ્ન ન હતો. જે સર્વશક્તિવાન ન બની, તો જુદાં વેદાનું પ્રાપ્તિ રહેલું જ્ઞાન અંગતી મનુષ્યોને ન મેળવવાનું, પરંતુ આ અભિમદ પૂરો ન થાય તો તેથી તેમનો પ્રાપ્તિ ન થાય, માટે જુદો અભિમદ રાખવો હતો એમ કહી કથાવ નિધિ: પરંતુ ભગવાન મદાવીરે મદા કાળ અભિમદ ધારણ કર્યો હતો. ભગવાન મદાવીરે જે અભિમદ કર્યો હતો, તેની સાથે પ્રાણ રહેવા, ન રહેવાનો સંબંધ હતો. જુદો અભિમદ એક જ દિવસમાં પૂરો થઈ જાયો હતો તથા તે પૂરો કરવા માટે તેમના શિષ્ય અનાયપિડે સમજાવ્યું હતું, પરંતુ ભગવાન મદાવીરેનો અભિમદ પાંચ માસ અને ૨૫ દિવસે પૂરો થયો હતો, તથા તે પૂરો કરવા માટે ભગવાને પોતે જ જમણ કર્યું હતું. તે વખતે તેમને કોઈ શિષ્ય ન હતા. જે ધોડાક વધુ દિવસો સુધીમાં ભગવાનનો અભિમદ પૂરો ન થયો હોત તો તેમનું ચરીર ટકવું મુશ્કેલ હતું. એટલા માટે ભગવાન મદાવીરેનો અભિમદ મદાન કાળ હતો.

ભગવાન મદાવીરે સંવત્સર લીધા બાદ તપ કરતાં ૧૧ વર્ષ વ્યતીત થઈ ચૂક્યા હતાં બારમાં વર્ષમાં ભગવાને રાત્રિને સમયે જ્ઞાનમાં એવો વિચાર કર્યો હોય એમ લાગે ■ કે, હું સંસારના જે જે જીવાત્માઓનું કલ્યાણ કરવા ઈચ્છું છું તેમાં સ્ત્રીઓ પણ છે અને પુરુષો પણ છે. આ સંસાર ન તો માત્ર એકથી સ્ત્રીઓથી જ છે કે ન તો માત્ર પુરુષોથી જ છે. બંનેથી તે સંસાર છે, તથા બંનેથી તેનું જનન અથવા ઉદ્ધાર છે. એકથી પુરુષ આ સંસારને પતિત નથી કરી શકતો કે નથી ઉદ્ધારી શકતો. આ રીતિમાં મારે પણ કોઈ એક સુયોગ્ય સુકુમારિકાની અપેક્ષાકૃત સદાચતા લેવી આવશ્યક છે અને તેની શોધને માટે મારે મદાભિમદ પણ ધાગ્યું કરવું જોઈએ કે જેથી બંને કાર્યો સિદ્ધ થાય. પ્રથમ તો એવી મદાન યોગ્ય સુસંવર્ણી કન્યાની શોધ થાય અને બીજું મારાં કનિષ્ઠ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય.

આથી એવી સમજાવણી કરવાની છે કે, આપણે જાણવાનું જાણ્યું છે, ધન્દની પણ સહાયતા આથી નહિ હોય, પણ તેને પૂરું પૂરું એક સુકન્યાની સહાયતાની આરમ્ભતાની કૃપાથી કરતી એ વાતને કેવલ દેવ દેવો જાણે !

આ પ્રશ્નો ઉત્તર એ છે કે, આપણમાં આ જાણવાનું જાણ્યું ધન્દ વિષયક વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, ત્યાં અસંપૂર્ણતાને કારણે વિષય જ નથી પરંતુ ત્યાં કર્મકામ કરી, કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો વિષય છે, ત્યાં જાણવાને કરમાણું છે કે, કર્મકામ કરી કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવું એ બીજાની સહાયતાથી જ નહીં શકવું નથી; એટલા માટે જે તારી સહાયતા લેવા માગે નથી, આ વિશેષો, કૃપામૂલક છે પણ આપ્યો છે તે આ પ્રમાણે છે:-

“હન્દા ! ન યમં ભૂયં, ન યમં મર્ત્યં, ન યમં મનિસ્તાપ્ત
લગ્નં અરિંતા દેવિન્દ્રસ્ત અમુરિન્દ્રસ્ત તા નિસ્તાપ્ત કેવલજ્ઞાનં
ઉપ્પાદિમુંતિ ૩ સિદ્ધિં તા વચ્ચન્તિ કિન્તુ સર્વણં ઉદ્ધાણ-ચલ-
ચિરોચ-પુરિસ્તાકારપરિક્રમેણ કેવલજ્ઞાનં ઉપ્પાદેન્તિ ।”

અર્થાત-“હે ! ધન્દ ! એવું બન્યું નથી, બનવું નથી, તેમ બનશે પણ નહિ કે, અરિંદંતો દેવેન્દ્ર કે અમુરેન્દ્રની સહાય લઈ દેવજ્ઞાનને પેદા કરે કે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થાય; પણ તેઓ પોતાના ઉત્થાન બળ-વીર્ય-પુરુષાર્થ તથા પરાક્રમથી દેવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે.”

અમારું ઉક્ત વિષયનું ધ્યન લગવાનું મહાવીરની દેવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગેરેથી લિન્ન પ્રકારનું છે કારણ કે, એ વાત જગદુદ્ધારને લગતી છે. એટલા માટે દેવજ્ઞાનને પ્રગટાવવું અને જગતને ઉદ્ધાર કરવો એ બન્ને વાત લિન્ન લિન્ન પ્રકારની છે. આ જ પ્રમાણે દેવજ્ઞાનને પ્રગટ કરવાને માટે ધન્દની સહાયતા ન લેવી અને જગદુદ્ધારના કાર્યમાં સુકન્યાની અપેક્ષાકૃત સહાયતા લેવી અનુચિત નથી. અર્થ-

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ભગવાને યદા દંડજી અભિમદ્યને
નિમ્ન કર્યો કે, જે રાજકુળના દોષ, અવિવાદિના દોષ, સદાચરિણી
દોષ, કાર્ધ પણ જનનેના યુગો કર્યા વગરજ જેના પત્રમાં બેઠીએ
તથા દાષમાં દાષકીઓ પણ દોષ, અર્થુ મૂડિયુ દોષ, શરીર પર
માત્ર એક બજોરી પદેરી દોષ, અત્રુમ કર્યો દોષ, તેનું પારણ કરવા
માટે રાખેલાં અડદનાં બાકમાં સુપામાં લીધાં દોષ, પરમાં ન દોષ તેમ
ધરની બદાર પણ ન દોષ; પણ એક પત્ર ઉંબરાની બદાર તથા બીજી
પત્ર ઉંબરાની અંદર રાખીને, દાન આપવાની કારનાથી નજર કરની
અનિયમિ પધારવાના માર્ગની અનીશા કરતી દોષ, પ્રસન્ન મુખ દોષ, અને
આંખોમાં આંસુ પણ દોષ એવી કાવાના દાષથી જે પ્રદર પછી
અન્ન મળે, તો જ ભોજન કરું, નહિ તો આ શરીરભણે નાશ પામે,
પણ અન્ન મદણ કરું નહિ.

ભગવાનનો આ અભિમદ્ય કેટલો કંઠજી હતો ! ભગવાને જે જે
બાજતો પારી તે બધી એકજ જગ્યાએ મળવી કેટલી મુશ્કેલ છે !
ભગવાનનો અભિમદ્ય ત્યારે જ પૂરો થઈ શકે, કે ત્યારે એક જ સમયે
અને એક જ જગ્યાએ તેર બાજતો મળે. જે કે આ બધી બાજનો
એક જ સ્થળે મળવી ધણી જ મુશ્કેલ છે, છતાં ભગવાનમાં દંડના
હતી, એટલે જ તેઓએ આવો મહાન અભિમદ્ય પારણ કર્યો.

જે દિવસોમાં રથીની સોએ ચંદનબાગાનું વેચણ કરવા માટે
રથીને વિવદ બનાવ્યો, ચંદનબાગા બજારમાં વેચાઈ, ધનાવદ રોકેને
ધેર આવી ચંદનબાગા મળાએ આપેલાં કપ્પો સહન કરી રહી હતી, તે
જ દિવસોમાં ભગવાન મદાવીર અભિમદ્ય પ્રમાણે અન્ન મેળવવા માટે
મામાનુમામ વિચરી રહ્યા હતા. ભગવાનને વિચરતાં વિચરતાં પાંચ માસ
કરતાં પણ વધારે દિવસો પસાર થયા. છતાં અભિમદ્ય પ્રમાણે અન્ન
પ્રાપ્ત ન થયું તપશ્ચર્ચાને કારણે ભગવાનનું શરીર ઉપરોત્તર ધીજી

મનું જાતું દત્ત, અમવાતનું મરીરે પાતું જાતું દત્ત, પત્ની મનું દત્ત
 એમી અભિમદ્યુનિયોગમાં દાસાદાર મળી રહી હતી. તેમ, મનુષ્ય નવે
 અમળાં વિના હરી રહ્યા હતા કે, વિધિવિધા અમળાં કરનાર, અમળાં
 અમાન કુળ અપનારે આ મહાપુરુષ શું આ પ્રમાણે મુખ્ય
 જ્યો ? મંસારનાં સમર્થા અમળાં પ્રાણેનિ મનુષ્યને એ જ વિના
 હરી રહ્યા હતા કે કેઈ રીતે અમળાં મહાપુરુષ મરીરે રહી રહે.

અભિમદ્યુ પ્રમાણે અત્યારે આરે પરિતપ્ત કરનાં ભગવાન
 મહાવીર હોવાથીમાં પચાઈ, આ તરફ હોવાથીમાં મુખ્યે અંદન-
 બાળાનું મરતુ મુંડાવીને, તેને દામકરી-નેરી પહેરાવે તમા ભગોરી
 પહેરાવી બોંધરામાં પરી દીધી. જે કે મુખ્યે ને કાંઈ કયું હતું
 તે દુષ્ટ ભાવનાથી અંદનબાળાનું અંદન કરના કાંઈ જ કયું હતું,
 પરંતુ જ્યારે તેનું પરિણામ મુંડર દોષ છે ત્યારે ખરાબ નિમિત્ત પણ
 સારું આવે છે. એ જ પ્રમાણે મુખ્યે આ કાર્ય પણ ભગવાન મહા-
 વીરનું મરીરે દેશી રાખનાર, મંસારના મનુષ્યોનું કલ્યાણ કરનાર,
 તથા અંદનબાળાને જન્મદંધ બનાવનાર નીવડ્યું. જે અંદનબાળા સાથે
 મુખ્યે આ જાતનો અવધાર કોઈ ન હોત તો ભગવાનનો અભિમદ્યુ
 પૂર્ણ કેમ થાત ? એટલા આરે મુખ્યે ને કાંઈ કયું, તે તેણે તો
 ખરાબ કાર્ય સમજીને જ કયું, પણ તે સારું જ કાર્ય નીવડ્યું.

: પ્રકરણ :

[૧૬]

દાન

પોતાની પાસે થોડું વસ્તુ વધારે પ્રમાણમાં દેવ અને તેમાંથી થોડું ને થોડું આપવી એમાં આમ વિરેવના નથી. થોડું દોષનિર્મલ દાન થોડું ને દાનર એ દાનર જરૂર આપી દોષા, તો તેમાં વિરેવના થી ? એટલું આપવા પછી પણ તેની પાસે જે નાખી રહ્યું છે તે તેની જરૂરિયાત કરતાં ઘણું વધારે છે. તો પણ એ કે જુલુસ માણસ પોતાની પાસે ઘણું વધારે દાન દોષા છતાં થોડુંક પણ નથી આપતો, તેના કરતાં પ્રથમની થોડુંક પણ આપનાર અતિ અવશ્ય પ્રયત્નપાત્ર કહેવાય; અવશ્ય હોય અજાય. છતાં ન્યાયની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો આ હિસાબને માટે તેને થોડું જનનું દુઃખ વેડવું પડ્યું નથી, તેમ પોતાની થોડું જરૂરિયાત પણ તેને ઓછી કરવી પડી નથી. એટલા માટે આતું દાન વધારે પ્રથમનીય ગણાયું નથી. પ્રથમને લાગે તો એ જ દાન છે કે, જેની પછવાડે થોડું દુઃખ સહન કરવું પડે અને જેને લીધે પોતાની થોડું જરૂરિયાત રાખવી પડે અથવા ઓછી કરવી પડે. પોતાનો પાસે પહેલેથી જ થોડો વસ્તુ છે અને જેનાથી પોતાની જ જરૂરિયાત સરજતાથી પૂરી થતી નથી અને એ વસ્તુમાંથી ઓછી થતાં પોતાને દુઃખ સહવું પડે, આ જનનની રિયતિમાં પણ જે દાન આપવામાં આવે છે તે જ દાન પ્રથમનીય ગણાય છે. કેટલાક માણસો કહે છે કે અમારી પાસે વધારે

એ જ નહિ, આવી રીતેનિર્ણય એવો જીવનમાં કરી રીતે આપણે કરીએ ? આ પ્રમાણે દુઃખ વખતે દાન આપવાનું પૂણી નહીં છે, તો આપણ તરફ હજી જીવન નથી. તેઓ એમ સમજે છે કે જે આપણે છે, જેઓની પાસે વધારે છે, તેઓ જ દાન આપવાના અધિકારી છે; આપણે દુઃખી થીએ અથવા અમારી પાસે કંઈક છે, ખરે જાણે દાન આપવા માટે અધિકારી નથી. પરંતુ જરી રીતે જોતાં, આ માનવતા બૃહ ભરેલી છે. પ્રજાસતીય દાન તો એ જ છે કે જે કદા વખતે અને જોઈએ તેવા છતાં પણ આપવામાં આવે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે-
 ઘણા વૃદ્ધાણિ અર્થાત્-દરિદ્રતામાં આપવામાં આવેલું દાન જ મદસ્વપૂર્ણ છે. ધિરેતી ધર્મના પ્રસન્નમાં પણ ગરીબોમાં આપવામાં આવેલા દાનની પ્રસન્નતા કરવામાં આવી છે.

અતઃપ્રથમ એ કે, ગરીબી અને કદા વખતે જોવાની જરૂરિયાત પૂરી કરતાં કરતાં આપવામાં આવેલું દાન વધારે મદસ્વપૂર્ણ છે. સંગમે પોતાના જીવનમાં કોઈ વાર ખીર આપી ન હતી, તો પણ મુનિના પધારવાથી તેજી પોતાની પાસેની ખીર વધારાથી દીધી. તે ખીરના દાનના પ્રતાપે જ તેને શાશ્વત્ત્વના ભાગમાં વિપુલ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ. શું ખીરનું દાન યોગ્ય કોઈએ આપ્યું નહિ હોય ? અનેક ધનવાનોએ ખીરનું દાન આપેલું હશે, છતાં તેઓને શાશ્વત્ત્વના જેટલી ઋદ્ધિ કેમ ન મળી ? તેનું કારણ એ જ કે, સંગમે ખીર કદીયે દેખી પણ ન હતી, તેથી ગરીબાવસ્થામાં ખીરનું દાન આપ્યું હતું. એટલા માટે ગરીબી અથવા કષ્ટ વખતે દાન આપવાનું અથવા દાન આપવાની ભાવના રાખવાનું મદસ્વ જોઈતું નથી. ભગવાન મહાવીર, આવી સ્થિતિમાં દાન આપનાર વ્યક્તિની શોધમાં જ ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા. તેઓ, જે જાતના કષ્ટમાં પડેલી સ્ત્રી દ્વારા દાન મેળવવા ઇચ્છતા હતા, તે વ્યક્તિને સાધારણ રીતે આવા કષ્ટના સમયમાં દાન આપવાની વાત યાદ રહેવી એ પણ મુશ્કેલ હતી. એક રાજકુમારીને, અવિવાહિતાવસ્થામાં આ જાતનું દુઃખ સહન કરવાની

શી જરૂર હોય ! વિવાદિતા સ્ત્રીઓએ તો દુઃખ સહન કર્યું પણ દરો, પરન્તુ રાજકન્યા, સુંદરી, સુકુમારી અને અવિવાદિતા હોવા છતાં પણ આ માટે દુઃખ ભોગવે ! તે તો કોઈ રાજા અથવા રાજકુમારને પોતાનો પતિ બનાવીને કષ્ટમુક્ત બની શકે. કષ્ટ પણ કોઈ અપરાધથી નહિ, પણ નિષ્કારણ જ, અને કષ્ટ પણ કેટલું ! બંને હાથમાં હાથકડી, તથા બંને પગમાં બેડી પડી હોય, માથું મૂડેલું હોય અને શરીર પર માત્ર લગ્નદી સિવાય બીજું કંઈ પણ ન હોય. એટલું જ નહિ પણ જેને ત્રણ દિવસથી કોઈ ખાવા—પીવાનું મળ્યું ન હોય, જે ત્રણ દિવસથી તદ્દન જૂખી હોય અને ચોથે દિવસે માત્ર જેને અડદના બાકળો ખાવા વાસ્તે મળ્યાં હોય, તે પણ બીજા વાસણમાં નહિ, પણ હલકાં ગણાતા સૂપમાં. આ રીતે દુઃખમાં પડેલી હોવા છતાં પણ જે દાન દેવાની જાવનાથી અતિથિના આગમનની વાટ જોતી હોય, અને તે કષ્ટ દશામાં પણ જે દાન આપે, તેના જ ફાયદાનું જાણ સેવાની ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા હતી. ભગવાને એવી કડિન પ્રતિષ્ઠા કેમ કરી, આ સંબંધી ચોક્કસપણે કોઈ કહી શકાતું નથી, તો પણ વિચાર કરવાથી એવું અનુમાન થાય છે કે, ભગવાન એવાં જનમાં મહાન શક્તિ માનતા હતા. કેમ કે એક તો તે જન કન્યાના ફાયદાનું દરો અને બીજું તે મરીબીમાં તથા દુઃખ વખતે આપેલું દરો.

ચંદનનાળાને ભોંવરામાં પૂરીને મૂળા, ધરને તાળું લગાવી પોતાના પિવરમાં જઈ બેડી. આખા ધરમાં કોઈ પણ ન રહ્યું, માત્ર ચંદનનાળા જ રહી, જે ભોંવરામાં પૂરાએલી હતી. કોઈ અન્ય માણસ માટે અને તેમાંથી વળી સ્વભાવથી ડરપોક તથા દુર્ગંધ હરવાણી મનાતી કન્યાને માટે આ સમય કેટલો ઐકાગ્રસ્ત હતો ! અંધકારમય, સૂનસામ, અને જે ઘણા દિવસોથી શ્વાક પણ કરવામાં આવ્યું ન હતું, એવા ભોંવરામાં પૂરાએલી ઓનું તો કહેવું જ શું ! કિંતુ પુરુષ પણ બધો.

પતી. તેને મારે તો દમેઈયાં બહારાસ્યાનું કાંઈક નહીં. આ જગત્તે
 દિવસોમાં તેને આવવાનું કે પીવાનું કાંઈ કંઈ નહીં. આવી-
 પીવાની વાત તો દૂર જઈ, પણ તેને શુદ્ધ અને સ્વચ્છ રાત્રીનો
 આશ પણ મળે તો નહીં. આ પ્રાચીના રૂપાવણ પત્રમાં જણ
 દિવસ સુધી ઇવના રહેતું એ પણ કહ્યું હોય છે, બાંધેલાં પાંચ-
 દાયે આમળા પદાન કાચે ચવાનું હતું અને તેનું આયુષ્ય-જન
 પ્રમળ હતું, જોયી તેના ઇવનો નાચ ન થયે.

એથે દિવસે લગભગ બપોરે, ધનાવદ્દ શેઠ પ્રવાસમાંથી ઘેર
 આવ્યા. તેમણે જોયું કે ધરનું બારણું બંધ છે અને તાળું વાસેલું
 છે. બારણા આમળા કોઈ નોકર કે દાસી નથી. આ જોઈને શેઠ
 ચંદ્રિન બની ગયા. તે આમળાપૂર્વક વિચાર કરવા લાગ્યા કે, “આજ
 સુધીમાં કદી પણ મારા ધરનું બારણું બંધ થયું નથી અને આજે
 તે બંધ હોવાનું શું કારણ ! ધરનાં સમગ્રાં માણસો ક્યાં ગયાં ગયાં !
 ધર આમળા જોડામાં જોડીને એક માણસની દાબરી તો દેવી
 જોઈતી હતી, કદાચ મારી પત્ની તેના પિતાને ત્યાં ચાલી ગઈ હશે
 અને નોકર ચાકરો પણ અહીં તહીં ગયાં ગયાં હશે પરંતુ પુત્રો
 ચંદ્રના ક્યાં ગઈ ?”

શેઠ પોતાના પડોશીઓને પૂછ્યું કે, “મારા ધરને તાળું કેમ
 વાસેલું છે ! અને ધરના સમગ્રાં માણસો ક્યાં ગયા છે ?” પડોશીઓએ
 જવાબ આપ્યો કે, “આપના ધરને પણ દિવસથી તાળું વાસેલું છે.
 જે જે માણસોને આપને ત્યાંથી દમેઈયાં સદાવત મળતું હતું, તેઓ
 પણ આજે પણ દિવસથી નિરાશ બનીને પાછા ગયાં ગયાં છે.
 નોકરચાકરો પણ તાળું વાસેલું દેખીને પાછા જતા રહે છે, પણ
 એ એ નથી જાણતા કે તાળું કેમ વાસ્યું છે અને શેઠાણીજી
 ક્યાં ગયા છે.” શેઠ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, “તે તો કદાચ તેના પિતાને
 ત્યાં ગઈ હશે, પણ પુત્રો ચંદ્રના ક્યાં ગઈ હશે ?” શેઠના આ પ્રશ્નના

હિત્તરમાં પડોશીઓએ કહ્યું કે, “અમે ત્રણ દિવસથી તેને પણ જોઈ નથી.”

શેક પોતાના પડોશીઓ સાથે આ પ્રમાણે વાત કરી રહ્યા હતા, એટલામાં શેકના ઘરનો એક નોકર ત્યાં આવી પહોંચ્યો. શેકે તેને ઘરને તાળું લગાવ્યાનું કારણ પૂછ્યું. તેણે જવાબ આપ્યો કે, “મને વધારે તો કાંઈ માહિતી નથી, પણ આપના ગયા પછી શેકાણીએ અમને સઘળાને અહીં તહીં મોકલી આપ્યા હતા. ઘરમાં માત્ર શેકાણી તથા ચંદનબાળા એ બે જ રહ્યા હતા. અમે બધા ગયા પછી શું થયું અને તેઓ બંને ક્યાં ગયા તેની ખબર નથી. પછી તો બારણે તાળું જ વાસેલું દેખાયું.”

આ વૃત્તાંત સાંભળીને, શેકને ચંદનબાળાના જીવન પરત્વે મંદેહ થયો. તેઓ મૂળાનો સ્વભાવ તથા ચંદનબાળા સાથે તેનું વૈમનસ્ય જાણતા હતા. એથી તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે ચંદન જરૂર કોઈ સંકટમાં પડી હશે. શેકે નોકરને શ્વસૂર ગૃહે શેકાણીની ખબર કાઢવા અને જો તે ત્યાં હોય તો તેને બોલાવી લાવવા અથવા તેની પાસેથી ઘરને વાસેલાં તાળાંની કૃંચી લઈ આવવા માટે મોકલ્યો. નોકર શેકના શ્વસૂર ગૃહે ગયો. શેકાણીને ત્યાં જોઈને તેણે તેને કહ્યું કે, “શેક આવ્યા છે, માટે તમે ચાલો, અથવા તો ઘરને વાસેલાં તાળાંની કૃંચી આપો.” શેકનું આવાગમન થયેલું સાંભળીને શેકાણીને થોડોક ધ્રાસકો પડ્યો; પરંતુ એવા વિચારથી તેને ધૈર્ય રહ્યું કે તે દુષ્ટા (ચંદનબાળા) બોંયરામાં ત્રણ દિવસથી ભૂખી તરસી પડી છે, તેથી જરૂર તે મરી ગઈ હશે. અને કદાચ જો તે મરી ગઈ નહિ હોય, તો પણ શેકને તે બાળતની ખબર પડશે નહિ. હમણાં એક બે દિવસ તો હું ઘરે જઈશ જ નહિ, પછી ત્યારે જઈશ અને શેક તેના મંબંધમાં પૂછશે ત્યારે કહી દઈશ કે તે તો કોઈ અજ્ઞપણા પુરુષની સાથે ચાલી ગઈ અને ઘરમાંથી અમુક અમુક માત્ર પણ લઈ ગઈ, આ પ્રમાણે તેના પર આરોપ મૂકીશ.

શિશુનીએ મોઢાને ધરના નાગની જીવો જીવી, તેણે તે જીવો
 લખાને મોઢાને જીવી. ધરનું નાગું દયાનીને શેઠે જીવે, એવું જીવ
 ત્યાં અંદનખાગાને વામાં જીવી નહિ. અંદનખાગાને ન જીવે, તે
 મોઢા રરે તેનું નામ લખેને મોઢાવવા જીવે. અંદનખાગા
 હમોડાના નામાં લખેને મોઢાના જીવે. અંદનખાગાના હાને ધાગ
 પોનાનું નામ માંખાગાને, અને મોઢાના રરે જીવખાગાને, અંદનખાગા
 વિચારવા લાગી કે, "પિતાજી અને મોઢાની વચ્ચે છે, તેમનો કમળ
 પૂર્ણ" જીવે. હા જીવે છે કે તેમનો મારે લીધે દુઃખ જીવખાગાની વચ્ચે
 છે." આ પ્રમાણે વિચાર કરતી અંદનખાગાએ ત્યાં જીવખાગા જીવે, કે
 "પિતાજી, આપ દુઃખ ન ધરો, દુઃખ દોષાં આનંદમાં પડે." અંદન-
 ખાગાનો અરપટ જીવખાગા શેઠે સાંભળ્યો. તે અંદનખાગાને મોઢાના
 તરફ આજ્ઞા. શેઠે "અંદના, અંદના" શબ્દ મોઢાના જીવે દત્તા અને
 અંદનખાગા તેમને જીવખાગાની જીવે દત્તા. આથી શેઠ જેમ જેમ
 મોઢાના નજીક આવતા જતા દત્તા, તેમ તેમ અંદનખાગાના અંદની
 અરપટના પક્ષ મોઢાની થતી જતી દત્તા. મોઢાનાં બારણા પાસે
 પહોંચતા શેઠે વિશ્વાસ આપ્યો કે અંદના આમાં જ છે. તે દુઠ્ઠા (પત્ની)એ
 અંદનાને આ મોઢામાં પૂરી રાખી છે.

શેઠે મોઢાનું કમાડ ઉપાડીને અંદનખાગાને મોઢાની. આ
 વખતે તેને અંદનખાગાનો જીવખાગા રપટ સંભળ્યો. શેઠે તે અંધારા
 મોઢામાં જીવે. તે ધીરે ધીરે આજ્ઞા અંદનખાગા પાસે પહોંચી
 આજ્ઞા. ત્યાં પહોંચતા તેમણે જાણ્યું કે અંદનખાગાના દાઢપમ બેડી-
 આથી જીવે. આથી દયામાં આવી પડેલી અંદનખાગાને જીવેને
 શેઠે ખર્ચ દુઃખ થયું. તેણે સાદસ કરીને અંદનખાગાને ઉપાડો, અને
 જેમ તેમ કરીને મોઢાની બહાર લાવ્યા. બહાર લાવતાં તેમણે ત્યાં
 અંદનખાગાનું મૂકેલું મસ્તક, તેનાં ચરીર પર વાળેલી લંગોટી,
 અને દાઢકડી—બેડી જેમ છે તેમ જ તેમનું પૈર્ષ ખૂટી ગયું. તેઓ
 ખૂબ જોરથી રડી પડ્યા, અને કહેવા લાગ્યા કે, "દાઢ, તે દુઠ્ઠાએ

તાના જેવી સ્ત્રીઓ આવી હશે જો, તેમને નમે મારી નાખવામાં, તારો માન કરવામાં કોઈ પણ નહીં હતાય રાખી નથી. મારી મમજનું મનુષ્ય તેમને નમે મારી જ નાખી હતી. આ મોં માઠું બાળ્ય આઠું હતું કે જેથી હું નમે છવાઈ જઈશ શક્યો."

આ પ્રમાણે કહીને, શેઠ વિલાપ કરવા લાગ્યા. ચંદનબાળા શેઠને સમજાવવા તમા વેળે આપણા લાગી. પરંતુ તે વખતે તેની સમજી વાનો શેઠને દુઃખરૂપી ગરમ કાર્ક પર પડેલાં જળપિંડોની જેમ નકામી જતી હતી. શેઠનું દુઃખ કાર્ક રીતે ચોપું ચૂનું ન હતું. ચંદનબાળાએ વિચાર્યું કે, "આ રીતે પિતાનું રૂઢન બંધ કરવું મુશ્કેલ છે. આ વખતે તેમને કાર્ક કામ ખતાવવું જોઈએ, તો જ તેમનો દુઃખ-પ્રવાદ રોપી શકાય." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, ચંદનબાળાએ શેઠને કહ્યું કે, "પિતાજી, તમે તો રેવામાં પડી ગયા, અને મને અસહ્ય બુખ લાગી છે. તમે ગયા તે જ દિવસથી હું બૂખી છું. માટે તમે રેવાનું બંધ કરીને મને કાર્ક ખાવાનું આપો. તમે મને ભોંયરામાંથી બહાર લાવતા હતા તે વખતે મેં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે, કે પારણું કરવા યોગ્ય જે કાર્ક વસ્તુ સીંધી પ્રથમ તમારા હાથમાં આવશે, તે જ વસ્તુ હું પારણું કરવા માટે લઈશ. બીજી નવો તૈયાર કરેલ વસ્તુ અથવા લાવેલી વસ્તુ હું લઈશ નહિ."

ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને, 'આસતી આજ ત્રણ દિવસથી બૂખી છે' એવો વિચાર કરીને શેઠ રેવાનું બૂલી ગયા. તેઓ ભીડીને રસોડામાંથી કાર્ક ખાવાની વસ્તુ લાવવા માટે ગયા; પરંતુ તેમણે જોયું કે રસોડાને પણ શેઠાણીએ તાળું વાસ્યું છે. તેઓ બાકુળ ખનીને અહીં તહીં જોવા લાગ્યા. તે વખતે ત્યાં તેમણે એવી કાર્ક ચીજ જોઈ નહિ, કે જે વડે પારણું કરી શકાય; માત્ર એક વાસણમાં સુકાઈ ગયેલાં અડદના બાકાં દીકા, જે ત્રણ ચાર દિવસ પહેલાં

સોના ઘોડાને માટે બાફી રાખ્યા હતા, અને વાસણમાં વધેલા રહી ગયા હતા. શેઠે વિચાર્યું કે પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે મોઢામાં મૂકીને પારણું કરવાના કામમાં તો આ બાકીમાં આવી શકશે, પણ આને રાખું ક્યા વાસણમાં ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં શેઠ આનુભાગ્ય કોઈ વાસણ શોધવા લાગ્યા. શેઠાણીની કૃપાથી બદાર કોઈ વાસણ પણ ન હતું. માત્ર એક સૂપકું દોઝેલું હતું. શેઠ તે સૂપકામાં જ અડદનાં ચોર્ડાં બાકીમાં મૂકીને અંદનનાળા પાસે લઈ ગયા. તેમણે અંદનનાળાને કહ્યું કે, “પુત્રી ! ખાવા યોગ્ય કોઈ વસ્તુ બદાર નથી, માત્ર આ અડદનાં બાકીમાં મળ્યાં છે, જે હું તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા વાસ્તે લઈ આવ્યો છું. તું ત્રણ દિવસની બૂખી છે, આ અડદનાં બાકીમાં ખાઈશ તો નુકસાન કરશે. માટે તું એક દાણો મોંમાં મૂકીને તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી દે. હું હમણાં જ લુદારને બોલાવી લાવું છું. જે તારી હાથકડી-બેડી પણ કાપશે અને રસોડા વગેરેને વાસેલાં તાળાં પણ તોડશે. રસોડું ઊધાતાં જ હું તારે માટે બોજન બનાવીશ. તે બોજન જમીને તું તારી કુખા મટાડશે.”

અંદનનાળાએ પ્રસન્નતાપૂર્વક શેઠના હાથમાંથી તે સૂપકું લઈ લીધું, જેમાં સુકાઈ ગયેલાં અડદના બાકીમાં હતાં. તે એવો વિચાર કરી પ્રસન્ન હતી કે, “મને ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પછી પારણું કરવા માટે એ બળ મળ્યું છે કે જે સર્વ જીવનાં અન્ન કરતાં મેહ મનાય છે. અને તે પણ સૂપકામાં મળ્યું છે. આ વેશમાં મળેલું આ બળ શી શક્તિ આપશે તે કહી શકી નથી. જો કે મેં જાણે ત્રણ દિવસથી કોઈ પણ ખાધું પીધું નથી અને મને બૂખ ખૂબ સંતાપ આપી રહી છે, તો પણ શું હું સુધારી બાકીમાં બનીને, અતિથિને કોઈ પણ આપ્યા વિના ખાઈ લઉં ? શું હું બૂખના દુઃખમાં મગરાઈને એવું પાપ કરું ? જાજ સુધીમાં તો મેં કહી પણ જ્ઞાતાથિને આપ્યા વિના બોજન કર્યું નથી, અને જાણે ત્રણ દિવસના સ્વાભાવિક તપના પારખા વખતે આ પુણ્યવન બૂલી

આજે જે કાંઈને જોઈને હું હું પચાઈથી વિચારું છું તો મને એવું લાગે છે કે તેમ માન, જોઈને આપણી પ્રાણી જાતે ન જાણે તોય, તેમ જાણે તે આનિમિત્તે દાન આપેલાં વધારે કરાવે પારખું કરી રાખેલ નહિ.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, આદનાં આજ્ઞાનું કાપડું વાળ્યાં રાખી, ચંદનચાળા ખીરે ખીરે ખસતી જમણા પામે ગાલી. તે હિંમત પર જોડી ગઈ. તેનો એક પગ તો હિંમતની જમણા દબાવે અને બીજો પગ હિંમતની અંદર દબાવે. તેના રાગમાં તે મગફળીનું તે જેમાં વળુ દિવસ પડેલાંના પાડેલાં આદનાં આજ્ઞાનું દતાં. આ રીતે જોડેલી ચંદનચાળા ચારે તરફ નજર કરી રાખે આનિમિત્તે લેઈ રહી હતી, તથા વિચારી રહી હતી, કે કોઈ આનિમિત્ત આવે અને હું તેને દાન આપું !

જે વખતે ચંદનચાળા, દાન આપવાની આગનાથી આનિમિત્તની પ્રતીક્ષા કરી રહી હતી, તેજ વખતે ભગવાન મદાવીર, અભિગ્રહ પ્રમાણે અલની કોષમાં તે તરફ આવી ગયા. ચંદનચાળાએ ભગવાનને જોયા, અને ભગવાને ચંદનચાળાને જોઈ. ભગવાનને જોઈને ચંદનચાળાને અત્યંત દર્દ થયો. દર્દના અનિરેકમાં તેના રોમાંચ ખડા થયા. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, “વળુ દિવસના તપના પારખ્યા વખતે જો ભગવાન મદાવીરને દાન આપવાનો મુઅવસર મળે, તો મારું અદોમાગ્ય કહેવાય.” ચંદનચાળા ભગવાન મદાવીરને ઓળખતી હતી. તેઓ ચંદનચાળાના દાદા એક રાજાની બહેન મહારાણી ત્રિશક્તાના પુત્ર હતા. ભગવાન મદાવીર પણ ચંદનચાળાને ઓળખતા હતા. ચંદનચાળાને દેખીને ભગવાને વિચાર કર્યો કે, “મારા અભિગ્રહ પ્રમાણેની બધી બાબતો તો બરાબર છે. પરંતુ એક બાબતની ત્રુટિ છે, તે એ કે—તેની આંખોમાં આંસુ નથી. ત્યાં સુધી આંખોમાં આંસુ પણ ન હોય, સાંસુથી મારો અભિગ્રહ પૂરો ન થઈ શકે, અને અભિગ્રહની સત્ત્વળી બાબતો પૂર્ણ હોવા વિના હું દાન ન લઈ શકું.”

અભિગ્રહની વિમતોમાં અપૂર્ણતા નિદાગીને, ભગવાન મદાવીર પાછા ચાલ્યા. ભગવાનને પાછા ચાલ્યા જતા જોઈને ચંદન-બાગાને અતિશય દુઃખ થયું. તે પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, "હાથ, હું કેવી દુર્ભાગિની! હું કે ભગવાન અહીં સુધી પહોંચ્યા, છતાં પણ મારા હાથની મિથ્યા ન લેનાં પાછા જઈ રહ્યા છે! હું બીજાં શપથગાઓની જેમ ભગવાન પણ મને છોડી જશે!"

સાંસારિક મનુષ્યોની દૃષ્ટિએ, તે વખતે ચંદનગાળા મદાકબટમાં હતી; છતાં પણ તે તેને કષ્ટ માનીને દુઃખિત થતી ન હતી. તેને જોતું દુઃખ ભગવાન પાછા જવાથી તેમ જ તેમને દાન ન આપવાથી થયું, તેવું દુઃખ તેને બીજા કોઈ પણ બાબતથી થયું ન હતું. વળી કોઈ પણ વખતે તેને રૂઝ નહોતું આવ્યું, તે એટલે સુધી કે, પોતાની માતાને જીમ ખેંચીને મૃત્યુ પામતી દેખનાં છતાં પણ તેને અંજોમાં અંસુ નહોતા આવ્યા, પણ ભગવાન મદાવીર સામે આવ્યાં છતાં પણ પાછા ફર્યા. આ દુઃખને કારણે તેની અંજોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે પોતાના દુર્ભાગ્ય તથા કુષ્ટકર્મને વારંવાર ધિક્કારતી હતી, અને ભગવાનને દાન આપવાનો સુયોગ ન મળવાના કારણે અંજોમાંથી અંસુ વહાવી રહી હતી.

ભગવાન મદાવીર ઘોડેક દૂર જઈને ફરીથી ચંદનગાળા તરફ પાછું જોયું. તેમણે વિચાર્યું કે, "અભિગ્રહની બાજતોમાંથી માત્ર એક જ બાબતની ત્રુટિ હતી. અભિગ્રહની બાજીની બીજી બધી બાબતો તો બરાબર મળતી જ હતી, માત્ર અંજોમાં અંસુ જ ન હતા. કદાચ સંભવ છે કે મારા પાછા ચાલ્યા જવાથી તે ત્રુટિ પણ પૂરી થઈ હોય." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ભગવાન ફરીથી ચંદનગાળા સામે આવ્યા. આ વખતે તેમણે જોયું કે અભિગ્રહ પૂરો કરવા માટે જે જે બાજતોની જરૂર છે તે તે બધીયે અત્યારે મોજૂદ છે. ભગવાનને ફરીથી પોતાની સન્મુખ આવેલા જોઈ ચંદનગાળાને અપાર આનંદ થયો. અંજોમાંથી અંસુ તો ટપકી જ રહ્યાં હતાં, તે સાથે આનંદનું

મિશ્રણ પણ થયું, અને એ રીતે ભગવાનના અભિગ્રહની સધળા બાબતો મળી ગઈ. અભિગ્રહની સધળી બાબતોનું અસ્તિત્વ નિહાળીને, ભગવાને, ભિક્ષાને માટે ચંદનખાળા આગળ હાથ લંબાવ્યા, પોતાની સન્મુખ ભગવાનને યાચકરૂપે હાથ લંબાવેલા દેખીને, ચંદનખાળાને અકથ્ય આનંદ થયો. એ જ હર્ષવેશમાં, તેણે, ભગવાનના હસ્ત-પાત્રમાં અડદના બાકળાંની ભિક્ષા આપી. ચંદનખાળાએ આપેલાં અડદના બાકળાં જોયા ભગવાનના હાથમાં પડ્યા કે તરત જ આકાશમાં દેવો દુંદુભિ વગાડવા અને ચંદનખાળાનો જયજયકાર બોલાવવા લાગ્યા. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, “ ધન્ય છે ધારિણી તથા દધિવાહનની પુત્રી ચંદનખાળાને, કે જેણે ભગવાન મહાવીરને દાન આપીને, સંસારના ભવ્ય જીવેનો ઉદ્ધાર કરનાર મહાપુરુષના પ્રાણની રક્ષા કરી. ” આ પ્રમાણે જયજયકાર કરતા થકા, અને દુંદુભિ વગાડતા થકા, દેવો, ધનાવહ શેકને ત્યાં સોનામહેરો વગેરેની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.

ચંદનખાળાએ આપેલું અડદના બાકળાંનું દાન લઈને, ભગવાન મહાવીરે ૫ માસ ૨૫ દિવસના તપનું પારણું કર્યું. ભગવાને પારણું કર્યાથી, સંસારના સધળાં ભવ્ય જીવેને આનંદ થયો. તે જ વખતે અનેક દેવતાઓ સહિત ઇન્દ્ર ચંદનખાળાની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો. ઇન્દ્રનો શક્તિથી ચંદનખાળાની હાથપગની હાથકડી-ખેડી, દિવ્ય આભૂષણોમાં ફેરવાઈ ગઈ. જે શરીર પર માત્ર લંગોટી લાગેલી હતી, તે શરીર દિવ્ય વસ્ત્રોથી સુશોભિત બની ગયું અને જે મસ્તકનું મૂળાએ મુંડન કરી નાખ્યું હતું તે કોમલ તથા સુંદર કેશોથી પરિપૂર્ણ થઈ ગયું.

ઇન્દ્ર તથા દેવોએ દિવ્ય સિંહાસન પ્રગટ કરીને, તે પર આદર-પૂર્વક ચંદનખાળાને બેસાડી; તથા પોતે તેની સામે બેસી રહીને તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. તે કહેવા લાગ્યા કે, “ હે સતી, તમારા ગુણગાન કરવામાં અમે પૂરેપૂરા સમર્થ નથી. જેને ભગવાન મહાવીરે પથ્ય

આપણે જાણીએ છે, કેટલી જાણના પુરુષો એ સમયે જાણીને હાથ
જાળાવીને છે, તેની પ્રત્યક્ષ સાક્ષી છું. જે કોઈને પણ તેની જાણના
વાળા જાણીને કહેતાં જણના પ્રદાનપૂર્વક તે પુરુષોએ આપણે જાણ
છે, તે પ્રદાનપૂર્વક દાસા જાણનાં જણના જાણીને આપણે જાણ
છે, તે પ્રદાનપૂર્વકના જાણનાં જાણીને છે. જે પ્રદાન કહે જાણના
જાણના જાણનાં જાણીને છે, તે પ્રદાનપૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન
પૂર્વક જાણીને છે, પ્રદાનપૂર્વક જાણીને જાણીને જાણનાં પ્રદાન
જાણી, તે પ્રદાનપૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક છે, તે પ્રદાન
જાણીને, પ્રદાનપૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક છે, તે પ્રદાન
જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક છે, તે પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન
જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક છે, તે પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન

આ પ્રદાનપૂર્વક જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન
જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને
જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન
જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન પૂર્વક જાણીને જાણનાં પ્રદાન

: પ્રકરણુ :

[૧૭]

સમ્મેલન

કવચિદ્ ભૂમૌ જાગ્યા કવચિદપિ ચ પર્યંકજાયન્તં ।

કવચિચ્છાકાદ્ધારાઃ કવચિદપિ ચ શાલ્યોદનમચિઃ ॥

કવચિત્ કન્યાધારી કવચિદપિ ચ વિજ્યામ્બરઘરો ।

મનસ્વી કાર્યાર્થી ન ગણયતિ દુઃખં ન ચ સુખમ્ ॥

અર્થાત્—કોઈ વાર જગીન પર પણ સૂઈ રહે છે અને કોઈ વાર ઉત્તમ પલંગ પર સૂઈ રહે છે; કોઈ વાર સાકપાન ખાઈને રહે છે, અને કોઈ વાર દાળભાત ખાય છે; કોઈ વાર ફાટેલી, જૂની ગોદડી પહેરે છે અને કોઈ વાર દિવ્ય વસ્ત્ર ધારણ કરે છે; છતાં પણ, કાર્યની સિદ્ધિ માટે કમર કસનાર પુરુષ તેમાંના કોઈને નથી તો સુખનું કારણ માનતો કે નથી દુઃખનું કારણ માનતો. તે સુખ અને દુઃખની લેશ પણ દરકાર કરતો નથી.

શુદ્ધિમાન માણસો કાંઈની મિલિને માટે સુખ દુઃખના ઝગઝગામાં પાતા નથી. તેઓ, બસે દુઃખ દોષ કે સુખ દોષ, પણ પોતાનું કાર્ય મિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે. કાંઈની વ્યાગજ તેઓ સુખ દુઃખને ગણતા નથી. જો તેઓ કોઈ વ્યાગનમાં દુઃખ માનીને તેથી મનરાઈ જાય કે કોઈ વ્યાગનમાં સુખ માનીને પ્રસન્ન થાય, તો તેઓ કદાપિ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકતા નથી. જયંતે જોને દુઃખ માનવામાં આવે છે, તેની સામે તેઓ મનરાઈને બદલે વધારે દૃઢ બની જાય છે; અને જોને સુખ કહેવામાં આવે છે, તેનાથી તેઓ વ્યાનવિત્ત બનવાને બદલે નમ્ર બની જાય છે. સુખ અમર દુઃખ તેઓની સ્વભાવિક પ્રસન્નતામાં કોઈ મિત્રતા ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. તેઓ દરેક પ્રસંગે સ્વભાવિક જ પ્રસન્ન રહે છે.

ચંદનખાળા ઉપર, તેની માતા ધારિણીએ, શાન્તિરૂપી ધુલ વડે દેશ પર લાગેલો કાપ ધોવાનો બાર મૂક્યો હતો. તેની ઇચ્છા હતી, કે મારી પુત્રો જગત સમક્ષ એક નવો આદર્શ મૂકે, જગતનાં સૌ પુરુષોમાં જે દુર્ભાવના પ્રસરી રહી છે તેનો નાશ કરે અને ધર્મ-આરિણી રહીને, સંસ્કારના લોહિાનું કલ્યાણ કરે. ધારિણીએ મૂકેલો આ બાર અંન સુધી પહોંચ્યાશ્વમાં, ચંદનખાળાને અનેક કષ્ટોનો સામનો કરવો પડ્યો, તો પણ ચંદનખાળા મનરાઈ નહિ; પણ માતા દ્વારા બતાવવામાં આવેલી કાર્યપદ્ધતિ પર બરાબર દૃઢ રહી. તેની આ દૃઢતાને લીધે જ મનુષ્યો તો શું પણ સાક્ષાત્ ઇદ્રાદિ દેવોને પણ તેની આગળ મસ્તક નમાવતું પડ્યું અને પોતાના પર તેનું ઝાણ માનતું પડ્યું.

ચંદનખાળાની સ્તુતિ કરીને, ઇદ્રાદિ દેવો પોતપોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. ચંદનખાળાએ ભગવાન મહાવીરને આપેલાં દાનની અને સોનામહોરો વગેરેની ચથેલી જૂદીની વાત વિષ્ણુતેજે આખા શહેરમાં પ્રસરી ગઈ. મૂળાની કોઈ દારી અથવા તેની પડોશમાં રહેનારી કોઈ

વ્યક્તિ તરત જ મૂળાની પાસે ગઈ. તેણે મૂળાને કહ્યું કે, “તમારા ઘરમાં સોનામહોરોનો વૃષ્ટિ થઈ છે.” આ સમાચાર સાંભળીને, મૂળા તો રાજી રાજી થઈ ગઈ. પણ તે સાથે તેને એ ચિંતા થઈ કે, “રખેને કાઈ મારે ત્યાંથી સોનામહોરો ન લઈ જાય.” ‘હું ચંદનખાળાને હાથકડી-ખેડી ધાલીને બોંયરામાં પૂરીને આવી છું, તેનું શું થયું હશે’ એ બાબત તરફ મૂળાનું લેશ પણ લક્ષ ન હતું. તેનું લક્ષ તો માત્ર એ જ હતું કે મારે ત્યાંથી કાઈ સોનામહોરો ઉડાવીને ન લઈ જાય. સોનામહોરોના લોભથી અધોરી બનેલી મૂળા ઘર તરફ દોડી. હોંશમાં ને હોંશમાં તેના પગ ક્યાંના ક્યાં પડતા હતા. તે જેમ તેમ ઘેર આવી. ત્યાં તેણે જોયું કે ઘરમાં સોનામહોરોના ઢગલે ઢગલા પડ્યા છે. તે જોઈને તે ખુશી થઈ અને પોતાના મનમાં કહેવા લાગી કે, “મારું ભાગ્ય પ્રબળ છે, એથી જ લોકોની દાનત શુદ્ધ રહી, અને આ સોનામહોરો બચી.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતી મૂળા આનંદમાં મગ્ન બની રહી હતી, એટલામાં જ તેણે દિવ્ય વસ્ત્રાલંકાર સુકત ચંદનખાળાને સિંહાસન પર ખેઠેલી જોઈ. ચંદનખાળાને આ પ્રમાણે ખેઠેલી જોઈને, મૂળાને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. ચંદનખાળાએ પણ મૂળાને જોઈ. મૂળાને જોતાં જ ‘ઓહ, માતા પધાર્યા છે,’ એમ કહેતી થકી ચંદનખાળા સિંહાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી. અને ત્વરાએ મૂળાની સામે ગઈ. તેણે આદર સહિત મૂળાને પ્રણામ કર્યા અને પોતાના દેવે આપેલાં સુંદર ફેશોથી મૂળાના પગ લૂછતી થકી કહેવા લાગી કે, “માતા, આ સવળું આપના ચરણોનો જ પ્રતાપ છે. આપની જ કૃપાથી, આપણે ત્યાં ભગવાન મહાવીર પધાર્યા હતા, તેઓને દાન આપવાનો સુયોગ મને પ્રાપ્ત થયો અને આ બધી રચના, કે જે તમે જોઈ રહ્યા છો તે આપની જ કૃપાથી થઈ છે; હમણાં અહીંયાં ઇન્દ્રાદિ દેવો પણ આવ્યા હતા.”

ચંદનખાળાના મુખથી આ પ્રમાણે પોતાની પ્રશંસા સાંભળીને, મૂળા

પોતાના મનમાં અતિશય લજ્જાસ્પદ બની રહી હતી. તે વિચારી રહી હતી કે, “ હાથ, મેં પાપિણીએ આની સાથે કેવો દુષ્ટ વર્તાવ કર્યો હતો, અને આ મારી સાથે કેવો સહવર્તાવ કરી રહી છે, મેં તો મારી તરફથી આને મારી નાખવાનો જ પ્રયત્ન કર્યો હતો, છતાં પણ આ મારો ઉપકાર જ માની રહી છે ! ”

લજ્જાની મારી મૂળા, ચંદનનાગાની સખગી વાતો સંભળીને પણ શાંત હતી ચંદનનાગા સમગ્ર ગર્ભ કે માતા આ વખતે પોતાના કૃત્યથી લજ્જિત અનેક છે, તેથી તે મૂળાને હાથ પકડીને તેને સિદ્ધાસન પર લઈ ગઈ અને પોતાની સાથે બેસાડી. મૂળાને સાથે લઈને ચંદનનાગા બેઠી હતી, એટલામાં જ શેડ પણ આવ્યા. તેમણે રસ્તામાં બધા હેવાલ જણાવ્યા હતા; તેથી તે પ્રસન્ન હતા. શેડ આવ્યા તો ખુશાલી સાથે જ, પણ ચંદનનાગાની સાથે બેઠેલી મૂળાને જોતાં જ, તેમને ક્રોધ આવી ગયો. શેડને જોઈને મૂળા પણ એ બવથી કંપી બીટી કે હવે શેડ કાણ જાણે અને શુંયે કહેશે અથવા કાણ જાણે કેવીયે શિક્ષા કરશે. ચંદનનાગાએ પણ શેડને આવેલા જોયા. શેડને સત્કાર કરવા માટે તે સિદ્ધાસન પરથી નીચે ઊતરી પડી, અને તેની સાથે મૂળા પણ ઊતરી પડી. શેડ મૂળા પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા કે, “ રે દુષ્ટા, તને આ સનીની સાથે બેસનાં શરમ પણ ન આવી ? તું આ પુત્રીની સાથે બેસવા યોગ્ય છે ? પુત્રીની સાથે સિદ્ધાસન પર બેસવા અને સોનામહોરો એકડી કરવા માટે તો તું આવી પહોંચી, પણ અત્યાર સુધી તું ક્યાં ગઈ હતી ? અત્યાર સુધી કેમ નહોતી આવી ? આવે પણ શી રીતે ? ક્યું મુખ જનાવવા માટે આવે ? તું તો બેઠરમ છે, તેથી જ ફરીથી અહીંયાં આવી છે. જો તને જરા પણ શરમ હોય, તો કેમ આવત ? તું પાપિણીનું મોં દેખરાધી પણ પાપ લાગે છે. જેણે આ નિર્દોષ સનીના જીવનને સંકટમાં નાંખી દીધું, તેને મારી નાખવાનો જ ઉપાય કર્યો, તે પાપિણીનું મોં નેરાધી પાપ લાગે એ સ્વભાવિક જ છે. માટે તું અહીંયાં આવી ના. આ

જતી હતી, અને અને જે મન્યાન શેરને ત્યાં નેચાણી હતી, તે મન્યા
દધિવાદન અને રાણી મારિયણીની કન્યા છે. તેણે ૫ માસ અને ૨૫
દિવસના મદાન તપસ્વી ભગવાન મહાવીરને મન આપ્યું, જેથી સોના-
મહોરો વગેરેની વૃદ્ધિ થઈ છે, અને હન્દ્રાદિ દેવોએ પણ તેમની
શેવામાં દાહર ગઈને સ્તુતિ કરી છે. આ પ્રસારતી ખખર આખા
ગામમાં પ્રસરી ગઈ. રથો તથા તેની સ્ત્રીએ પણ આ સમાચાર
સાંભળ્યા. રથોની સ્ત્રીનો સ્વભાવ, જે દિવસે ચંદનગાળના નેચાઈ હતી,
તે દિવસથી જ બદલાઈ ગયો હતો. તે ચંદનગાળાને ખખરમાં લેવા
માટે રથોની સાથે મોકલ્યા પછી ઉત્સમ્માપૂર્વક જો જ નરત્વની વાદ
જોઈ રહી હતી, કે તે છોકરીને વેચીને મારા પતિ ૨૦ લાખ સોના-
મહોરો ક્યારે લાવે. તે ગોખમાં બેઠી બેઠી વારંવાર રસ્તા પર જોઈ
રહી હતી; એટલામાં જ તેણે જોયું કે કાઈ માણસ સોનામહોરો
ઊંચકીને આવે છે. અને આગળ આગળ ખિન્ન હાથે તેનો પતિ આવ્યો
આવે છે. સોનામહોરો આવેલી જોઈને રથોની સ્ત્રીને ધણી આનંદ
થયો. જોતજોતામાં રથો, સોનામહોરો લઈને આવેલા શેડના માણસો
સાથે ઘરમાં પેઠો. શેડના માણસો રથોના ઘરમાં સોનામહોરો
મૂકીને આપ્યા ગયાં. રથો પહેલેથી દુઃખી તો હતો જ, તેમાંય વળી
પુત્રી વગરનું ઘર જોઈને આ વખતે તે વધારે દુઃખી થયો. તે દુઃખ
હૃદયમાં ન સમાવી શક્યો, પણ રુદનનાં રૂપમાં તેનું દુઃખ બહાર
નીકળ્યું. રથોની સ્ત્રી બજેલાં પર મીઠું છાંટવાની જોમ રથોને કહેવા
લાગી કે, “તમે કેમ રુદન કરો છો ? આપણે ત્યાં આટલી અંધી સોના-
મહોરો આવી. તે માટે આ સમય તો આનંદનો છે; છતાં આપ દુઃખ
કેમ પામો છો ?” રથોની સ્ત્રી આ પ્રમાણે વારંવાર કહેતી હતી પરંતુ
રથો તેની આ વાતો ધ્યાનમાં લેતો ન હતો, તેમ તેની તરફ નજર
સરખી કરીને જોતોય ન હતો. તે તો માત્ર એ જ કહેતો હતો કે,
“હાય, પુત્રી ! આજે તું આ ઘરને છોડી ચાલી ગઈ. મારી દુષ્ટ સ્ત્રીને
કારણે ભાગ્યહિન બનાવી ગઈ. તે તો વેચાને પણ થોડી જ વારમાં

પવિત્ર બનાવી દીધી, પરંતુ મારી કુદ સ્ત્રી તારું મદત્ત જાણી શકી નહિ."

આ પ્રમાણે રૂઢન કરતા રથોની આસપાસ તેના ધરના નોકર વગેરે પણ એકઠા થઈ ગયા. અને રથોની સાથે જ તેઓ પણ મંદન-ખાજાનો પ્રયત્ન કરીને, તેનાં આશ્વા જવાનું દુઃખ કરવા લાગ્યા, તથા રથોને પૂછવા લાગ્યા કે તેણે વેસ્થાને કેવી રીતે સુધારી, અને તે જાના હાથમાં કેવી રીતે વેચાણી ? રથોએ વેસ્થાના આગમનની, વાંદરાઓના કૂદવાની, મંદનખાજા દ્વારા તેના રક્ષણની અને ધનાવહ શોધને ત્યાં વેચાણની સમગ્રી વાત કહી. રથોએ કહેલ વાત સાંભળીને સમગ્ર માણસોએ એમ કહેતાં વધારે દુઃખી બની ગયા કે, ખરી રીતે તે સતી એવી જ હતી !

પોતાના પતિને તથા ધરના બીજા બધા માણસોને આ પ્રમાણે વિલાપ કરતાં જોઈને, રથોની ઓ વિચારવા લાગી, કે જોને હું ખરાબ સમજતી હતી, તેને માટે તો આ બધા માણસો આ પ્રમાણે દુઃખી બની રહ્યા છે ! જો તે ખરાબ હતી, તો માત્ર મને જ ખરાબ કેમ લાગી ! આ સોડા પૈકી કોઈનેય પણ તે ખરાબ કેમ ન લાગી ! આ પ્રમાણે વિચારતાં વિચારતાં, રથોની ઓના સ્વાભાવમાં એકદમ પરિવર્તન થયું. તે એવા નિર્ભય પર આવી કે, ખરી રીતે તે ખરાબ ન હતી, પણ હું જ ખરાબ છું. આવા નિર્ભય પર આવ્યા પછી તેને મંદનખાજાને ધરમાંની કાઢી મૂક્યા બદલ પચાત્તાપ થવા લાગ્યો; અને તે એકદમ રડી પડીને રથોના પગમાં દળી પડી. તે ઠરણ સ્વરે રથોને કહેવા લાગી કે, " મને—પાપિણીને ક્ષમા કરો. મેં તે સતી પર શંકા લાવીને તેના પર નાદક બોલું કલંક ચલાવ્યું. અત્યાર સુધી હું તેની મદત ન જાણી શકી; પણ હવે મને તેની મદદના જ્ઞાન થયું છે. હવે તો તે સતી અદ્વિધો ચાકી ગઈ છે, અને હવે તેને પાછી લાવવાનો પ્રયત્ન પણ નકામો છે, તો પણ હું આજથી એવી પ્રતિજ્ઞા કરું છું

દેવેથી હું મેના અનિયમોને ગંધરીકા. તે જેથી રીતે હમ કરતી હતી, જેને વિનયથીયે વર્તન લખાતી હતી, મને તે રીતે અનિયમનું પાલન કરતી હતી, તે જ રીતે હું પણ કરીશ. તે સતી કરીશી તે ગાલી ગઈ છે. પરંતુ પોતાના આચરણને આદર્શ મૂકી ગઈ છે, હું તે જ આદર્શ આચરણને અપનાવી શકું. આ રત્ન આપ પોતામહેરોને લાયક પણ લગાડીશ નહિ !”

પોતાની સ્ત્રીનું અનામદે આનું પરિવર્તન મળેલું હતું, રથી તથા મેના ધરના અન્ય માણસોને ખૂબ આગર્ષી ગયું. રથીની સ્ત્રીએ થોડાક જ દિવસોમાં પોતાના કામગીરવાર નડે પોતાને ખીછ વસમનિ જ સાબિત કરી દેખાડી.

રથીની સ્ત્રીએ પણ એમ સાંભળ્યું કે જે સતીને મેં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદ શેડને ત્યાં છે; તેણે ભગવાન મદાવીરને દાન આપ્યું છે, તેમજ છંદાદિ દેવોએ તેની રતુનિ કરી છે નથાસોનામહેરોની વૃષ્ટિ કરી છે, અને અત્યારે નગરજનો તેના દર્શન કરવા માટે જઈ રહ્યા છે. આ સાંભળીને, રથીની સ્ત્રીએ વિનય અને નમ્રતાપૂર્વક રથીને કહ્યું કે, “નાથ, સાંભળ્યું છે કે જે સતીને મેં કંટ આપ્યું હતું અને યજ્ઞરમાં વેચાવી હતી, તે સતી ધનવાદ શેડને ત્યાં છે તથા તેણે ભગવાન મદાવીરને દાન આપ્યું છે, જેથી દેવતાઓએ તેનો મદિમા ગાયો છે અને સધળા લોકો તેના દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છે. મને ધણા દિવસોથી તે સતીના દર્શન કરવાની ઇચ્છા છે, જો આપ મને તેનાં દર્શન કરાવો તો આપની મોટી કૃપા થશે.”

પોતાની સ્ત્રીની આ પ્રાર્થના સાંભળીને રથીને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીએ કહ્યું કે, “હું તમારી આ ઉચ્ચ ભાવનાની પ્રશંસા કરું છું અને કહું છું કે ચાલો, ધણા દિવસો પછી, આજે તે સતીના દર્શન કરીને આપણા મેત્રો સફળ કરીએ.” એમ કહીને રથીએ રથ તૈયાર કરાવ્યો, તથા પોતાની સ્ત્રી સાથે ચંદનઆળાના દર્શન કરવા ચાલ્યો.

પેલી નરક કોઈ એ યજ્ઞ મંત્રાણુ છે ને ઉત્તરિને કું સંતા
જનાવતા કાંઈ ખરીદી રહી હતી, તે મહાશય દર્શિત હતો તથા
મહાશયી મહાશયી પુત્રી હતી, અને તેને જન્મવાનું કદાચીરને
દાન આપ્યું, તેથી કાંઈક દેવે: પણ તે કોઈને તથા તેને કદાચી
કરી રહ્યા છે. અંતર્યામીને તે વેળાએ પદ્મવેષી જ પદ્મ જન્મી
હોયી હતી. અંતર્યામીના ઉપદેશથી તે વેળાએ તથા તેને પદ્મ
જન્મ માંગી રહી હતી; અને અંતર્યામી અને કૃત્તવા દર્શી રહી
હતી. પનાવદ કોઈને તથા તે જન્મી પ્રસન્ન થઈ છે એવું અંતર્યામીને
તેના જ્ઞાનદેવો આજે દર્શો નહિ. તે પદ્મ અંતર્યામીનું દર્શન કરવા
મારે આવી.

પનાવદ કોઈ તથા મુળાને અર્થે જ્ઞાને અંતર્યામી મિદામન
પર કોઈ હતી, તે જ વખતે ત્યાં પોતાની પત્નીને જ્ઞાને રહી જાતી
પદ્મવેષી, રહી તથા તેની કોઈને જોવા જ અંતર્યામી મિદામન
પરથી નીચે ડાલરી પડો. અંતર્યામીની જાણે જ પનાવદ કોઈ તથા
મુળા પદ્મ સિંદાસનથી ડાલરી ક્યાં અંતર્યામી "માતા, માતા"
કહેતી થઈ રહીતી તો નરક આસી. અને રહોતી તો "પુત્રી, મને-
પાપિનીને ક્ષમા કર" એમ બોલતી અંતર્યામી તરફ આસી. નરકમાં
આવતાં બને એક બીજાના પગમાં નથી પડ્યા. અંતર્યામી તે
કહેતી હતી કે, "માતા, માતા પર તમારો અનંત ઉપકાર છે ! આ
જેવું તમારી જ કૃપાનું ફળ છે." અને રહોતી તો કહેતી હતી કે, "દે
પુત્રી, મને પાપિનીને ક્ષમા કર, મેં તારા પર નાદરું જોડું આગ
મુક્યું, તથા વેશ્યા માટે તને બાધુજી બનાવી." અંતર્યામીનો પગ
કાંસીને રહોતી તો ચારવાર આ પ્રમાણે કહેતી હતી. અંતર્યામીએ
તેને ઉદાસીને, પોતાની જાતી સાથે આપી અને તેને કહેવા લાગી કે,
"માતા, તમે દુઃખ ન કરો, તમે મારા પર ધણે જ ઉપકાર કર્યો છે.
મને આટલે દરજ્જે લાવક બનાવવાના કારણથી તમે જ હો, કે
જેથી મને અમવાન મહાશયને દાન આપવાનો ધન્ય પ્રસન્ન મળ્યો.

પ્રતી આ સહેરમાં નેમર્ત છે. તેને આ રીતે દુખ લેવાનું પાવું છે. અને આજે તેના દામે અમરનાથ મહાદેવનું પારણું મળે છે. તેથી દેવોએ તેનો મહિમા કર્યો છે. આ સાંમગીને મુશ્કેલીને પાવું જ દુઃખ થયું. ને કહેવા લાગી કે આ મારા પતિના અમરનાથનું પરિવાર છે.

મુશ્કેલીને એ જ વખતે સન્તાનિકને મરિશો મોઢવો. મળવતીનો મરિશો સાંમગી સન્તાનિક મુશ્કેલીના મહેલમાં આવ્યો. મુશ્કેલીને કોષામમાન મરેલી જોઈને સન્તાનિક અમરનાથ ગયો. મુશ્કેલી સોળ સતીઓ પૈકીની એક હતી. તેના અનોટવનું તેજ તે વખતે બગી રહ્યું હતું, એ કારણથી સન્તાનિકને લાગ મયો. તેણે મુશ્કેલીને પૂછ્યું કે, “આજે તમે આ પ્રમાણે કોષામમાન કેમ છો ?” મુશ્કેલી કહેવા લાગી કે, “તમારા લોભને કારણે દેવો દેવો અનાથ થયો છે. અને કાને કાને કેતું કેતું કટ વોગવનું પાવું છે, તેની કાંઈ ખબર છે ? મેં તમને ધણી સમજાવ્યા હતા, છતાં પણ તમે તમારા લોભ ન શકી શક્યા. અને ચંપાનગરી પર સંતિપૂર્વક રાજ્ય કરનાં મારી બહેનના પતિ પર ચઢાઈ કરવા દોડ્યા. પરિણામે મારા બનેલી દધિવાહનને જંગલનો આશ્રમ લેવો પડ્યો; મારી બહેન ક્યાં અને કવી દશામાં દશે તેની બિલકુલ ખબર નથી; અને મારી બહેનની દીકરીને તમારા કાઈ રથી અદોષાં લઈ આવ્યો, જેણે તેને બજારમાં વેચી, ધનાવહ શેકે તેને ખરીદી અને આજે તેના દાથથી તપસ્વી ભગવાન મહાદેવનું પારણું થયું છે; જેથી ઇન્દ્રાદિ સધળા દેવોએ તેનો મહિમા કર્યો છે. તમારા લોભને ખાતર, મારી બહેનની પુત્રી આ જ નગરમાં વેચાઈ, છતાં પણ તમને આ વાતની ખબર નથી. જે રાજ્યને માટે તમે આવો અત્યાચાર કર્યો, તે રાજ્ય શું તમારી સાથે આવશે ? તમને, નિરપરાધી રાજ દધિવાહન પર ચઢાઈ કરવામાં, ચંપાની પ્રભને લૂંટવામાં અને મારવા—કાપવામાં શરમ પણ ન આવી ? દયા પણ ન આવી ?”

મૃગાવતીએ આ પ્રધાણે રાજ્ય અનુવિરોધે પૂજા કરી. આથી, રાજ્ય મંત્રાનિક પામે મૃગાવતીની વાતોનો કેઈ જવાબ ન દેતે. તેથી તે તેની વાતો ગ્રુપગ્રુપ મંજૂર કરી, અને પેનાના મંત્રી પાસે જઈ કહ્યા લાગ્યો. આખરે તેણે મૃગાવતીને એક કહ્યું કે, "મેં મંજૂર ના સોમે અપાતી પ્રભુ પર અન્વાયાર કર્યો, એ કું કું ૧૫ કું ૧૫, પણ નમારી બરેનો ની દીકરી સાથે મારે કેઈ કુંમનાવટ ન હતી. તે નો દક્ષિણાદનની પુત્રી છે, તેની જ મારી પુત્રી છે. એ અને તેના સંબંધમાં કેઈ પણ અનર હોય, તો હું તેને કદાપિ કુંજ પાયા દેત નહિ. મારામાં એટલી બધી અધમતા ન હોઈ શકે. જે કું તે કું, આ વખતે પોની મેલો વાગ સંબંધમાં વધારે કેઈ વિચાર ન કરતાં, હવે તો તે સતીને આપણે ત્યાં બોલાવવી જોઈએ. તે સતી જ્યારે અહીંયા આવશે ત્યારે તેની માનાનો પણ પતો લાગશે, અને ત્યારે જ એ પણ માલુમ પડશે કે તેને કયો રથી લાગ્યો હતો તથા કેણે વેચી હતી. મેં અપાપુરી પર અદાઈ કરીને તે નગરી જરૂર હંટાવી તો ખરી, પણ કેઈની છાકરી, અને ખાસ કરીને મારા સંબંધી રાજ્યની પુત્રીને લાવીને, માથા જ નગરમાં વેચવાનું હું કરી કહું નહિ. માટે સોચી પડેલાં તો તે સતીને અહીંયા લાવવા માટે કેઈને બોલશો જોઈએ."

સંતાનિકના આ કથનનું મૃગાવતીએ પણ સમર્થન કર્યું. સંતાનિકે તરત જ પેનાના મેઠાક સામંતોને બોલાવ્યા. અને તેઓને અંકન બાળાનો પરિચય આપીને તેમને કહ્યું કે, "તમે પાલખી લઈને આવ તથા સન્માનપૂર્વક તે સતીને પાલખીમાં બેસાડીને લઈ આવો. તેને અમારા બંનેની તરફથી અહીં આવવા માટે વિનંતિ કરજો, અને જે રીતે વિવેકપૂર્વક તેને અહીં લાવી શકો તે રીતે લઈ આવજો."

સંતાનિકની આગાથી સામંતો પાલખી લઈને ધનાવહ રોકે

૧. મૃગાવતીની શીકણ દોવાને લીધે.

ત્યાં ગયા. ત્યાંની રમના જોઈને તે શ્રેષ્ઠ થઈ ગયો. તેણે કહેવા શરૂ કર્યો કે, “આજે અમને ધનુ મંદિર કામ ચોંટકાઈ ગયું. અમારું પ્રવચન અજબ છે, એથી જ આજે અમને આ કાર્ય સુખ કરવામાં આવ્યું. અને અમને આ મનીષા દર્શનનો સુખવત્ર પ્રાપ્ત થયો.”

ચંદનખાળા સામે જઈને સામેતોએ ઉગિત રીતે મને વંદન કર્યું. પછી તેઓ કહેવા શરૂ કર્યો કે, “મદારાજ સંતાનિક અને મદારાજી મુગાવતીએ અમને પાલખી લઈને, આપની સેવામાં મોકલ્યા છે, અને આપ મહેલમાં પધારો, એવી પ્રાર્થના કરી છે.”

સાધારણ વ્યક્તિને રાજમહેલનું આનું સન્માનમય આમંત્રણ ખૂબ આકર્ષિત કરી શકે છે, પરંતુ ચંદનખાળા પાસે આ પ્રકારનું પ્રલોભન શું કામ કરી શકે ? તેણે સંતાનિકના સામેતોને નમતા-પૂર્વક ઉતર આપ્યો કે, “તમે માસાઈ તથા માસીછને મારા પ્રશ્ન કહેજો, અને નિવેદન કરજો કે હું એ રાજમહેલમાં આવવાને લાયક નથી, કે જોમાં ખેરીને નિરપરાધી લોકોને લૂંટવા-મારવા વગેરેના પાપ કાવતો વિચાર કરવામાં આવે છે. એટલા માટે મને કામા કરો. તેઓએ મને યાદ કરી, તેને માટે હું તેઓની આભારી છું.”

સંતાનિકના સામેતોએ વિવેકપૂર્વક ચંદનખાળાને રાજમહેલમાં પધારવા માટે ખૂબ પ્રાર્થના કરી, પણ ચંદનખાળાએ તેઓને એવી રીતે સમજાવ્યા કે, જેથી તેઓ વધારે કાંઈ કહી શક્યા નહિ અને સુપચાપ પાછા ચાલ્યા ગયા. તેઓએ જઈને સંતાનિક તથા મુગાવતીને ચંદનખાળાએ આપેલો જવાબ કહી સંભળાવ્યો. ચંદનખાળાને જવાબ સાંભળીને, મુગાવતીએ સંતાનિકને કહ્યું કે, “હું તો પહેલેથી જ જાણતી હતી કે તે સતી આવી રીતે નહિ આવે, છતાં પણ મેં આપના કથનની વિરુદ્ધ કાંઈ પણ બોલવું ઉચિત માન્યું નહિ. તે

મની, આપણા અદેશ પર એ જાણ તેવી નથી. શરૂ રહેને માણી દે:પ નો અભિમાન દોડીને આપ પજુ ચાલે. અને હું પણ આઈ પડું. આપણા જવાથી અમલ છે કે ને જાની અવવાનું કમળ કરે. તે આપો રીને મીઠાથી આપે તેવી નથી.”

મુશાવતિનું કથન મંતાનિકે કરીશકું. તેને કહ્યું કે, “ભટ્ટ શાહ, હું ચોને પણ આનું શું અને નમે પણ ચાલો.”

રાત્રી અને રાણી ધનાવદ રોડને ત્યાં જવા માટે નૈવાર થયા. રાત્રીપગિયારના અન્ય માણસો તથા સામનો વગેરે પણ સાથે જવા માટે નૈવાર થયા. આખન, ઉમરાઓ સહિત રાત્રી અને રાણીની મવારી ધનાવદ રોડને ત્યાં જવા માટે નીકળી. રાત્રી રાણીની સવારી જતી દેખીને નમરના ખીન્ન પણ પજુ લેતા સાથે ચર્મ મથા. આખાથે સહેરમાં આ વાનની ખમર પ્રસરી ચર્મ કે જે સતીના દ્વારે ભગવાન મદારાણનું પારણું થયું છે, તે સતી, મદારાણ કપિ-વાદન તથા મદારાણી પારિજીની પુત્રી છે તથા મદારાણી મુમા-વતીની બહેનની પુત્રી છે. એટલા માટે રાત્રીરાણી વગેરે સમગ્ર માણસો તે સતીના દર્શન કરવા તેમજ તેને મહેલમાં લઈ જવા માટે જાય છે. આ સંસગીને, નમરના ખીન્ન લોકો પણ ધનાવદ રોડને ત્યાં દોડી મથા. થોડી જ વારમાં ધનાવદ રોડને ત્યાં માણસોની ખૂબ હડ જામી ચર્મ. એટલામાં રાત્રી તથા રાણીની સવારી પણ આવી પહોંચી. અંદનખાજાને દૂરથી જ જોતાં, મુશાવતી તથા સંતાનિક વાદનમાંથી નીચે ઊતરી, પગે જ આઘતા અંદનખાજા સામે મથા.

અંદનખાજાની પાસે પહોંચતાં જ, રાણી અને સંતાનિક અંદનખાજાના પગમાં પડી મથા. સંતાનિક દ્વારે જોડીને અંદનખાજાને દહેવા લાગ્યો કે, “હે સતી, અને—પાપીને ક્ષમા કરે. મેં ભયંકર અપરાધ કર્યો છે. તમારા જેવી સતીને કુઝામાં નાખી છે. હું ઘોર

પાળી છું. જો તમે મારા અપરાધો તરફ ધ્યાન દોરો, તો તે મારું મોં પણ ન જોઈ શકો, કિંતુ તમે જેવી સલાહના છો, પાળી જોતો શમા કરનાર અને પિતાની ઉપદેશોથી અન્યતઃ પાળી શમાવનાર છો, તેથી મને પણ શમા કરો, તમા મહેલમાં પગારીને મને કૃતાર્થ કરો.”

અંતનિક નયા મુગ્ધાવતીને ઊભા કરીને, નંદિન્યાયા તમને કહેવા લાગી કે, “ તમે આ અવસ્થા વાન કેમ કરી રહ્યા છો? તમે મારા માટે માતા-પિતા સમાન પૂજા છો, છતાં પણ મારા પગમાં પડીને, મારા પર ત્રાણ કેમ ચઢાવી રહ્યા છો? તમે મને તેવો અગર અપરાધ ક્યોં હોય, તોપણ મારે માટે તો તમે આદરણીય જ છો. અપરાધને લીધે હું તમને આદરણીય નથી સમજતી. હવે રહી મહેલમાં આવવાની વાન. જો કે મને કોઈ સ્થાન પ્રત્યે દ્વેષ નથી, અને બધાં માતા તુલ્ય મારી તમા પિતા તુલ્ય તમે રહો છો, તે સ્થાન પ્રત્યે તો દ્વેષ હોઈ જ કેમ શકે? પણ આપ જ વિચાર કરો કે જો મહેલમાં વિશેષે કરીને પાપ કાર્ય કરવાના જ વિચાર રહ્યા કરે છે, ત્યાં હું કેવી રીતે આવી શકું? જો આ કારણ ન હોત તો હું આપના સામંતોની સાથે જ કેમ ન ચાલી આવત? મારા હૃદયમાં એવી ભાવના ન હતી કે હું સામંતોની સાથે નહિ જાઉં, પણ તમે આવશો ત્યારે આવીશ. મારે માટે તો આપે મોકલેલા સામંતો પણ આપની જ જેમ આદરણીય છે. છતાં પણ હું ન આવી, તેનું કારણ એ જ કે હું તે મહેલમાં જવા ચોગ્ય નથી, કે જો મહેલમાં હમેશાં લૂંટવા ખૂંટવાના તથા નિરપરાધીઓ પર અત્યાચાર કરવાના જ વિચારો અસ્તિત્વ ધરાવે છે. તમે જ કહો કે હું તે મહેલમાં કેવી રીતે આવી શકું? જો મહેલમાં મારી ભાવના, અને મારા વિચારોથી વિરુદ્ધ ભાવના અને વિચારોનું આધિપત્ય છે, તે મહેલમાં મારું ગમન કઈ રીતે ઉચિત હોઈ શકે! તમે જ કહો કે મારા પિતાનો શો અપરાધ હતો, કે જેથી તમારે ચંપા પર ચઢાઈ કરવી પડી? થોડાક

સમજને મારે મારી કવો કે આમ વિનવો હોઈ જવજવ રહે, ને
ને મારે વિનવો કિધા મજની સેવની હતી, કે મજની વિનવવાની
મજને કે વિના તો મુદ્દ હર્ષાવર ન મેવા હોઈને જન્મમાં મારા
મરા હતા. તમને મેવાના રાજ્યનો મેવા હતો, ને તમે મેવા પર
તમારું આધિપત્ય કરી રાજા હતા, પણ મેવાની મજને મૂંઢવાની,
તેની દયા કરવાની, અને તેના પર અત્યાચાર કરવાની શો જાણ
હતી ? હાથ કહેટો કે મેવાની મેવાને અમારો સામનો કરો હતા,
તેણે અમારી સામે મુદ્દ કર્યું હતું, તો ને અપરાધ મેવાનો હતો.
મજાએ તો હર્ષ અપરાધ નહોતો કર્યો ને પછી તેને મેવા અમા-
નુષિ હંક શા મારે ?”

મેદનમાજાની આ વાતો સંતાનિક નીચું મારતે રાખી ધાનિ-
પૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતો. તેની પાસે મેદનમાજાને આપવા મારે
હર્ષ જવાબ ન હતો.

મેદનમાજા સંતાનિકને પુનઃ કહેવા લાગી કે, “જે મહેસમાં
મેસીને વિના કારણે જ મેવાપુરો પર અહાર્ષ કરવાનો, મેવાપુરોને
મૂંઢવાનો, મજા પર અત્યાચાર કરવાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો, અને
આ બધું કર્યા પછી, જે મહેસમાં મેસીને, તેના વિજયમાં પ્રુથાલી
માનવામાં આવી, તે મહેસમાં હું કેવી રીતે આરો છું ? મારા
કહેવાનો આશય એવો નથી કે રાજધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે,
પણ રાજધર્મ પ્રત્યક્ષ રક્ષણે છે, પ્રજાનો વિનાશ કરવા મારે
નહિ. રાજાને મારે રાજધર્મનું પાલન કરવું જરૂરનું છે. રાજા વડે
રાજધર્મનું પાલન યરાયો જ પ્રજાનું રક્ષણ થાય છે. શું મેવાને
મૂંઢીને તમે રાજધર્મનું પાલન કર્યું છે ? શું નિરપરાધી સેવકોને
મારવા, તેમની સંપત્તિ મૂંઢવી, એ પણ કોઈ રાજધર્મ છે ? આપને
મેવાના રાજ્યનો સેવક હતો, તો આપ મેવા પર રાજ્ય કરી શકતા,
પરંતુ આપની સેવાએ મેવામાં અત્યાચારનું જે તીવ્ર કર્યું તે શા

માટે ? અને આમે કયા રાજ્યધર્મના રક્ષણ માટે જ્યારની મેનનારે એવું કરવા દીધું ? તેઓએ રવન્કડી કેમ બનવા દીધા ? શું આપ બધો છો કે આપની મેના દ્વારા ગંધારુરીના નિવાસીઓ પર કેવા અત્યાચાર અત્યાચાર ગુન્હાઓ છે ? શું આપને ખબર છે કે આપની મેનાએ ગંધારની પ્રજા સાથે કેવો પૈશ્વચિક્ર અવતાર રાખ્યો છે ? શું આપ નથી જાણતા કે મેનાના હાથમાં શાશન-સત્તા આપી દેવાથી કેવાં દેવાં ધોર અત્યાચાર થાય છે ? એવી દુઝામાં મેના છા મા અન્યાયો નથી કરતી ? શાશન-સત્તા મળી હત્યાથી મેના પ્રાણને મારે છે, કાપે છે, તેની ધન સંપત્તિ લૂટે છે, ઝૂટે છે અને તેઓની વહુ-દીકરીઓનું સતીત્વ પણ નટ કરે છે. શું ગંધારની પ્રજા પર તે વખતે આવો જ અન્યાય-અત્યાચાર નહિ થયો હોય ? ત્યારે તમારો એક રથી અને ત્યાં મારી માનને પણ પોતાની અંધમ વાસનાની તૃપ્તિ માટે મહેલમાંથી પકડીને જંગલમાં લઈ ગયો હતો, તો પછી પ્રજાની વહુ-દીકરીઓનું સતીત્વ કેમ બચવા પામ્યું હશે ? મારી માતા, વીરકન્યા તથા વીરપત્ની હતી, એથી તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને પણ પોતાના સતીત્વની રક્ષા કરી, અને એ રીતે જ રથી મારું ભક્ષણ કરવા તૈયાર થયો હતો તેને જ મારી માતાએ રક્ષક બનાવી દીધો; પણ જો માતામાં એ પ્રકારનું બલિદાન આપવાની શક્તિ ન હોત, ને તે પ્રાણત્યાગનું સાહસ ન કરત તો, તેને—અને સાથે જ મારે તમારા રથીના દુરાચારનું સાધન બનવું પડત કે નહિ ? શું આમ થવા દેવું તે રાજધર્મ છે ? ”

ચંદનબાળાના મોઢેથી ધારિણીના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળીને, મૃગાવતીને અતિશય દુઃખ થયું. તે વિવ્રાપ કરતી કહેવા લાગી કે, “હાય ! એમની રાજ્યલોલુપતાને કારણે મારી સગી બહેનને એક રથીના હાથમાં ફસાવું પડ્યું અને પ્રાણનો નાશ કરીને સતીત્વનું રક્ષણ કરવું પડ્યું. મારી બહેનની જ જેમ કાણ જાણે કેટલીયે સ્ત્રીઓને,

સતીત્વના રક્ષણ માટે પ્રાણ ગુમાવેના પાપો હશે, અથવા પોતાના સતીત્વનો ભંગ કરેના પાપો હશે. ચિહ્નાર છે રાજ્યભોક્ષુપાતને, કે જેને લીધે આવા અત્યાચારો થાય છે.”

મૃગાવલીને ધૈર્વ આપવા માટે ચંદ્રનગાળા તેને કહેવા લાગી કે, “મારી ! માતાના સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. તેમણે એક સતી સ્ત્રીને જાણે તેનું કામ કર્યું છે. તેમણે પંડિત-મરણે પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો છે, તેથી તેમનું મૃત્યુ લેઈ પણ ચિંતાને યોગ્ય નથી. જન્મતમાં જન્મે છે તેને અરણ્ય મરવું તો પડે છે જ, પરંતુ આ પ્રકારનું પંડિતમરણ થવું, એ મદા પ્રુણનું પરિણામ છે. એટલા માટે માતા સંબંધમાં તમે જરા પણ દુઃખ ન કરશો. આજે તમે જે રચના દેખી રહ્યા છો, અને જગતના મહાવીરને જ્ઞાન આપવાનું જે કાર્ય મારા હાથે થયું છે, તે બધું માતાના ઉપદેશનું જ પરિણામ છે. જે માતાએ મને શાંતિ—પ્રુદ્ધમાં ધૈર્વ રાખીને, દુઃખમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાની તથા કોઈના ઉપર ક્રોધ પણ ન કરવાની શિખામણ ન આપી હોત, તો આજે આવો આનંદ ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાત ! હું જે કામ કર્યું છું, તે માતાને મરવું પડ્યું એવા વિચારથી નથી કહેતી, પણ હું બનાવું છું કે જે મહેલમાં આવવા માટે મને કહેવામાં આવે છે, તે મહેલમાં રાજધર્મના નામ પર કઈ કઈ જાતના અન્યાય અત્યાચાર કરવાના વિચારો કરવામાં આવ્યા છે. રાજનું કામ છે કે તે પોતાના દેશ, તથા નગરમાં થતી સધળી નરીજૂતી વાતોની માહિતી રાખે. માતાને પણ આ નગરમાં જનતો સધળી ઘટનાઓથી પરિચિત બનવું જોઈતું હતું, પણ તેઓએ રાજ્યનો ઉદ્દેશ કોઈ ખીન્ને જ માની લીધો છે. તેમણે તો એવું માન્યું કે ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોગવવા માટે જ રાજ્ય છે. રાજ્ય પ્રાપ્તિનો આથી વધારે ખીન્ને કોઈ હેતુ નથી. આ જનના વિચારોને કારણે જ માતા ખીન્નજોને ભૂંટવા મૂંઢવામાં, ખળનો જારવામાં અને વિપવભોગ કરવામાં જ રહ્યા. પ્રભુનું રક્ષણ તથા તેને સુખ સમૃદ્ધ આપવા તરફ તેમણે ધ્યાન જ

ન આપ્યું. અને જો આન આપ્યું હશે તો જેના પોતાની આપનામાં કોઈ પણ રીતે હાનિ ન થાય તે નરક જ. જો તેમાં કોઈ દુષ્ટી છે, કોના પર કેવી જનના અત્યાચાર થાય છે, અને રાજ્યામાં જેના પ્રકારના અપ્રામાણિક આચારો થાય છે, તે નરક આન આપવાની તરદી પણ સંધી નથી. તેમની રાજધાનીમાં જ, દાસદાસીઓના ખરીદ વેચાણનો વ્યાપાર ચાલે છે. શું માણાએ આ જનના નીચ વ્યાપાર તરફ કદી આન આપ્યું છે? અને આવા વ્યાપારને રાક્ષસો પ્રયત્ન કર્યો છે? ખુદ હું આ જ નગરના ગોરા પર લીલી રીતે વેચાણી છું. મને આ વેચામાના ખરીદતી હતી. ત્યારે મેં તેમને ત્યાં જવાનો ઇનકાર કર્યો, ત્યારે તેમણે મને બળાત્કારથી પકડી લઈ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. એ તો અનાચારો જ વાંદરાઓએ કૂદીને માતના આ નિશ્ચયમાં વિધન નાખ્યું, અને હવે તો આ વેચામાતા પણ પવિત્ર બની ગઈ છે, પણ તે વખતે તેમની મદદમાં ધણ શહેરીઓ પણ તૈયાર થઈ ગયા હતા. પછી આ શેઠ પિતાએ પોતાને ત્યાં મને સ્થાન આપ્યું, અને આ રથી પિતાને ૨૦ લાખ સોના-મહોરો આપીને, તેમની પત્નીને સંતુષ્ટ કરી. આ શેઠ પિતાને ત્યાં શેઠાણી માતાની કૃપાથી હું ભગવાન મદાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ કરવાને લાયક બની, અને મારા હાથથી ભગવાન મદાવીરનું પાઠણ થયું. આ રીતે જે કાંઈ બન્યું તે એક રીતે મારા માટે તો સારું જ થયું! પણ હું માસાને કહું છું કે શું રાજમહેલ આટલા વારસે છે, કે તેમાં બેસીને અન્યાય અત્યાચારો સંબંધમાં મંત્રણાઓ કરવામાં આવે, અથવા પ્રજાની વિપૂલ કમાણીનું દ્રવ્ય લૂંટીને, મહેલોમાં તેનો દુર્વ્યય કરવામાં આવે, તે ધન વડે પાપવૃદ્ધિનાં કામો કરવામાં આવે! માસા અથવા તો હરકોઈ, જેઓ આ જાતનું પાપ કરે છે તેઓને તે પાપોનું ફળ અવશ્ય ભોગવવું જ પડશે, છતાં મારે મારા આત્માને બચાવવો જ જોઈએ. જ્ઞાની પુરુષોનું કથન છે કે, ક્ષેત્ર તથા ત્યાંના વાતાવરણનો પ્રભાવ અવશ્ય પડે છે. આ કારણથી જ તેઓ દુઃખ

: પ્રકરણ :

[૧૮]

પશ્ચાત્તાપ

મનુષ્ય આવેશવશ કોઈ અનુચિત તથા અન્યાય પૂર્ણકાર્ય કરી તો નાખે છે, તે કાર્ય કરતી વખતે તો તેને કાર્યની અનિષ્ટતા વિષે કોઈ પણ વિચાર થતો નથી, એટલું જ નહિ પણ તે તે ખરાબ કાર્યમાં પણ સારાપણું જ જુએ છે. એથી જ તે તે કાર્ય કરે છે. પણ જ્યારે કોઈ પ્રસંગવશ, જ્ઞાનીના ઉપદેશથી અથવા પોતાની શુદ્ધિથી તેને તે કાર્ય ખોટું માલૂમ પડે છે, તે વખતે તેનાં પશ્ચાત્તાપનો પાર રહેતો નથી. ત્યારે તેને પોતાના કામની શરમ આવે છે, તે પોતાને પાપના ભારથી દબાયેલો માને છે, અને યથાશક્તિ તે પાપથી છૂટવાનો ઉપાય કરે છે. પરદેશી રાજા હિંસા કરવામાં, મારવામાં, પ્રજાને લૂંટવામાં અને તેના પર ભારે કર લાદવામાં આનંદ માનતો હતો. તેને તે પાપ કાર્યો કરવામાં આનંદ આવતો

તે; પણ ત્યારે તેને કેથી અમલ મકારાજના ઉપદેશથી પોતાના કાર્યની અવગતતા જણાઈ, ત્યારે તેને પોતાના કામ પ્રત્યે ધણે તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો, અને પછી તેણે તેનાં કાર્યોથી મુક્તિ મેળવવાનાં જ કાર્ય કર્યાં. ચંકડીચિત્ર સપ્ત, પોતાના ઝેરથી લોકોને મારી નાખવામાં જ પ્રસન્નતા અનુભવતો હતો. તેણે પારાવાર શ્રવેને પોતાના ઝેરથી બાળને ભરમ કર્યા હતા. પરંતુ ત્યારે તેને ભગવાન મહા-વીરનો ઉપદેશ સાંભળવા મળ્યો અને પોતાના કુદ્દ કાર્યોનું બાન ધણું, ત્યારે તેણે સપ્તગા પ્રત્યેનું વૈર ત્યાગીને, નિઃશંક બનીને, શ્રવન કરના અનશનપૂર્વક પ્રાણની આહુતિ આપી, અને એ રીતે તેણે પોતાના પાપનો પશ્ચાત્તાપ કર્યો.

સમ્રાટ અરોહને પણ મુદ્દ ખૂબ જ પ્રિય હતું, પરંતુ કશિંગ દેશના મુદ્દનો રક્તપાત અને મનુષ્યોનો સંહાર જોઈને મુદ્દ જેવા પાપપૂર્ણ કાર્યો પ્રત્યે તેને હંમેશાં માટે અરુચિ થઈ ગઈ. પછી તે એક ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્ય બની ગયો. આવી જાતના અનેક દૃષ્ટાંતોએવા છે કે જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પાપ કરતી વખતે તો તેણે પાપના કાર્યને સારુ ગણ્યું હતું, પરંતુ પછી તેને ખૂબ તિરસ્કાર થયો અને તે સંબંધમાં અત્યંત પશ્ચાત્તાપ પણ થયો.

રાજા મૈતાનિકને, રાણી મૃગાવતી પ્રસંગોપાત મુદ્દાદિ હિંસામય કાર્યોથી બચવા અને પ્રજાનું પુત્રવત્ પાલન કરવા ધણું સમજાવતી હતી, પરંતુ તે વખતે તે મૃગાવતીના ઉપદેશથી બેપરવા રહીને, ધર્મની પણ મશ્કરી કરતો હતો. તે વખતે તેને મુદ્દ કરવાનું જ ગમતું હતું. તથા તે માનતો હતો કે હું રાજા છું, અમારો જન્મ જ લોકો પર રાજ્ય કરવા, ખીમ રાજ્યો શ્રુતવા, મુંદર ઓમો સાથે બોગવિદ્યાસ કરવા અને મુંદર પદાર્થો છે તે સપ્તગા અમારા ઉપ-બોગને અર્થે જ છે. આ પ્રકારના વિચારોને લીધે જ તે કોઈ પણ પાપ કાર્યમાં સંકેત કરતો ન હતો, પણ સંતોષ જ માનતો હતો.

આ જાતના વિચારોના પ્રેરક બળે જ તેણે ચંપા પર ચઢાઈ કરી હતી. જો કે તે વખતે રાજ દધિવાહને સંતાનિકને કહ્યું હતું કે, આ તમારી ચઢાઈ અનુચિત છે, છતાં અભિમાની રાજ સંતાનિકે બિલકું દધિવાહનું જ અપમાન કર્યું, અને ચંપાનગરીને લૂંટાવીને, તેને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરી દીધી. ત્યાંની પ્રજાનો આર્તનાદ અને કરુણ આકંઠ સાંભળીને પણ તેનું હૃદય પીગળ્યું નહિ. ચંપાનગરીના રાજપરિવારથી ઉજ્જડ બનેલા તે મહેલ પર પોતાનો જ્વજ ઉડાવવામાં તેને આનંદ થયો. તે વખતે તેને પોતાનું કાર્ય દુષ્ટ ન લાગ્યું તેમ તેને જનસંહાર તેમ જ સંબંધીજનોની દયાજનક દશા માટે ખિલકુલ લાગણી થઈ નહિ. પણ ચંદનઆળા દ્વારા ભગવાન મહાવીરનું પારણું થયા પછી, મૃગાવતીએ આપેલા દ્વિટકારથી તથા ચંદનઆળાનાં વચનોથી તેને પોતાના કાર્યની દુષ્ટતા માલૂમ પડી. આ કારણથી તેના હૃદયમાં અત્યંત લજ્જા, ગ્લાનિ, અને પશ્ચાત્તાપ થયો.

નીચું મસ્તક રાખીને સંતાનિક રાજ, ચંદનઆળાની કથની સાંભળી રહ્યો હતો, પાસે જ બિભેશી મૃગાવતી પણ આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહાવતી ચંદનઆળાની વાતો સાંભળી રહી હતી, અને પોતાના પતિના દુષ્ટત્યોનો વિચાર કરતી મનમાં ને મનમાં લજ્જા પામતી હતી. ચંદનઆળાનું કથન પૂર્ણ થતાં, સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, “હે સતી, તમે જે કાંઈ કહ્યું છે તે ખરોખર જ છે. હું ભયંકર અપરાધી છું, મેં મહાપાપ કર્યું છે. મિત્રદ્રોહ, જનસંહાર, ઇત્યાદિ દોષ પણ પાપ કરવામાં મેં બાકી રાખી નથી. ખરેખર હું એવો પાપી છું કે જેનું મોં જોવામાં પણ પાપ લાગે. જે રીતે તમે વર્ણવી બતાવી, તેવી જ ભાવનાઓ તે વખતે મારામાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. હું રાજઓનો જન્મ તથા રાજ્ય પામ્યાનું સાર્યક, ઉત્તમોત્તમ ભોગવિલાસના સેવનમાં જ છે એમ માનતો હતો. અને તેથી તેમાં વિધન ઉત્પન્ન કરનાર, નૂતન ભોગવિલાસની પ્રાપ્તિમાં અંતરાય નાખનારને મારી નાખવો, એને જ હું બહાદુરીનું કામ માનતો

દનો. આવી આવનાને હીંમે જ મેં થજું પાપ દર્શ અને એથી જ નમારી માનાને પોતાનો પ્રાણ ગુમાવશે પાપો તથા તમારે આ પ્રમત્તે કટ પોતરવું પડ્યું. અને આ પ્રકારની આવના દોષા જન પજ હું એવો નીચ નો ન દનો કે જે સંન્ય વડે કોર્પની તડ-ડીકી અને ખાસ કરીને તમારી માનાનું સ્ત્રીત્વ ભૂંટવાની યચ્છાનથી આપું. અને અંપાના રાજ્યનો લોભ જરૂર દનો. મેં આગ નિકટ મંત્રથી દધિવાદને અવશ્ય પામટ દર્શો, અને અંપા ભૂંટવાની આઠા પજ જરૂર આપી, પજ માર્ગનું સ્ત્રીત્વ નટ કરવાની, અને ખાસ કરીને રાજપરિવારની ઓઝોને ભૂંટવાની, તેમનું દરજ્જા કરવાની, કે તેમનું સ્ત્રીત્વ નટ કરવાની આઠા મેં કદાપિ આપી ન હતી. મારી આઠાનો કેમ રીતે કુરુપયોમ કરવાનો આવ્યો છે, તેની ઝોટે કેમ અત્યાચારો ગુજરવામાં આવ્યા છે, એ વાતની મને આજે જ અમર પડી. આ જમાં જુલમોને માટે હું મને પોતાને જ અપરાધી માતું છું. આ નમરમાં તમે આટલા વખત સુધી કટ ભોગવ્યું, તથા અદીમાં વેચાયા, ઇત્યાદિ વિતરોને માટે હું પોતે જ અપરાધી છું. જો મેં જરામર આ જમી બામનો પ્રત્યે લક્ષ્ય આપ્યું હોત, મારા રાજ્યમાં હાસદાસીના કવચિકપની પ્રથા રહેવા દીધી નહોત, તો આમ ન બનત. એ જ રીતે જ્યારે રાજ દાધવાદન મારી સન્મુખ જ જંગલમાં આસ્થા ગયા હતા, ત્યારે જો મેં આ વાતની માહિતી મેળવી હોત—તેનો પરિવાર ક્યાં છે—તો તમને કટ કેમ ભોગવવું પડત તથા તમારી માતાને પજ કેમ મરવું પડત ! આ જમું મારા જ અપરાધોનું પરિણામ છે. આ સઘળા બાજોને માટે હું મને પોતાને જ પાપી સમજું છું. તે માટે આજે મારા હૃદયમાં પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થાય છે. મને એવો કોઈ ઉપાય નથી સજ્જો કે જેથી હું પાપમુક્ત બની શકું. હે સતી ! મારાજેવા પાપીનો ઉદ્ધાર કરવામાં તમે જ સમર્થ છો. તમે જ મારો ઉદ્ધાર કરી શકો છો.”

આમ જોવામાં જોવામાં અંતઃક્રિયાની અવિરતતા જુઓ. તમારું આત્મા, તેનું દરજ્જા દુઃખથી ભરેલું થયું. અને તે અંતઃક્રિયાના પરાક્રમે પરી ગયો. આ પ્રમાણે પચાસના કરતા અંતઃક્રિયાને દુઃખી કહેવાય. અંતઃક્રિયાઓ વિચાર કરે છે અને તે આ ક્રમીન તમારી રીતે કાર્ય કરે. આ ક્રમીને ને દુઃખી છે. એ આવા દુઃખને નખને તેને પીગળાવવામાં ન આવે, સાતત્યનું અવસ્થામાં ન આવે તો તેનું કાર્યનું ગિરજા જશે અને ને મરી જશે.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અંતઃક્રિયાઓ અંતઃક્રિયાને કહ્યું કે, “ પિતાજી, પાપનો પચાસાપ કરવાથી પાપ જોતું થઈ જાય છે. તમને તમારા કુટુંબીઓ માટે પુણ્ય જ પચાસાપ થાય છે તેમજ તમે અને ઉદ્ધાર કરવાનું કરી રહ્યા છો, એટલે હું તમને કહું છું કે તમે જેનું જેનું ધન વગેરે અંતઃક્રિયા લીધું છે, તે તેને પાપ સમજ કરી લો, તમારા ભવિષ્યમાં આ પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લો. આમ કર્યા પછી તમે નિઃપાપી—પવિત્ર બની જશો. હું એમ નથી કહેતી કે તમે રાજધર્મનું પાલન ન કરો. રાજધર્મનું પાલન કરવું, શુભેચ્છાઓ દેવા, અને પ્રજાનું રક્ષણ કરવું, એ તો રાજાઓનું જ કર્તવ્ય છે. જે રાજા આ કર્તવ્યનું પાલન નથી કરતો, તે પતિત તેમજ પાપી છે. એટલા માટે હું રાજધર્મનું પાલન ન કરવાનું કહેતી નથી, પણ એમ કહું છું કે પોતાને માટે રાજ્ય છે એમ નહિ, પણ પોતા રાજ્યને માટે છે એમ સમજો. રાજ્યને પોતાના ભોગ-વિશ્વાસનું સાધન ન માનો, પોતાને શાસક અને પ્રજાને શાસિત માનવાની ભાવના ન રાખો, પણ એવું સમજો કે મારા પર રાજ્ય એક ભાર છે, અને હું તે ભાર ઊંચકીને પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર, પ્રજાને સુખ આપનાર, પ્રજાનો એક સેવક છું. આ પ્રકારની ભાવના રાખવાથી રાજ્ય એ પાપનું કારણ નથી થતું. આ વિચારશ્રેણિમાં, બીજાનું રાજ્ય છીનવી લેવાની, બીજાઓ પર અત્યાચાર કરવાની ઇચ્છા નથી થતી, પણ એ જ ઇચ્છા રહે છે કે પ્રજા પાલનમાં અને

દીન-દુઃખીઓનો સલામતી જ મારી શકિતનો મદુપનોય કરવામાં આવે. આ જનની જ આવના રાખીને માગ પિનાણ ચંપાનું રાજ્ય ચલાવતા હતા. તેથી તેમણે પોતાની મેના પણ વધારી નહિ, તેમ તમે ચદાર કરી ત્યારે મુદ્દ કરવાથી નાદક મનુષ્યોનો મદાર થાય એ તેમને હૃદય ન લાગવાથી જ વનમાં જવાનું પસંદ કર્યું."

ચંદનખાણનું કથન સાંભળીને, સંતાનિક કરેલા શ્લોકો કે, "હે સતી, આજે તમે અને જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વિવેકની મારામાં ખૂબ જ આમી હતી. કહેવન છે કે—

યૌવનં ધનસંપત્તિઃ પ્રભુત્વમવિવેકિતા ।

યૌવકમપ્યનર્થાય કિમુપય સતુષ્ટમ્ ॥

અર્થાત્—યૌવન, ધન-સંપત્તિ, પ્રભુત્વ અને અવિવેક એ દરેક અનર્થકારક છે. તે જ્યાં એ ચારેય ભેદમાં થાય ત્યાં અનર્થનું તો કહેતું જ રહી શકે.

"હે સતી, મારામાં આ સમગ્રી વસ્તુઓ હતી. અને સલામતીનો પણ એવા ગળ્યા હતા કે જેઓ મારા અવિવેકમાં જલ્દિ કરતા હતા, અને મારી કુષ્ટ આવનાઓને પ્રોત્સાહન આપતા હતા. તમે અને આજે જે વિવેકનો ઉપદેશ આપ્યો છે, તે મહત્ત્વ કરીને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, અવિવેકમાં હું અને પોતાને પ્રજ્ઞનો સેવક માનીને, તેનાં હિતમાં જ કાર્યો કરીશ. જેથી પ્રજ્ઞનું અદિત થાય એવું એક પણ કામ નહિ કરું. કહેવો દંડ કોઈનું પણ ધન ઇલાકિ લૂંટવાનો પ્રયત્ન કરીશ નહિ. બલકે, મારી મારફત જેઓનું કંઈ લૂંટાયું છે તે તેઓને પાછું આપી દઈશ. તથા મારા આવા કુષ્ટ કૃત્ય માટે હું તેઓની ક્ષમા માગીશ. મદારાગ દધિવાહન કયાં છે તેની માહિતી અત્યારે નથી, છતાં દંડ તેમની તપાસ કરાવીશ, તેમને સન્માનપૂર્વક પાછા બોલાવીશ, તેમને ચંપાનું રાજ્ય પાછું સોંપીશ અને ચંપાનો જે વિનાશ થયો છે તેને હું પુનઃ સમૃદ્ધ બનાવી દઈશ. આ પ્રમાણે હું,

આજ સુધીમાં કરવામાં આવેલાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને, ભવિષ્યમાં કદી પણ જિદગી સુધીમાં એવું પાપ નહિ કરું.

સંતાનિકની આ પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, ત્યાં બિન્નેલાં સઘળા માણસો આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા, અને રાખને ધન્યવાદ આપતા કહેવા લાગ્યા કે, “આજે આ સતીએ મહારાખને પણ પવિત્ર બનાવી દીધા.” પોતાના પતિની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, મૃગાવતી પણ ખૂબ આનંદ પામી અને ચંદનખાળા પણ આનંદ પામી. તેણે સંતાનિકને કહ્યું કે, “તમે આ પ્રતિજ્ઞા કરીને પવિત્ર બની ગયા છો, તે માટે હું તમને ધન્યવાદ આપું છું, છતાં એક વાતની ખાસ ખામી છે, અને તે એ કે, આ પ્રતિજ્ઞાની સાથે તમે આજ સુધીનું સઘળું વૈર ભૂલી જવાની તથા અત્યાર સુધીના સઘળા ગુનેગારોને ક્ષમા આપવાની ઉદારતા દર્શાવો. તમારા હુકમથી, અથવા તમારા હુકમ વિરુદ્ધ જેણે જેણે જે અપરાધ કર્યો છે, તે સઘળાઓને ક્ષમા આપીને નિર્ભય બનાવી દો. જૂના અપરાધો માટે હવે કોઈને શિક્ષા ન કરશો.”

ચંદનખાળાના જવાબમાં સંતાનિકે કહ્યું કે, “હું તમારા આ કથનનો પણ સ્વીકાર કરું છું. પરંતુ જે ગુનેગારોએ પ્રજાની સ્ત્રીઓ-માંથી કોઈનું પણ સતીત્વ નષ્ટ કર્યું હોય અને ખાસ કરીને જેને લીધે મહારાણી ધારિણીને મરવું પડ્યું હોય અને તમારે બજારમાં વેચાવું પડ્યું હોય, તે જ ગુનેગારોને બાદ કરી બાકીના તમામ ગુનેગારોને હું ક્ષમા આપીશ. જે ગુનેગારોએ કોઈની સ્ત્રીઓનું સતીત્વ લૂંટ્યું છે, તથા જેણે મહારાણી ધારિણીનું શિયળ લૂંટવાનો વિચાર કર્યો અને તમને બજારમાં વેચ્યા, તે અપરાધીઓને હું જરૂર શિક્ષા જ કરીશ. આવા લાયકર અપરાધ માટે ક્ષમા નથી આપી શકાતી. આવા અપરાધીઓને માફી આપવી, એ તો રાખધર્મની અવહેલના કરવા બરોબર છે.”

ચંદનખાળા અને સંતાનિક વચ્ચે થતી વાત રથી પણ સાંભળી

રહ્યો દનો. ચંદનનાગાએ મંતાનિક પ્રત્યે રથીના કૃત્યોનું વર્તન હતું કે તરન જ રથીએ માતી લીધું કે દને દું હતો રથી સ્ત્રીના નહિ તેમાંથી નગા મંતાનિકનો નિર્ણય માન્યતાને તો તેને ખાતરી જ થઈ ગઈ કે દને જરૂર મારો વિનાશ થશે. એ રીતે મને જ્ઞાને લાગ્યો, પણ ચંદનનાગાએ પોતાના ઉપદેશદ્વારા રથીના વચનમાં નોંધ લેતા હતા. હવે દની તે કાળે તેણે વિચાર કર્યો કે મેં જે પાપકર્મ કર્યું છે તેની શિક્ષા તો મને અવશ્ય મળતી જ નહીં. મને ખુલાસો થયેલો તે મંતાનિક ક્ષમા પૂછતી એ દીક નથી. કારણકે દંડ ભોગવવાથી આત્મા નોંટલો પવિત્ર અને નિર્મળ અને છે તેટલો તે ઉપર પ્રમાણે કરવાથી પવિત્ર અને નિર્મળ બનતો નથી.

આ પ્રમાણે રથી વિચાર કરી રહ્યો દનો, એટલામાં જ ચંદનનાગાએ મંતાનિકને કહ્યું કે, " તમે કેટલાક અપરાધીઓ માફી રાખીને માલું સાકું કર્યું, પરંતુ હવે તમે કોઈ પણ અપરાધીને શિક્ષા ન કરશો, પણ સીને ક્ષમા આપજો. જ્યારે તમારા સથળા અપરાધો પમાતાપથી મટી શકે છે, ત્યારે શું તે અપરાધીઓને પમાતાપ નહિ થાય ? અને તેઓના પાપ નહિ ધોવાય ? એ તે અપરાધીઓ શિક્ષાને પાત્ર છે, તો શું તમે પોતે પણ શિક્ષાને પાત્ર નથી ? માટે તેઓને પણ ક્ષમા કરો. જે જાતનને માટે અપરાધી પમાતાપ કરી ચૂક્યો છે, તે જૂના અપરાધને માટે શિક્ષા કરવાથી, વેરની વૃદ્ધિ થાય છે, અને એક વખત બંધાવલું વેર જન્મ જન્મોત્તર સુધી આસ્થા કરે છે, એટલા માટે હવે તમે અત્યાર સુધીના સથળા મુનેમારને માફી આપી દો. "

આ કથનના જવાબમાં સત્તાનિક કહેવા લાગ્યો કે, " તમારું કહેવું ખરાબર છે. મારે પણ, મારા આત્માને પવિત્ર બનાવવા માટે શિક્ષા ભોગવતી જ નહીં. અને મારે માટે તમે જે શિક્ષાની અવરજી કરશો તે શિક્ષા ભોગવવા માટે હું તૈયાર છું. આ પ્રમાણે જે જે

માણસોએ મદાન અપમ અપરાધ કર્યો હોય, તેઓને પણ શિક્ષા મળવી જ જોઈએ. ”

સંતાનિકનું કથન સમાપ્ત થતાં જ, રથી એકદમ બેચેન થઈ ગયો અને સાદચપૂર્વક આગળ આવીને સંતાનિકને કહેવા લાગ્યો કે, “ મદારાજ ! મંપાના સત્ય-પરિવારને દુઃખમાં નાખવા માટે હું જ શુનેગાર છું. મેં જ કામવાસનાની પ્રેરણાથી આ ભયંકર અપરાધ કર્યો છે. મારા જેવા અપમ માણસથી, પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે જ ધારિણી જેવી સતીને પ્રાણત્યાગ કરવો પડ્યો. આ સતીને બળતરમાં વેચાવાના તથા બીજા દુઃખ બોગવવાના કારણભૂત હું જ છું. મદારાજી ધારિણીએ અને ખૂબ સમજદગ્યો હતો, પણ હું તેના સૌંદર્ય પર એટલો બધો મુગ્ધ બની ગયો હતો કે તેની શિખામણો લેશ પણ મારા હૃદયમાં ઊતરી નહિ. મારી પાસે તેના પ્રખર ઉપદેશ ગરમ તરી (દઝાર્) પર પડેલાં પાણીનાં ટીપાંની જેમ રહ્યો. (નિષ્કુળ નીવડ્યો) આ કારણે અંતે તે સતીને પોતાના પ્રાણનો ત્યાગ કરવો પડ્યો, એટલા માટે તમે મને કઠોરમાં કઠોર શિક્ષા આપો, કે જેથી મારા આત્મા પવિત્ર બને. ”

રથીનું કથન સાંભળીને, સંતાનિકની સાથે જ બીજા બધા માણસો દિહ્મૂઢ બની ગયા. સઘળા એમ જ કહેવા લાગ્યા કે પોતાના ભયંકર અપરાધને આ પ્રમાણે ખુલ્લાં દિલે કબૂલ કરનાર અમારા જોવામાં અઘાપિ કોઈ આવેલ નથી. બીજા બધા માણસો તો આ પ્રમાણે આશ્ચર્યાન્વિત બન્યા હતા, પણ ચંદનબાળા તો પ્રસન્ન વદતી જ હતી. તે વિચારતી હતી, કે માતાના ઉપદેશે આ રથી પિતાને કેવા પવિત્ર બનાવી દીધા છે, કે જે મૃત્યુની સજા મળે તેવા પોતાના અપરાધનો પણ સ્વીકાર કરે છે અને તે માટે સજા માગી રહ્યા છે !

આ બતના વિચારોથી ખુશ થતી ચંદનબાળા, સંતાનિક પ્રત્યે કહેવા લાગી કે, “ પિતાજી, શુનેગારને શિક્ષા કરવાનો હેતુ એ નથી

દેવો કે મુનિઓ જાણે છે, પણ એ જ દેવ દેવ છે કે, મુનિશાસ્ત્ર
દ્રવ્યમાં તે મુનિ પ્રતિ નિરક્ષર ઉત્પત્તિ કરાવે. એ જાણે છે
માટે જ મુનિશાસ્ત્રે શિષ્યા કરવામાં આવતી દેવ, તે એમ કરાવી-
મુનિઓ પણ એવાજ નથી થતા, એમ મુનિશાસ્ત્ર કે શિષ્યા વ્યાપનારમાં
પરિવ્રતા પણ નથી આવી શકે. બધું જાણે છે તેવાની જાણવાથી
શિષ્યા કરનાર પોતે પણ મુનિશાસ્ત્ર જાની જાણ છે, એટલા માટે
શિષ્યા કરવાનો દેવ મુનિશાસ્ત્રમાં મુનિ પ્રતિ નિરક્ષર જાણવાનો
દેવો જોઈએ. પરંતુ જ્યારે મુનિશાસ્ત્રે પોતાને જ પોતાના મુનિ
પ્રત્યે નિરક્ષર ઉત્પત્તિ થયો દેવ અને તે મુનિને મુનિ. માનીને
અવિધ્યમાં એવો મુનિ ન કરવાનો નિધન કરી વૃત્તો દેવ. ત્યારે
તેને શિષ્યા કરવાની બિલકુલ જરૂર નથી નથી. આ પ્રમાણે દેવ
તો તમારે પણ શિષ્યા જોગવાની જરૂર નથી, તેમ જા રથી-પિતાને
પણ શિષ્યા કરવાની જરૂર નથી. તેમને મારી માતાએ પોતાના
બાઈ, તથા મેં મારા પિતા માન્યા છે. દેવે તેમને શિષ્યા કરી, તે
તો માતાનું તથા મારું અપમાન કર્યાં જરાજર છે. માતાએ તેમને
સુધારવા માટે જ પોતાના દેવનું બલિદાન આપ્યું હતું. માતાના તે
બલિદાને તેમને સુધારી પણ દીધા, એથી તેમને નિર્ભય બનીને
પોતાનો મુનિ કબૂલ કર્યો છે. અને તે તમારી પાસે સખ માગી
રહ્યા છે. દેવે તમારે માટે એ જ ઉચિત છે કે તમે તેમને તમારા
બાઈ બનાવો, તેમના અગાઉના સધળા મુનિઓની મારી આપો
અને પ્રેમપૂર્વક તેમને બેટા હું તેમની પુત્રી છું. મારી હયાતિમાં
તેમને કાંઈ નુકસાન થાય એ મારે માટે શરમભર્યું છે. મારા માટે
તમે, આ ધનાવદ શેઠ પિતા, તથા દધિવાદન બેટલા વિદ્યાસનીય છે
તેટલા જ વિદ્યાસનીય આ રથી-પિતા પણ છે. ”

પોતાનો મુનિ કબૂલ કરીને, તે મુનિની સખ માગતા રથીને
એકદમ સનાતન સખ આશ્ચર્યચકિત તો બન્યો જ હતો, તે જ વખતે
ચંદનખાણના ઉપદેશે, તેનામાં નવજીવનનો સંચાર કર્યો, તે રથી

પાસે ગયો અને તેને પોતાની છાતી સાથે ચાંપીને કહેવા લાગ્યો કે, “આજથી તું મારો ભાઈ છે. હું તમારા સઘળા ગુનાઓ માફ કરું છું.” સંતાનિક તથા રથીને પરસ્પર મળતા જોઈને ત્યાં જોભેલા લોકો જ્ય જ્ય શબ્દ બોલતાં કહેવા લાગ્યા કે, “ધન્ય છે ગુનો કબૂલ કરનારને, અને ધન્ય છે ક્ષમા આપનારને. અત્યાર સુધીમાં અમે કોઈને આ રીતે ગુનો કબૂલ કરતાં પણ જોયા નથી, તેમ આવા ગુનેગારને ક્ષમા આપનાર પણ જોયા નથી!”

જનતાનો કાલાહલ શાંત થતાં, સંતાનિક ચંદનખાળાને કહેવા લાગ્યો, કે, “હે સતી, હવે તો તમે મહેલમાં પધારો. જે વાંક હતો તે તો મારામાં જ હતો, નહિ કે મહેલમાં! મહેલ, તો તેમાં બેસીને ખોટા વિચારો કરવાનું પણ કહેતો નથી, તેમ સારા વિચારો કરનારને રોકતો પણ નથી. તેમાં બેસીને પોતાની ભાવનાનુસાર સારા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે, અને ખોટા વિચારો પણ કરવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં મારામાં જે દુષ્ટ ભાવનાઓ ભરેલી હતી, તે હવે તમારી કૃપાથી પરિવર્તન પામીને પવિત્ર બની ગઈ છે, મારો વિકાર નીકળી ગયો છે, તેથી હવે હું તે જ મહેલમાં બેસીને પવિત્ર વિચારો કરીશ. અત્યાર સુધી હું પોતેજ ખરાબ હતો, તેથી મહેલ પણ ખરાબ હતો, પણ હવે હું પવિત્ર બની ગયો છું તો મહેલ પણ સુંદર બની જશે. આ ઉપરાંત તમે પણ અપવિત્રને પવિત્ર કાં નથી બતાવી દેતા? જ્યારે તમે તે મહેલમાં આવશો ત્યારે શું તે મહેલ પવિત્ર નહિ બની જાય? જરૂર તે પવિત્ર બની જશે. માટે હવે મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરીને તમે મહેલમાં આવો.”

સંતાનિકના કથનના જવાબમાં ચંદનખાળા કહેવા લાગી કે, “તમારું કહેવું બરાબર છે. વાસ્તવિક રીતે તમે સત્યને ઓળખીને એકદમ તમારું પરિવર્તન કર્યું છે, હવે મને મહેલની દૃષ્ટિએ તમારે ત્યાં આવવામાં કોઈ જાતની દરકત નથી, પણ અહીંથી મારે જવું તે ધર્મ વિરુદ્ધ ગણાય. મારું આ શરીર આ શેક પિતાને ત્યાં ર.”

લાખ સોનામદોરમાં વેચાવણું છે. તેટલા માટે, જ્યારેય તમારે ત્યાં આવવાની વાત તો દૂર ગઈ, પણ હું મરવા માટે રવનન નથી. હવે તમારા તમ્મથી તો ફોર્ડ જાનની ખામી ગઈ જ નથી કે જેથી મને મદેલમાં આવવામાં ફોર્ડ જાનની દરજ્જા દોષ; પણ તમારે ત્યાં આવવામાં મને મારો ધર્મ રોકે છે. મારા પર અન્નનું કાજ દોષ અને હું આવું તે વિશ્વાસપાત્ર ગણાવ; અને વિશ્વાસપાત્ર એ બરંદર પાપ છે. વિશ્વાસપાત્રનું પાપ જન સદગા પાપોથી વધારે મોટું છે. માટે હું તમારે ત્યાં આવવા માટે અસમર્થ છું."

ચંદનખાગાનું કથન પૂરું થતાં જ, રથીએ કહ્યું કે, "સતીછ, તમે તેની ચિંતા ન કરો. તમે જે ૨૦ લાખ સોનામદોરો મને અપાવી હતી, તે જેમની તેમ મારે ત્યાં પડેલી છે. હું હમણાં જ તે સોનામદોરો લાવીને આ રોડે આપી દઉં છું કે જેથી તમારા પર ફોર્ડ જાનનું કરજ રહે નહિ."

એમ કહીને રથી સોનામદોરો લાવવા મારે પોતાના ઘેર જતા લાગ્યો; પણ રોકે તેને રાજી લીધો. ચંદનખાગાનું કથન સંતોષાતે, તેના હૃદયમાં અત્યંત ખેદ હતો. તેની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં હતાં. તે દીન સ્વરે ચંદનખાગાને કહેવા લાગ્યો કે, "હે સતી, તમે એ શું કહ્યું, કે આ રોડે ત્યાં વેચાયેલી છું! શું તમે મારે ત્યાં વેચાણા છો? શું હું તમને ખરીદી શકું છું? તમે સોડની સંપત્તિ એકઠી કરવામાં આવે, તો પણ તે તમારા મૂલ્યનાં એક અંશે પણ આવી શકે નહિ, તો પછી હું તમને શી રીતે ખરીદી શકું! મારા જેવા તુચ્છ માણસમાં તમને ખરીદવાની શી શક્તિ! તમે પોતાને મારે ત્યાં વેચાયલા ન માનો! મેં રથીને ૨૦ લાખ સોનામદોરો અવશ્ય આપી હતી, પણ બાઈ બનાવીને. અને આ વાત તેજ વખતે ૨૫૯ પણ ઘઈ હતી કે, આ સોનામદોરો બેટ તરીકે છે, મૂલ્ય તરીકે નહિ. આ ઉપરાંત તે ૨૦ લાખ સોનામદોરો મને અનેકગણી બનીને

મળી ગઈ છે. દેવોએ જે સોનામહેરો આદિની વૃદ્ધિ કરી, તે થું ૨૦ લાખથી અનેક ગણી વધારે નથી? માટે હે સતી, તમે એમ ન કહો કે હું વેચાયેલી છું. પણ ખરેખર, હું જ તમારા દાયમાં વેચાયેલ છું. તમે મારું આ ઘર પવિત્ર ગનાવી દીધું, મારી પત્નીને સુધારી દીધી, તથા મને ધર્મનો મહા લાભ આપ્યો છે. ભગવાન મહાવીર જેવા મહાપુરુષના પગલાં તમારી જ કૃપાથી મારે ત્યાં થયાં છે. આ રીતે તમે મને જિંદગીભરને માટે ખરીદી લીધો છે. કદાચ તમે એમ પણ માનો કે, ‘હું આ શેકને ત્યાં વેચાયેલી છું,’ તો પણ તમે મહેલમાં જાવ, તેથી કાંઈ વિશ્વાસઘાત થતો નથી. કેમકે આ મહારાજા સંતાનિક મારા માલિક છે. તેમની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારું પરમ કર્તવ્ય છે; અને જ્યારે મારા માટે તેમની આજ્ઞા શિરસાવંઘ છે તો પછી, જે મારે ત્યાં વેચાયેલ છે તેને માટે તે શિરસાવંઘ કેમ ન હોઈ શકે! આ પ્રમાણે મહારાજાની વિનંતિ સ્વીકારીને તમે મહેલમાં જાવ તેથી વિશ્વાસઘાત થતો નથી. ખુશીથી તમે પધારો. હું મારા મુખે કદી એમ તો ન જ કહી શકું કે, ‘તમે જાવ,’ પણ એટલું તો કહીશ કે આજે તમારા ત્રણ દિવસના તપના પારણાનો દિવસ છે. માટે તમે મારે ત્યાંથી ભૂખ્યા તો ન જશો!”

આ પ્રમાણે ચંદનબાળાને કહીને, ધનાવહ શેક સંતાનિકને કહેવા લાગ્યા કે, “આપ માલિક છો અને હું સેવક છું. સેવકને ત્યાં માલિકનું આગમન થાય એ મહાલાગ્યનો વિષય છે. હું પોતે તો આપને મારે ત્યાં ખોલાવવાની શક્તિ ધરાવતો નથી, પણ આજે સતીની કૃપાથી મારે ત્યાં આપનું પધારવું થયું છે, જે મારે માટે ઘણા આનંદની વાત છે. આપ આ સતીને મહેલમાં આવવાનું કહો છો; તેમાં હું ધનકાર કેમ કરી શકું! આપ મારા સ્વામી છો, એટલે આપ આ સતીને લઈ જવા માટે અધિકાર-સંપન્ન છો. હું તો આપનો સેવક છું. આપની આજ્ઞા બાબતમાં મને કશીયે હરકત નથી. છતાં પણ મારી એવી પ્રાર્થના જરૂર છે કે આજે સતીના ત્રણ દિવસના તપના

પારજાનો દિવસ છે, માટે તેમનું પરત્વું જલ્દીથી આપના જ દાનથી
 થવું જોઈએ. માત્ર આ જ દાનને માટે હું આપને લેવાનો શ્રદ્ધા
 નહિ, પણ તમારે આપ પધાર્યા હો, ત્યારે તે દાન આપના જ દાણે આ
 સતીનું પારજું થવું જોઈએ. આ સતી મારે ત્યાંથી જૂઠી ભણ,
 એક કદાપિ જનો કોઈ નહિ. હું આપની પાસે માત્ર એટલું જ માગું
 છું કે, આપ સાથે લેખીને સતીને પારજું કરાશે તો.”

ધનાવદ શેઠનો વાન પૂરી થતાં અંદનગાગા બેઠી કે, “ચિનાછ,
 તમે પારજાને માટે બાટમો જધો બામદ કેમ કરો છો ? હું જલ્દીથી
 જૂઠી નહિ ભણ, અને માસા તથા મારીની દાનરીમાં એકનો
 જમીય પળ નહિ. માટે તમે ખુચીથી રમેષની વ્યવસ્થા કરાવો,
 હું, માસા તથા મારી સાથે બોજન કરીશ.”

અંદનગાગાનું કથન સાંભળીને ધનાવદ શેઠ ધજા જ પ્રસન્ન
 થયા. તેણે બોજનની વ્યવસ્થા કરી. જધી વ્યવસ્થા થઈ ગયા પછી,
 સતી અંદનગાગા, સંતાનિક, મુમાવની, રથી, તથા તેની સ્ત્રી વગેરે
 સાથે બોજન કર્યું. આ પ્રમાણે ત્યાં ખૂબ જ રસમયો ઉત્સવ રહ્યો.

: પ્રકરણ :

[૧૯]

મહેલ તરફ

ઉત્તમ પુરુષો ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં હોવા છતાં પણ નાનાને ભૂલતા નથી. તેઓ ગમે તેટલા ધનવાન બને, ગમે તેટલા વિકાસ પામે અને તેઓને ગમે તેટલું સન્માન મળે, તો પણ તેઓ નમ્ર જ રહે છે તથા પોતાનાથી નાના પર કૃપા રાખે છે. તેઓ જાણે છે કે આ નાનાઓને લીધે જ મારું પ્રભુત્વ છે. નાનાઓએ જ મને મોટા બનાવ્યો છે. જો આ નાનાઓ ન હોય, તો અમે મોટા પણ ન કહેવાઈએ. આ જાતના વિચારોને લીધે, તેઓ કોઈ પણ વખતે નાનાઓને ભૂલતા નથી, પણ હંમેશાં એ જ બાબતનો પ્રયત્ન કરે છે કે અમે કઈ રીતે નાનાઓને વધારેમાં વધારે સુખ-સગવડ આપી શકીએ. આ ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા માટે તેઓ એક વાર પોતાના સુખ, મોટાઈ વગેરેનો ત્યાગ પણ કરી દે છે. મહારાજ શ્રીકૃષ્ણ રાજ્યચિહ્ન

મદિન દાથી પર જોઈ દતા. તે વખતે મોટા મોટા દરેગીબતે
તેમને વંદન કરી રહ્યા હતા; તથા મોટા મોટા મન્ન અદામજો,
વીર અગારે પણ આમોવ દતા; તેમ જાતે એક વડ પુરને હો!
કાચપાનું કુખ સદન કરને દેખીને નેમનાથી મહેરાયું નહિ તેમણે
તે વખતે પેનાના પદ, અધિકાર, કે વંમવ આદિ કદાને ફર વિચાર
ન થયો, અને તે જલની હદ ઉપાડીને તેને કુખ મુખ તરી દીધો.
આ રીતે દશ્ય રિધનિર્મા દોવા જાતે જુએ પુરુષ નાનાઓ
પ્રાપ્તે રનેદ દાખરે છે, તેમને મુખ-સગવડ આપવા પ્રતિ લક્ષ્ય રાખે
છે. દલકા મનુષ્યો જ દુશ્ય દરબને ચડતાં, નાનાઓને બૂલી નવ
છે. તેમની દ્રષ્ટિ થન વંમવાદિ મદમાં અરિષ રહે છે. મદાપુરને તે
મોટાઈ મેળવીને વધારે નમ જની નવ છે. કહેવન છે કે:—

મયન્તિ મમ્માદતરયઃ કલોદગમૈર્નવામુમિર્મુમિ વિલમ્બિનો ધનાઃ
અનુદતાઃ સાપુરુષા સમુદ્દિમિઃ સ્વમાયર્વવ પરોપકારિણામ્॥

અર્થાત્—પરોપકારી સત્પુરુષોનો એવો સ્વભાવ જ દોવ છે કે
તેઓ સમૃદ્ધ જનતાં ઉદ્ધન નથી રહેતા, પણ જેમ કુળથી સારું
જેમ અને પાણીથી બરું વાદળ નીચું નમે છે તેમ તેઓ વધારે
નમ્ર અને છે.

ચંદનનાળાને માટે પણ આ જ બાબત હતી. તેના દાથથી
બગવાન મદાતોરતું પારણું થયું, એ કારણથી ધન્દાદિ દેવોએ
તેની સેવારતુનિ કરી હતી, તથા રાણી અને સામંતો સહિત રાજા
શ્રેતાનિક તેને મહેલમાં પધારવા માટે પ્રાર્થના કરી રહ્યા હતા,
જાતે પણ તે, તે રથી, રથીની ઓ, વેચવા ધનાવદ શેક, તથા
મૂળા વગેરેને ન બૂલી, તેઓની ઉપેક્ષા ન કરી, પણ તેઓનો ઉપકાર
માનીને તેઓના દિતનો જ પ્રબંધ કર્યો. રાજા સંતાનિક રથીને
દેદાન દંડની જ શિક્ષા કરવાનો દતો, પણ ચંદનનાળાએ તેઓ
બંનેને બાઈબાઈના સંબંધથી જ જોડી દીધા. આ પ્રમાણે પારણું

કરી લીધા પછી, સંતાનિકના મહેલમાં જતી વખતે પણ, તેણે મૂળા તથા ધનાવદ શેકને એ જ કહ્યું કે, “હે માતા તથા પિતા, મેં આ ઘરમાં ખૂબ સુખ મેળવ્યું છે. આ ઘરમાં રહેતી મરી, હું નેતું ધર્મકાર્ય કરી શકતી હતી, તેવું ધર્મકાર્ય હું ખીજે ક્યાંય કરી શકતી ન હતી. અહીંયાં રહેવાથી જ મને ભગવાન મહાવીરનું દર્શન થયું તેમ જ તેમને દાન આપવાનું પરમ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. હું તમારી ખૂબ જ આભારી છું. મારા પર તમારું જે ઋણ છે તેનાથી હું કદાપિ મુક્ત થઈ શકું તેમ નથી. માત્ર હું એટલી જ આપની ઋણી નથી, પણ સમસ્ત જગત આપનું ઋણી છે. જગત-છેલોનું કદપાણ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું પાલણું આપને ત્યાંના અગ્નિથી જ થયું છે. આપના કથનાનુસાર, હું આપને ત્યાં વેચાવતી ન હોઉં, તો પણ મારા પેટમાં આપને ત્યાંનું અન્નજળ છે અને આપના આશ્રય તળે રહીને મેં ધર્મની વૃદ્ધિ કરી છે, માટે હું આપની ઋણી તો છું જ. આજે હું આ ઘર છોડીને જાઉં છું, પણ આ ઘરનો મારા પર જે ઉપકાર છે તે હું કદાપિ ભૂલનાર નથી. તમારા પ્રત્યે મારી એટલી જ પ્રાર્થના છે, કે મને ભૂતી ન જતા, પણ હમેશાં મારા પર કૃપાદષ્ટિ જ રાખજો.”

એમ કહીને ચંદનબાળાએ, શેક તથા મૂળાને પ્રણામ કર્યા. શેક શેકાણીની આંખોમાંથી અશ્રુપ્રવાહ ચાલી નીકળ્યો. બંનેએ ચંદનબાળાને આશીર્વાદ આપ્યો. તથા તેઓ તેને પ્રેમપૂર્વક બેટ્યા. રથી, રથીની સ્ત્રી, વેશ્યા તથા શેકને ત્યાંના નોકર-ચાકર, શેકના આશ્રિતો, પડોશમાં રહેનારા લોકો, એ બધાંની સાથે ચંદનબાળા એ જ રીતે મળી. પછી તે, સંતાનિકને ત્યાંથી આવેલી પાલખીમાં બેસીને, રાજા, રાણી તથા અન્ય લોકોથી પરિવૃત્ત બનીને રાજમહેલ તરફ ચાલી. જે પાલખીમાં ચંદનબાળા બેઠી હતી, તેની પાછળ રથમાં રાજા રાણી હતા. રાજ્યના સામંતો વગેરે પાલખીને ચારે બાજુએથી ઘેરી લઈને બીડમાંથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા.

બાળના બધા લેખો પણ આજ્ઞા ચાજ્ઞા અનિચિત થઈ જતા હતા. રાજામાં 'સતી ચંદનબાગાની જન્મ દો,' 'અરવલન ચરણીરને પાશુ' કાવનાર મહારાજ દર્શિવંદન અને મદાગાપી સાર્વજનિકો પુરોની જન્મ દો,' વગેરે વાક્યા કરીને, સમજા માવુએ સતી ચંદનબાગાનો જન્મનિ ઉચ્ચાગતા જતા હતા. આ પ્રમાણે સતી ચંદનબાગાની પાલખી પામપૂમપૂર્વક મજમાર્ગ પરથી મહેસ તરફ ગયી.

સદેશમાં પદેસાની બધી ખજારો તો પ્રસરી જ ચૂકી હતી. ચંદનબાગા રાજામહેશમાં આવે છે, એ ખબર સંભળીને સદેશનાં સમગ્ર સમજા ઓ-પુરનો સતીના દર્શન કરવા જવા માટે મિલકી પડ્યા. બધા લેખો બોલતા જતા હતા કે, "અમામવાનને મુંદર વરુનો સંયોગ મળતો નથી, એ મુજબ, ત્યારે આ સતી વેગર્થ રહી હતી તે વખતે તો અમે તેને ન ખરીદી શક્યા, પણ એ થયું તે બદલ હવે તો, તે સતીનાં દર્શન કરી લેવા જોઈએ. તેના ચરણોનો સ્પર્શ કરીને, શરીરને પવિત્ર બનાવી લેવું જોઈએ." ચંદનબાગાના દર્શન કરવા આવનારા લેખો આ પ્રકારની વાતો કરતા ચંદનબાગાના ચરણોનો સ્પર્શ કરવા પાલખી તરફ જવા લાગ્યાં. એ રાજકર્મચારીઓ ચારે બાજુથી પાલખીનું રક્ષણ કરી રહ્યા હતા, તેઓને પણ દર્શન પિપાસુ જનો ધક્કા મારવા લાગ્યા. ત્યારે આ સખ્ત મિરકી રાક્ષાનું કાર્ય રાજકર્મચારીઓ માટે મુશ્કેલ બની ગયું ત્યારે તેઓ ધક્કો મારીને મિરકી હાથવવા લાગ્યા. આ દૃશ્ય જોઈને ચંદનબાગાથી ન રહેવાયું. તેણે વિચાર્યું કે મારા કારણે આ લેખોનો આ પ્રકારનો અવધા ચર્ચ રહી છે તે ઠીક નથી. આ બધા મારા બાઈઓ છે. મારા પર તેઓનો પણ અધિકાર છે. માટે મારે પાલખીને ત્યાગ કરીને તેઓની સાથે ચાલવું જ ઉચિત છે, કે જેથી રાજકર્મચારીઓ દ્વારા તેઓને કોઈ જનનું કષ્ટ ન થાય.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, સતી ચંદનબાગા પાલખીમાંથી

આત્મા સાથે મેળવે જોડે. મારા જાન્યા જાણે અંબે હાઈ મને
જોડાય, તે જ કહેવા મારે હું અહીંયા કળી રહી છું. હું નમને
જે માર્ગે હું તે જ્ઞાનપૂર્વક આંખગો.”

અંદનખાગાનું કથન સંતમગીને, સપગા મનુષ્યો જોવા વિષયગી
ખુશ થયા કે અમને અતીના પવિત્ર મુખની વાણી સંતમગદાનો
મદા લાભ મળ્યો. જાગી ત્યાં ઉપરિચન થયેલાં સપગા મનુષ્યો
કાનિપૂર્વક ધીમા રહ્યા; અને એક નજરે અતીના મોં માંમે જોવા
લાગ્યા. તે જગ્યાએ ધણા ઓપુરો એકાં થઈ દયાં, છતાં પણ
સર્વત્ર નિરુત્તમના પ્રસરી મર્મ હતી. અતી અંદનખાગાએ તે
નિઃસ્તબ્ધતાનો પોતાની વાણી વડે બંધ કર્યો.

અંદનખાગા કહેવા લાગી કે, “ દે મારા શૈલાખી નિવાસી
ભાઈઓ, એક દિવસે હું આ જ નગરના ચોરા પર જીભી રહીને વેમાર્ધ
રહી હતી, અને તમને જાણને કહી રહી હતી, કે મને ખરીદી શ્યો,
હું નમતો થરનું સપગું જ કામકાજ કરીશ, તથા મારા મટે જવ
કરેલું દ્રવ્ય હું બધું જવા નહિ દઉં. આ પ્રમાણે વારંવાર હું
કહેતી હતી, છતાં પણ તમને મારા બોલવા પર વિશ્વાસ ન આવ્યો.
તમારામાંથી કોઈએ પણ મારા જલ્લામાં ૨૦ લાખ સુવર્ણમુદાઓ
અર્થવાનું ઉચિત માન્યું નહિ. માત્ર આ એક જ માતા, કે જે,
પોતાને પહેલાં વેચ્યા કહેવડાવતી હતી, અને અત્યારે પવિત્ર છવન
માળે છે, તે મને ખરીદવા માટે તૈયાર થઈ. તેણે મારા જલ્લામાં
વીસ લાખ સોનામુદાઓ આપવાનું રીકાર્યું, પણ તેનો હેતુ મોર્ધ
ખીજે જ હતો. તે મને વેચ્યા જનારીને, મારી મારફત પુરુષોને કામ-
રૂપ અમિમાં જાળીને બસમ કરવા માગતી હતી, અને, આ અષમ
પ્રતિદ્વારા ધનોપાર્જન કરવા ઇચ્છતી હતી. મેં આ માતા સાથે
જવાનો ઇનકાર કર્યો, ત્યારે તે મને જગાતકારે પકડીને લઈ જવા
માટે તૈયાર થઈ. તમે લોકો પેઢી ધણાઓ પણ આ માતાની મદદ
કરવા તત્પર થયા હતા. માતાને મદદ કરવા જેઓ તૈયાર હતા

તેઓ પણ એમ જ ઇચ્છતા હતા કે જે આ મુંઢરી વેશ્યા બની જાય તો સારું. તે વખતે મારે કારણે લયંકર કલેશ ચવાની સંભાવના હતી, પણ કુદરતે આ કલેશમય પ્રસંગ ટાળી દીધો અને હવે આ માતા પણ પોતાના તે સમયના મદદકર્તાઓને પણ તિરસ્કારતી દૃષ્ટિથી જુએ છે. અંતે આ શેઠ પિતાએ મારા બદલામાં વીસ લાખ સોનામહેરો આપીને મને તેમને ત્યાં આશ્રય આપ્યો. આ શેઠના આશ્રયમાં રહીને મેં ધર્મની વૃદ્ધિ કરી અને આજે તમે લોકો જે કંઈ જોઈ રહ્યા છો તે બધું તેનું જ પરિણામ છે.

“ મતલબ એ છે, કે એક દિવસ હું પોતે વેચાઈ રહી હતી, મને ખરીદી લેવા માટે હું તમને વિનંતિ કરતી હતી, પણ તમે ૨૦ લાખ સોનામહેરો આગળ મને તુચ્છ માની. પરંતુ આજે તમને એ બાબતનો પશ્ચાત્તાપ થતો હશે કે જે અમે આ સતીને ખરીદી લીધી હોત, તો બહુ સારું હતું. આવો પશ્ચાત્તાપ કેટલાકને એ જાતના વિચારોથી પણ થતો હોતો હશે કે જે અમે અંદનખાળાને ખરીદી હોત, તો ભગવાન મહાવીરનું પારણું અમારે ત્યાંના અન્નથી જ થાત, તથા આ બધી રચના પણ અમારે ઘેર જ થાત. અને કેટલાકને એવા વિચારોથી પણ પશ્ચાત્તાપ થતો હશે, કે જે અમે એને માટે સોનામહેરો ખર્ચી હોત, તો આજે અમારે ત્યાં સાડા બાર કોડ સોનામહેરોની વૃષ્ટિ થાત. એ રીતે પશ્ચાત્તાપનું કારણ તો પોતપોતાની ભાવનાનુસાર જુદું હશે, છતાં પશ્ચાત્તાપ તો અવશ્ય થતો જ હશે. જેવો પશ્ચાત્તાપ આજે થાય છે, તેવો જ પશ્ચાત્તાપ તમારે ફરી ન કરવો પડે તે માટે તમે અત્યારથી જ સાવચેત બની જાઓ અને મારા કથન પર વિશ્વાસ મૂકીને હું જેમ કહું તેમ કરો. કદાચ તમે મારા આ શરીરને ખરીદી લેત, તોપણ એવું નક્કી ન હતું કે જે લાભથી વંચિત રહેવાના કારણે આજે તમને પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે, તે લાભ તમને મળત જ. કારણ કે ન્યાં સુધી ભગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂરો ન થાત, તેઓ દાન ન લેત, તો સુવર્ણવૃષ્ટિ

પણ ન શક. એ માટે મને ખરીલી લેવા પડ્યાં, જ્યાં તે
અનિચિત જ દોરે. પગ્નના આ વખતે હું તમને ને કાંઈ કરીશ,
તે પર વિશ્વાસ મરી તે પ્રમાણે કાર્ય કરવાથી અવગણ નામ જ છે.
મને ખરીદવામાં તમારે કશું જ નહીં કરવું. પાત્રું હતું, તેથી જ તે
વખતે નમને મારી વાન પર વિશ્વાસ નહોતો મળ્યો, પણ ને
વાન હું તમને આપ્યો હતું. હું તે માટે તમારે કશું અર્પણ નહીં;
તે માટે અવિશ્વાસ લાવવું કેમ પણ કારણ સંભારી રહ્યું નથી.
હવે પણ જો તમે માગ કરેલા પર અવિશ્વાસ લાવશો, અને મારા
કથન પ્રમાણે તમે વળાંકો નહિ, તો તમારે જન્મ જન્મની સુધી
પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે.

"તમને હું એમ હતું હું કે તમે મારા આત્મા સાથે સંબંધ
જોડો. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવાથી, તમને અકલ્પ આનંદો
લુભવ થશે. મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવા માટે તમારે એ જ
જોવાનું છે કે મારા આત્મામાં ક્યા ગુણો રહેલા છે. ક્યા ગુણોને
હીંમે તમે મને આદરની દૃષ્ટિએ જુઓ છો, તેનું નિરીક્ષણ કરો,
અને તે જ ગુણોને તમે અપનાવી શ્યો. એમ કરવાથી મારા તથા
તમારા આત્માનો સંબંધ જોડી શકાય છે.

"ક્યા ગુણોને હીંમે તમે મારા આદર કરો છો, અને તે ગુણો
મારામાં કેવી રીતે આવ્યા, તે હું તમને બતાવું છું. મારી માતાએ
મારા જન્મ થયો ત્યારથી જ અને વિશેષ કરીને જ્યારે મને તથા
મારી માતાને આ રથી પિતા રથમાં બેસાડીને જંગમમાં સર્પ જતા
દતા તે વખતે મને શિખામણ આપી હતી કે—

શાંતિ-સમરમે ક્ષી જૂઝ કર મેઈ નહીં જોના હોમા,
વજ્રપ્રદાર બહે સિર પર હો, કિન્તુ નહીં રાના હોમા.

અરિમે બદલા લેનેકા મન બીજ નહીં જોના હોમા,
ધરમે કાન વૃથ દેકર ફિર વૃથે નહીં સોના હોમા.

દેશ-કામ કે કૃષિ-વાસિ એ દર્શન એ વિદ્યા દેખા,
 દેશ કામ કે વાસી શરીર વિર વામ દેખા દેખા,
 આંખે વામ ભરે દેશ કર કોષ નહીં કરના દેખા,
 અસિ-વેદી પર તમે દર્શ એ સ્વરૂપ કર મરના દેખા,
 નધર દે નર-દેશ મોત એ કબી નહીં કરના દેખા,
 સત્ય માર્ગ કે એક સ્વાર્થ-પથ પર પેદ નહીં મરના દેખા,
 દોષી નિશ્ચય હન કર્મકામ વધી વામ ભરના દેખા,
 માનુષ્યમિ કે હીએ દર્શ એ હના ગા મરના દેખા.

“ માતાએ આ શિષ્યામણ મારા હૃદયની આરપાર વિનારી દીધી,
 એટલું જ નહિ પણ શિશુનો કિશત્તમક આદર્શ પણ મારો સન્મુખ
 બતાવી આપ્યો. મારી માતા એ વીર પુત્રી તથા વીર નારી હતી.
 ત્યારે આ રથી પિતાએ તેની પાસે અનુગિત માગણી કરી, તેને
 કદુ વચનો કહ્યાં, ત્યારે તે જો મારત તો હાપ્રપંચગી આ રથીને
 મારો નાખી શકત. પણ જો તે જોનું કરત, તો તેજે મને જે
 શિષ્યામણુ આપી હતી તે કેવળ અર્થ વાણી-વિચાર રૂપ કહેવાત. તેની
 શિષ્યામણુનો મારા પર પ્રભાવ ન પડત. પરંતુ માતાએ મને જે
 શિષ્યામણુ આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન પણ કરી બતાવ્યું. તેજે
 આ રથી પિતાને મરણાંત સુધી પોતાનો કાર્થ જ માન્યો, તેને
 કલ્યાણકારી ઉપદેશ જ આપ્યો અને તેના પર જરા પણ કોષ ન
 કર્યો. ત્યારે તે કાર્થ પણ રીતે ન માન્યો ત્યારે તેજે પોતાનું અસિદ્ધાન
 આપીને આ પિતાના હૃદયની ભાવના એવી તો પસંદાવી દીધી કે
 જેથી તે મારા રક્ષક બની ગયા.

“ માતાએ મને જે ઉપદેશ આપ્યો હતો, તે જ પ્રમાણે મેં
 વર્તન કર્યું, એથી જ આજે તમે બધા લોકો મારું સન્માન કરી
 રહ્યા છો. માતાના ઉપદેશાનુસાર વર્તીને મેં દ્વિસાત્મક સુદ્ધને

સાથે રોકે પણ ને રોકે છે-પણ હવે ને કે... નહિ, જા. મનની
પિતા જાણતીથી દિલ-આઠ મુકના કાળે 'જલકે' હવે તેમને
દિલમાં મુકે પૂજા ના શિવ હવે, પાનુ જા ને તેમને પેલાની
મુકશિવના પદે મેલે થયેલો છે. મુકે જો કચડામાં જાવેની બનકી
તથા મનુષ્યોની દાનિ માટે તેમને પદ્મજાલ દાવ છે અને તેમને
પિતાને જોવાનો તેમને મેળાનું મળવું જાણું જાણી રહેલો નિમજ
હશે છે. આ રીતે રોક પર દિલમાં ને કાચ લાગેલો દોડે ને વિચાર
મયો. સાથે સાથે તેમના જીવનની મુશ્કેલી પણ થઈ. જે જ પ્રજાને
આ ગીત-પત્નીનું, મૂળા માતાનું તથા ને પદેલું જેના કહેવતી
દત્તી તે માતાનું જીવન પણ મુશ્કેલી મળું. આ રીતે પિતાની પત્નીએ
મને અને કહું કહ્યો. કહ્યા દત્ત, માતા પર જોઈ કવે પણ
મુશ્કેલું હતું. તથા મને જાણતીથી પણ જેવાયો, તેણે મેં તેના પર
કોષ ન થયો, તેમ જાણે સેવાની પ્રજા જાણી પણ ન કરી. આ
જેવા માતાએ પણ માયો સાથે જેનું વર્તન કાળજી હતું, તે તે
નમે જાણે જ કોઃ જાણું પણ મે તેના પર કિમિતુ પણ કોષ ન
હયો, તેમ તેનું જીવન માથે તેથી જાણના પણ મારા હૃદયમાં
ઉપરિધન ન થઈ. જાણે જાણે વાંદરાઓએ તેને કહું જાણું ત્યારે
તેના મદદનીશ જનો તે નાસી જવા, અને મેં જાણે જાણીને
તેની સેવા કરી. પાછી આ મૂળા માતાએ પણ સંદેશ દારણે મારા
પર કાંઈ મુશ્કેલું, મારું મસ્તક મૂંડી નાખ્યું. મારા કાચ પમમાં
દાણકી તથા બેટી ધાણી અને મારાં શરીર પરનાં વસ્ત્રો જેમી
લઈને, માત્ર એક કચ્છ લથાળીને, 'હું મરી જઈ એવી ઇચ્છાથી'
મને એક અંધારા જોવામાં પૂરી લીધી. જાણું પણ મારા હૃદયમાં
તેના પ્રત્યે કોષ પણ ન થયો કે તેનું વૈર લેવાની ઇચ્છા પણ ન
થઈ. આ જીવનની સહનસીલતા તથા અકોષાદિનું જ આ પરિણામ
છે કે જે તમે અત્યારે દેખી રહ્યા છો.

“ તાતપર્થ જો કે, માતાએ પોતાના ઉપદેશ દ્વારા મારા હૃદયમાં

જે ગુણ વિકસાવ્યો હતો, તેના પ્રતાપે જ હું એમ સમજી કે મુખ મેળવવાનો એ જ ઉપાય છે કે બીજાને મુખ આપવું, કાર્ધના પર કોષ ન કરવો, કાર્ધ જાતની સેવા કરવામાં મંકાય ન રાખવો, બદલાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવા દેવી નહિ અને અપકારને પણ ઉપકાર માનવો. આ જ બાબતોથી મુખ મેળવી શકાય છે. તમે પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યા છો કે મારામાં આ ગુણ હતો, તેથી જ અપકારની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલું કાર્ય પણ મારા માટે ઉપકારનું કારણ બન્યું. રથી પિતા તથા શેઠ પિતાને ત્યાં મારા માટે જે કાર્ધ કરવામાં આવ્યું તે જો ન કરવામાં આવ્યું હોત, તો શું લગવાન મહાવીરનો અભિગ્રહ પૂર્ણ થઈ શકત ? આ બધો એ જ કાર્યોનો પ્રતાપ છે કે કરનારા-ઓએ કેવળ અપકારની દૃષ્ટિએ કર્યું, પણ મેં તે ઉપકારરૂપ જ માન્યું.

“ હવે હું તમને એ જ કહું છું કે, મારા આત્મા સાથે સંબંધ જોડવા માટે, જે ગુણો માતાની શિષ્યામણુથી મારામાં આવ્યા છે તે ગુણો તમે અપનાવી લ્યો. આ ગુણો અપનાવી લેવાથી, મારા તથા તમારા આત્માનો સંબંધ જોડાઈ જશે, પછી તમારે કાર્ધ જાતનો પશ્ચાત્તાપ કરવો પડશે નહિ, પણ તમે હમેશાંને માટે મુખી જ રહેશો. તમે કદાચ વધારે વાતો લક્ષમાં ન રાખી શકો, તો માત્ર એટલું જ લક્ષમાં રાખો કે બીજાને મુખ આપવાથી જ પોતાને મુખ મળે છે. જો તમે આટલી વાત પણ ધ્યાનમાં રાખશો, અને જ્ઞાને મુખ આપવામાં જ પ્રયત્નશીલ રહેશો—કાર્ધ તમને દુઃખ આપે તો પણ તમે તેને મુખી બનાવવાનો—મુખ આપવાનો ઉપાય કરશો, તો પછી તમને હમેશાં મુખ જ મળશે, દુઃખ તો કદી પડશે જ નહિ, તથા મારા આત્મા સાથે સંબંધ પણ જોડાઈ જશે. ”

પૂર્વ ઇતિહાસ સહિત, ચંદનબાળાનું ઉપદેશપૂર્ણ બાપણ સાંભળીને, સધળા માણસો ગદગદિત બની ગયા. કાર્ધ કાર્ધ કહેતા હતા કે, “ ખરેખર, તે વખતે આ સતીનું મહત્ત્વ જાણ્યા વિના,

ધર્મની ઉપેક્ષા કરીને અને વેશ્યાને સાથ આપ્યો હતો, અને મારતા હતા કે આ અતિ મુશ્વરૂપ છે માટે વેશ્યા બની જાય તો સારું, પરંતુ આજે અમને અમારાં તે કૃત્ય માટે એવા વિચારથી પમાતાપ થાય છે કે જો આ સતી વેશ્યા બની જાત, તો ઝંસારની ધી દયા ધાન ! ત્રિલોક્ય કૃપાળુ કરનાર ભગવાન મહાવીરનું શ્રવન કેમ નક્કત ! જે થયું તે થયું, હવેથી અને આ સતીના ઉપદેશાનુસાર જ વર્તન દાખવીશું." કોઈ કહેતા હતા કે, " ખરેખર જ્યારે આ સતી વેશ્યાતી હતી ત્યારે અને તેના કથન પર વિશ્વાસ કર્યો ન હતો, અને વીસ લાખ સુવર્ણ મુદ્રાઓને વધારે માની હતી. ધન્ય છે ધનાવદ શેઠને, કે જેણે આ સતીને માટે વીસ લાખ સોનામહોરો ખર્ચીને, પોતાના ધનનો સદુપયોગ કર્યો. અમને અમારી જૂઠ્ઠા માટે એક થાય છે, પણ હવે સતીના ઉપદેશ મુજબ કામ ન કરવાની જૂઠ્ઠા નહિ કરીએ ! "

આ પ્રમાણે ઉપસ્થિત લોકો સતીનો ઉપદેશ સંભળીને ગગમગા બની ગયા. સૌના હૃદય પર ચંદનખાળાના ઉપદેશનો પ્રચ્છો મુંઝવે પ્રભાવ પડ્યો. અને સૌએ વ્યાસકિત ઉપદેશાનુસાર વર્તન દાખવવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ જોઈને સંતાનિક આશ્ચર્યમુગ્ધ બની ગયો. તે વિચારવા લાગ્યો કે જે કાર્ય હજાર તલવારોથી બની શકે નહિ, તે કાર્ય સતીએ સદૃજ વારમાં કરી નાખ્યું. ધન્ય છે તેને તથા તેના માતા-પિતાને !

સધળા જનોને ઉપદેશાનુસાર પાન કરાવીને, જનતાથી ઘેરાયેલી સતી ચંદનખાળા સંતાનિકના મહેલ તરફ આવી. સતીનો ઉપદેશ સંભળવાથી જનતાનો દર્શોત્સાહ અતિશય વધી ગયો હતો, તેથી તે મહેલ કરતાં પણ ઘણા વધારે જોરથી જય જય ખરનિ ઉચ્ચારતી જતી હતી. જે જ જ્યેષ્ઠરત્ન વચ્ચે ચંદનખાળાએ સંતાનિકના મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. સંતાનિકે બક્ષિત આવપૂર્વક ચંદનખાળાનો સત્કાર કર્યો, અને તેને સિદ્ધાસન પર બેસાડી.

સિંહાસન પર બેસીને, ચંદનખાળાંએ ધનાવહ શેક, મૂળા શેકાણી, વેશ્યા, રથી, વગેરે સાથે આવેલાં માણસોને પ્રિય વચનો કહીને વિદાય કર્યા. સતીના શુભગાન કરતા કરતા સધળા માણસો પોત પોતાના ઘર તરફ વળ્યા. સતી આનંદપૂર્વક મહેલમાં રહેતી થકી ધર્મારાધન કરવા લાગી. મૃગાવતી સાથે તેની ધર્મચર્યા થયાં કરતી, જેમાં સંતાનિક પણ અંવારનવારે લાગ લેતો હતો. આ પ્રમાણે જે મહેલમાં એક વખતે પાપહત્યા અને અત્યાચારની જ વાર્તા થયાં કરતી હતી, તે જ મહેલમાં ચંદનખાળાના આગમનથી ધર્મચર્યા થવા લાગી.

ઃ પ્રકરણ :

[૨૦]

શત્રુમાંથી મિત્ર

શત્રુતા અથવા મિત્રતાનું ઉદ્ભવ સ્થાન હૃદય છે. હૃદયમાં જે ભાવનાઓ જન્મે છે, તેથી જ શત્રુતા કે મિત્રતાની ઉત્પત્તિ થાય છે. જ્યારે હૃદયમાં કાર્ષ્ણ પ્રત્યે સારો ભાવ આવે છે ત્યારે તે મિત્રતાનો જન્મ થાય છે અને જ્યારે ખરાબ વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે શત્રુતાનો જન્મ થાય છે. જેના પ્રત્યે સારો કે ખોટો એ બંને ભાવોમાંથી એકેય ભાવ થતો નથી, તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા રહે છે. એવી વ્યક્તિ પ્રત્યે શત્રુતા કે મિત્રતા રહેતી નથી.

ધર્મને નહિ સમજનારા અજ્ઞાની માણસોમાં જ કાર્ષ્ણ પ્રત્યે સારો ભાવ અને કાર્ષ્ણ પ્રત્યે ખોટો ભાવ રહે છે. જેનામાં રાગદ્વેષ છે, તેનામાં આ જાનનો ભેદભાવ રહ્યા કરે છે. જલ્લે જેનામાં જેટલો વધારે રાગદ્વેષ રહેલો હોય છે, તેનામાં એ જાનનો ભેદભાવ એટલો જ

યુદ્ધ જ કરવું હોત, તો મારી પામે મૈત્ર્ય લેવા છતાં, હું યુદ્ધ ન કરતાં અહીંયાં જા માટે ચાલ્યો આવત ? મને યુદ્ધ પ્રત્યે તિરસ્કાર છે. છતાં સંતાનિક મારી તરફથી ભય કેમ રાખે છે; તથા મને બોલાવીને, નાદક મારો ગંદાર કરવા કેમ ઇચ્છે છે । ”

દધિવાહનનું કથન સાંભળીને, સંતાનિકના માણસો કહેવા લાગ્યા કે, “ તમે વિશ્વાસ રાખો. સંતાનિક રાજ્યએ તમારી દત્તા કરવા માટે તમને બોલાવ્યા નથી. જે સંતાનિક પહેલા દત્તા, તેના અત્યારે રજા નથી. હવે તો તેમનાં જીવનનું સર્વથા પરિવર્તન થઈ ગયું છે. ”

એમ કહીને તે લોકોએ, ધારિણીનું જલિદાન, ચંદનબાગાનું વેચાણ, તેની મારફત લગવાન મહાવીરનું ચથેકું પારણું, ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી ચંદનબાગાની સ્તુતિ, સંતાનિકને અપાયેલો ઉપદેશ, અને સંતાનિકના જીવની થયેલી ક્રામણતા, તેની પ્રતિજ્ઞા, ઇન્દ્રાદિ સધળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. તે પંછી તેઓએ કહ્યું કે, “ સંતાનિક પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે ચંપાનું રાજ્ય આપને પાછું સોંપવા માટે જ બોલાવ્યા છે. માટે તમે કોઈ પણ ક્ષતિનો સંશય રાખ્યા વિના કૌશામ્બીમાં પધારો. ”

ધારિણીનું મૃત્યુ અને તે મૃત્યુ થવાનું કારણ જાણીને દધિવાહનને અતિશય દુઃખ થયું. તે સાથે જ ચંદનબાગાનું સધળું વૃત્તાંત સાંભળીને તેને પ્રસન્નતા પણ થઈ અને એવો વિચાર પણ થયો, કે, હું મારી પુત્રી વસુમતિ (કે જે અત્યારે ચંદનબાગાના નામથી પ્રસિદ્ધ છે.)ને મારું મોં ફેવી રીતે દેખાડું, હું તે માદીકરીને અરક્ષિત મૂકીને જંગલમાં ચાલ્યો આવ્યો હતો, તે કારણે ધારિણીને સતીત્વનું રક્ષણ કરવા માટે મરવું પડ્યું, અને પુત્રીને અનેક દુઃખો ભોગવવા પડ્યાં. આવી દશામાં હું તેની સન્મુખ શી રીતે જઈ શકું ! આ જાતના વિચારો થવાને લીધે દધિવાહનને કૌશામ્બી

જવામાં કોઈએ એવા જાગ્યો, છતાં કોનનિહના મજાકોને તેને જુલમ અમનવવાથી દિવાદને કોણાંથીયે ભગ્ન કદવ કદે.

મંતાનિકે પોતાના માણસો સાથે દિવાદન માટે જે વાદન મોકલ્યું હતું, તેમાં બેસીને દિવાદન કોણાંથી તમને જાણે. દિવાદન સાથે જે એવા અમાચાર મંતાનિકને અનુકૂળ મળે અને દિવાદનના અમાચાર માટે મંતાનિકે નમસ્કાર, મહેલ વગેરે સંસ્કારો પાત્રી ને પ્રનિહિત નામરિહો. તેમ જ મત્તાધિકારીઓને લખેને દિવાદનનો સંકાર કરવા માટે મોકલે. કહેવના અન્ય માણસો પણ મંતાનિક તથા દિવાદનનું મિલન જેવાં માટે જાણી કોણાંથીની બહાર, મંતાનિક તથા દિવાદનનો મેળાપ થયે. દિવાદનને મંતાનિકે, તથા મંતાનિકને જેનાં જ દિવાદને પોતાપોતાનું વાદન કોણી કોણી, અને પછે જાણના એક બીજીની સામે થયા. નજીમાં આવતાં મંતાનિક રાજ દિવાદનના પગમાં પાંચો અને કહેવા જાગ્યો કે, " મને પાંચીને હુમા કરે! મેં જાણના જેવા પમાત્મા પર થયો જ અત્માચાર થયો છે; મારી બોજરહિતના કારણે જ તમારા જેવા આદર્શ પ્રજાપાલક રાજાને જનતાનાં કુલો બોજરવાં પડ્યાં છે, સની પારિણીને પ્રાણુત્થાન કરવો પડ્યો છે, અને તમારી પુત્રી સંતી મોંઢનબાળાને અનેક કષ્ટ સંઘન કરવાં પડ્યાં છે. મેં અવાંર અપરાધ થયો છે. હું તમારી પાસે મારા સખગા અપરાધોની હુમા માગું છું. તમે ઉદારતાપૂર્વક અને હુમા આપીને મારો ઉદાર કરો. "

આ પ્રમાણે મંતાનિકને પચાસાપ કરતો જેઈને, દિવાદનનું હૃદય ભગર્ષ આગ્યું. તેણે મંતાનિકને ઉઠાડીને, પોતાના મેળા સાથે લગાડ્યો, અને તેને કહ્યું કે, " જે થવાનું હતું તે થયું, હવે તે ગત વાનો સંભારવી નકામી છે; તમે મારા સંબંધી તથા મિત્ર છે. આને આપણે સંબંધ તથા આપણી મિત્રતા પુનર્જીવન પામે છે, જે હમેશને માટે સ્થાયી રહેશે. માટે તમે કોઈ જાતનો ખેદ ન કરતાં પ્રસન્ન જ રહેશો. "

આ પ્રમાણે સંતાનિકને સાન્ન્યન આપીને, દધિવાદને મેલે
ખેદ દૂર કરાગ્યો. સંતાનિકે સન્માનપૂર્વક દધિવાદનને ગર્ભને મહેલ
તરફ આહ્વાન આપેતા પ્રત્યક્ષે જ્યાં જગદાર કરતા આવતા અને
નગરમાં આવતા પ્રસિદ્ધ ચર્ચ ચર્ચ હતી કે, જે સતીના દાખથી જગદાર
મદારીરનું પારાયું થયું હતું તે સતીના પિતા મદારાજ દધિવાદન
આજે પધારે છે. આ વર્તમાનથી નગરની સમસ્ત જનતા રાજમાર્ગ
તરફ ઊલટી પડી અને તે રાજમહેલની બંને બાજુ પર ઊભી રહીને,
મદારાજ દધિવાદનના પધારવાની વાટ જોવા લાગી. મદારાજ
દધિવાદન આવતા, તેના દર્શન કરીને બધા લોકો ખુશી મર્મને
ધન્ય-ધન્ય તથા જય-જયનો ધ્વનિ ઉચ્ચારવા લાગ્યા.

આ પ્રદારની ધામધૂમ સાથે મદારાજ દધિવાદન સંતાનિકના
મહેલ પાસે આગ્યો. સંતાનિકનો જય મહેલ દધિવાદનના સ્વાગતાર્થે
સુંદર રીતે શણગારાયેલો હતો; અને જન્મથી મહેલોમાં રહેનાર
દધિવાદન ઘણા દિવસો પર્વત જંગલમાં પણ રહી ચૂક્યો હતો, તેથી
દધિવાદનને સંતાનિકનો મહેલ દેખીને આનંદ થયો જોઈતો હતો,
તેને બહુ દધિવાદનને મહેલમાં પ્રવેશ કરતાં સંકાય થતો હતો. તે
એવું વિચારતો હતો કે આ જ મહેલમાં પુત્રી છે, જેને હું મારું મો
શી રીતે બતાવીશ! આ સંકાયને લીધે દધિવાદનનો પગ બહુ જ
મુશ્કેલીપૂર્વક આગળ ઊપડતો હતો.

જેમ તેમ કરીને દધિવાદન સંતાનિકના મહેલમાં ગયો. સંતાનિકે
ખૂબ આદરપૂર્વક દધિવાદનને સિંહાસન પર બેસાડ્યો, અને તેનો
ઉચિત સત્કાર કર્યો.

મહેલની દાસીઓએ દધિવાદનના આવવાના સમાચાર ચંદન-
બાળાને આપ્યા. ચંદનબાળાની જગ્યાએ જે કાઈ બીજી કન્યા હોત
તો તે દધિવાદનનું મોં જોવા પણ ન ઇચ્છત; અથવા તેને એમ કહીને,
તેનો તિરસ્કાર કરત કે, ‘તમે પિતા ચર્ચને પણ મને તથા મારી

માનાને યોગીને જામલમાં નામી જ્યાં જરૂર દિવાલનના માળા
જ્યાંનું કામ જાણીએ એ જગ્યા મંદિરનાગાને જામલમાં હતું તેમ
મંદિરનાગા એને જગ્યા જાણી હતી કે, કહ્યું ધીર મનુષ્ય માળાને
[માળાને કુદ ન હતું] અને તેઓ વડાં માળામાં જામલમાં
હોય જ તેના હાથમાં દિવાલન મંદિરો ફાટી કાઢીને રૂઝ
જામલમાં નહિ દિવાલનનું આરમ્ભ સાંજીને તે ખુશ થઈ. તે
વિચારની હતી, કે માનાને મને જે વિચારજી આપી હતી, તે
પ્રમાણે કામ કરવામાં હું કરીને જાણી મજા થઈ હતું, તે જાન નો
પિતા પામેથી જ જાણી. હું તે સમજું છું કે માનાને મને જે
વિચારજી આપી હતી, તે પ્રમાણે વર્તન કરવાથી જ, જાણે માના,
તથા પિતાનો મેળાપ થશે છે, તથા તેઓ બંને મિત્ર બની રહેવા છે.

આ પ્રમાણે મિત્રની તથા પ્રસન્ન થતી મંદિરનાગા દિવાલન
સામે આવી બેઠી. તેણે દિવાલને નમનાપૂર્વક વંદન કર્યું. મંદિર-
નાગાને વંદન કરતી જોઈને દિવાલન રોઈ પડ્યો. રોતો રોતો
તે મંદિરનાગાને કહેવા લાગ્યો કે, “ દે સતી, તું ક્યાં કુદને વંદન
કરી રહી છે. હું જો જ પાપી છું કે જે તને તથા તારી માતાને
જનાથ દલામાં મૂકીને જામલમાં આપ્યો મયો હતો, તથા જેને
પરિજાએ તારી માતાને પોતાના સિવળ રમુજને કારણે પ્રાણનો ત્યાગ
કરવો પડ્યો અને તારે જાનરમાં વેચાઈને જાનેક કષ્ટ ભોગવવા
પડ્યાં, જો કે હું નિર્ભજતાના કારણે જામલમાં મયો ન હતો, પણ
મનુષ્યોનો સંહાર ન થાય એ હેતુથી મયો હતો, તથા મને એવો
વિચાર પડ્યો હતો, કે તમે બંને પોતપોતાનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ
હો, તોપણ મારે માટે તો આવશ્યક કર્તવ્ય એ હતું કે મારે તમારા
રક્ષણનો પ્રબંધ કરવો. મેં મારા આ કર્તવ્યનું પાલન ન કરીને પાપ
કર્યું છે, તેથી હું અપરાધી છું. અને તારા જેવી સતી મને વંદન
કરે તે માટે હું લાયક નથી. મને એ જ આશ્રય થાય છે કે તારું

જેવી સતી મારી પુત્રી કેમ બની? ખરેખર, હું તારો પિતા કહેવ
અવવાને લાયક જ નથી.”

દધિવાહનને આ પ્રમાણે અધિર બનેલો જોઈને, ચંદનખાળા
તેને ઘેર આપવા લાગી. તેણે કહ્યું કે, “ પિતાજી, આપના જેવા ધીર,
વીર પુરુષને માટે આ પ્રકારનો વિદ્યાપ અગ્રણીય છે. તમે જે કોઈ
કર્મ તે કયા ઉચ્ચ આદર્શને દષ્ટિમાં રાખીને કર્યું, અને તેનું પરિણામ
કેવું સુંદર આવ્યું તેનો વિચાર કરો. જો તમે માનવસંહારના ભયથી
વનમાં ગયા ન હોત, અને યુદ્ધ કર્યું હોત, અગર મને તથા મારી
માતાને પણ વનમાં સાથે લઈ જાત, કે કોઈ ખીજ જગ્યાએ મોકલી
દેત, તો આજે જે રચતા બની છે, તે શું બની શકત? જો મારી
માતાએ પોતાનો પ્રાણ ન આપ્યો હોત, તો તેણે મને જે ઉપદેશ
આપ્યો હોત, તે ઉપદેશ શું ચિરસ્થાયી બની શકત? અને જે રચીએ
પિતા તરીકે મારું રક્ષણ કર્યું તે શું સુધરી શકત? તેના વડે મારું
રક્ષણ થાત? આ રીતે શું મારા હસ્તે ભગવાન મહાવીરનું પારણું
ચર્ચ શકત? કદાચ આ બધી ઘટનાઓ બનવી સંભવિત હતી, તોપણ
તમારી તથા માસાની શત્રુતા તો દૂર ન થતાં સ્થાયી રહેત જ. તમે
યુદ્ધ ન કર્યું, અને મને તથા મારી માતાને મૂકીને ચાલ્યા ગયા,
એનો જ આ સંઘળો પ્રતાપ છે. જો કદાચ તમે અમને મૂકીને
વનમાં ન જાત, તોપણ શું તમે અમારું રક્ષણ કરી શકત? શું કોઈ
કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે સમર્થ છે? વાસ્તવિક રીતે કોઈ કોઈનું
રક્ષણ નથી કરી શકતા, માત્ર ધર્મ જ સૌ કોઈનું રક્ષણ કરવા માટે
સમર્થ છે. ખીજઓ તો નિમિત્ત માત્ર છે. તમારાં ચાલ્યા જવાથી,
મને કોઈ જાતનું દુઃખ નથી થયું. જેને તમે તથા ખીજ લોકો દુઃખ
માનતા, તે દુઃખ ન હતું. પણ ભગવાન મહાવીરને ખોલાવવા માટે,
દેશ પર ચોરેનું દિસાત્મક યુદ્ધનું કલંક દૂર કરવા માટે, તથા રાજ્ય
લોકને કારણે, તમારા અને માસા વચ્ચે જે વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો

દનો નેને નષ્ટ કરી, તેની જગ્યાએ મિત્રતા રજાવવા મારે એક નવમયો દની, જેટલા મારે મારી જાવનમાં રાઈ પણ ભેગમે એક કરશે. માર નથી, દને કરી મારા માનના મનુની વાત, પરન્તુ તે તમે મારી માનના મનુ પર જાગવર વિચાર કરશે ને તમને રાઈ જાનનો એક નહિ થાય, પણ પ્રજ્ઞાનના જ રહે. "

એમ કરીને અંદનખાગાએ પરિણીત મનુનું આગેવાન વર્ણન દિવાદનને કરી અંજગામ્યું. ત્વારણ પુનઃ ને દિવાદનને કરેવા લાગી કે, " પિતાજી, મારી માનનું મનુ એક દિવસે તો જરૂર માત્ર જ, તો પાત્રી શું આ પ્રકારનું વર્ણન મનુ કરી જોઈું તે કે તમે તેના મનુ મારે રાઈ પણ જાનની મિત્રા કરી ગો. "

આ પ્રમાણે અંદનખાગાએ પોતાની આત્મચરણ વાણીથી દિવાદનનો અધકો એક દુર કરાવ્યો, ને સાથે જ દિવાદન નવા મંત્રાનિક વચ્ચે કામમની મિત્રતા સ્થાપિત કરાવી દીધી. જેટલામાં રથી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો ને દિવાદનના પથમાં પડીને તેને કરેવા લાગ્યો કે, " આપની સતી-પત્નીના મનુનું મારજુ કું જાયું. મારે તમે પોત્ત લાગે ને જાનની મિત્રા અને જરૂર કરો. " અંદનખાગાએ દિવાદનને રથીને પરિચય કરાવીને, પોતાનો તમા પરિણીતો તેની સાથે રો સંબંધ છે તે જાણ્યો, તથા મંત્રાનિક તેને આપેલાં અમલ-દાનનું વર્ણન પણ કર્યું. તે સંમગીને દિવાદન પ્રેમપૂર્વક રથીને જેટલો અને તેને સાન્નિધ્ય આપીને જોઈયો કે, " આજથી તું મારા જાઈ છે, મારે રાઈ પણ જાનનો અમ ન રાખીશ. " આ પ્રમાણે અંદન-ખાગાએ રથી તથા દિવાદન વચ્ચે પણ બંધુત્વાત્વ સ્થાપિત કરાવ્યો.

દિવાદનને થોડાક દિવસો મુખી વિશ્રાંતિ લેવા દીધા પછી, એક દિવસે અંદનખાગા અને મુમાવતીની હાજરીમાં, મંત્રાનિક દિવાદનને કર્યું કે, " મદારાજ, આ સતીના પ્રતાપથી જ મારું તથા તમારું પુનઃ મિલન થયું છે, તેમ જ આપણી વચ્ચે પરસ્પર મિત્રતા

મર્ષ છે, એ બધા બધી જ ભેદના છે. આપ જ પવનના કામના આગળ
ભણે તમે વિજય મેળવના, તોપણ આપણે તમને જે આ રીતે જ
આ સતીના પ્રવાસે જ તમે મારી મથાવી કરો. અર્થાત્ છે, અર્થ
હું એમ સમજીશું કે જોનામાં પ્રત્યક્ષતાની આવડા છે, તે
જોનાનું દિવ પ્રત્યક્ષતા નથી, પણ પ્રત્યક્ષતા દિવ પ્રત્યક્ષ છે, અર્થ
પ્રત્યક્ષ-દિવનાં જ કાર્યો કરે છે, તે જ રાત્રિ છે. જોનામાં આ રાત્રિ
નથી, તે રાત્રિ યસા માટે ક્ષાપક નથી. આમ ગમજવાથી હું જે
જાણી શક્યો છું કે પરેખર રાત્રિ યસા માટે તમે જ ક્ષાપક દેશ
હું રાત્રિ યસા માટે ક્ષાપક નથી. એ નાન આગમ છે કે, આગમ
જતાં તમારી કૃપાથી મારામાં પણ જેવી મોખવા આવે, પણ માર
અત્યાર સુધીના કાર્યો કવી આવે છે કે હું રાત્રિ દરમિયાન માટે અગોચર
છું. એટલા માટે મેં નિરધાર કર્યો છે, કે તમારું રાત્રિ તમને
સોંપીને, હું તમારી પાસે રહીને એ આપનું જ્ઞાન મેળવીશ કે રાત્રિ
કેવી રીતે ગણાવી શકાય છે, અને પ્રત્યક્ષ દિવ કયા કયા કાર્યોથી
ચર્ચ શકે છે. ચંપાનું રાત્રિ તો આપનું જ છે. ત્યાંનું રાત્રિ તમને
સોંપીને તમારો રાત્રિભિષેક કરવામાં આવશે. એ છતાં મારી ઈચ્છા
છે, કે ચંપાના રાત્રિનો રાત્રિભિષેક કરનાંની સાથે જ કૌશામ્બીનું
રાત્રિ પણ તમને જ સુપ્રત કરી દઉં. તમે કૌશામ્બીનું પણ રાત્રિ
કરો અને તમારા રાત્રિ સમયમાં ચંપાની પ્રત્યક્ષ જે આનંદનો
અનુભવ કરી ચૂકી છે, તે આનંદનો અનુભવ કૌશામ્બીની પ્રત્યક્ષ
પણ કરાવો.”

જે મહેલમાં બેસીને, જે રાત્રિ સંતાનિક, એક દિવસે દધિ-
વાહનનું ચંપાનું રાત્રિ છીનવી લેવાનો વિચાર કરતો હતો, તે માટેનો
ઉપાય શોધતો હતો અને ચંપા પર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો,
તે જ મહેલમાં, તે જ સંતાનિક, દધિવાહનને ચંપાનું રાત્રિ પાછું
સોંપવાની સાથે જ, કૌશામ્બીનું રાત્રિ પણ આપવા ઇચ્છે છે. આ

જાતના પરિવર્તનનું કારણ, સતી ચંદનગાળાના પ્રનાયે દુષ્ટ ભાવના-
ઓનો ખંસ થઈ સફળતા પ્રાપ્ત થવાનું છે.

સંતાનિકની વાત સાંભળીને, દિવિવાદને ખૂબ થતાં તેને કહ્યું કે,
“રાજન, તમે ચંપાનું રાજ્ય અને પાણું સોંપવા છડો છો, તે
જાણીને અને આનંદ નથી થયો, પણ તમારા હૃદયનું જે પરિવર્તન
થયું છે તેથી અને ખૂબ આનંદ થાય છે. તમારામાં પહેલાં ગમે તેવાં
દુર્ગુણો હતા, પણ હવે હું તમારામાં દુર્ગુણો દેખતો નથી. રાજ્ય
અધ્યાવવાનો જે હેતુ તમારામાં પહેલાં હતો, તે હેતુ અત્યારે બદલાઈ
ગયો છે. તે બદલાવાથી, તમે પ્રજાપાલક તથા ધર્માત્મા નરેશ કહે-
વારા તથા પ્રજા પણ પ્રસન્ન રહેશો, તેમ જ સુખસમૃદ્ધ બનશો. હું
હવે જુદા થયો છું. હાંબા કાગ સુધી વનમાં રહેવાને લીધે, મારામાં
પહેલાં જેટલી શક્તિ પણ રહી નથી. હવે તો મારી એ જ છડો
છે કે, હું મારું જીવન પરમાત્માના બજનમાં વિતારીશ. કદાચ હું
ચંપાનું રાજ્ય છોડી શકત કે ન છોડી શકત, પણ તમારી કૃપાથી
મારા માથેથી તે બાર પણ ઊતરી ગયો છે, અને હું નથી છડીશો
કે જે બાર મારા માથેથી સદનમાં જ ઊતરી ગયો છે, તે હું
ફરીથી મારા માથે લઈ. પણ તમે તો મારા માથા પર બમણો બાર
લાદવા છડો છો; મારે અને ક્ષમા કરો અને જે રીતે તમે અત્યારે
બંને રથગનું રાજ્ય અધ્યાવી રહ્યા છો, તે જ રીતે અધ્યાવતા રહો.
કૃપા કરીને અને હવે રાજ્યની ઝંઝટમાં ન મૂકો.”

દિવિવાદન અને મંતાનિક, અરસપરસ બંનેય એક બીજાને
રાજ્ય કરવાનો આમ્રહ કરવા લાગ્યા. સંતાનિક કહેતો હતો કે, “મેં
રાજ્ય કરવાનો હેતુ, માત્ર ઉત્તમોત્તમ ભોગ ભોજનવા એ જ માન્યો
હતો. આ હેતુને લીધે પ્રજાને કેવું દુઃખ ભોજનનું પડે છે, વગેરે
બાબતો તરફ લક્ષ ન હતું. સતીની કૃપાથી, હવે મારી તે ભાવના
અવશ્ય બદલાઈ ગઈ છે, તોપણ પૂર્વ સંસ્કારોને લીધે, હમણાં આ

ભાવનાઓ પુનઃ જગૃત થાય કે કેમ એ શંકા છે. તમારા આશ્રયમાં થોડાક વખત રહેવાથી મારી અનિષ્ટ ભાવનાઓનો નાશ થઈ જશે અને પછી હું રાજ્ય ચલાવું તે અનુચિત ગણાશે નહિ. તમે ખંતે સ્થળનાં રાજ્યનો ભાર તમારા શિર પર લઈને મને એવો સુઅવસર આપો. હું તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે સઘળું કામ કામ કરવા માટે હરગિજ તૈયાર છું, પરન્તુ રાજ્ય તો તમે જ કરો.”

સંતાનિક તો દધિવાહનને આ પ્રમાણે કહેતો હતો અને દધિવાહન સંતાનિકને કહેતો હતો કે, “ તમે મક્કમ વિચારના ક્ષત્રિય છો. જ્યાં સુધી તમારામાં દુષ્ટ ભાવનાઓ હતી, ત્યાં સુધી તમે તે પ્રમાણે કાર્ય કર્યું, પરન્તુ હવે તમારી ભાવનાઓ બદલાઈ ગઈ છે, માટે તેવી જાતનાં કાર્યો તમારાથી નહિ થાય. હું વૃદ્ધ છું, માટે તમે મને રાજ્ય કરવાની તકલીફમાં ન નાખો.”

રાજ્ય સંબંધી ખંતેની વાતો સાંભળીને, મૃગાવતી તથા ચંદનબાળા આનંદ પામી રહી હતી. તેઓ વિચારતી હતી કે, જે રાજ્યને માટે યુદ્ધ કરીને મહાન માનવસંહાર કરવામાં આવે છે, તે રાજ્યને આ ખંતે જાણુઓ, જેમ ગેડીદડે રમનારા માણસો એક ખીજા તરફ દોડે ફેંકે છે તેમ ફેંકી રહ્યા છે. આ બધો ધર્મ સમન્વાનો જ પ્રતાપ છે.

સંતાનિક તથા દધિવાહનના પારસ્પરિક આગ્રહનો અંત ન આવતો જોઈ, ચંદનબાળા કહેવા લાગી કે, “ તમે ખંતે આજે આ રીતે એક ખીજાને રાજ્ય સોંપી દેવા ઇચ્છો છો, તે ઘણી જ હર્ષની વાત છે. પણ જે ભાર જે માણસથી ઊંચકી શકાય તેમ છે, જે ઊંચકવા માટે એક માણસને મુશ્કેલી પડે તેમ છે, તે ભાર કોઈ એક જ માણસ પર મૂકી દેવો તે ઠીક નથી. રાજ્ય, પ્રજાનું રક્ષણ કરવા અને તેને સુખ-સગવડો આપવા માટે જ છે. એ સિવાય રાજ્ય કરવાનો ખીજો કોઈ હેતુ નથી, અને જે કોઈ વ્યક્તિ તેનો હેતુ ખીજો સમજતી હોય, તો તે માર્ગ ભૂલે છે. રાજ્યને પોતાના બોગોપબોગનું સાધન

માની રાજ્ય સ્થાપનું એ એક વાત છે, અને પ્રજાની સેવા માટે રાજ્ય કરવું એ બીજી વાત છે. જે માન્ય પોતાના ભૌતિકભાવને માટે રાજ્ય મમત્તે છે તે પોતાનું રાજ્ય જીતીને આપણની હાથ નથી કરતો; પણ જીતીનું રાજ્ય પચારી પાકવાનું જ હજી છે, પરંતુ તમારા બંનેમાં, રાજ્ય પોતાના ભૌતિકભાવને માટે માનવાની ભાવના નથી, પણ પ્રજાની સેવા કરવાની ભાવના છે. આવી ભાવનાથી રાજ્ય કરવામાં કોઈ જાનની દાનિ નથી, પરંતુ તેમ કરવું એ દુરિયોનું કર્મ છે. માટે જો તમે મારી વાત માનો, તો હું તમને એમ કહું છું કે બંને રાજ્યનો ભાર કોઈ એક ઉપર ન નાખો. પણ પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતે જ ઉઠાવે, અને તમે મારામાં જે ભાવના જોઈ છે, તે જ ભાવના પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવો.”

સતીનું આ કથન સંભળીને, બંને જણા શાંત થઈ ગયા. સંતાનિક કે દધિવાદન બંનેમાંથી કોઈ પણ કોઈ બોલી શક્યા નહિ. આ સંબંધી વધુ વાત ન કરતાં, સંતાનિકે, દધિવાદન, મૃગાવતી, ચંદનજાળા તથા જીભ લોભાની સંમતિથી દધિવાદનને ચંપાના રાજ્યનો અધિકાર કરવાનો દિવસ મુકરર કર્યો, અને રાજ્યાધિકારની તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો. તે સાથે જ ચંપા નગરીમાં પણ આ સમાચાર પહોંચાડી દીધા.

દધિવાદનના રાજ્યાધિકારના ઉત્સવ નિમિત્તે કૌશામ્બી નગરી સજ્જારવામાં આવી. રથજે રથજે મંગલોત્સવ થવા લાગ્યો. મુકરર તિથિ નજીકમાં આવેલી જાણીને, ચંપાના ધણા લોકો કૌશામ્બીમાં આવ્યા. દધિવાદનને મળતાં, જોટલો આનંદ જુઝ્યોતિ પોતાની માતાનો મેળાપ થતાં થાય, તેટલો જ આનંદ તેઓને થયો. દધિવાદને તે સધળાઓનો કુશળ સમાચાર પૂછીને ઉચિત સત્કાર કર્યો. અંતમાં મુકરર નિધિને દિવસે, ખૂબ ધામધૂમપૂર્વક દધિવાદનને ચંપાનગરીનો રાજા બનાવવામાં આવ્યો. સંતાનિક રાજ્યએ પોતે દધિવાદનને રાજમુકુટ

પહેરાગ્યો. ત્યારબાદ પોતાના દુષ્ટકૃત્યોનું વર્ણન કરીને, સંતાનિકે પોતાના સંબંધી પશ્ચાત્તાપ જાહેર કર્યો, અને દધિવાહનની પ્રશંસા કરતા કહ્યું કે, “મેં આજે આ સુયોગ્ય તથા સજ્જન નરેશનું રાજ્ય તેમને સુપ્રત કરીને, મારા દુષ્ટકૃત્યોનું ચત્કિચિત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું છે. આ સધળો આ સતીનો જ પ્રતાપ છે. આ સતીની કૃપાથી જ મારા હૃદયનું પરિવર્તન થયું છે, તથા આ સધળા ઘટના બની છે.”

આ પ્રમાણે સંતાનિકે એક મહત્ત્વપૂર્ણ ભાષણ આપ્યું, જે સાંભળીને સધળા લોકો પ્રસન્ન થયા તથા ચંદનબાળા, દધિવાહન અને સંતાનિકની પ્રશંસા કરીને, તેમને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. સંતાનિકના ભાષણના જવાબમાં દધિવાહને પણ સંક્ષિપ્ત ભાષણ આપીને, સંતાનિકને તેનાં હૃદય-પરિવર્તન માટે ધન્યવાદ આપ્યો, તેમ જ તેની પ્રશંસા કરી. આ રીતે રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ સમાપ્ત થયો. તથા દધિવાહન અને સંતાનિક આનંદપૂર્વક કૌશામ્યીમાં રહેવા લાગ્યા.

ઃ પ્રકરણ ૧ :

[૧૧]

—x—
ઉચ્ચ ધ્યેય

કોઈ પણ માણસ, પહેલાં મને તેણે આવરણોવાળા હોય, પણ જ્યારે તેને સદાચાર પસંદ પડી જાય છે, જ્યારે તે કોઈ પણ ઉત્તમ આચારને સ્વીકારી શકે છે, ત્યારે તે, તે એક આચારને પોતાના છત્રનમાં અપનાવી જ શકે છે. જો કોઈ માણસ, કોઈ એકાચારને મોટેથી કબૂલ કરે, પણ છત્રનમાં તે અપનાવે નહિ, તો તેને માટે એમ જ કહેવાયો, કે તેનો આત્મા નિર્મળ છે, અથવા તે માત્ર ઉપરથી જ એકાચારને એક કહે છે, પણ હૃદયથી તેની એકતા સ્વીકારતો નથી. જો તેનો આત્મા નિર્મળ ન હોય, પોતે પોતાએ આચરેલા કુરાચારોથી પરશુન ન જન્મે હોય, તેનાથી અનિયમ પ્રભાવિત ન જન્મે હોય, તો જોને તે એક માને છે, તેને કદાપિ તે અપાનાવ્યા વગર રહી શકે જ નહિ, અર્થાત્ તે કુરાચારમાં કડી

રહી શકે જ નહિ. અને જે માણસ, માત્ર ઉપરથી જ શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારે છે, હૃદયમાં તેથી વિરુદ્ધ ભાવ રાખે છે, તે દંભી છે. તેના સંબંધમાં તો કંઈ કહેવાનું જ નથી.

ત્યારે દુરાચારી માણસ પણ, શ્રેષ્ઠાચરણની શ્રેષ્ઠતા સ્વીકારીને દુરાચરણનો ત્યાગ કરી, શ્રેષ્ઠાચરણને જ અપનાવે છે, શ્રેષ્ઠાચારને વીસરતો નથી, તો પછી જે શ્રેષ્ઠાચારની શ્રેષ્ઠતા પણ માને છે અને જે તેને અપનાવે છે, તે, શ્રેષ્ઠાચારને શી રીતે છોડે ? સંસારમાં ધણાએ એવા દુર્જન હૃદયના મનુષ્યો હોય છે કે જેઓ શ્રેષ્ઠાચારની શ્રેષ્ઠતાને માનતા હોવા છતાં પણ, અને તે પ્રમાણે આચરણ કરતાં છતાં પણ તેને ત્યજી દે છે, પરંતુ એવા માણસો અપવાદ રૂપ છે, માટે અહીંયાં તેઓનું વર્ણન નથી. અહીંયાં તો જેઓ પથ્યરની શિક્ષા માફક પોતાના નિશ્ચય પર દૃઢ રહે છે તે વીરાત્માઓ વિષે જ કહેવામાં આવે છે.

ચંદનખાળાને, તેની માતાએ ખાળપણથી જ અક્ષયર્ચનો ઉપદેશ આપ્યો હતો. તેણે ચંદનખાળાના હૃદયમાં લગ્નની ભાવના જન્મવા જ દીધી ન હતી. તેનો વિચાર હતો કે મારી પુત્રી અક્ષયારિણી રહીને, સ્ત્રી-પુરુષો સન્મુખ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપરિચિત કરે. તેણે, આ વિચારથી ચંદનખાળાને અક્ષયર્ચની જ શિખામણ આપી હતી, અને ચંદનખાળાના હૃદયમાં પણ, માતાની શિખામણ સંપૂર્ણ રીતે પ્રવેશી ચૂકી હતી. તેને પોતાની માતાની શિખામણ પર ધન્ય પદ્મ સંશય કે અવિશ્વાસ ન હતો. અક્ષયર્ચનું પાલન ન કરવાથી જન્મતમાં કેવી કેવી ઘટનાઓ અને છે, એ વાતને પણ તે અરિષ્ટના મનુષ્ય પ્રસંગે, રચીને ત્યાં, વેશ્યાના વર્તનથી અને ધનાવહ મેનિ ત્યાં સારી રીતે બતાવી ચૂકી હતી. આ કારણથી માતાની શિખામણ પર તેને વધારે વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો. તે પછી, ભગવાન અક્ષયર્ચનું દર્શન કરવાથી તો તેનામાં વિદેય પવિત્રતા આવી મર્મ

હતી. આ કારણે, તે ઘણચર્ચનો ત્યાગ કરી લગ્નચંદનમાં પડવાનું બિલકુલ ઉચિત માનતી ન હતી. તોપણ લોક-વચ્ચાર પ્રમાણે, કેન્દ્રના પુત્ર લગ્ન કરવાની બાબતમાં, માતાપિતાને ચિંતા થતી સ્વાભાવિક છે. તેથી દધિવાદનને ચંદનમાળાના લગ્નની ચિંતા થઈ જ.

એક દિવસે સંતાનિકે ભેટું કે મહારાજ દધિવાદન કોઈ ગંભીર વિચારમાં પડેલા છે. એ ભેટુંને સંતાનિક દધિવાદન પાસે ગયો. તેણે દધિવાદનની વિચારમગ્નતાનો ભેગ કરી દધિવાદનને કહ્યું કે, “ મહારાજ, આજે તમે શા વિચારમાં પડ્યા છો ? મેં આટલા દિવસોમાં તમને આજની માફક વિચારમાં ગ્રસ્ત કરી ભેળા નથી. જે મારાથી ગ્રામ રાખવા યોગ્ય વાત ન હોય તો, હું જાણુવા ઇચ્છું છું કે તમે શા વિચારમાં પડ્યા હતા ? ”

સંતાનિકેનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને, જવાબમાં દધિવાદને કહ્યું કે, “ તમારાથી ગ્રામ રાખવા જેવી કોઈ વાત નથી, બસકે જે બાબતમાં હું વિચાર કરી રહ્યો હતો, તે બાબત તમારા માટે પણ એટલી જ વિષાદજનક છે. હું એ જ વિચારનો હતો કે ચંદનમાળા લગ્નને યોગ્ય થઈ છે, એટલે તે સંબંધી શું કરવું ? જે કે હું જાણું છું કે ચંદનમાળાને, તેની માતાએ ઘણચર્ચ પાળવાની જ સિખામણ આપી છે. આ વિષયમાં ચંદનમાળાની માતા સાથે મારે ઘણી વાર વાતચીત પણ થયેલી છે. જ્યાં તે વાતચીતને મણે સમય બ્યતિત થઈ ચૂક્યો છે. તે વખતે ચંદનમાળા નાની હતી, અને હવે તે મોટી થઈ છે. હવે તે પોતાને વિને કોઈ પણ જાતનો નિર્ણય કરવા માટે અધિકારિણી થઈ ચૂકી છે. તેથી તે વખતની વાતચીત પર આધાર રાખીને, આ વખતે પણ ચંદનમાળા સાથે આ સંબંધી કાંઈ પણ જાતની વાતચીત ન કરવી, તે ઠીક નથી. આજે ચંદનમાળાની માતા નથી, પરંતુ તેની માસી તો મોજૂદ છે. માતા તથા માસી, એ બંને સરખા જ છે.

માટે આ સંબંધી તમે પણ તમારી સંમતિ પ્રગટ કરો અને ચંદન-
બાળાની માસીની પણ સંમતિ લ્યો. પછી ચોગ્ય જણાય તે પ્રમાણે
કામ કરીએ. મારી માન્યતાનુસાર ચંદનબાળાનું લગ્ન ખૂબ ધામધૂમ
પૂર્વક કરવું જોઈએ, જેથી આપણો અત્યાર સુધીનો સઘળો શોક પણ
મટી જાય, તથા તે પણ સુખી થાય. "

દધિવાહનનું કથન સાંભળીને સંતાનિક રાજા ખુશ થયો. તેણે
દધિવાહનની વાતનું સમર્થન કર્યું, અને મૃગાવતીને બોલાવીને, તેને
પણ સઘળી વાતથી વાકેફ કરી. મૃગાવતીએ પણ એમ કહીને બંનેની
વાતોને સમ્મતિ આપી કે, ખરી રીતે હવે ચંદનબાળા લગ્ન કરવા
ચોગ્ય બની છે, માટે તેનું લગ્ન કરી દેવું જ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે
ત્રણે જણાં એવા નિશ્ચય પર આવ્યાં કે ચંદનબાળાનું લગ્ન કરવું
પણ ચંદનબાળાની સંમતિ લેવાનો પ્રશ્ન બાકી રહ્યો. આ માટે
દધિવાહને મૃગાવતીને કહ્યું કે, " લગ્નાદિ કામમાં બીએ જોટલી પ્રવીણ
હોય છે, તેટલા પ્રવીણ પુરુષો હોતા નથી અને આ વાત કન્યાના
લગ્ન સાથે વધારે સંબંધ રાખે છે. માટે ચંદનબાળા પાસેથી લગ્ન
કરવાની સંમતિ મેળવવાનું કામ હું તમને સોંપું છું. તમને ચોગ્ય
લાગે તેવી રીતે તમે ચંદનબાળા સાથે વાતચીત કરજો. જો તમે
ધમ્મજીશો તો અમે બંને જણા તમારી વાતનું સમર્થન કરવા માટે
તમારી સાથે રહીશું, પણ તેની સાથે વાતચીત કરવાનો ખાસ બાર
તો તમારા ઉપર જ રહેશે. "

દધિવાહનની આ વાતનું પણ સંતાનિકે અનુમોદન કર્યું. મૃગા-
વતીએ પણ ચંદનબાળા સાથે વાતચીત કરવાનો બાર પોતાના માથે
લીધો. અંતમાં એવો નિશ્ચય કરવામાં આવ્યો કે, " આપણે ત્રણે જણાં
અમુક વખતે ચંદનબાળા પાસે જઈએ અને તેની સાથે વાતચીત
કરીને લગ્ન કરવાની સંમતિ મેળવીએ. "

મુકરર દરેકે વખતે, મૃગાવતી, સંતાનિક તથા દધિવાહન

ચંદનનાગા પાસે ગયા. એ ત્રણેયનું આગમન થયું ત્યારીને, ચંદન-
નાગા ખુશ થઈ. તેણે આનંદપૂર્વક ત્રણે જણને પ્રણામ કરીને,
ચોખ્ખા આસન પર બેસાડ્યાં. પછી હાથ ભેડીને તેમને કહેવા લાગી
કે, “આને માટે અહોભાગ્ય છે કે તમે ત્રણે જણનું એકી સાથે
આગમન તથા દર્શન થયું. હું જાણુ છું કે તમે કયા હેતુથી
અહીં પધારવાનું કષ્ટ ઉઠાવ્યું છે? એ તમારી ઇચ્છાનુસાર હું કાર્ત્ત
પણ કામ કરી સમીચ, તો હું મારી જાતને મહાભાગ્યશાળી માનીશ.”

ચંદનનાગાનું કથન સાંભળીને, ત્રણે જણને ખૂબ આનંદ થયો.
ચંદનનાગાના કથનના જવાબમાં મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “પુત્રી, તું
બધી રીતે ચોખ્ખા છે. તે જે વચનો કહ્યાં છે, તે તારે લાગે જ છે.
તારી પાસેથી અમે એવાં જ વચનોની આશા રાખી હતી. અમે જે
હેતુથી આવી છીએ તે હેતુ સફળ થવાની પૂરેપૂરી આશા તારા
વચનોથી અમને બધાર્થ છે તારી કૃપાથી જ આ બંનેનો મેળાપ
થયો છે, અને તેઓ બંને મિત્ર બની શક્યા છે. હવે અમારી એક
બીજી ઇચ્છા છે. અમને વિશ્વાસ છે કે તું અમારી તે આશા
પણ પૂરી કરીશ.”

મૃગાવતીની વાત સાંભળીને, ચંદનનાગા બોલી કે, “માતૃ-
ભક્તિની, તમે મારી પ્રશંસામાં જે કાર્ત્ત કશું છે તે તમારી મોટાર્થ છે.
મોટા માણસો નાનાઓ પ્રતિ હમેશાં આ જાનની મોટાર્થ દર્શાવ્યા
જ કરે છે. એટલા માટે આપના કથનના જવાબમાં, મારે કાર્ત્ત પણ
કહેવાની જરૂર નથી, મને તમે જે કાર્ત્ત આશા આપશો, તે ધર્મ-
યુક્ત જ હશે. કેમકે માતા પોતાની પુત્રીને અધર્મયુક્ત એવી કાર્ત્ત
આશા આપી શકતી નથી, અને જે આશા ધર્મયુક્ત છે તેનું
પાલન કરવામાં મને કાર્ત્ત જાનની હરકત નથી.”

ચંદનનાગાનું કથન પૂરું થતાં, મૃગાવતીએ કહ્યું કે, “અમે જે
ધર્મનું પાલન કરીએ છીએ, તે જ ધર્મનુસાર અમારું કથન અવસ્ય

દશે. અમે અત્યારે ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરી રહ્યા છીએ; માટે અમારી વાત પણ તેને અનુકૂળ જ રશે. સંતાન ઉત્તર લાગ્યે થોડાં બનતાં, તેનું લગ્ન કરવું એ ધર્મ છે. આ ધર્મની પ્રેરણાથી જ હું તને એમ કહેવા આવી છું કે તારું ગરીબ લગ્ન કરવા થોડાં બન્યું છે. આટલી ઉંમર થઈ જવા છતાં પણ, જે કન્યા અવિવાહિત રહે છે, તે તેનાં માતાપિતા વગેરે પર અપરાધ મૂકવામાં આવે છે. તારા પ્રતાપે અમને બંધી રીતે આનંદ તો થયો જ છે, પણ હવે અમારી એકમાત્ર ઇચ્છા તારા વિવાહોત્સવનો આનંદ લેવાની છે. અમારી આ ઇચ્છા પૂર્ણ થવાનો આધાર, તારો સંમતિ પર અવલંબે છે. ગૃહસ્થ ધર્મ પ્રમાણે, સંતાનની સંમતિ વગર તેનો વિવાહ કરવો એ અપરાધ છે, પાપ છે. સંતાન ન્યારે પોતાના દિતાહિતનો વિચાર કરી શકવા થોડાં બને, ત્યારે તેની સંમતિ લઈને, તેની ઇચ્છાનુસાર અને તેને અનુરૂપ વર અથવા કન્યા સાથે તેનો વિવાહ કરવામાં આવે છે. ન્યાં સુધી સંતાન પોતાના દિતાહિત સંબંધી વિચાર કરી શકતા નથી, ત્યાં સુધી તેમની લેવામાં આવેલી સંમતિ પણ પ્રમાણિક કહેવાતી નથી, અને દિતાહિત સંબંધી વિચાર કરવા થોડાં બનતાં, સંમતિ ન લેવી, તે પણ અનુચિત છે. તું થોડાં છે, તારા દિતાહિતનો વિચાર કરવા માટે તું પૂર્ણ સમર્થ છે, માટે અમે ત્રણે તારો સંમતિ લેવા માટે આવ્યા છીએ. અમને વિશ્વાસ છે, કે તું સંમતિ આપીને અમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.”

એટલું કહીને મૃગાવતી શાંત થઈ ગઈ. ત્યારે મહારાજ સંતાનિક કહેવા લાગ્યો કે, “રાણીએ જે કંઈ કહ્યું છે તે અક્ષરશઃ બરાબર છે. અમારા હૃદયમાં તમારો વિવાહોત્સવ જોવાની બહુ જ ઉત્કંઠા છે.” સંતાનિકે આટલું કહ્યા પછી દધિવાહન કહેવા લાગ્યો કે, “પુત્રી, એમ તો તું પોતે જ શુદ્ધિમાન છે, એટલે અમારા કહ્યા વગર પણ તું બધું સમજે છે, છતાં પણ અમે અમારું કર્તવ્ય પૂરું કરવા માટે, તને કંઈક કહીએ છીએ. કન્યાના લગ્ન સંબંધમાં, જેવી રીતે માતા

ઋષભદેવે પણ લગ્ન કર્યું હતું. મારા દાયથી જ્ઞાન લેવાની કૃપા કરનાર ભગવાન મદ્રાવીરે પણ લગ્ન કર્યું હતું. અરે, જેમનાથી મારો જન્મ થયો છે તે માતા-પિતાએ પણ લગ્ન કર્યું હતું ! એટલા માટે હું લગ્નપ્રયાનો વિરોધ નથી કરી શકતી, પણ એ કબૂલ કરું છું કે, જેનામાં અલ્પાર્થ પાળવાની શક્તિ નથી, તેમના માટે લગ્ન કરવું જરૂરી છે. આમ છતાં પણ હું એટલું તો અવસ્ય કહીશ કે, ઉત્તમ તો અલ્પાર્થ જ છે. અલ્પાર્થ પાળવાની શક્તિ ન હોવા છતાં પણ હું અલ્પાર્થ પાળવાનું કહેતી નથી, પણ આ શક્તિ હોવા છતાં પણ અલ્પાર્થ ન પાળતાં લગ્ન કરવું, એ ઉપરથી નીચે પડવા ખરાબ છે. મારી માતાએ મને જન્મથી જ અલ્પાર્થનો ઉપદેશ આપ્યો છે. એથી મારી નસેનસમાં અલ્પાર્થ પ્રવેશો છું. હું અલ્પાર્થ આગળ લગ્નને ત્યાજ્ય સમજું છું. મારે માટે તમે માનદ છો, અને તમારી આજ્ઞા પાલન કરવા યોગ્ય છે, છતાં પણ તમારા કહેવાથી હું અલ્પાર્થપૂર્ણ જીવનનો ત્યાગ કરીને, વિવાહિત જીવનમાં પડવા ઇચ્છતી નથી. આપ જેવા સુયોગ્ય માતા-પિતા પોતાની પુત્રીને અલ્પાર્થના ઉચ્ચ ધ્યેયથી પતિત બનાવીને, વૈવાહિક જીવનમાં નાખવા ઇચ્છશે નહિ. માટે તમે તમારી આજ્ઞા સંબંધમાં પુનઃ વિચાર કરો. મને વિશ્વાસ છે કે તમે પણ મારા અલ્પાર્થના વિચારોને જ પ્રોત્સાહન આપશો. આ ઉપરાંત હું લગ્ન કરું, પણ ક્યા પુરુષ સાથે ? ક્યા પુરુષને માટે તેલ ચઢાવું ! સંસારમાં લગ્ન સમયે તેલ ચઢાવવામાં આવે છે. જે પુરુષના નામનું તેલ કન્યા પર ચઢાવવામાં આવે છે, તે કન્યા સંસારમાં માત્ર તે જ પુરુષને શુભ માને છે, બીજા પુરુષોને શુભ નથી માનતી. પરંતુ હું તો આ જાતના શુભાશુભથી પર ચર્ષ ગર્ષ છું ! મારા માટે કોઈ અશુભ રહેલ જ નથી, તો પછી હું ક્યા એક પુરુષના નામનું મારા પર તેલ ચઢાવું ? અને અન્ય પુરુષોને કઈ રીતે અશુભ માનું ? તમે તમારા અનુભવમાં આવેલી સઘળો વાત મને સંભળાવી

જ છે. શુભાશુભની ગતિમત્તર્કથી ન છૂટનાં શું બને છે, તે પણ બતાવ્યું છે. આ પ્રકારના અનુભવ પછી પણ હું શુભાશુભમાં ફેરી રીતે રહી ચકું ! લગ્ન વખતે જે પુરુષના નામનું તેમ અગ્રવવામાં આવે છે, તેના હેતુ, ઓને, તે પુરુષની દાસી બનીને રહેવાનું; તેના જ દિનનો વિચાર કરવાનું અને તેની પ્રસન્નતામાં જ પ્રસન્ન રહેવાનું હોય છે. આ ઓઓનો સાધારણ ધર્મ છે કે જે પતિવ્રત ધર્મના નામથી પ્રસિદ્ધ છે, જે ઓ લગ્નગંધનથી બદ્ધ થઈને પણ પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરતી નથી, તેને પતિના માનવામાં આવે છે. વાસ્તવિક રીતે છે પણ એમ જ. દરેક કાર્યના નિયમોપનિયમનું પાલન તો કરવું જ જોઈએ. એ જ પ્રમાણે, જ્યારે લગ્ન કર્યું છે તો પછી પતિવ્રત ધર્મનું પણ પાલન કરવું જ જોઈએ. આમ છતાં પણ જે પતિ સાથે ઉચિત કે અનુચિત વિશેષ રાખે છે, તેનું મોં પણ ન જોવું જોઈએ. રાવણ એ રામનો શત્રુ હતો, માટે સીતાએ તેનું મોં પણ ન જોયું. રાવણ તો અન્યાયી અન્યાયારી હતો. પરંતુ જે પતિ અન્યાયી અન્યાયારી હોય અને તે કોઈ સંજ્ઞાન પુરુષ સાથે મિત્રદરી વિશેષ માનતો હોય, તો પતિવ્રત ધર્મ પ્રમણે ઓએ પણ તે સંજ્ઞાન સાથે વિશેષ રાખવો જ પડે છે. મારાથી એવું કેમ બની શકે કે હું કોઈને મિત્ર અને કોઈને દુશ્મન માનું ! મારા માટે તો વિશ્વના સઘળા પુરુષો સમાન જ છે. હું તો સદૃશ દિન અને રાત્રીનું ધૃષ્ટિ છું. લગ્ન કર્યા પછી, હું સોનું દિત તથા રાત્રીનું નથી ધૃષ્ટિ શકતી. આવી સ્થિતિમાં ક્યા પુરુષના નામનું તેમ અગ્રવું ! દોની પત્ની બનીને, કેવળ તે એક જ પુરુષનું દિત ધૃષ્ટિ !

“ એક બીજી વાત પણ છે. મારી માતાએ શાંતિ-પુદ્ગલો જેને જે સિખામણ આપી હતી, તે પ્રમાણે કાર્ય કરીને તો મેં માતાનો ઉદ્દેશ પૂર્ણ કરી દીધો, પરંતુ જે ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા માટે માતાએ મને બાળપણથી જ સિખામણ આપી હતી, તે ઉદ્દેશ હજી મેં પૂર્ણ

કર્મો નથી. અને અક્ષરચાર્ય વગર તે હિંદુશ્વર પૂર્ણ પણ ન મળે એક સંસારમાં પ્રસરી રહેલી પ્રત્યેકની હિંદુશ્વરના અને સ્ત્રીઓની પતિ તાવરથા જોઈને, માતાએ મને તેઓનામાં સામ્યભાવ દેવાવાન હેતુથી જ અક્ષરચાર્યની શિષ્યામણુ આપી હતી. મેં માતાના આ હેતુને મારા જીવનનું એક માત્ર લક્ષ્ય બનાવ્યું છે. આવી સ્થિતિમાં હું લગ્ન કરવાનો કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ? ”

ચંદનબાળાનું કથન સાંભળીને, મૃગાવતી, મંતાનિક તથા દધિવાહન આશ્ચર્ય સાથે પ્રસન્ન થયા. મૃગાવતી કહેવા લાગી કે, “ અમે બંને અક્ષરચાર્યને જોઈું માનતા નથી. લગ્ન કરવાને બદલે અક્ષરચાર્યનું પાલન કરવું તે અત્યુત્તમ છે. અમે પણ અક્ષરચાર્યને આદરની દૃષ્ટિએ જોઈએ છીએ, પરન્તુ અક્ષરચાર્યનું પાલન કરવું, એ સામાન્ય કામ નથી. બળતા અગ્નિને પી જવો, અને ભુખવો વડે સમુદ્ર તરવો એ કદાચ સરળ બની શકે, પરન્તુ અક્ષરચાર્યનું પાલન કરવું એ તો એથીયે પણ કઠણ છે. અક્ષરચાર્ય પાળવાની મુશ્કેલીઓ ધ્યાનમાં લઈને જ અમે તને લગ્ન કરવાનો આગ્રહ કરીએ છીએ. જેમ કાઈ બાળક પોતાની શક્તિ ઉપરાંતનું કામ કરવા માગે, તો માઆપ તેને તે કામ કરતો અટકાવે છે, તેમ તને પણ અમે અક્ષરચાર્ય-પાલનથી અટકાવીએ છીએ. ઘણા માણસો ક્ષણિક આવેશમાં આવી જઈને અક્ષરચાર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા તો લઈ લે છે, પરન્તુ પછીથી તેઓ કામરૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત બનીને પતિત બની જાય છે. એવા લોકો પોતાનું પણ અહિત કરે છે અને જનતાનું પણ અહિત કરે છે. તારે માટે આવું કરવાનો પ્રસંગ આવે અને કુળને કલંક લાગે, એ અમે ધ્વજતા નથી, તેથી જ અમે તને લગ્ન કરવાનું કહીએ છીએ. ”

મંતાનિક અને દધિવાહને પણ મૃગાવતીની વાતને પુષ્ટિ આપી. તેઓ પણ કહેવા લાગ્યા કે વાસ્તવિક રીતે તમે એ જાણતા નથી, કે અક્ષરચાર્યનું પાલન કરવામાં કઈ અને કેવી મુશ્કેલીઓનો સામનો

કરશે પડે છે. જે મુશ્કેલીઓથી ભરે જામીને મોગ મોટા જ્ઞાપિ-
મુનિઓ પણ પમિન જની જાણ છે તો પડી તું તો જાણે જે
કન્યા છે. અમારા નિષ્કર્ષથી વંદિમાં જિજ્ઞાસુ થયેલી કન્યાદારા,
અભયર્થના જોડે દુરાચારનું સેવન થાય તો તે અનિશ્ચય સત્યતરપદ
મળ્યા. માટે તમે અભયર્થ પાતનનું સાદમ ન કરો, પણ લગ્ન
કરવાનું કમ્પ રાખો. લગ્ન કર્યા પછી પણ જે તમે નીનિપૂર્વક
જીવન વ્યતિન કરીશો, તો મૃદરચાત્રમાં પાળવામાં આવતું અભયર્થ
તમે પાળી શકશો.”

મળેલી વાતના જવાબમાં ચંદનજાગાએ કહ્યું કે, “અભયર્થનું
પાતન કરતું એ સરળ નથી, પણ તમે જેવું જતાંયું તેથીયે પણ
વધારે ટકી છે. અને હું પણ અભયર્થને કાંઈ સમજીને જ તેનો
સ્વીકાર કરી રહી છું. અભયર્થના જવાને અભયર્થનું સેવન ન
થાય, તેની ચિંતા રાખવી તે ઉચિત તથા જરૂર છે. એવું કરનારા
માણસો પોતાની સાથે જ ખીજઓને પણ કુળાડે છે. પરંતુ મારા
તરફનો તમે આ જાતનો ભવ ન રાખશો. મને જન્મથી જ અભયર્થની
સિખામણ આપવામાં આવી છે. મેં અભયર્થને જ મારું મુખ્ય
આચરણ બનાવી રાખ્યું છે. વિષય-વિકારનું વાતાવરણ મારી પાસે
આવવા જ દોડું નથી, તેમ મેં પણ મારાં મનને તે તરફ જવા
દોડું નથી. એટલા માટે મારામાં અભયર્થ પાળવાની શક્તિ છે,
અને હવે તો ભગવાન મહાવીરનાં દર્શન કરવાથી મારી આ શક્તિ
વધારે વૃદ્ધિમંત જની છે. મારી શુદ્ધિ અને વાણી ભગવાન મહા-
વીરના તપાન્નિમાં પડીને પવિત્ર બની ગયેલ છે. હવે તેમાં કોઈ
પણ જાતનો વિકાર રહ્યો જ નથી. માટે તમે મારા અભયર્થ પાળ-
વાની બાજનમાં કોઈ પણ જાતનો સંદેહ ન કરશો. હું કોઈ પણ સમયે
અભયર્થથી છટ જનીશ નહિ. દેવ, દાનવ, યક્ષ, રાક્ષસ, વગેરે કોઈ
પણ મને અભયર્થથી પતિત કરવા માટે સમર્થ નથી. હું મહારાણી
ધારિણીની પુત્રી છું. મહાન સંકટ વખતે પણ પોતાના આચરણ

રમણ જેવી રીતે કરવામાં આવે છે તે જિજ્ઞાસુ પદ્મ માન્યતા કરી
ખતાયેલ છે. તેટલા માટે તમે પણ કંઈકમાં વિચારણા કરતા ન હોયો."

અંદનપાળાનું પ્રવચન સાંભળીને તમે કહ્યુંને અંદનને અંદન
મળે, અને તેનો અંદનપાળાને ધન્યવાદ આપીને કહેવા લાગ્યા કે,
" તમારી આ પવિત્ર વાતનાથી જેટલી પ્રભાવિત થવામાં આવે તેટલી
થોડી છે. અને એને જ એવું અનુમાન કરીએ છીએ, કે તમે જો
પવિત્ર વાતનાનો ત્યાગ કરીને અપવિત્ર વાતનામાં પ્રવેશી જાઓ તેમ
નથી, તોયજી અમારું કંઈક પુરું કરવા માટે જ તમારી પામે લાભ
સંમતિની દૃષ્ટિ રાખી દતી અને અત્યંત પાપનશી તમને અટકાવ્યા
દતા. અને અમારા કાંઈ માટે તમારી દયા આપીએ છીએ."

આ પ્રમાણે અંદનપાળાને ધન્યવાદ આપીને, મૃગાવતી કહેવા
લાગી કે, " મેં સની, એમ તો મારામાં પર્ગ પ્રત્યે મૂળથી જ પક્ષ છે,
છતાં આજે તારી વાતો સાંભળીને તે પક્ષ નિશ્ચય વૃદ્ધિગત
બની છે. હું વિચાર કરું છું કે તે સાંસારિક વિપવભોગનો
અનુભવ કર્યા વિના જ તેનો ત્યાગ કર્યો, પરન્તુ હું, તે ભોગનો
અનુભવ કરીને પણ મજા સુધી તેનો ત્યાગ કરી શકી નહિ. આથી
વાત તો એ છે કે અત્યાર સુધીમાં મારી સામે તારી માફક
સહાયતાનો આદર્શ રાખનાર કોઈ ન હતું. આજે તારા મુખથી
સહાયતા પાળવાનો નિશ્ચય સાંભળીને મને પણ એવો વિચાર થયો
છે કે, હું સંસારના વિપવભોગમાં કર્યા સુધી પડી રહીશ ! એટલા
માટે આજથી હું તને પુત્રીને બદલે ગુરુથી માનીને એવો નિશ્ચય
કરું છું કે, આજથી હું પણ સહાયતાનું જ પાલન કરીશ. વિપવભોગમાં
રાખીશ નહિ અને જે માર્ગને તમે અપનાવશો તે જ માર્ગને હું
પણ આદર્શ માનીશ. "

મૃગાવતીનો નિશ્ચય સાંભળીને, સંતાનિકને પણ હર્ષ થયો. તે

કહેવા લાગ્યો કે, "મદારાજીના આ નિશ્ચયને હું મારી ગંમતિ આપું છું. એટલું જ નહિ પણ હું નિશ્ચય કરું છું. કે જાગૃતી હું પણ અશ્વઘર્ષનું પાલન કરીશ. હવે અશ્વઘર્ષનમાં કદાપિ રહીશ નહિ."

ગેતાનિક તથા મુશાવતીની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને, ચંદનનાગા તથા દિશાદનને તે બંનેને મન્યવાદ આપ્યો. પછી દિશાદન કહેવા લાગ્યો કે, "એમ તો, જાગૃતી મારું લગ્ન મદારાજી પારિજો માથે થયું હતું ત્યારથી જ હું નીનિપૂર્વક જીવન જીવતી કરતો રહ્યો છું, છતાં આજે એ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે હું જિહ્વીમર અશ્વઘર્ષનું પાલન કરીશ. કદી પણ અશ્વઘર્ષનું તરફ પણ નહિ જવા દઉં."

દિશાદનના આ નિશ્ચયની ચંદનનાગા, મુશાવતી તથા ગેતાનિકે પ્રતીક્ષા કરી. આ પ્રમાણે ચંદનનાગા પામેથી લગ્ન કરવાની મંમતિ મેળવવા માટે આવેલા, સેતાનિક, મુશાવતી અને દિશાદન, ચંદનનાગાના-મુક્તિ વિચારથી પોતે પણ અંતરિયે અશ્વઘર્ષ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી. તે પછી ત્રણે જણાં જુદા થતાં, ચંદનનાગા પાસેથી પોતપોતાનાં રથાને ચાલ્યા ગયાં.

દિશાદન અને સેતાનિક પ્રેમપૂર્વક રહેવા લાગ્યા. ચંપાની પ્રજા ચારંવાર દિશાદન પાસે આવીને, તેને ચંપાનગરીમાં આવવા માટેનો આમ્રદ કરવા લાગી ત્યાંના માણસો દિશાદનને કહેતા કે, ચંપાની પ્રજાને આપનો વિચાર ધણા દિવસોથી થયેલો છે. જો આપનો પત્નો ન મળત, અથવા આપ ન આવત, તો તો અલગ પાન હતી, પરંતુ હવે તો આપને આવેલા જણીને, એટલું જ નહિ પણ આપ પુનઃ અમારા માલિકે બન્યા છે એવું જણીને તો ચંપાની પ્રજા આપના દર્શન કરવા માટે અતિ આતુર છે. એ ઉપરાંત રામના દૂર રહેવાથી, પ્રજાનું રક્ષણ પણ સંપૂર્ણ રીતે નથી થઈ શકતું. માટે હવે આપ કૃપા કરી ચંપા નગરીમાં પધારો.

આ પ્રકારનો આગ્રહ ચંપાના માણસો દાધવાહન પ્રત્યે અનેક વાર કરી ચૂક્યા હતા, પણ સંતાનિક સાથેના પ્રેમથી બંધાયેલા દાધવાહન-માં એવું સાહસ નહતું કે જે સંતાનિક પાસેથી વિદાય માગી શકે. થોડા જ દિવસોમાં સંતાનિકે પ્રજનો આગ્રહ જાણ્યો; તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે, ચંપાની પ્રજનો આગ્રહ ઉચિત જ છે, ખરી રીતે હવે મહારાજ દાધવાહન માટે ચંપાનગરીમાં જવું એ જ ઇષ્ટ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે દાધવાહનને કહ્યું કે, “મહારાજ, તમારા વિયોગથી ચંપાની પ્રજ દુઃખી છે. હવે તેને વધારે વખત સુધી દુઃખિત રાખવી તે અનુચિત છે. એમ તો હું પોતે પણ તમારાથી જુદા પડવા ઇચ્છતો નથી. પણ જ્યારે તમારા માથા પર પ્રજના રક્ષણનો ભાર છે, ત્યારે પ્રેમને આધીન બની કર્તવ્યને ભૂલી જવું તે ઠીક નથી. પ્રજનું સંપૂર્ણ રક્ષણ ત્યારે જ કરી શકાય કે જ્યારે તેની પાસે રહેવામાં આવે, અને તે દાર્ઢ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના પોતાના દુઃખદર્દ સંભળાવી શકે. એટલા માટે, તમારાથી જુદા પડવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં પણ હવે તમે ચંપાનગરીમાં પધારો એ જ હું ઠીક માનું છું. હું તમને એકલાને જ ચંપામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતો, પણ હું પોતે પણ તમારી સાથે આવવા ઇચ્છું છું. ત્યાં ચંપાની પ્રજ પાસે મારા અપરાધોની ક્ષમા માગી, હું મારા પાપનું ચત્કિચિત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ, અને તે પછી કૌશાંબીમાં પાછો આવીશ.”

સંતાનિકનું કથન સાંભળીને, દાધવાહન હર્ષ પામ્યો. તેણે સંતાનિકને કહ્યું કે, “તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ જ કરો. હું તો આપના પ્રેમમાં એવો બંધાયો છું કે ચંપાની પ્રજનો અતિશય આગ્રહ હોવા છતાં પણ આપને એમ ન કહી શક્યો કે હું ચંપામાં જાઉં.”

સંતાનિકે ચંપામાં જવાની તૈયારી કરાવી. સંતાનિક તથા દાધવાહને ચંદનબાજા પાસે જઈને તેને કહ્યું કે, “તમે પણ ચંપામાં આવો અને જે રાજમહેલ ધણી વખતથી સૂતો પડ્યો છે તેને શોભાવો

તથા મહેલના દાસ-દાસી અને ચંપાની પ્રજાને આનાંદિન કરે." સંતા-
નિક નથા દધિવાદનના દયનના જન્મજમા ચંદનનાગાએ કહ્યું કે,
"દમજા હું અદોર્થ રહેવા ઇચ્છું છું. મારે વિચાર આ વખતે
ચંપામાં આવવાનો નથી. અદોર્થ મને ભગવાનનાં દર્શન થયા છે,
માટે દમજા હું અદો રહેવા ઇચ્છું છું. તમે ખુશીથી ચંપામાં
જાઓ. ચંપાનગરી અને ખૂબ જ વડાલી છે. ને મારી જન્મભૂમિ છે.
મારું આ શરીર ત્યાંના પાણી, પવન અને પૃથ્વીથી બનેલું છે, તેથી
મારા પર ચંપાનો અનંત ઉપકાર છે. છતાં પણ મારા માટે અત્યારે
ચંપામાં જવાનો અવસર આગ્યો નથી. મેં ભગવાન મહાવીરનો મારું
અપનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે જ્યારે ભગવાન મહાવીરને
દેવત્વસ્થાન પ્રાપ્ત થશે ત્યારે હું સર્વમ મદલ્ય કરીશ અને તે વખતે
હું ચંપામાં આવીશ. "

ચંદનનાગાએ પોતાના જન્મજથી દધિવાદન તથા સંતાનિકને
સંતુષ્ટ કરી દીધા. તેઓ બંને ચંપામાં આવવા માટે ચંદનનાગાને
વધારે આમદ ન કરી શક્યા. બંનેને ઉચિત વંદન કરીને ચંદનનાગાએ
તેમને પોતાના સ્થાનથી વિદાય કર્યા.

દધિવાદનને લઈને સંતાનિક, રાજવંશી હાકમાઠ સાથે ચંપાનગરી
જણી આમ્યા. અને જે ચંપા પર એક દિવસે તે ચઢાઈ કરવા ગયો હતો,
તે જ ચંપા દધિવાદનને સોંપવા માટે અત્યારે તે જાય છે. 'અમારા
મહારાજ દધિવાદન આવે છે,' એવા સમાચાર સાંભળીને, ચંપાની
પ્રજાને અતિશય આનંદ થયો. તેણે દધિવાદનના સ્વામતની સંપૂર્ણ
તૈયારી કરી. ચંપાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતા જ, પ્રજા દધિવાદનનું
સ્વાગત કરવા લાગી. માર્ગમાં પ્રજાદ્વારા કરવામાં આવેલ સત્કારનો
સ્વીકાર કરતા કરતા દધિવાદને તથા સંતાનિકે ધામધૂમપૂર્વક રાજમ-
હેલમાં પ્રવેશ કર્યો. જે રાજમહેલ ધણી દિવસોથી સ્ત્રી હતો, તે
રાજમહેલ દધિવાદનના આવવાથી જ્યનાદ તથા હર્ષાનિથી ગૂંચ

ઊઠ્યો. સંતાનિકે રાજમહેલમાં અગાઉથી જ સમજાવી લેવાની ફરજી રાખી હતી. રાજમહેલને પૂર્વવત્ શણગારી દીધો હતો અને તેમાં જરૂરી વ્યવસ્થા પણ કરાવી દીધી હતી. રાજમહેલમાં પહોંચીને, તેણે મહારાજા દધિવાહનને રાજ્યાસન પર બેસાડ્યો, અને પોતે સામે બેસી રહ્યો. દધિવાહનને રાજ્યાસન પર બેઠેલો જોઈને પ્રજાને અત્યંત આનંદ થયો. તેણે જયધ્વનિથી મહેલ ગગનથી મૂક્યો. પ્રજા શાંત થતાં, સંતાનિકે પહેલાંની માફક દધિવાહનની પ્રશંસા તથા પોતાના દુષ્કૃત્યોનું વર્ણન કરીને, પોતાના દુર્વ્યવહાર માટે ચંપાની પ્રજા પાસે ક્ષમા માગી. ચંપાની પ્રજાના પ્રતિનિધિએ પણ સંતાનિકના બાપણનો ઉચિત જવાબ આપ્યો. તે પછી, દધિવાહને ઊંચા થઈને કૌશામ્બી નગરીની તથા સંતાનિક રાજની પ્રશંસા કરી અને એ રીતે શિષ્ટજનોનું કર્તવ્ય તેઓએ બજાવ્યું.

દધિવાહન રાજકાર્ય કરવા લાગ્યો. દધિવાહનની પાસે રહેતો સંતાનિક, તેની કાર્ય વ્યવસ્થા જોઈને બોધ લેવા લાગ્યો. કેટલાક દિવસો સુધી ચંપામાં રહીને તે કૌશામ્બીમાં પાછો આવ્યો. બંને રાજાઓ આનંદપૂર્વક બંને જગ્યાનું રાજ્ય કરવા લાગ્યા અને પ્રજાને સુખ આપવા લાગ્યા.

: પ્રકરણ : :

[૨૧]

દીક્ષા અને કેવળજ્ઞાન

ઉત્તમ પ્રક્રિયા સંસાર વ્યવહારનો ત્યાગ કરીને, અકર્મવ્યવહાર નથી, પણ પોતાના વ્યવહાર ધર્મમાં જ રક્ત રહે છે. સંસાર વ્યવહારને છોડી, તેઓ જે વ્યવહારને અપનાવે છે, તે પારલૌકિક વ્યવહાર કહેવાય છે. તેઓ સંસાર વ્યવહારનો પારલૌકિક વ્યવહારને માટે જ ત્યાગ કરે છે. માત્ર સરીરને સુખ આપવા માટે કે નિષ્ક્રિય બની બેસી રહેવા માટે તેઓ સંસારનો ત્યાગ કરતા નથી. સંસાર વ્યવહારમાં પડીને તેઓ એ જ જાનન પર પોતાનું સંપૂર્ણ લક્ષ્ય રાખે છે કે જેથી પુનઃ સંસાર વ્યવહારમાં પડતું ન પડે. આ ઉપરાંત તેઓ ત્યાં સુધી સંસાર વ્યવહારમાં હતા, ત્યાં સુધી પણ પોતાનું, કુટુંબનું, સમાજનું અથવા દેશનું હિત જ જોતા હતા, તેને માટે તેઓ સર્વદા પ્રવૃત્તિ કરતા હતા, પરંતુ સંસારના વ્યવહારોથી પર થવા પછી

તેઓ સમગ્ર પ્રાણીજીવ દિવસ હોય એવા પ્રકારે એ વાત સ્પષ્ટપણે સ્થાપન પ્રાણીજીવ દિવસ માટે નેમનું પ્રયત્ન કરી શકે. સંયમમાં રહીને તેઓ કલમ, પેન અને કાગળ વાળવા બિનજરૂરી માટે કોઈ અન્ય પ્રાણીનું અધિક પગ કપી નાખવા દેવા, પાનના સંચાર અવધારમાં નીકળવા પડી, કેઈ પણ રોગોજીવન, કુર્મી અને અન્ય તેઓ કોઈ પણ દુનર્નું અધિક કરવા નહીં. પણ એ માટે અમન કરતાં કોઈ પણ દુનર્નું અધિક ન થાય, પણ તેમજ દિનજન માટે, તેમ જ માર્ગ તેઓ સંગરે છે. તે માટે તેઓ એ માગે છે અન્યથા એ, તેમ જ નામ સંયમ છે. હિતમ પ્રકારે સંયમને અપનાવવા માટે જ મહાત્માના આંતરિક પ્રવૃત્તિઓના સ્થાપ કરે છે, નહિ કે નિષ્ક્રિય અવસ્થા, સ્ત્રીઓ આશ્રમ આપવા કે નિર્વજગમમાં આવના રિત્તિઓને દૂર કરવા માટે તેઓ સંસાર સ્થાપે છે.

અંદનજાળાએ પણ સંસાર અવધારમાં ન પડતાં, અજાયબ પાળવાનો નિશાન કર્યો, અને અગવાનને કેવલમાન મનાવે, સંયમ લેવાની પ્રતિજ્ઞા પ્રદર્શિત કરી, એટલા માટે તે, અગવાન મહાત્માને દિવસગાન માટે તેની રાત્રીમાં લાગી. અગવાન મહાત્માને દિવસગાન કર્યારે થાય અને હું નેમની પાસે ક્યારે દીકરા લઈ, એ જ આપતની તેને પરમ ઉત્સુકતા હતી.

અંદનજાળાના દાયે પ્રાપ્ત થયેલાં અન્નથી પારણું કરીને, અગવાન મહાત્મા, ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કરતા મક્કા વિચરવા લાગ્યા. અગવાન મહાત્માને, સંયમનું પાલન કરતાં છઠ્ઠાસપણામાં બાર વર્ષ અને તેર પખવાડિયાં વીતી ગયા. છઠ્ઠાસપણાની છેલ્લી રાત્રિએ અગવાન મહાત્મા, જંબૂદ્વીપ નગરીની બહાર, ઋણુવાલિદા નદીના તટ પર, વ્યામ નામના ગૃહસ્થિતિના ખેતર પાસે, ચાલિદ્વક્ષી નીચે ગોધુમ આસને બિરાજેલા હતા. તેઓ આંકમા ગુણસ્થાનમાં પ્રવેશીને, શુદ્ધધ્યાનની ઐશીએ ચક્ષા હતા. તે વખતે, અગવાને

કર્મનાં મ્મ વરણાં તોડીને, જામ્મુ ગુપ્તગાનક જોગનીને તેરમાં ગુજ-
મ્ધાનકમાં પ્રવેશ કર્યો. તેરમાં ગુજમ્ધાનકમાં પ્રવેશ કરતાંજ, પ્રમુને
મદાનેજરવી, નિર્મળ, અને અંપૂર્ણ એવું દેવદાસન પ્રગટ થયું.
જગવાન મદાવીરને દેવદાસન થયું છે, એવું જાણીને, ઇન્દ્રાદિ દેવો
દેવગજાનનો મદોત્સવ કરવા માટે ત્યાં દાખર થયા. તેઓએ જગ-
વાનના દેવગજાનનો મદોત્સવ કર્યો. સમવસરજની રચના કરી.
જગવાન મદાવીરે ધર્મોપદેશ આપ્યો, પરન્તુ તે મમવસરજમાં મનુષ્ય
તથા નિર્વચન દત્તા, જેથી જગવાનનો આ ઉપદેશ બર્થ મયો.

ત્યાંથી વિદાર કરીને જગવાન મદાવીર નિબ્બાપા નગરીમાં
પધાર્યા. ત્યાં જગવાનનું ખીજું સમવસરજ થયું, અને ઇન્દ્રમુનિ આદિ
૧૧ મહાપરાએ પોતાના ૪૪૦૦ (ચુમ્માલીસસો) સિધ્ધો સાથે
જગવાન પાસે મંચમ મદલ્ય કર્યો.

જગવાન મદાવીરને દેવગજાન થયાના સમાચાર સમસ્ત વિશ્વ
પર પ્રસરી ગયા. ચંદનગાગાએ પણ જગવાનને દેવગજાન થયાના
સમાચાર સાંભળ્યા. આ સમાચાર સાંભળીને ચંદનગાગા ખુશ થઈ.
તેણે સંતાનિક તથા મૃતપત્ની વગેરેને કહ્યું કે, “ હું આજ સમાચાર
સાંભળવાની રાહ જોઈ રહી હતી. હવે જગવાનને દેવગજાન થયું છે,
તેથી હવે હું આ સંસારમાં એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી. હવે
હું ત્વરાએ જગવાનનાં દર્શન કરવા તથા તેમની પાસે દીક્ષા લેવા
છઠ્ઠું છું. માટે તમે મને વિદાય આપો.”

ચંદનગાગાનું ક્યન સાંભળીને મૃતપત્ની તથા સંતાનિક પ્રસન્ન
થયા. બંનેએ તેને ધન્યવાદ આપ્યો અને કહ્યું કે, “ હે સતી, તે
મંચમ મદલ્ય કર્યા પહેલાં જ અનેક જીવોને સન્માજો” ચગાવ્યા છે,
તો પછી હવે જ્યારે તું જગવાન મદાવીર પાસે મંચમ અંગીકાર
કરીશ, ત્યારે તો અવસ્થા નારી મારફત અનેક જીવોનો ઉદ્ધાર તથા

સંધ્યા થઈ જવા છતાં પણ એમ જાણવામાં ન આવ્યું કે હવે દિવસ રહ્યો નથી, પણ સાંજ પડી ગઈ છે. હજુ દિવસ છે એમ સમજીને મૃગાવતી, રાત્રિ થઈ જવા છતાં પણ ભગવાનના સમવસરણુમાં બેસી જ રહી. પરન્તુ સૂર્ય અને ચંદ્ર જેવા ભગવાન મહાવીરના સમવસરણુમાંથી પોતપોતાને સ્થાનકે આહ્યા ગયા કે તરત જ સર્વત્ર અંધકાર થઈ ગયો. સૂર્ય ચંદ્રના આહ્યાં જવાથી જ સ્પષ્ટ જણાયું, કે અત્યારે દિવસ નથી, પણ રાત્રિ પડી ગઈ છે. રાત્રિ પડી ગયેલી જાણીને, મૃગાવતીને અતિશય ચિંતા થઈ. તે વિચારવા લાગી કે, રાત્રિને વખતે પોતાના સ્થાનકથી બહાર ન રહેવું જોઈએ, એવો અમારો—સાધ્વીઓનો આચાર છે, છતાં ભ્રમમાં પડવાને કારણે આજે મારાથી એ આચારનું પાલન ન થયું, નિયમભંગ થવાથી, મારી શુરુણી તરફથી આજે મને જરૂર ઠપકો મળશે.

આ પ્રકારની ચિંતાથી ગભરાયેલી સતી મૃગાવતી પોતાના સ્થાનકે (ઉપાશ્રયે) આવી. તેણે સતી ચંદનબાળાને વંદન કર્યું. મૃગાવતીને પોતાની સામે આવી બેઠેલી જોઈને, સતી ચંદનબાલા તેને ઠપકો આપતી કહેવા લાગી કે, “તમારા જેવી કુલીન સાધ્વી પણ જો નિયમોપનિયમનું પાલન ન કરે અને રાત પડી જવા છતાં પણ પોતાના સ્થાનકેથી બહાર રહે, તો પછી સાધારણ કુળમાંથી નીકળેલી સાધ્વીઓ પાસે નિયમોપનિયમના પાલનની આશા શી રીતે રાખી શકાય ? સૂર્યાસ્ત થઈ જવા છતાં પણ, તમે ઉપાશ્રયની બહાર રહ્યા, તે ઠીક કર્યું નથી. તમારે અત્યાર સુધી સ્થાનકની બહાર રહેવું જોઈતું ન હતું ! ”

આ પ્રમાણે સતી ચંદનબાળાએ, સતી મૃગાવતીને ઠપકો આપ્યો. જો સતી મૃગાવતી ધારત, તો તે એમ કહી શકત કે, મેં જાણી ખૂઝીને નિયમનો ભંગ કર્યો નથી, વગેરે—પરન્તુ સતી મૃગાવતીએ સતી ચંદનબાળાના આ ઠપકાનો કશોયે પ્રત્યુત્તર ન વાળ્યો,

પણ બધા હપો તેણે સંભાળપૂર્વક સાંભળ્યો; તથા પોતાની જૂથને માટે પક્ષાત્તાપ કરતી એનું ચિંતવવા લાગી કે, બહે મમે તેમ મેલ, તો પણ મારે નિયમન-પાલન માટે વખતનું ખ્યાન રાખવું જોઈતું હતું. આચાર્યા અને જે હપકો બાપી રહેલ છે તે માત્ર એવા જ હેતુથી, કે કોઈ પણ સાધ્વીએ મર્ચાદાનો ભંડ ન કરવો જોઈએ,

સમય થતાં સધળી સાધ્વીઓ પોત-પોતાની જગ્યા પર સૂઈ ગઈ, સાધ્વી ચંદનજાળા પણ સૂઈ ગઈ, પરન્તુ સાધ્વી મૃગાવતી મનમાં તે મનમાં જ પક્ષાત્તાપ કરતી રહી, તેથી તેને ઊંધ ન બાપી, પક્ષાત્તાપ કરતા કરતા સાધ્વી મૃગાવતીના પરિણામની ધારા વૃદ્ધિ પામી. તેણે ક્ષપક્રેષ્ટિ પર ચડીને ખ્યાનની તીવ્રતા વડે મનપાતિક ક્રમેના ક્રમ કરી દીધો, અને એ કાલે તેને પૂરું કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થયું.

અંધારી રાત્રિનો સમય હતો. સધળી સાધ્વીઓ સૂતેલી હતી. એ વખતે સાધ્વી મૃગાવતીએ એક કાળા સર્પને જતો જોયો. તે સાપ, જે રથજો સાધ્વી ચંદનજાળા સૂતી હતી, તે તરફ જતો હતો. સાધ્વી ચંદનજાળાનો હાથ તે સાપના જવાના માર્ગમાં હતો. ગુરુણીના હાથને સાપના રપથથી બચાવવા માટે, સાધ્વી મૃગાવતીએ સાપના માર્ગમાંથી સાધ્વી ચંદનજાળાનો હાથ ખસેડ્યો. હાથ ખસરાથી સાપ તો તેને રપથ કર્યા વગર જ ચાલ્યો ગયો, પણ સાધ્વી ચંદનજાળાની ઊંધ ઊડી ગઈ. સાધ્વી ચંદનજાળાએ જાગીને, તથા પૂછપરછદ્વારા “તે સાધ્વી મૃગાવતી છે” એમ જાણીને તેને પ્રશ્ન કર્યો કે, “તું તમે હજી સુધી જાગે છે? અને તમે મને કેમ જાણી?” ગુરુણીના આ પ્રશ્નના જવાબમાં, સાધ્વી મૃગાવતીએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું કે, “હમણાં જ એક કાળો સાપ આ બાજુ ગયો છે. તમારો હાથ તેના

આ પ્રમાણે કરીને સાધ્વી ચંદનમાળા પોતાની ગિખા સાધ્વી મૃગાવતીને વંદન કરવા લાગી દેવગણાનની અરજા કરવાના અપરાધનો પગાત્તાપ કરવાથી સાધ્વી ચંદનમાળાએ પણ સપકએળી પર ચંદનો, પાનિક કમનો નાચ કર્યો, તેથી તેને પણ દેવગણાન પ્રાપ્ત થયું.

દેવગણાન થયા પછી પણ સાધ્વી ચંદનમાળા અને સાધ્વી મૃગાવતી વિચરતી થકી જનનાનું કલ્લાજ કરવા લાગી. સાધ્વી ચંદનમાળાની ૭ત્રીસ દળર સાધ્વીઓમાંથી ૧૪૦૦ (ચૌદસો) સાધ્વીઓને દેવગણાન પ્રાપ્ત થયું. અંતમાં સાધ્વી ચંદનમાળા, સાધ્વી મૃગાવતી અને અન્ય દેવગણાન પ્રાપ્ત કરનાર ૧૪૦૦ સાધ્વીઓ એક પછી એક આયુધ્ય પૂર્ણ થતાં, અધાર્તિક કમનો નાચ કરી, ચરીરનો ત્યાગ કરી, સિદ્ધ, છુદ્ધ તેમ જ મુક્ત થઈ.

ઉપસંહાર

જૈન સાહિત્યમાં, સતી ચંદનખાળાની કથાનું ઘણું ઊંચું સ્થાન છે. ધૈર્ય, સાહસ, ત્યાગ, સહનશીલતા અને દૃઢતાનો આદર્શ ખતાવવા માટે ચંદનખાળાની કથા અનુપમ છે. ચંદનખાળાની કથાની વિશેષતાઓ પર વિચાર કરવાથી, પહેલાં એ જોવું જરૂરી છે, કે ચંદનખાળાનું જીવન આવું હોવાનું કારણ શું છે? દરેક કાર્યનું અવશ્ય કોઈ કારણ તો હોય છે જ. કારણ વગર કાર્ય હોતું નથી. એટલા માટે ચંદનખાળાના ઉચ્ચ જીવનરૂપી કાર્યનું પણ કોઈ કારણ જરૂર હોવું જોઈએ. એમ તો તેના પૂર્વ સંસ્કારોને પણ એક કારણ માની શકાય છે. તે પણ ખરાબ છે. પરંતુ પૂર્વ સંસ્કાર અગ્ન્યક્ત છે. અગ્ન્યક્ત વસ્તુને સમજવી મુશ્કેલ છે, માટે વ્યક્ત કારણ પર કંઈક વિચાર કરવો ઠીક થઈ પડશે.

ચંદનખાળાનું જીવન ઉચ્ચ ખનાવવાનું કારણ તેની માતા ધારિણી છે. તેણે ચંદનખાળાને જન્મથી જ ઉત્તમ શિખામણો આપી હતી. પછી ન્યારે ધારિણી અને ચંદનખાળાને, રથી જંગલમાં લઈ જતો હતો, તે વખતે પણ ધારિણીએ ચંદનખાળાને એવી શિખામણ આપી હતી, કે જેણે ચંદનખાળાના જીવનને આદર્શ ખનાવ્યું. સાધારણ

મારા પર બળાત્ક્રાંત કરશે, ત્યારે તેણે પ્રાણનો ત્યાગ કરીને સતીત્વની રક્ષા કરી અને રથીને પણ સુધાર્યો.

આ પ્રમાણે ધારિણીએ પોતાના કાર્ય તથા જીવન અને મરણ દ્વારા ચંદનખાણાની સાથે જ જગતના માનવોને અનેક સિખામણો આપી. તેણે બતાવી આપ્યું કે પત્નીજીવન, માતૃજીવન અને બગિની-જીવનને કેવી રીતે જાળવું જોઈએ તથા પત્ની, માતા અને બહેનનું શું કર્તવ્ય છે. તેણે એ બતાવી આપ્યું કે આજીવન વખતે સિંચાળા રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકાય છે. અને તેને વખતે કેવાં ધૈર્ય તેમ જ સાદસની જરૂર છે. આ બધા ઉપરાંત, ઉપદેશને સાર્યક બનાવવા માટે કેવા ત્યાગની જરૂર છે તથા ઉપદેશક પર કેવી જવાબદારી છે, તે પણ તેણે બતાવ્યું છે.

ચંદનખાણા રૂપી કાર્યના ધારિણી રૂપી કારણમાં આ વિશેષતાઓ હતી. જેના કારણમાં વિશેષતા હોય, તે કાર્યમાં વિશેષતા હોવી સ્વાભાવિક છે. આ પ્રમાણે ધારિણીના પ્રતાપે જ, ચંદનખાણામાં એ વિશેષતાઓ હતી. ધારિણીએ ચંદનખાણાને જે સિખામણ આપી હતી, અને દ્વિયાત્મક આદર્શ વડે તે સિખામણને હૃદયગમ્ય કરાવી દીધી હતી, તે સિખામણના પ્રતાપે જ ચંદનખાણાને કાર્ય કરવામાં આગસ કે થાક લાગ્યાં નહિ. પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં તેને દુઃખ થયું નહિ. તેમ જ, રથીની ઓ તથા મૂળાએ પોતાની તરફ દાખલેલ દુર્બલદાર પર કોષ પણ ન આવ્યો, અથવા તેનો બદલો લેવાની આવના પણ તેનામાં ઉત્પન્ન ન થઈ. બલકે, જે તેની સાથે દુર્બલદાર કરતું હતું, તેને પણ પ્રસન્ન રાખવામાં, સુખી બનાવવામાં અને તેનું દિન કરવામાં જ ચંદનખાણા હમેશા ઉદ્યુક્ત રહેતી હતી. રથીની ઓએ ત્યારે પોતાના પતિ પ્રત્યે ચંદનખાણાને વેચી દેવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી હતી, ત્યારે રથી, તેના ઉપર ક્રોધાવમાન થઈને તેને જ ખરમાંથી કાઢી મૂકવા માટે તત્પર થયો હતો. પરંતુ ચંદનખાણાએ તેને સમજાવીને ચાંત કર્યો. તથા તેની પત્નીની ઇચ્છાનુસાર પોતાને

વેચવા માટે બજારમાં લઈ જવા વિવશ બનાવી દીધો. બજારમાં પણ જે વેચ્યા, ચંદનબાળાને વેચ્યા બનાવવા માટે બળાતકારે પકડીને લઈ જવા ઇચ્છતી હતી, તેના ઉપર જ્યારે વાંદરાઓએ આક્રમણ કર્યું, ત્યારે વેચ્યાના સાથીઓ, મદદનીશો વગેરે તો નાસી ગયા, પરંતુ ચંદનબાળાએ તે વેચ્યા પાસે દોડી જઈને તેને વાંદરાઓના ત્રાસમાંથી ઉગારી, અને તેની સેવા-શુશ્રૂષા કરી. પછી ધનાવદ્ શેઠને ત્યાં સંદેહ-વંશ મૂલાએ જે અપશબ્દો કહ્યા તે બધા તેણે ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યા, તથા મૂળાની ઇચ્છાનુસાર તેનો સંદેહ દૂર કરવા માટે મસ્તકના વાળ કપાવીને, હાથકડી-ખેડી નખાવીને, અને અંધારા ભોંયરામાં પુરાઈને, પરીક્ષા આપી. જેમાંથી ત્રણ દિવસ પછી જીવિત નીકળવાની કોઈ જાતની આશા નહોતી, તેવા ભોંયરામાં પુરાઈને પણ તે ગભરાઈ નહિ, તેમ તેને લેશમાત્ર દુઃખ પણ ન થયું. પરંતુ ત્યાં પણ તેણે ધર્મારાધના જ કરી. પછી જ્યારે શેઠે તેને ભોંયરામાંથી બહાર કાઢી, ત્યારે પણ તેણે મૂળા વિરુદ્ધ શેઠને કંઈ પણ કહ્યું નહિ.

આ પ્રકારની સહનશીલતા, ધૈર્ય અને ધર્મભાવનાનું એ પરિણામ આવ્યું કે ચંદનબાળાને પોતાના હાથથી દાન લેનાર ભગવાન મહાવીર જેવા તપસ્વી અને મહાપુરુષ સત્પાત્ર મળ્યા. ભગવાન મહાવીરનો જે કંઠણ અભિગ્રહ હતો તે સતી ચંદનબાળા દ્વારા જ પૂર્ણ થયો. તેણે ત્રિલોકના આણીઓનું કલ્યાણ કરનાર, એવા ભગવાન મહાવીરને અન્નદાન નહિ, જીવન-દાન આપ્યું હતું એમ કહી શકાય. છતાં પણ ચંદનબાળાને કોઈ પણ જાતનો ગર્વ કે અભિમાન ન થયું. ઇન્દ્રાદિ દેવોએ કરેલી તેની સ્તુતિથી કે સોનામહોરોની વૃષ્ટિથી ચંદનબાળા છત્રી ન ગર્હ. તે પહેલાની માફક વિનમ્ર જ રહી. વેચ્યા, રથી, તેની સ્ત્રી તથા મૂળા એ સમ્રાજ્યાઓ સાથે તેણે પહેલાં કરતાં પણ અધિક વિનય દાખવ્યો. એટલું જ નહિ પણ તે સમ્રાજ્યાઓને તેણે ભગવાનને દાન દેવાનો મુયોગ પ્રાપ્ત કરાવવાના કારણભૂત જ માન્યા, અને પોતાના પર તેઓનો ઉપકાર થયેલો માન્યો. રથી તથા

શામે ત્યાં તેં જી અગેરે દુનિયાં કોમળાં દગાં જ્યાં એવં મિત્રે ત્યાંજી
તેં જી અગેરે પછી, જે રાજમહેલ કે મુલક-મુલકે જે ભવમંડપ નહિ
જે રાજમહેલમાં ચાલે જી વિચારે રાજમંડપ આરોગે રહે, ત્યાં
જ્યાં રાજમહેલમાં રહે, રાજાનિક નથા મુજાવતી રેવાને તેના
મરિ જાણ્યા રેવા જ્યાં પછી તે જી નિમવણી રહી નહિ. પોતાના
જી નિમવ પછે દર રહીને, નથા મંત્રાનિકનું મજ તેના મરણાં દુષ્ટ
રહીને નથા મંત્રાને, તેં જી મંત્રાનિકને પછી પરિવ જનારાં રહીને.

આધારજી મનુષ્ય જ્યાં સુધી પરાધીન નથા સંખિતીન દેવ છે,
ત્યાં સુધી તે તે અપણું આમળી રહીને સદન રે છે; અને એ રીતે
તે, ઉપાધી વિનવણીન રહેના જ્યાં પછી તેના હરવમાં તે જાણે
સેવાની પૂરેપૂરી આપના દેવ છે. જાન્ય જ્યારે તેની પરાધીનતા મરી
જાય છે, જ્યારે તે સંખિતીન જતે તે જ્યારે તે પોતાની માથે દુષ્ટ
વર્તન કરનારો જાણે તીષા વગર રહેના નથી કેટલાક માણસો તે
તે વખતે કરવામાં આવેલા ઉપકારો પછી જુલો જાય છે, જ્યારે
સ્થિતિમાં તેઓ તે ઉપકારો વાદ કરના નથી, પછી ફોર્મ મદન
ઝેરવર્તણૂક વાદ કરીને તેઓ જાણે છે. સંખિતીન માણસો આપ કરના
નથી તેઓ ફોર્મ પછી સમયે, તેમ જ મમે તેની સ્થિતિમાં પોતાના પ્રત્યે
અનાવવામાં આવેલી આરેમાં આરે ઝેરવર્તણૂક જાણે સેવાની પ્રત્યક્ષી
હાપિ સંમારના નથી, કે તે ઝેરવર્તણૂક વાદ કરીને ફોર્મ સફર્તણૂક
ધુપાવના પછી નથી; અર્થાત્ તેઓ પોતાના પ્રત્યે દર્શાવવામાં આવેલો
સફળવદાર પછી આમળ લાવે છે; એટલું જ નહિ પછી પોતાની સાથે
કરવામાં આવેલા દુર્બલવદારને પછી તેઓ ઉપકાર માને છે, અને તે
દુર્બલવદાર કરનારની સાથે પછી સફળવદાર જ લાખવે છે.

સદનખાગાના સંવધમાં ફોર્મ એમ કહે કે તે પરાધીન દેવાથી
અપણું દુષ્ટ સદન કરતી હતી, તે સંખિતીન હતી, તેથી તે જાણે
ન લઈ ચકી અને નમ્રતા જતાવતી હતી. પરંતુ સંતાનિક સુધરી
નથા પછી તે તે પરાધીન કે સંખિતીન નહોતી રહીને કે તે વખતે

જો તે મારન ને રમી તથા મેલી ઓ લંચેના દુર્મનશરોને બચાવે
જાયો તર્ક શકન, ને તેઓ સંપાદિત ગણાવે શિષ્ય કરતી શકન.
પરન્તુ તેનામાં જાયો સેવાની કે શિષ્ય પ્રગતિની આવના આરજ
ઉદભવન કે જ્યારે તેણે તે સવગો દુર્મનશરોને ગણાવે માન્યો
હોત. તેણે કાર્મનો કાર્મ દેવ જ ન માન્યો; તેથી મંદનપાળાના
હૃદયમાં તેઓને શિષ્ય પ્રગતિને જાયો સેવાની આવના જનની નહિ:
બલકે જો રમીને માન સંનાનિક કરોર શિષ્યા કરવા પ્રયત્ન કરતા,
તેને પણ તેણે અમગદાન અપાવીને સંનાનિકનો ભર્ષ બનાવો દીધો.

સંનાનિક મુખરી જ્ઞામી અને તેણે વિનંતિ કરવાથી પણ
મંદનપાળાએ, ત્યાંમુખી પનાવદ શેક રખ ન આપે ત્યાંમુખી તેનું
ધર છોડી રાજમદેશમાં આવવાની ના પાડી. તેણે સંનાનિકની
વિનંતિનો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, હું તેમને ત્યાં વેચાર્ધ છું, મારે હું
આવવા માટે સ્વનંત્ર નથી. જો તે મારન તો શેકાણીની દુષ્ટ પ્રત્યેક
જાહેર કર્યા વગર પણ, એમ કહી ચકત કે, મારા લીધે સામાયાર
કોઈ સોનામદોરોની વૃદ્ધિ થઈ છે, તેથી વીસ લાખ સોનામદોરોનું
મારા પરનું કરજ દવે રહ્યું નથી પરન્તુ મંદનપાળા તો એમ
માનતી હતી કે મારે લીધે કાર્મ લાભ માપ તે લાભનો અધિકાર
મને ખરીદનાર વ્યક્તિને છે. એ તેનું જ અન દાનમાં આપ્યું છે.
માટે થયેલી સોનામદોરોની વૃદ્ધિથી હું ઋણમુક્ત થઈ ચકું નહિ.

રક્ષણ કરનાર વ્યક્તિ, જો દુઃખ વખતે રક્ષણ કરવાનું છોડી દે,
આશ્રિતને તણ દે, તો મુખ વખતે જ્યારે રક્ષણ કરનાર મળે છે
ત્યારે તેને ઠપકા તો આપવામાં આવે છે જ; તેને એમ તો કહેવામાં
આવે છે કે જ્યારે અમારા રક્ષણનો બાર તમારા ઉપર હતો, તો
પછી તમે અમને દુઃખમાં મૂકીને કેમ ચાલ્યા ગયા? તમે અમને
છોડીને ચાલ્યા ગયા, તેથી અમુક અમુક નુકસાન થયું તથા અમુક
અમુક પ્રકારનાં કષ્ટો સહન કરવા પડ્યાં.

સામાન્ય માણસોએ જાણ્યાં જોડાં આટલો ઠપકો તો આપે જ. દિવાદાન પણ આ ઠપકાને પાત્ર તો હતો જ. જે ચંદનનાળા ધારત તો દિવાદાનને થોડો ધણો ઠપકો આપી શકત. તે કહી શકત કે હવે રાત્રી લેવા માટે તો બાબા, પણ દુઃખ વખતે અને તથા મારી માતાને છોડીને માથા જવા દતા, જેથી આવી આવી દુઃખદ ઘટના બની વગેરે. જે ચંદનનાળાએ પોતાના પિતાને આવી રીતે ઠપકો આપ્યો હોત, તો દિવાદાન પાસે આ ઠપકાનો કાર્ષ જવાબ ન હતો. પરંતુ ચંદનનાળા હૃદય વિચારની ન હતી. તે ભણતી હતી કે ખરું જોતાં કાર્ષ કાર્ષનો રક્ષક નથી, પણ પોતે પોતાનો જ રક્ષક છે. જે પોતે પોતાનું રક્ષણ નથી કરી શકતો, તેનું રક્ષણ કાર્ષ પણ કરી શકતો નથી. આવી સ્થિતિમાં કું પિતાજીને શા માટે ઠપકો આપું. તેમનો વાંક શા છે? આ ભતના વિચારને લીધે ચંદનનાળાએ દિવાદાનને જરા પણ ઠપકો ન આપ્યો, બલકે ત્યારે દિવાદાન પોતે ખેદ તથા પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો, ત્યારે ચંદનનાળાએ પોતાના ઉપદેશથી તેને પૈર્ષ આપ્યું.

દુઃખ સહન કર્યા પછી માણસ સુખ મેળવવાની અભિલાષા કરે છે. એવા ધણા જ યોગી માણસો જોવા હશે, કે જેઓએ દુઃખ સહન કર્યું હોય અને પછી જે સુખ મળી રહ્યું હોય તેનો ત્યાગ કર્યો હોય. પણ મોટે ભાગે મનુષ્યો સુખની આશાએ જ દુઃખ ભોગવે છે. જે વાત અલગ છે કે કાર્ષ આ લોકના સુખ માટે અને કાર્ષ પરલોકના સુખ માટે દુઃખ ભોગવે, પણ દુઃખ ભોગવવાનો હેતુ તો સુખ મેળવવાનો જ રહે છે. રાગમદેહ છોડ્યા પછી ચંદનનાળાએ અનેક દુઃખો ભોગવ્યા હતા. તેને દાસીની જેમ બધું કામ કરવું પડ્યું હતું. તે સાથે જ અનેક અસહ્ય આણેણો—કટુ વચનો સહન કરવાં પડ્યાં હતાં. આ મકારનાં કષ્ટો સહન કર્યા પછી તેના હૃદયમાં સાંસારિક સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ઉદ્ભવી શકતી હતી, પરંતુ તેણે, દિવાદાન, સંતાનિક તથા મુમાવતીનો આગ્રહ દોવા છતાં

પણ લગ્ન કરવાનો મનકાર કર્યો, અને અભ્યાસ પાળવાની જ મુશ્કેલી પ્રદર્શિત કરી. સાધારણ માણસમાં પણ આટલાં કષ્ટો સહ્યા પછી, સંયમને શ્રેષ્ઠ સમજવા છતાં પણ, થોડાક વખત સાંસારિક સુખો ભોગવવાની મુશ્કેલી થાય છે. પરંતુ ચંદનખાણાના હૃદયમાં આ જાતની ભાવનાને અવકાશ જ ન મળ્યો.

સંયમ લીધા પછી ચંદનખાણાએ, સંયમના નિયમ ઉપનિયમો પાળવા પળાવવાની ખાખતમાં ઉપેક્ષા, અસાવધાની કે પ્રમાદ સેવ્યો નહિ. સંસાર-વ્યવહારના સંબંધથી મૃગાવતી ચંદનખાણાની માસી હતી, તોપણ જ્યારે ભગવાનના સમવસરણમાંથી મૃગાવતી રાત્રિ ચર્ચ થયા પછી સ્થાનકમાં આવી, ત્યારે ચંદનખાણાએ તેને ઘણો જ ઠપકો આપ્યો. આ સાંસારિક સંબંધનો તેણે તે વખતે વિચાર જ ન કર્યો. તેનું એ જ લક્ષ્ય હતું કે નિયમોના પાલનમાં જરા પણ શિથિલતા ન આવવી જોઈએ. જે નિયમોના પાલનમાં શિથિલતા પ્રવેશે તો સાધરી સમાજ પવિત્ર ન રહી શકે. આ ઉચ્ચ ધ્યેયને કારણે તે મૃગાવતીને પણ ઠપકો આપવાનું ન ચૂકી. પછી જ્યારે તેને જણાયું કે મૃગાવતીને કેવળજ્ઞાન થયું છે, ત્યારે તેને વંદન કરવામાં, તેની ક્ષમા માગવામાં, ચંદનખાણાને કોઈ પણ જાતનો સંકોચ કે વિચાર થયો નહિ. બલકે તેણે તે જ પશ્ચાત્તાપરૂપી કાર્યવહે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું.

આ રીતે ચંદનખાણાનું તથા તેના પહેલાં ધારિણીનું જીવન ચરિત્ર, કોઈ પણ દૃષ્ટિથી જોતાં, જનતા સમક્ષ એક ઉચ્ચ આદર્શ ખડો કરે છે. ધારિણીનું પત્ની જીવન, માતૃજીવન અને ભગિનીજીવન જે આદર્શ આપે છે, તે સ્ત્રીઓ તથા તેમના સંતાનોના સામાજિક તેમ જ નૈતિક જીવનને સુંદર, સુખમય તથા ઉચ્ચ ખનાવે છે. માતાની શિખામણ પર શ્રદ્ધા રાખવી, તે શિખામણને પોતાના હૃદયમાં પૂરેપૂરી ઉતારવી, માતાનો ઉદ્દેશ પૂરો કરવો, કોઈ પણ રિચતિમાં ગભરાવું નહિ, ઇત્યાદિ ચંદનખાણાના સદ્ગુણો, સંતાનના કર્તવ્યોનું જ્ઞાન કરાવે છે—સંતાનો સમક્ષ એક આદર્શ મૂકે છે. તેની સહન-

શીખતા, શાસ્ત્રજ્ઞ અને કલાજ્ઞ-ભક્ત, કૈવર્તી-એ જો દેહ અને રમ-
 ૧૫ છે, તેની નાજના, સિદ્ધાન્તિકતા, અનિશ્ચયતા અને અધર્મતા,
 નથા તેનું મિત્ર, આદર્શ, આદિત્ય કરનાર કહેવું જરૂર. આદર્શના
 અને એમ અનુભવજનનું જો કલ્યાણકારી આવડે છે. વિશ્વનેનું
 પાતન કરવા કાર, આપમે આજ કરનારને દિશિત હોઈ આવવા કાર,
 તેમજ આજની અમાપની પવિત્રતાને અલિન માનવા કાર તેને કરવું
 કાર અપૂ-આપીએને કાર આદર્શ ૧૫ છે. આ પ્રકારે આ કથા
 અદર્શના નથા ન્યાયીએ, એ બિનબની અદર્શ કરનાર છે. આ કથામાં
 આવેલા કૌતુહલ વિચારો નથા કાર્યોને એ કાર્ય અદર્શ કરે, તે કૌતુહલ
 નથા જાનનાનું કથાજ કરી કરે.

એક બીજી વાત છે. આ ધર્મકથા છે, અનિદામ નથી. ધર્મ-
 કથાની વાતો અદા નથા વિશ્વાસ પર જ આધાર રાખે છે. એવો તે
 પર અદા—વિશ્વાસ કરે છે, તેઓને મારે તો ધર્મકથા અમાપક
 તીવર છે. પરંતુ એવો તે પર અવિશ્વાસ કરે છે, તેની અનિદામ
 સાથે વાતના કરવાના એટા કરે છે, તેના દાષમાં કેવળ યોગ્યો જ
 આવે છે; તેને યોગ્યતા તરત અગી કરવું નથી. મારે ધર્મકથાને
 અનિદામ દષ્ટિએ એવી ઉચિત નથી. ધર્મકથાને તો અદા તથા
 વિશ્વાસની દષ્ટિએ જ એવી એવે

આ કથાના વિષયમાં પ્રાચીન આચાર્યોનું એ સાદિત્ય ઉપસંખ્ય
 છે. તેને વિસ્તૃત ૧૫ આપવામાં આવ્યું છે. અને કયાંક કયાંક તેમાં
 પરિવર્તન પણ કરવામાં આવ્યું છે. ધર્મકથાનો ઉદ્દેશ, સમય પ્રમાણે
 જનતામાં અનુભવિ લાવવાનો અને અરિવદાસ જનતાને ચોખ્ખું કરવાનો
 આપવાનો જ હોય છે.

